

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA, LXXVI/1

CATALUNYA CAROLÍNGIA

VOLUM III

ELS COMTATS DE PALLARS I RIBAGORÇA

PER

RAMON D'ABADAL I DE VINYALS

PRIMERA PART

INTRODUCCIÓ. ESTUDI HISTÒRIC

EDICIÓ FACSIMIL

BARCELONA

2009

CATALUNYA CAROLÍNGIA

III

ELS COMTATS
DE PALLARS I RIBAGORÇA

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA, LXXVI/1

CATALUNYA CAROLÍNGIA

VOLUM III

ELS COMTATS DE PALLARS I RIBAGORÇA

PER

RAMON D'ABADAL I DE VINYALS

PRIMERA PART

INTRODUCCIÓ. ESTUDI HISTÒRIC

EDICIÓ FACSIMIL

BARCELONA

2009

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Els **Comtats** de Pallars i Ribagorça. — Ed. facsím. — (Catalunya carolíngia ; 3)
(Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica ; 76)
Conté: 1. Introducció. Estudi històric — 2. Àpèndix històric. Abaciologis. Diplomatar. Índexs
Facsím., Barcelona : Institut d'Estudis Catalans, 1955
ISBN 9788472839380 (pt. 1). — ISBN 9788472839397 (pt. 2). — ISBN 9788472839373 (col·lecció)
I. Abadal i de Vinyals, Ramon d', ed. II. Institut d'Estudis Catalans III. Col·lecció: Catalunya carolíngia ; 3
IV. Col·lecció: Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica ; 76
1. Pallars (Comtat) — Història — Fonts 2. Ribagorça (Comtat) — Història — Fonts
946.71"07/09"(093)

© Institut d'Estudis Catalans
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: octubre de 2007
Primera reimpressió: desembre de 2009
Segona reimpressió: setembre de 2018

Compost per Víctor Igual, SL

Imprès per Service Point FMI, SA

ISBN obra completa: 978-84-7283-937-3
ISBN primera part: 978-84-7283-938-0
Dipòsit Legal: B. 47794-2009

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

NOTA A L'EDICIÓ PRESENT

Els primers volums publicats de *Catalunya carolíngia* —és a dir, el II: *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, «1926»[1924]-1950 i 1952, i el III: *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 1955, que el mateix Ramon d'Abadal i de Vinyals pogué dur a bon terme en vida— fa molts anys que són exhaurits. Fa temps, també, que els especialistes en història medieval d'arreu del món els reclamen. Per aquest motiu l'actual comitè d'edició de l'obra, estimulat per la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, ha cregut oportuna llur reproducció facsímil. Entretant han estat publicats el volum I: *El domini carolíngi a Catalunya*, 1986, i tres dels volums següents, que són el IV: *Els comtats d'Osona i Manresa*, 1999, el V: *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, 2003, i el VI: *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, 2006.

L'equip que prossegueix la gran obra de Ramon d'Abadal es troba en aquests darrers anys immers en la preparació i edició dels volums que manquen encara, que seran, si a Déu plau, el VII: *El comtat de Barcelona* i el VIII: *Els comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga*. Clourà l'obra un darrer volum, que contindrà complements històrics i epigràfics i una selecció de reproduccions dels pergamins més característics per l'escriptura i pels aspectes diplomàtics; volum que comprendrà un apèndix de documents descoberts o identificats posteriorment.

A fi, doncs, d'enllestir més de pressa la nova edició, facsímil, dels volums II i III s'ha optat per no publicar ara els documents apareguts més tard referits als comtats de Pallars i Ribagorça, extrets de l'Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell, publicats per Cebrià Baraut; i tampoc un parell de preceptes reials descoberts pels col·laboradors de *Catalunya carolíngia*.

Desitgem que aquesta reimpressió sigui ben rebuda per tots els medievalistes que estimen el tresor documental que va de la fi del segle VIII a l'any 1000, la millor carta de presentació de la condició europea de Catalunya.

EDICIÓ FACSIMIL

CATALUNYA CAROLÍNGIA

III

ELS COMTATS DE PALLARS I RIBAGORÇA

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA. XIV

CATALUNYA CAROLÍNGIA

VOLUM III

ELS COMTATS DE PALLARS I RIBAGORÇA

PER

RAMON D'ABADAL I DE VINYALS

MEMBRE DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

PRIMERA PART

BARCELONA

1955

**Publicat per acord de l'INSTITUT,
pres en sessió del 26 de maig de 1951**

INTRODUCCIÓ

PLA I ABAST DE L'OBRA

La intenció de l'autor en planejar la CATALUNYA CAROLÍNGIA era oferir als estudiosos, en una sèrie de volums, el conjunt d'elements que s'han conservat per a l'estudi i coneixement històrics de la nostra terra — la que després fou anomenada Catalunya — durant el període que fou dominada pels reis francs que l'havien ajudat a deslliurar-se del poder sarraí.

El pla originari comportava un primer volum que explanaria, sota el títol EL DOMINI CAROLINGI A CATALUNYA, la història del país al llarg del període sobredit; vindria a ésser com el pròleg general i a la vegada el resum de la collecció.

El segon reuniria la sèrie de disposicions que els reis francs donaren per a les terres catalanes, bé de caràcter general — capitulars —, bé a favor d'entitats o persones del país — preceptes o privilegis.

Els següents serien dedicats a cada un dels comtats, entitats administratives i, amb el temps, polítiques en què era dividit el país, recollint en un Diplomatarí tota la documentació conservada per a cada un d'ells i precedint-la del corresponent Estudi històric. Es preveien, doncs, diversos volums dedicats als comtats de Pallars i Ribagorça; Urgell, Cerdanya, Conflent, Berga; Rosselló; Empúries, Peralada, Besalú, Girona; Ausona, Manresa; Barcelona.

No és probable que l'autor pugui acomplir una obra tan vasta, però confia que alguns estudiosos la continuaran el dia de demà. De moment, com deu saber el lector, ha publicat el segon volum titulat ELS DIPLOMES CAROLINGIS A CATALUNYA, i ara, aquí, en presenta un tercer dedicat a ELS COMTATS DE PALLARS I RIBAGORÇA, que podrà servir com a norma dels següents a dedicar als altres comtats. Espera, no obstant i ajudant Déu, poder enllestir també el volum primer.

El present volum tercer és dividit en cinc parts: Introducció, Estudi històric, Apèndix, Diplomatarí i Índexs.

En la Introducció es fa la presentació del país que anem a estudiar des del punt de vista geogràfic, del seu poblament, estructura social i política, de la seva economia; és el teló de fons i la base sobre la qual es projectaran els esdeveniments històrics que després haurem de relatar.

L'Estudi històric va repartit en tres capítols: "Els elements d'informació", "La història política dels comtats" i "La història eclesiàstica de la regió". El primer d'aquests capítols, de caràcter purament erudit, presenta i estudia tots els elements, les fonts històriques principalment, amb què comptem per a muntar la nostra obra. El contingut dels altres dos l'indica a bastament el seu títol.

A l'Apèndix hi hem relegat uns estudis monogràfics complementaris, història particular dels més importants monestirs essencialment, que haurien desdibuixat la presentació dels capítols històrics, però que no podien tampoc excloure's de l'obra si es volia que aquesta aprofités tots els elements d'informació de què disposàvem.

En el Diplomatarí es publiquen tots els documents, autèntics al nostre judici, dels segles IX i X, relatius a la regió, els quals s'han conservat en còpies posteriors en la seva gairebé absoluta majoria. Són la justificació del text històric i al mateix temps constitueixen un fons de treball que podrà ésser molt útil als filòlegs i que permetrà revisions de la nostra obra per observadors més experts que nosaltres mateixos.

Finalment s'han establert uns Índexs, general de contingut, bibliogràfic i, sobretot, de mots, que facilitaran la utilització integral de l'obra a tots aquells que tinguin algun interès a consultar-la.

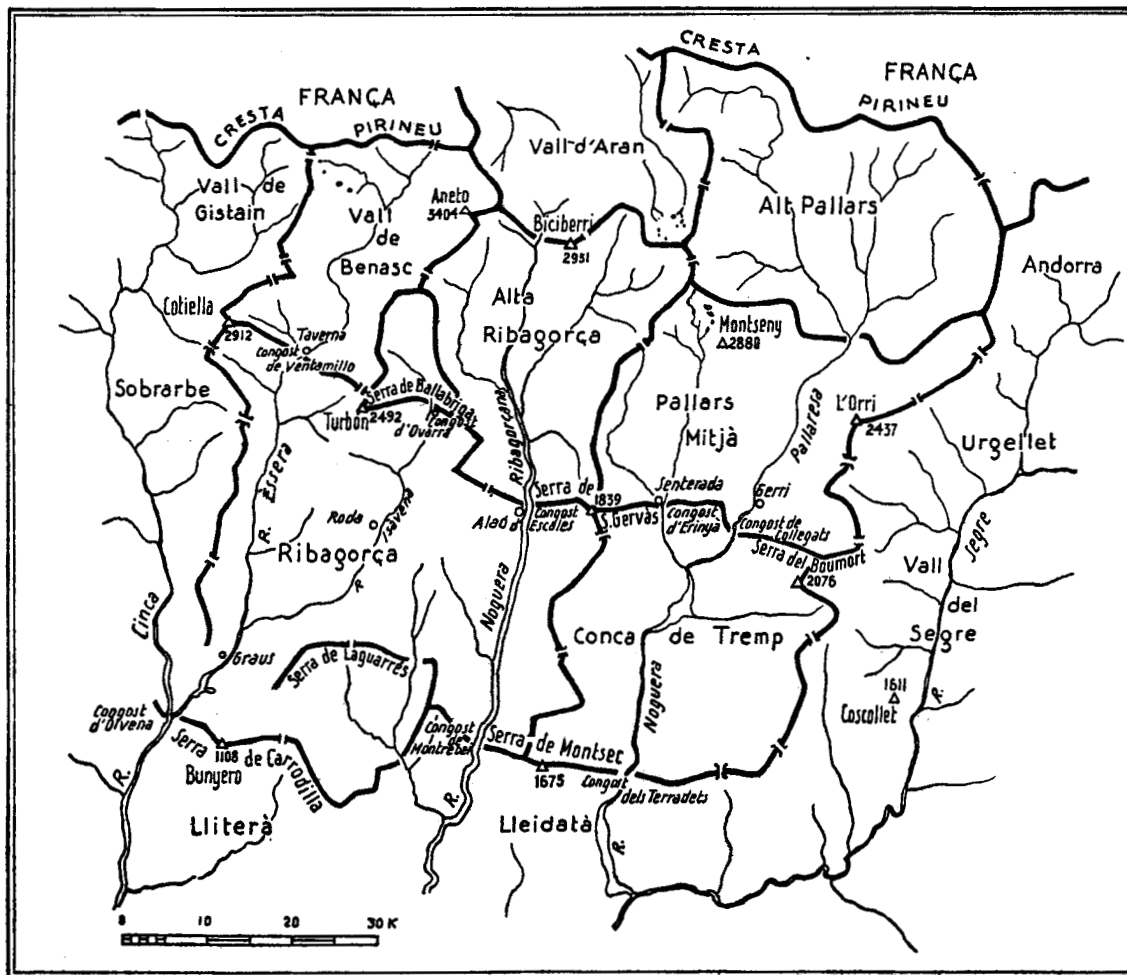
L'autor ha procurat reunir tots els materials que podien interessar al seu tema, i esprémer-ne tot el suc. L'encert amb què ho hagi aconseguit el diran els crítics. De totes maneres una cosa creu poder donar per establerta: dintre la boira que en més o en menys embolcalla la història primitiva de les naixents regions polítiques pirinenques: Navarra, Aragó i la mateixa Catalunya, Pallars i Ribagorça haurà passat a ser de la més obscura a la més diàfana i transparent. A aquesta marxa essencial en el procés de clarificació, l'autor confia haver-hi donat amb la present obra una empenya decisiva.

TOPOGRAFIA I CARÀCTER DE LA REGIÓ

Físicament la regió de Pallars i Ribagorça està formada per una sèrie de valls que, naixent de la cresta del Pirineu es desenrotllen perpendicularment a la carena, tirant de nord a sud. Són les grans valls paral·leles de la Noguera Pallaresa, la Noguera Ribagorçana, la Isàvena i l'Èssera. Valls separades pels corresponents murs de muntanya, però que presenten una característica de

molta importància històrica i és que no s'obren lliurement a la plana baixa vers on s'escorren les seves aigües. Una barrera muntanyenca les tanca de través, paral·lela a la cadena del Pirineu, separant-les de les regions planes veïnes del migdia, deixant-les així a la vegada aïllades i protegides del món circumdant.

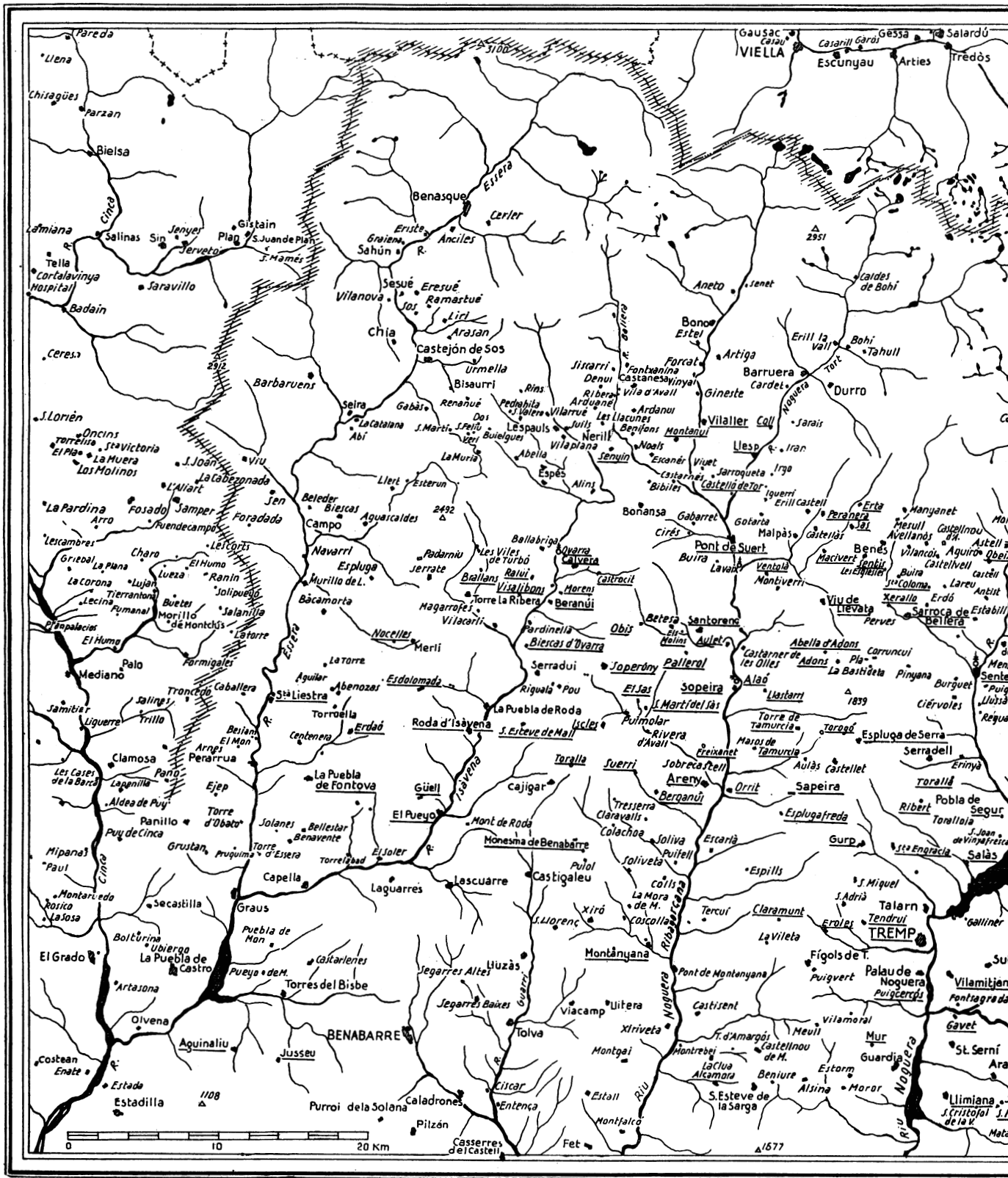
És la gran barrera del Montsec, que lligant-se a orient mitjançant la serra de Comiols, amb

Bescós del.

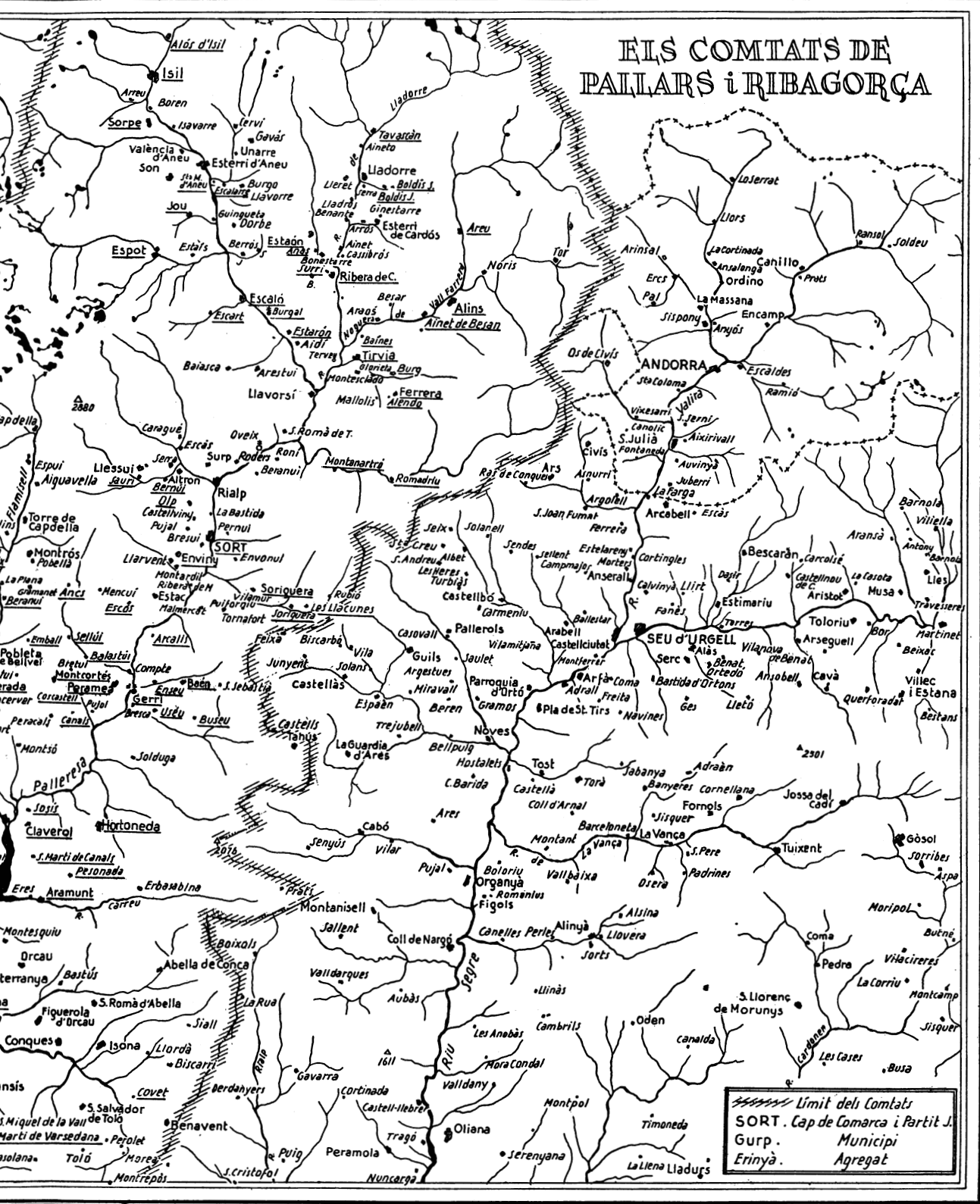
R. d'A. comp.

la cadena que baixa des d'Andorra i tanca per l'oest la vall del Segre, s'estén cap a ponent alta i allargassada, continuant-se una mica esborrada en les serres de Casserres i Carrodilla; és el que els geògrafs anomenen Pre-pirineu. Els grans rius que baixen del nord i topen amb aquesta barrera no tenen més remei que obrir-se pas per unes esclotxes enfonsades a tall de ganivet, unes gorges espectaculars i molt allargassades: són les de Terradets per la Noguera Pallaresa, de Montrebei per la Noguera Ribagorçana, d'Olvena per l'Èssera.

J. Rubió comp.

ELS COMTATS DE PALLARS I RIBAGORÇA

- - - - - Limit dels Comtats
 SORT. Cap de Comarca i Partit J.
 GURP. Municipi
 Erinyà. Agregat

Aquesta gran regió tancada que limita, doncs, al nord amb el Pirineu, a l'est amb la carena entre el Segre i el Noguera Pallaresa, al sud amb la barrera del Montsec i extensions i a l'oest amb la carena entre l'Èssera i el Cinca, està a la vegada dividida en dues subregions horitzontals partides per les serres interiors pre-pirinenques que comencen a llevant amb la del Boumort, continuen amb la de Sant Gervàs, la de Ballabriga i acaben a ponent amb la tossa del Turbón. També aquesta barrera intermèdia dóna lloc a una sèrie d'escanyalls pel pas dels rius: Collegats per la Noguera Pallaresa, Erinyà pel Flamisell, Escales o Sopeira per la Noguera Ribagorçana, Ovarra per la Isàvena, Ventamillo per l'Èssera.

Part amunt d'aquests congostos és el país de muntanya, dels prats i dels boscos; part avall és l'anomenada tècnicament depressió pre-pirinenca, país del rebroll, del vi i de l'olivera. La depressió pre-pirinenca es caracteritza per enclore varïes planes, planes relatives, ondulades, que són: la conca de Tremp, al Pallars; l'horta d'Areny-Montanyana, a la ribera de la Ribagorçana; la Plana de Ribagorça als volts de Roda, entre la Isàvena i l'Èssera.

La darrera s'escorre cap a Graus. Graus, per la seva relativament més fàcil comunicació amb Barbastre, fou, durant l'època que anem a estudiar, un baluard del domini sarraí, una avançada d'Osca. Cal tenir-ho present, perquè això explica les repetides invasions de la plana ribagorçana que per aquest cantó tenia el flanc obert.

Les dues subregions, muntanyenca al nord i semiplana al migdia, es completaven, i es completen en part avui, econòmicament. La plana fornïa a la muntanya l'oli i el vi i el blat; la muntanya procurava a la plana la fusta, el ferro, les pastures d'estiu. La segona era terra essencialment ramadera, de bestiar boví i de peu rodó; la primera criava preponderantment el bestiar de llana. La intercomunicació entre les dues era necessàriament activa, amb gran tragí de ramats i de mercaderies.

Amb els peus entre les dues regions foren fundats els grans monestirs del temps, enclosos i protegits per escanyalls de la barrera intermèdia de les serres interiors pre-pirinenques: Gerri, sobre la Noguera Pallaresa; Senterada, sobre el Flamisell i el Bòsia Alaó, sobre la Noguera Ribagorçana; Ovarra sobre la Isàvena; Taverna sobre l'Èssera.

Aquelles condicions econòmiques han estat mil·lenàries, s'han mantingut a través de segles i segles fins molt modernament, degut, com és natural, a les condicions d'isolament i incomunicació explicades. Solament quan començaren a construir-se les modernes carreteres i, sobretot, quan començà l'explotació hidroelèctrica dels seus rius, el Pallars i la Ribagorça han entrat en franca via de canvi i renovació. Cent anys enrera, quan Madoz publicava el seu cèlebre Diccionari geogràfic¹, ens feia una descripció que en certa manera podia aplicar-se a molts segles passats.

Tot això, com veurem, té una importància especial per a nosaltres, perquè ha de permetre'ns entendre millor i més fàcilment les característiques de població i de condicions de vida reportades a mil anys enrera.

1. Pascual MADUZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid, 1848-50, 16 vols.

PROJECCIÓ HISTÒRICO-GEOGRÀFICA

A la gran regió li hem donat el nom doble de Pallars i Ribagorça. Eren les dues grans comarques que la formaven, a llevant i a ponent respectivament; elles donaren el qualificatiu que distingeix els dos rius, les dues Nogueres que les travessaven, per més que la Ribagorçana fou anomenada sovint Noguerola, almenys en els segles XI i XII.

La primera vegada que documentalment apareixen els noms de les dues comarques és en 835, en un precepte de l'emperador Lluís el Piadós a la seu d'Urgell atribuint-les al bisbat²; però aquest precepte en repetia un altre del temps de Carlemany i de totes maneres un i altre no feien més que recollir la toponímia en ús del temps i que portaria una tradició molt antiga. El precepte les anomena incloent-les dintre una sèrie que fa: «Orgellitanam, Bergitanam, Cerdaniensem, Paleariensem, Anabicensem, Cardosetanam, Terbiensem, Gestabiensem et Ripacorcensem», que són els actuals Urgellet, Bergadà, Cerdanya, Pallars, vall d'Àneu, vall de Cardós, vall de Tírvia o vall Ferrera, vall de Gistain i Ribagorça. Aquí, doncs, el topònim Pallars pren un sentit restringit, separat de les valls d'Àneu, Cardós i Ferrera; podríem suposar que inicialment hauria pogut referir-se a una comarca més petita, potser a la regió de Sort i voltants.

Però és evident que ja per aquest temps de primeries del IX el nom de Pallars s'usava com a expressiu de tota la gran comarca que el rep actualment, o sia, de tota la conca d'afluents de la Noguera Pallaresa entre la cresta del Pirineu i el Montsec. Perquè l'acta de consagració de la nova església d'Urgell³, que és del 839, atribueix a aquesta seu les parròquies de l'Urgellet, de la Cerdanya, del Bergadà, del Pallars i de la Ribagorça, i dintre de les de Pallars hi van enumerades les corresponents a aquelles valls, d'Àneu, Cardós i Ferrera, així com Tremp.

En aquests dos documents citats els topònims anomenats prenen un sentit imprecís comarcal, d'ús popular; però en el segon, l'acta de 839, Pallars i Ribagorça prenen també uns qualificatius determinats, els de pagus i els de comtats. I si bé el primer pot no tenir una significació estrictament administrativa, al segon no pot negar-se-li. Es pot, doncs, afirmar que des de principis del segle IX les comarques de Pallars i de Ribagorça foren constituïdes com a entitats comtals als efectes polític-administratius. Això degué obeir a la seva integració en l'esfera del domini franc.

L'any 859 (Doc. 55)⁴ el comte Ramon de Tolosa, en precepte donat per al monestir de Burgal, s'adreça als fidels i potestats residents «in comitatu nostro Paliarense», parla de les «res que in comitatu nostro Paliarensi consistunt», ordena a les autoritats «in comitatu nostro Paliarensi exercendas in proprio».

No obstant, encara continua esporàdicament l'ús del qualificatiu *pagus*: a Pallars el trobem en 868, en 871 i en 920 (Docs. 63, 70 i 132); a Ribagorça més tardà, en 975 i en 990 (Docs. 236

2. ABADAL, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Urgell III, pàg. 282.

3. PUJOL, *L'acta de consagració d'Urgell*, en «Estudis Romànics», 2, Barcelona, 1917, pàgs. 92-115.

4. Les referències a Documents s'entenen als publicats en el DIPLOMATARI d'aquesta mateixa obra sota el número corresponent.

i 289). De totes maneres a partir de la segona meitat del segle x l'ús del qualificatiu *comtat* és regla gairebé general en la documentació en referir-se tant a Pallars com a Ribagorça⁵.

Queda el problema d'establir la ratlla de separació entre els antics comtats: hi ha una evident vacil·lació, en especial quan es tracta de la conca baixa de la Noguera Ribagorçana, la regió als volts d'Areny. No sols vacil·lació sinó contradicció: el monestir d'Alaó, en la vall d'Orrit, pertany al comtat de Pallars segons documents de 871 i de 959: «in pago Paliare, valle Urritense» (Doc. 70), «in comitatum Palgares» (Doc. 177); al comtat de Ribagorça segons documents de 970, 973, 975, 977: «in Ripacoricensi chomitatu», «in comitatum Ripacorcense», «in pago Ripacoricensi et valle Orritense», «in comitatum Ripachorcense, in valle Horritense» (Docs. 209, 223, 235 i 239). Aquesta segona situació semblaria la normal d'un punt de vista geogràfic. Però la vacil·lació que assenyallem ja portà conflictes de jurisdicció entre els bisbes de Roda i d'Urgell a la primera meitat del segle XI, que es resolgueren per concòrdia en 1040 atribuint a Urgell les esglésies de les valls de Senet i de Bohí, les d'Areny i de Girbeta i «totes les altres del comtat de Pallars que són a l'altra banda del riu Noguerola»⁶. El comtat de Pallars s'estenia aleshores, doncs, per la conca baixa fins a l'altra banda de la Noguera Ribagorçana; la relíquia que ha quedat avui d'aquella situació històrica és l'arxiprestat d'Areny, enclau jurisdiccional urgellès dintre la diòcesi de Lleida.

De totes maneres, avui dia i com a divisió comarcal natural, prescindint dels límits administratius civils i eclesiàstics, crec que cal admetre com a línia divisòria entre el Pallars i la Ribagorça la de partió d'aigües de les dues Nogueres, potser amb l'excepció de la vall de Bohí, que pot considerar-se com a pallaresa, malgrat els seus naturals no es tinguin per pallaresos.

Si per llevant Pallars limitava amb l'Urgellet, comtat d'Urgell, i per ponent Ribagorça amb el Sobrarbe, comtat d'Aragó i a estones més o menys en possessió dels comtes ribagorçans, pel nord els dos comtats tocaven originàriament al comtat de Tolosa al llarg de la cresta pirinenca. S'interposava en part, en el vessant atlàntic de la carena, la vall d'Aran. La vall d'Aran, de la qual sabem molt poc per aquest temps, puix que no ha conservat documentació antiga, deuria ésser dependència del comtat tolosà i potser havia arribat a escapar a la dominació sarraïna; més tard, dintre la primera meitat del segle x, fou dominada per Ató, el bisbe germà dels comtes Bernat de Ribagorça i Isarn de Pallars, el qual transmeté aquest domini al seu nebot Ramon de Ribagorça i d'aquest passà al seu fill Isarn; després els aranesos s'independitzaren de tal manera que quan el fill bord del comte Isarn, Guillem Isarn, volgué reprendre sobre d'ells el domini dels

5. Algunes vegades s'usen altres determinatius: la *vall* Ribagorçana en 905, 989, 940 i 955 (Docs. 106, 146, 148 i 166); la *terra* Pallaresa en 911 i 958 (Docs. 117 i 175, 269 i 296); els comtes germans Ramon, Borrell i Sunyer, parlen del «*regnum nostrum Palliarensis*» en 969 (Doc. 207). Eclesiàsticament es diu *parròquia* del Pallars en 911 (Doc. 117). En el doc. 41 de 849 Sant Pere de Pallars és «in *confinio* Paliare».

6. Document publicat per VILLANUEVA, *Viage literario*, xi, ap. 9. Pels volts del 1095 el monjo de Ripoll Salomó, que havia estat bisbe de Ribagorça fins el 1075, escrivia una carta al rei Pere d'Aragó

i al bisbe Llop i canonges de Roda, assenyalant els límits de la diòcesi en el seu temps: «a flumine quod dicitur Cincia vel Cinca usque ad Noceriolum et a Benasco usque ad castrum de Benavarr». (VILLANUEVA, *Viage*, xv, ap. 63). Prescindint que si partia del Cinca comprenia part del Sobrarbe, la delimitació fins al Noguerola pot tenir un sentit parcial i aproximatiu que no s'oposa a l'anterior document del 1040, tant més que en anomenar els monestirs que queien sota la jurisdicció diocesana es parla de San Victorian, Taverna, Orama, Ovarra, ... i s'omet Alaó.

seus passats, a començaments del segle XI, l'assassinaren⁷. La vall d'Aran escapa, doncs, a la nostra investigació històrica, perquè, com el Sobrarbe, no fou més que un domini temporal i extern, personal, dels comtes de Ribagorça, sense que pròpiament formessin part del comtat.

Finalment, per migdia els dos comtats limitaven amb la frontera sarraïna, amb l'ampla regió lleidatana, que si bé per la banda de llevant fou sempre molt estable a tot el llarg del Montsec⁸, per la banda de ponent les vicissituds polítiques la feren més imprecisa i movable. En la pròpia plana ribagorçana temporades corregué més amunt i més avall; de totes maneres el lleidatà sarraí tendí a establir-se al peu de la serra del Castell de Laguardes en una línia que des de Castigaleu passava per Lasquarre i Laguardes i anava a finir a Graus. Aquesta línia no fou sobrepassada fins el segle XI. Tota la regió que quedava a sota d'ella, partint del Cinca i cap a llevant depenia del centre sarraí de Lleida i era anomenada «Leridense». Ho sabem gràcies a un document de 987, extremadament interessant per la seva excepcionalitat i per les clàries que ens dóna sobre la població i l'organització dels cristians en els dominis aràbics (Doc. 270). Es tracta d'un jurament reconegut que feren els homes d'Aguinaliu als de Jusseu (dues localitats a migdia de Graus, dintre el domini sarraí i pròximes a la frontera) en una contesa sobre propietat d'un pou saliner: «et fecerunt ista sacramenta per jussionem de Fertunio presbitero, judicem cunctis christianis Leridense, sub imperio Zamega alvazir».

EL POBLAMENT, LA SEVA ESTRUCTURA I DENSITAT

Descrits i delimitats els nostres comtats, anem ara a ocupar-nos de la seva població.

En el mapa general adjunt a la present obra hem procurat assenyalar tots els nuclis de població avui existents i hem subratllat els noms d'aquells pobles dels quals *tenim notícia* pel període dels segles IX i X que estudiem. No cal concloure que els pobles no subratllats siguin de fundació posterior; la quasi totalitat d'ells existirien ja, el que hi ha és que ens en falta notícia.

Això és degut al caràcter especial fragmentari de la documentació de què disposem: procedent dels arxius particulars d'alguns monestirs i de les dues seus, la urgellesa i la de Roda, que presidiren el país, no afecta més que a les possessions respectives i deixa per tant indocumentades àmplies zones de la regió. D'aquestes no en sabem res i cal pensar que aproximadament seguirien la contextura i ritme de les conegudes.

Obeint, doncs, aquesta particularitat de la documentació, hem cregut convenient cenyir l'estudi detallat del poblament a dues regions limitades que, a la vegada d'ésser ben documentades, presenten característiques geogràfiques, econòmiques i humanes diverses: una de la zona

7. Aquestes notícies ens són totes donades per la *Crònica d'Alaó renovada* (vegeu més avall, pàgines 21 i 24), que parlant del comte Guillem Isarn diu: «Quem occiderunt homines in Aran, eo quod terram illam vendicabat, quia pater et avus ejus, et precipue Atho episcopus frater Bernardi comitis, possederant, et pro eo quod jure hereditario eam terram expetebat dixerunt intra se: hic est heres, venite, occidamus eum et habebimus hereditatem ejus. Qui adhuc, heu pro dolor, sunt sine domino».

8. El propi Montsec no és habitable, fóra terra de ningú. Per això un document del 1010 (Cartoral 5 de Gerri, núm. 68) pot dir que «sunt in ipsa marcha» unes coromines que es trobaven, una sota el castell de Puigcercós, altra en terme de Llimiana. Realment, l'última d'aquestes localitats era al límit meridional de la terra pallaresa habitada.

alta, pirinenca; l'altra de la zona baixa, pre-pirinenca. La primera és la comarca de l'alt Pallars: valls d'Àneu, Cardós, Ferrera i coma de Burg. La segona, la baixa comarca de la Noguera Ribagorçana: ribera d'Aulet, Sopeira, Areny, Orrit, amb els afluents.

ALT PALLARS

En l'apartat anterior ha quedat ja precisat com la comarca de l'alt Pallars forma part des de principis del IX del comtat i regió de Pallars per més que es distingeixin les sub-comarques formades per les valls que l'integren. Segons els preceptes primitius aquestes són tres: «Anabiensem», «Cardosetanam» i «Terbiensem», que corresponen a les actuals valls d'Àneu, Cardós, i la doble de Vall Ferrera i Coma de Burg, presidida per l'encastellat poble de Tírvia a la seva entrada.

La vall d'Àneu està poblada avui dels següents nuclis, baixant de nord a migdia aproximadament: Alós, Isil, Arreu, Borén, Sorpe, Isavarre, València d'Àneu, Cervi, Gavàs, Aurós, Unarre, Escalarre, Burgo, Llavorre, Esterri d'Àneu, Son, Jou, Dorve, Berrós sobirà, Berrós jusà, Espot, Estais, Escaló, Escart, Estaron, Baiasca, Arestui, Aidí, Llavorsí.

D'aquests 29 nuclis, deu només són citats com a parròquies existents en 839 per l'acta de consagració d'Urgell: *Alos* (Alós), *Isil* (Isil), *Assor* (Sorpe?), *Cervo* (Cervi), *Burgi* (Burgo), *Stirri* (Esterri), *Sonne* (Son), *Jovo* (Jou), *Borosso* (Berrós), *Spotu* (Espot). L'acta, a més, anomena l'església arxiprestal de Santa Maria, antiga de Santa Deodata, avui església de Santa Maria d'Àneu dintre el terme parroquial d'Escararre.

Però el fet que no siguin anomenats els altres nuclis de població actual no vol dir, ni molt menys, que no existissin. Creiem, ben al revés, que la gairebé totalitat dels nuclis actuals porten no mil, sinó cap a dos mil o més anys d'existència. En parlarem més avall.

Ara, el que cal aclarir sobre la llista de parròquies de 839 és que s'atura per migdia a una línia de paral·lel sota les valls d'Espot i de Berrós, i si considerem només les comarques de la vall d'Àneu que es troben a nord d'aquesta línia, constatarem dues coses: primera, que la repartició parroquial del 839 enquadra bé i amb regularitat geogràfica tota la regió; segona, que si bé dintre d'aquesta regió amb el decurs del temps les unitats parroquials han doblat, han passat a vint en lloc de deu, això tampoc no vol dir que hagin doblat els pobles, sinó que l'augment parroquial és la traducció de la natural millora del servei religiós en el país a través d'un període que supera el milenar d'anys.

Per la regió que queda sota aquella línia Espot-Berrós, fins a Llavorsí, és a dir, per la baixa vall d'Àneu, l'acta de 839 deixa un buit, no hi anomena cap parròquia; avui s'hi troben les d'Escaló, Escart, Baiasca amb la sufragània d'Arestui, Aidí i Llavorsí. El procedir del redactor de l'acta de 839 té una explicació: l'administració eclesiàstica d'aquesta regió seria confiada al monestir de Burgal en lloc de dependre directament de la seu diocesana; no tenia, per tant, parròquies episcopals a inventariar.

Del monestir de Burgal, posat enfront d'Escaló a la riba esquerra de la Noguera, en tenim notícies des de 859. En aquesta data rep un precepte o privilegi del comte-marquès Ramon de Tolosa (Doc. 55), la qual cosa vol dir que seria ja una casa important que podria datar del temps en què fou reorganitzada l'administració eclesiàstica del país, dintre el primer terç del segle.

La documentació de Burgal omple aquí el buit de record històric que deixa l'acta del 839; ens dóna notícia de l'existència dels pobles d'Escaló (*ipsa Scala*, doc. 108), Escart (*Scardo*, document 108), Estaron (*Estaron*, doc. 320), i, probablement, de Llavorsí, per més que amb el nom canviat: jo crec que el Ferrera, depenent de Burgal en 908 (doc. 108), i el vilar Ferreros, citat en 948 com a termenal meridional de l'alou de Burgal «*usque ad ipso rivo cum ipsos molinos qui discurrit prope villare Ferreros*» (doc. 158), són el poble que també fou conegut amb el nom actual de Llavorsí.

El monestir de Burgal posseï en la vall d'Àneu uns béns espargits i un gran alou tocant a la casa i pretengué uns drets jurisdiccionals derivats de la possessió d'un alou comtal. Circumstàncies que ens permeten altres precisions geogràfiques en la comarca. Així quan Gerri cedeix el monestir al comte Ramon en 908, el patrimoni d'aquest consisteix en l'església amb els seus fins i la seva dotació en cases, horts, orris, arbres; en terres, cases, trulls, horts, arbres i molins, *in villa Escosse*, i en el puig dit *Scalvas* amb els edificis que hi ha; en una vinya al lloc dit *Novellas*, que sembla a la vora del lloc dit *Cunifontes*; béns de *ipsa Scala* fins al lloc dit *Arolas*; aquest vilar i *Boraehenne et Scardo et in Solanes et Ferraria* (doc. 108).

La vila *Escosse*, com vaig dir en altra ocasió⁹, pot ésser identificada amb el poble actual d'Escós del municipi d'Estac, més avall de Sort; suposo que és el mateix lloc dit *Scossis* en un document de 981-85 (doc. 269). El puig *Scalvas* és l'actual Montcalvo que separa la vall d'Àneu del Vallat d'Estaon. Sembla desaparegut el lloc *Novellas*, les restes del qual podrien ésser unes ruïnes a sota el turó de Llort per la banda del migdia. El lloc *Cunifontes* és a identificar amb el lloc dit avui les Fontanilles, a vint minuts més amunt d'Escaló, on hi ha unes filtracions d'aigua de sempre aprofitades per abeurar els animals de tragí mitjançant un seguit de còms posats al llarg del camí ral. La *Scala* ja l'hem identificada abans amb el poble d'Escaló; en canvi el vilar *Arolas* és probablement una mala lectura d'*Arides* que dóna nom al pla d'*Arides* a llevant d'Escaló. *Boraehenne* és l'actual poble de Borén, del municipi de Sorpe, com *Scardo* és el poble parroquial d'Escart, també a ponent i damunt d'Escaló. *Solanes* no és un poble, seria la comarca solana d'Estaron i d'Aidí a migdia i a prop del mateix monestir de Burgal.

L'alou, relativament gran, que depenia de Burgal és fixat quan els de la Grassa el venen a l'abadessa Ermengarda, en 948, des de *Cuni fontes* fins al riu amb els molins que corre prop del vilar *Ferreros* (doc. 158), és a dir, segons les identificacions que hem proposat, des de Fontanilles fins a la Noguera de Vall Ferrera que desemboca a la Pallaresa prop de Llavorsí.

L'abadessa Ermengarda, d'altra banda, havia rebut del seu pare els alous que aquest tenia a la vall d'Àneu des d'«*ipso castro Leorte usque ad ipso ponte ad ipso Mercadale*» (doc. 162); els havia rebut amb el consentiment i beneplàcit del seu oncle, el bisbe Ató, participació necessària, puix que amb aquests béns hi eren compresos els drets parroquials de les esglésies de la contrada. Són els designats en la butlla de Gerri del 866 així: «*omnibus villis et parrochiis suis que sunt de castro Gelarende sicuti tenditurque in castro Leorte*» (doc. 200). El *castro Leorte*

9. L'any 1948 en el meu estudi *Efemèrides mil·lenàries. El monestir de Sant Pere de Burgal*, Vich, 1948, on vaig dedicar un apart a comentari geogràfic. Tant aleshores com ara ens foren precioses en

extrem les indicacions que ens proporcionà el reverend Mn. Campí, rector d'Escaló, responnent a les nostres consultes.

és el castell de Llord, del qual en queden encara avui considerables restes damunt un turonet situat en la confluència de la Noguera amb la riera que baixa d'Espot. El *castro Gelarende* i el *Mercadale* sembla que haurien de situar-se vora la confluència de les Nogueres Pallaresa i de Vall Ferrera, prop de Llavorsí o en aquest precís lloc. Un document una mica més tardà, del 1006¹⁰, torna a detallar «*ipso ponte qui est ad locum Gilaren seu foro nundinali, qui vulgus dicitur Merchato*», i fa constar que al castell de Llord també hi havia un pont dit *Vestra*. Amb aquestes dades venim a conèixer l'existència de dos castells guardant dos ponts, a Llavorsí? i a Llord, i la d'un mercat públic o firal en el primer d'aquests llocs.

Amb la identificació del Mercadal i el castell Gilarén a les vores de Llavorsí, l'alou de Burgal resulta sempre el mateix: quan el ven el monestir de la Grassa, quan Ermengarda el rep del seu pare, quan la butlla l'atribueix a Gerri, quan torna a ésser confirmat a la Grassa; puix que *Guni fontes* o Fontanilles és enfront del castell de Llord¹¹.

Fora dels documents de Burgal només un altre ens dóna notícia d'una localitat de la vall d'Àneu: *Schalarre*, avui poble d'Escalarre, on radicava una heretat del comte Guillem, el germà de l'abadessa Ermengarda de Burgal (doc. 269).

Les actuals Vall Ferrera, vall de Cardós i Coma de Burg, estan compreses, en l'enumeració parroquial de l'acta de consagració d'Urgell del 839, dintre la designació comuna de vall de Tírvia: «*ipsas parroquias de valle Tirbiense*».

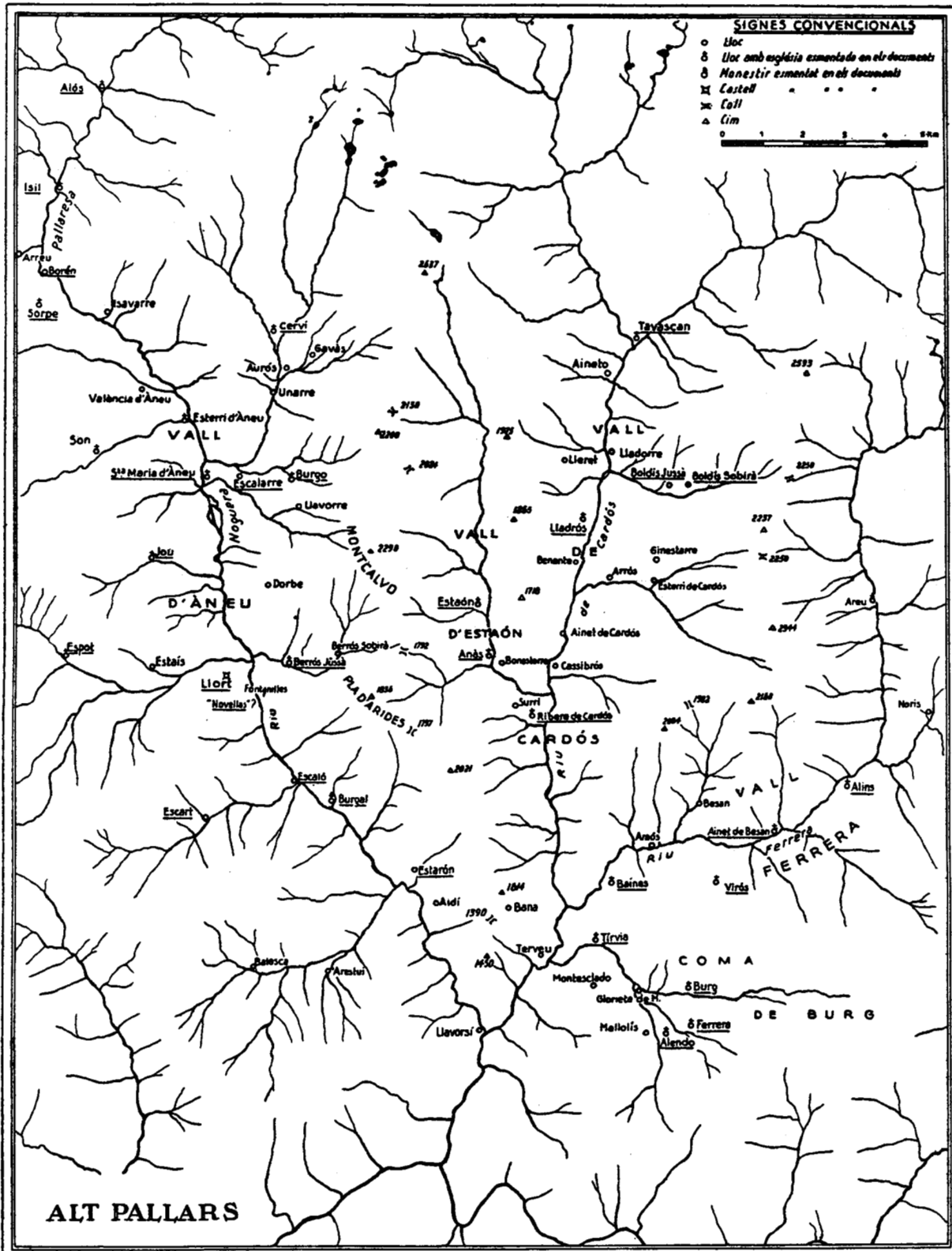
Els nuclis de població que avui existeixen en aquestes valls són: per la pròpia Vall Ferrera: Àreu, Tor, Norís, Alins, Ainet de Besan, Besan, Araós; per la vall de Cardós: Tavascan, Aineto, Lladorre, Boldís sobirà, Boldís jussà, Lleret, Lladrós, Benante, Arrós, Esterri de Cardós, Ginestarre, Ainet de Cardós, Cassibrós, Estaon, Anàs, Bonastarre, Surri i Ribera de Cardós; per la coma de Burg: Tírvia, la Bana, Terveu, Burg, Ferrera, Alendo, Mallolís, Glorieta de Montesclado i Montesclado. En total son 84 nuclis poblats, dels quals 21 tenen categoria parroquial.

L'any 839 la mateixa regió era administrada per setze parròquies: *Haravo*. (Àreu), *Helinsi* (Alins), *Asneto* (Ainet de Besan), *Viros* (Virós), *Baien* (Baines), *Tavascanui* (Tavascan), *Buslis superiore* (Boldís sobirà), *Buslis subteriore* (Boldís jussà), *Labroso* (Lladrós), *Vallato* (Estaón?), *Vallatello* (Arrós), *Ribeira Cardosensis* (Ribera de Cardós), *Tírbia* (Tírvia), *Burg* (Burg), *Ferrera* (Ferrera) i *Alende* (Alendo). Com en el cas de la vall d'Àneu, aquestes parròquies quedaven ben distribuïdes per les comarques que havien de servir; d'elles han desaparegut com a parròquies Virós, Baines, Boldís sobirà i Alendo. Han estat creades posteriorment Tor i Norris, en una vall secundària damunt d'Alins; Araós, que degué substituir el servei de Virós i Baines; Lladorre, Lleret, Arrós, Esterri de Cardós i Surri, en la vall de Cardós, en moments d'eufòria en la dita vall que ja estava servida per Tavascan, els dos Boldís, Lladrós

10. Publicat en la *Histoire de Languedoc*, v, ap. 167, traient-lo de l'arxiu de la Grassa.

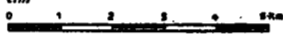
11. En el meu estudi citat en l'anterior nota 9 s'identificava el castell Gilaren amb el poble d'Isil. Reexaminat el problema, oïda la gent del país i con-

sultats documents d'èpoques posteriors referents a Gilaren, cal rectificar aquella antiga opinió. Surt clar que l'emplaçament del castell Gilaren havia de trobar-se prop de la confluència de les dues Nogueres, la Pallaresa i la de Vall Ferrera.

SIGNES CONVENCIONALS

- o Lloc
- δ Lloc amb església esmentada en els documents
- ⊖ Monestir esmentat en els documents
- ⊗ Castell
- ⊗ Coll
- △ Cim

ALT PALLARS

i Ribera de Cardós; finalment Montesclado, en la coma de Burg, on havia cessat l'antiga d'Alendo.

Cal fer algunes observacions a les identificacions que acabem de fer de les parròquies anomenades en l'acta de 839. *Asneto* l'hem identificat amb Ainet de Besan, en la Vall Ferrera; és veritat que en la vall de Cardós hi ha encara els poblets d'Ainet i d'Ainet de Cardós, però el primer no és pas parroquial i la tradició pesa molt en aquests aspectes, i el segon és sols sufragània de Lladros. *Virós*, avui ha desaparegut com a poble, restant sols unes bordes de Virós, en la muntanya del mateix nom, que deuen ésser el senyal del poble antic. *Baien* no cal confondre'l amb el poble de Baén, damunt i a ponent de Gerri, perquè ha de caure en la regió de la qual ens estem ocupant; Mn. Campí ens assenyala l'existència d'un caseriu amb una capella al peu del serrat de Tirvia, riu amunt cap a Araós, que porta el nom de Baïnes i que és gairebé segur que sigui l'antic *Baien*. Per fi, queden les dues parròquies de *Vallato* i *Vallatello*; també Mn. Campí ens fa notar que encara avui, seguint una tradició històrica, s'usa en el llenguatge vivent de l'expressió «el Vallat d'Estaon» per a designar la comarca d'aquest poble; no creiem, doncs, equivocar-nos identificant *Vallato* amb Estaon i *Vallatello* amb Anàs, identificacions geogràficament molt plausibles.¹²

Tret de l'acta de 839, les al·lusions a pobles d'aquesta regió són limitadíssimes: en testament de finals del x el comte Borrell de Pallars llega a Gerri «ipsum meum alodem de *Tirvia* in tali conventu quod si Ermengaudus filius meus voluerit redimere, redimat illum», i a la seva filla Ava li deixa «ipsum alode de *Alinse*» (Doc. 320). El comte Guillem, mig segle abans, havia llegat a Gerri una heretat «in valle de *Cardose*, in loco qui dicitur *Riparia*» (Doc. 269). Tirvia, Alins i Ribera de Cardós són, doncs, els únics tres llocs anomenats en documentació del x.

Rèsumint les dades que acabem de presentar fent referència a tot l'alt Pallars, resulta que són uns 63 els nuclis de població avui existents; pels segles ix-x en tenim coneixement d'una trentena. Repetim que això darrer no té cap significat exclusiu i que per tant no s'oposa que els altres pobles d'avui existissin ja aleshores; és gairebé segur per la quasi totalitat d'ells. Alguna variació, algun moviment de població hi hauria hagut; hem constatat la desaparició de les parròquies de *Baien* i *Virós* a la vall Ferrera, la dels nuclis de *Novelles* i *Arides* a la vall d'Àneu; no són precisables les fundacions noves, escassíssimes en tot cas, que hi hagi pogut haver; més aviat els moviments de població han d'haver-se produït en el sentit d'augment o disminució en un mateix nucli segons les circumstàncies econòmiques.

Això ens porta a intentar, molt a l'engròs, l'evaluació de la població en el temps que estudiem. Ens cal partir de la situació moderna. L'any 1831 la regió que estudiem tenia uns 7.000 habitants; a primers del present segle 6.600; però si descomptem la pèrdua d'un miler que afecta la vall de Cardós per emigració a França de la gent d'aquesta comarca que queda reduï-

12. La identificació dels llocs citats en l'acta de consagració d'Urgell del 839 ha estat feta diverses vegades i per diversos autors. El primer, Puig i Cadafalch en l'obra J. PUIG Y CADAFALCH, A. DE FALGUERA, J. GODAY I CASALS, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona, 1909, I, pàgs. 404-409. Des-

prés, PUJOL, *L'acta de consagració d'Urgell*, en «Estudis Romànics», 2, Barcelona, 1917, pàgs. 92-115. Per últim, W. MEYER-LÜBKE, *Els noms de lloc en el domini de la Diòcesi d'Urgell*, en «Butlletí de Dialectologia catalana», Barcelona, 1923, pàgs. 1-82.

da d'un 40 %, hi haurà hagut en la resta un augment d'un 13 % en tres quarts de segle, relativament favorables. Hi ha, doncs, en conjunt, una certa compensació entre pèrdues i augments, i és que la densitat de població ve determinada pel poder vital del país: com que es tractava d'un país econòmicament tancat, hi havia la gent que permetien els seus recursos; quan sobrava gent en marxaven, emigraven. Ho han fet modernament i degueren fer-ho sempre.

Dividint els 6.600 habitants de primers d'aquest segle pels 63 nuclis d'habitació que hem comptat, toquen un centenar d'habitants per poble; és clar que es tracta d'un promig, però ja és sabut que els promigs són els que menys enganyen¹³.

Ara bé, no tenim cap dada de comprovació pel que es refereix a la nostra regió i al temps que estudiem, però en canvi en tenim una de molt interessant pel poble muntanyenc de Baén, a sobre i a llevant de Gerri, de característiques geogràfico-econòmiques semblants a les de bona part dels pobles de l'alt Pallars.

Baén, en 920, comptava amb 18 caps de casa, dels quals 12 eren casats, 4 vídues amb fills, 2 homes vidus o solters (Doc. 182). Aplicant el coeficient 5 ens dona 90 habitants, xifra, com es veu, molt aproximada al promig del qual parlàvem, xifra d'altra banda concordant amb el cens de 1831 que assignava 89 ànimes al poble. Al cap de nou segles la població de Baén no s'havia mogut.

És el que jo crec que va passar aproximadament a la regió de l'alt Pallars que ens ocupa: m'atreviria a opinar — amb totes les salvetats del cas — que aquesta regió mantenia de cinc a sis mil habitants, des del segle IX i potser de molt abans. Després, la fluctuació més important que s'hi nota és la caiguda del miler d'habitants de la vall de Cardós en el segle passat. Notem que precisament a la vall de Cardós és on després de 839 hem vist aparèixer en major proporció parròquies noves; el fenomen podria traduir un augment progressiu de població que les hagués fet necessàries. Ara bé, augment lent i progressiu, caiguda ràpida, tenen una explicació en la progressió i en la caiguda de la indústria del ferro. Es aquest element industrial de vida el causant de la fluctuació, els elements agrícola i ramader es conserven permanents i la població no es mou en quant depèn d'ells. Com que són els bàsics del país, per això la població del conjunt d'aquest es manté estacionària.

Si la densitat no ha canviat gaire, l'estructura del poblament continua també essent la mateixa que seria mil anys enrera: petits nuclis concentrats de diverses cases posats en els llocs favorables als cultius, bé en les petites planes al fons de les valls, bé molt sovint en les planúries que s'estenen a mitja muntanya per sobre dels caients de les valls d'erosió. La concentració d'habitatge és forçosa per al mutu ajut i inevitable; l'hivern és llarg i dur; la majoria dels pobles de

13. En tot l'alt Pallars l'any 1831 només hi havia nou dels 63 pobles que passessin dels 200 habitants: Esterri d'Aneu, Tírvia, Tavascan, Ribera de Cardós, Llavorsí, Espot, Lladorre, Son i Escaló. D'aquests nou, quatre: Tavascan, Lladorre, Ribera de Cardós i Tírvia, han perdut un promig del 45 % en menys d'un segle, vol dir que estaven inflats per circumstàncies especials que expliquem tot seguit en el text. Dels altres cinc, només Esterri d'Aneu ha augmentat, els restants quatre en més o menys també

han disminuït de població. Esterri tenia 627 ànimes en 1831, 707 a primers d'aquest segle; és un cas excepcional, puix que en aquest darrer temps cap altre poble de la regió no arribava als 300 i sols cinc passaven dels 200. El cas de concentració d'Esterri, que sembla relativament modern, és explicable per la seva magnífica posició geogràfica en la vall i en la plana d'Aneu, que haurà progressat molt en la seva explotació durant els darrers segles.

l'alt Pallars que hem anomenat voregen els mil metres d'altitud, molts els sobrepassen ampleament. Llavorsí, el més baix de tots i al peu del riu, està ja a 825. Les cases serien com les velles que encara hi ha, una mica més tosques encara. Quan la població era prou densa tenia la seva església: quatre parets de pedra i fang i la coberta amb fusta i llicorelles. Alguns castells — hem vist citats els de Llort i de Gilarén — en llocs escaients, estada dels vicaris que en nom del comte administren i vigilen el país; també serien rústecs, com les esglésies. La gent muntanyenca d'aleshores era gent de poques necessitats. Fins enllà del segle XI no es donarà un tomb.

RIBERA BAIXA DE LA RIBAGORÇANA¹⁴

La Noguera Ribagorçana, també dit Noguerola, segueix al llarg la regió que anem a estudiar, en direcció nord-sud, i la divideix en dues parts d'igual aspecte a llevant i a ponent del riu. A banda i banda una sèrie de torrents i rierols s'enfilen perpendiculars al corrent principal fins a les serres que separen la ribera Ribagorçana de la vall Pallaresa per una banda, i per l'altra de les que la separen de la vall de la Isàvena. Aquestes valls secundàries de torrents i rierols seran el camí natural per arribar als nombrosos poblets que, enfilats dalt de les carenes i sols resguardats dels vents del nord per l'espona de la muntanya, viuen precàriament i en procés de despoblament. I elles també, a la vegada, com ha remarcat Solé Sabarís¹⁵, són la millor comunicació amb els nuclis de població situats en les conques de la Noguera Pallaresa i de la Isàvena. En canvi no és fàcil la sortida cap al nord seguint el curs de la Noguera Ribagorçana: el congost de Sopeira amb el famós pas d'Escales és actualment l'únic pas practicable pròxim al riu i fins fa ben poc sols ho era per la seva vora esquerra. Actualment les obres hidroelèctriques han canviat el panorama, i una carretera a la vora dreta del riu substitueix l'antic camí de la vora esquerra. És, però, encara viu entre la gent del país el record de quan calia fer una marrada de dues hores, remuntant la serra, per a franquejar el congost: efectivament, seguint el curs de la Noguera en direcció a migdia poc abans d'arribar al congost de Sopeira, trobem a banda i banda del riu dos torrents que constitueixen també dos passos naturals que serien els primitius camins entre la baixa i l'alta Ribagorçana. En la vora esquerra el camí del barranc del Canarill que s'enfila per la serra de Sant Gervàs fins a 1.300 metres d'altitud i pel coll de Llastarri, condueix al clot del Vinyer a l'altre vessant de la serra fins a Sopeira, o bé pel torrent de Miralles a Torre de Tamúrcia. Per la banda dreta, el camí del barranc d'Obís que puja fins a Pallerol i pel coll d'Espina a 1.100 metres porta a Cornudella.

Al sud del congost de Sopeira constitueixen el vessant oriental de la Noguera Ribagorçana tres valls d'importància: el torrent de Miralles, que neix en la serra de Sant Gervàs, el del Solà o Torogó i el d'Esplugafreda, que creuen els termes d'Espluga de Serra i Sapeira al nord i al sud d'Orrit. En el vessant occidental, dues són les valls que ens interessin: el riu Baliera o barranc de Sobrecastell, que baixa del Tossal del Cis i creua els termes municipals de Cornudella i Areny, i el torrent de Colls o de Tresserra, que des de Toralla travessa el terme de Cornudella i forma partió entre els d'Areny i Montanyana.

14. Aquest capítol sobre la *Ribera baixa de la Ribagorçana* ha estat preparat i redactat per Jordi Rubió i Loís.

15. L. SOLÉ SABARÍS, *Los Pirineos, el medio y el hombre*, Barcelona, 1951, pàg. 586.

Com dèiem abans, aquestes valls transversals secundàries assenyalen també el pas obligat entre la conca Ribagorçana i les conques Pallaresa i de la Isàvena. El riu Baliera passant per Cornudella obre el camí a la plana Ribagorçana; des de la mateixa vall enfilant-se fins al coll del Vent a 1.300 metres prop d'Iscles, mena a Serraduí i a Roda sobre la Isàvena, i més al sud aprofitant la depressió del torrent de Tresserra saltant el coll de Cajigar, és molt practicable el camí a Güell i a Graus. Les valls de la comarca de la Terreta o Noguerola, com també s'anomena la regió a l'orient de la Noguera Ribagorçana, tenen una funció semblant: la de Miralles obre el camí a Adons, a Espluga de Serra i a Senterada, i les dues valls d'Orrit, a través de Sapeira, menen a la Pobla de Segur i a Tremp. Totes elles s'enfilen fins als volts dels 1.500 metres, i això explica la manca de cap carretera que en l'actualitat comuniqui, perpendicularment a la Noguera Ribagorçana, en la regió que estudiem, les valls paral·leles de la Isàvena i de la Noguera Pallaresa.

Aquesta regió està avui dia dividida en set termes municipals: Espluga de Serra en la serra de Sant Gervàs i vall de Miralles; Sapeira amb la vall d'Orrit al nord; Sopeira, molt reduït, de poc més de cinc quilòmetres quadrats, a cavall de la Noguera Ribagorçana; Santorenc i Betesa en la vall d'Obís al nord del pas d'Escales; Cornudella en l'alta vall del Baliera; i Areny en la vall baixa a les vores de la Noguera. Espluga de Serra i Sapeira són del partit judicial de Tremp; Santorenc, Betesa, Cornudella, Areny i Sopeira ho són de Benabarre. Exceptuant les parròquies de l'arxiprestat d'Areny (Areny i Claravalls en la regió que estudiem), que són del bisbat de la Seu d'Urgell, totes les altres pertanyen a l'arxiprestat de Sopeira, bisbat de Lleida.

En tota aquesta regió és rara la dispersió de la població en masies; ben al contrari, la trobem reunida en nuclis atapeïts lluny dels rius, al cim dels turons o en els replans d'erosió que es formen en els últims repeus dels vessants de solana. Sols en el terme d'Orrit i part dels d'Areny i Cornudella aquesta dispersió, a les vores del riu, es manifesta més acusada. En estudiar particularment cada un d'ells comprovarem que és un fenomen que ja ve de molt lluny.

Abans de fer-ho, però, val la pena de donar una relació dels nuclis de població avui existents. En la serra de Sant Gervàs s'aixequen els llocs de Llastarri i Miralles. Llastarri, quasi dalt de la serra a 1.200 metres d'altitud; Miralles, a mig vessant i prop d'un torrent. Tots dos formen part del municipi d'Espluga de Serra, que comprèn també els llocs de Masos de Tamúrcia, Torre de Tamúrcia, Aulàs, Torogó i Castellet en la vall del Solà més al sud. Espluga de Serra es troba en l'extrem oriental d'aquesta vall prop de l'aiguavessant del Flamisell en el camí que porta a Senterada i Toralla. El terme municipal de Sapeira ocupa la resta del vessant oriental de la Noguera fins a Montanyana. En la serra que separa les dues valls d'Orrit hi trobem Orrit mateix prop del riu i més apartat Sapeira i Esplugafreda. Més al sud, i tots ells encimbellats, Escarlà, Espills i Tercui.

El municipi de Sopeira ocupa els vessants meridionals de les serres que formen el congost; sols les terres pròximes al riu són fàcilment cultivables: unes poques feixes amb aigua abundant. Entre elles s'aixeca el poble i més al nord, a poca distància del riu, la que avui és església parroquial i que fou monestir d'Alaó.

Passem ara als pobles del vessant occidental. En el municipi de Betesa trobem els llocs de Els Molins, Obís i Santa Eulàlia. En el de Santorenc, Aulet i Pallerol. Tots set són en la vall

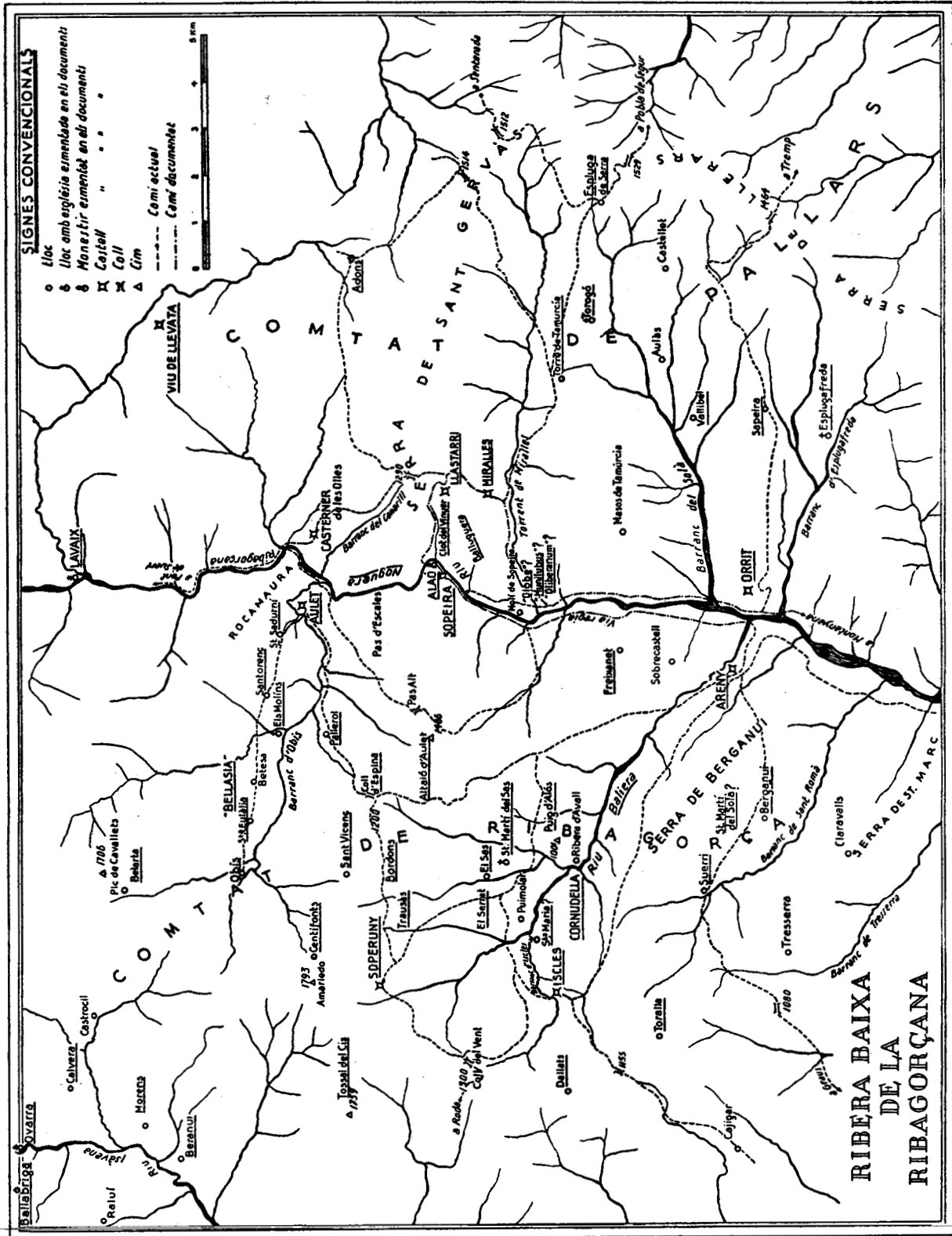
d'Obís, amb fàcil sortida a la Noguera per sota Rocamaura i amb comunicació amb les valls del Baliera per darrera el Talló d'Aulet. El municipi de Cornudella de Baliera és molt extens. Al capdamunt del Baliera, de terreny molt trencat, trobem Soperuny en els vessants meridionals del Tossal del Cis i en el mateix vessant Sant Martí de Sas i El Sas. Sobre el vessant meridional del Baliera el poblet d'Isclès, prop del barranc que porta el seu nom, enfilat dalt d'un turó. Pròxim al riu, també enturonat, Puimolar. A les vores del riu, és quasi l'únic cas, Ribera d'Avall, capital del terme. Fora de la vall del Baliera trobem encara Suerri i Tresserra. En el municipi d'Areny hi ha els llocs de Sobrecastell i Areny sobre el baix Baliera; Areny a l'extrem de la rica plana de regadiu que es forma ací a les vores de la Noguera, Sobrecastell en el vessant nord del Baliera i pròxim al lloc de Freixanet. Apartats del barranc de Sobrecastell hi ha encara els llocs de Berganui en la solana del seu nom i Claravalls en l'últim replà del serrat de Sant Marc.

Fins fa ben pocs anys, en què ha començat l'aprofitament hidroelèctric d'aquesta regió, tot aquest conjunt ha tingut una economia molt tancada exceptuant una petita exportació del sobrant del vi cap al nord i del sobrant del blat cap al sud. També la mel, encara actualment, s'explota amb profit. S'hi produeix canem, lli i cereals, alguns fruiters en les valls, cirerers en el secà, especialment a Sapeira. Però en general el país és pobre i no pot mantenir l'excés de població que ha portat l'explotació elèctrica. La ramaderia es redueix quasi exclusivament a bestiar de llana, cabrum i porcs.

Aquest és l'aspecte que ofereix en resum la Ribera baixa de la Ribagorçana en l'actualitat. El primer que ens sobta quan examinem la documentació que a ella fa referència és el fet que en els segles IX i X la població estaria repartida, no en la mateixa proporció però sí en els mateixos llocs que ho està ara. Hi ha hagut un natural descens de la població vers els pobles pròxims al riu, a Areny i Aulet especialment, però dels 37 nuclis que esmentem anteriorment, dues terceres parts els trobem ja documentats com existents en aquells segles. La resta, potser exceptuant Ribera d'Avall, existirien també; igualment existirien alguns que han estat abandonats al llarg del temps, com el cas d'«Olobe», o han decaigut molt, com succeeix amb Miralles. Ara bé, aquests llocs estaven enquadrats de manera diferent de com ho són ara. Sorprenen també quan llegim en els documents el gran nombre de castells que són el punt de referència per a situar les propietats. Més que punts de referència, la constància amb què apareixen demostra que es tracta d'autèntiques divisions administratives. Ens sembla, doncs, el millor mètode per estudiar aquesta regió fer-ho d'acord amb aquestes divisions antigues. Els set municipis citats abans es converteixen aleshores en deu castells que cobreixen aproximadament el mateix territori: Llastarri, Miralles, Orrit, Sopeira, Aulet, «Bellasia», Soperuny, Isclès, Cornudella i Areny.

LLASTARRI. — El castell de Llastarri estaria situat en l'actual lloc d'aquest nom en el municipi d'Espluga de Serra, dalt dels contraforts occidentals de la serra de Sant Gervàs en l'encreuament dels camins de Pont de Suert, Sopeira, Orrit i Adons. En el cens de 1940 consta de 5 cases amb 19 habitants, i en els fogatges de 1359 hi figuren els llocs de «Casterner i Starri» de l'abat d'Alaó amb 5 focs.

Almenys dotze documents fan referència al seu terme, i d'ells, tots menys tres parlen de vinyes.

SIGNES CONVENCIONALS

- Lloc
- ⊗ Lloc amb església esmentada en el document
- ⊕ Monestir esmentat en el document
- ⊗ Castell
- ⊗ Coll
- ⊗ Cim
- ⊗ Cim actual
- ⊗ Cim documentat

**RIBERA BAIXA
DE LA
RIBAGORÇANA**

És un cas semblant al que succeeix amb el terme d'Aulet a pocs quilòmetres de distància a l'altra banda del riu¹⁶. Les edificacions escassegen i cap vila o vilar no s'esmenta com formant part del seu territori. Aquest era de poca extensió i venia comprès entre Sopeira, Aulet, Viu i Miralles. També ara són gairebé inexistents les construccions aïllades en la regió muntanyosa compresa en aquests límits.

La primera notícia que en tenim és de 851. Esmenta unes vinyes «in suburbi Lastarre, in locum chujus vocabulum est ad Solanum» que el propietari canvia per una altra vinya a «Valle Veira» (Doc. 45)¹⁷. No serien gaire lluny les unes de l'altra i també en el mateix vessant que cau sobre Sopeira estaria situada la vinya «in loco Vingerum», l'actual Vinyer de Llastarri, que menciona una carta de venda de 909 (Doc. 109). Les notícies de vinyes en aquest lloc es repeteixen i alguna té el seu trull¹⁸. Entre elles s'enfilaria el camí i el grau que puja a Llastarri des del riu: «ad Grado subtus Lastarri», «vinea subtus castro Lastarri, ad ipsum Gradum... de occidente strata», «de occidente strata publica» (Docs. 188, 189 i 291). Més dubte ofereix el nom «Laccarro», límit d'una vinya esmentada en el document 188. El mateix topònim apareix com a límit d'una vinya a Aulet (Doc. 152). Creiem que hi hagué una confusió en la redacció d'aquell document; ho explicaria el fet que s'hi mencionessin vinyes dels dos termes¹⁹.

Problema semblant, però a l'extrem oriental del terme, ofereix un alou situat «in pau de villa Elave et de castro Lastarri» (Doc. 169). La vila «Elave» estaria en el terme de Viu de Llevata no lluny d'Adons com ho prova la menció del coll de Fades entre els seus límits (Docs. 119, 250 i 253). La identificació dels noms de lloc d'aquests documents ens permetria de fixar l'extensió del terme de Llastarri cap a llevant. Ens queda, però, la seguretat del veïnatge dels termes dels dos castells.

Més imprecisa encara és una donació a Alaó de 959 que ens assabenta de l'existència d'un important alou en el castell de Llastarri. És una llàstima que no digui exactament el lloc on era situat. S'hi esmenten «terras, vineas, casas, casalibus, areas, palgaribus, molinis, pratis, karricis, petris, silvis cum ipsas fontes qui ibidem emanantur, ortis, arboribus...» Fa estrany que no se'n fixin els termenals, però aquesta llarga enumeració de béns no sembla pas que sigui una mera fórmula (Doc. 177).

Finalment, cal fer referència a l'única notícia que tenim de l'església de Sant Hilari de Llastarri, patró encara de la població, i que porta el record del gran monestir de Carcassona. Era segurament l'església del castell; el comte Unifred havia donat a Alaó una peça de terra prop d'ella, a «Turmum Latum» (Doc. 280).

16. Totes aquestes vinyes, almenys pel que fa referència a Catalunya, no s'escapen del límit actual assenyalat per S. LLOBET en el seu article *El límite septentrional de la vid y el olivo en Cataluña* (*Actas del primer Congreso Internacional de Pirineístas*), Zaragoza, 1950. Vegeu també L. SOLÉ SABARÍS, *Los Pirineos*, Barcelona, 1951, pàgs. 249-252 i 266.

17. Del lloc «Valle Veira», «Ballevaria» o «Ballevera», que correspon a l'actual Balluguera al sud-

oest de Llastarri, en tenim notícies posteriors que confirmen l'existència de vinyes (Docs. 167 i 271).

18. Diplomatar, núms. 282, 283, 291 i 306. La terra esmentada en el doc. 284 de 989 no és pas segur que estigués al mateix lloc, tot i la presència del prevere Banzó com a escriptent.

19. Aquest topònim, molt freqüent a Catalunya, sota la forma «Laccarro» apareix també com a límit d'una terra del terme d'Adons (Doc. 257).

MIRALLES. — Actualment no queda gairebé record del castell de Miralles que els documents esmentem tan sovint. No consta tampoc en el nomenclàtor oficial, però en els fogatges de 1359 hi figura la parròquia de Miralles amb 6 focs²⁰. Resta en peu una ermita d'aquest mateix nom a cosa de mitja hora a migdia de Llastarri en el mateix municipi d'Espluga de Serra. El castell no estaria gaire lluny. Miralles i Llastarri guardaven la serra de Sant Gervàs, l'un en el vessant meridional i l'altre en el septentrional, precisament en el punt més accessible per on s'enfila el camí que comunica la baixa i l'alta vall Ribagorçana. No explicariem d'altra manera l'existència de dos castells tan pròxims i en territoris d'aspecte tan semblant i tan abrupte. Un cas semblant succeeix amb els castells que s'alcen a la dreta de la Noguera amb la diferència que les notícies que tenim dels castells de la vora esquerra del riu comencen molt abans que les dels altres. Les vinyes abunden en aquest terme, no tant com en els d'Aulet i Llastarri, però sens dubte més que en els més meridionals d'Orrit i Areny.

La primera notícia que tenim de Miralles, de 837, ho és també d'una vinya. Era donada amb el seu trull al monestir d'Alaó juntament amb dos camps en el mateix terme, l'un d'ells «in locum cujus vocabulum est Tamureces» i l'altre «in ipso rivo et sub taxo» (Doc. 14). El lloc «Tamureces» és segurament el que ha donat nom a Torre de Tamúrcia i a Masos de Tamúrcia. No sabem si existien ja aquests dos llocs, però ens inclinem a creure-ho²¹.

Parlàvem abans del camí del castell de Miralles. Està perfectament documentat ja des de mitjans del segle IX. El document 19 ens parla de la «via que ducit ad castro Miralias» i pocs anys més tard el document 46 esmenta la «strata qui discurrit ad castro Miralgas». Sembla deduir-se dels documents que aquest camí venia d'Orrit i seguia al llarg del «rigo qui discurrit de castro Miralgas», l'actual torrent de Miralles que desaigua a la Noguera entre Orrit i Sopeira (Doc. 48)²². S'enfila després per un grau fins al coll de Llastarri i a ell fa referència segurament el lloc «qui dicitur ad Gradum in kastro Mirallas» (Doc. 156).

La mateixa manca de dispersió en masies que constatem en l'actualitat als volts de Miralles, i que veiem també en estudiar el terme de Llastarri, és també una característica d'aquest terme. Sols hi tenim notícia d'una sola vila: «villa in castro Miralias in loco ubi dicitur in Chataplanos» (Docs. 83, 226 i 227). Una vegada s'esmenten intercalats entre vinyes i horts uns «casales» o solars (Doc. 41); i un conjunt de documents fa referència a una propietat situada pròxima a la Noguera que sens dubte estava habitada. La reuneix un prevere Auger, que intervé també en altres documents d'aquesta regió²³. L'alou anava des de «Pogo Nigro» fins a la Noguera i s'hi esmenten terres, vinyes, cases, casals, horts, arbres, llinars, canemars i edificis. Anys més tard, Auger rep una nova donació «in loco ubi dicitur Padules» que termenejava «de super in ipso collo de Elecina» (Docs. 190, 198 i 267). Sabem que «Elecina» es trobava pròxim a la

20. PRÒSPER DE BOFARULL, *Censo de Cataluña de 1359*, en: «Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón», XII, Barcelona, 1856.

21. El doc. 268 de 984 ens parla d'una «vinea in loco ubi dicitur Spluca, ubi dicitur illa Torre» que probablement es refereix a Torre de Tamúrcia i a Espluga de Serra.

22. També el doc. 299 esmenta una «strata publica» que termenejava una vinya «in loco ubi dicitur Padulelga» (pròxim a «Olobe»?) que segurament fa referència al mateix camí. Vegeu també doc. 309.

23. Actua com a visor en els docs. 254 i 274.

vila «Olobe» del terme d'Orrit vora la Noguera. Cal concloure, doncs, que també aquest lloc «Padules» era pròxim al riu. L'alou passà a Alaó, segurament en la seva totalitat i la carta de donació esmenta de nou canemars, horts i fruiters que ens descriuen evidentment una terra de regadiu.

La resta de notícies que tenim d'aquest terme ens parlen de terres soltes sense edificacions de cap mena. Un bon exemple d'elles és la que apareix a Corbins, muntanya situada no lluny de Torre de Tamúrcia (Doc. 80). Cap d'elles no ens ajuda a fer-nos càrrec del poblament d'aquesta regió.

ORRIT. El terme d'Orrit és aquell que apareix més sovint en la documentació. Orrit mateix, el poble, tot i trobar-se vora la Noguera, té actualment una població molt migrada: en el cens de 1940 consta de 15 cases amb 63 habitants, en el diccionari de Madoz 12 cases amb 42 habitants, en un cens de finals del XVIII²⁴ de 9 cases amb 80 habitants i en els fogatges de 1359 hi figuren 9 focs²⁵. La capitalitat del municipi ha passat al lloc de Sapeira, enfilat a la serra i lluny de les carreteres, que actualment quasi el triplica en població; la mateixa proporció es manté en el cens esmentat del segle XVIII; en els fogatges de Pere el Cerimoniós, en canvi Sapeira té només 12 focs contra els 9 que hem dit que tenia Orrit. En l'època que estudiem es dedueix dels documents que, almenys des del punt de vista polític i també potser en el que respecta a la població, Orrit superava a Sapeira.

A diferència dels altres termes estudiats ací, Orrit rep molt sovint el títol de «pagus» i ens fa pensar en una autoritat d'ordre superior, potser un vescomte, el qual té cura durant el segle IX i part del X, fins al restabliment del terme de Montanyana, de la defensa i reorganització de la marca²⁶. No hem sabut trobar cap topònim situat entre la línia Areny-Orrit i Montanyana. La unilateralitat de l'origen de la documentació no és pas un argument en contra: totes aquestes terres pertanyien precisament a l'àrea lògica d'expansió del monestir d'Alaó, com ho prova el gran patrimoni que el monestir tenia ja en terres d'Orrit i el que tingué ja entrat el segle XI en terres de Montanyana. Hem de creure, doncs, que fins a la segona meitat del segle X els territoris al sud d'Orrit estaven pràcticament abandonats. Les notícies que tenim, en canvi, de terres al nord del castell són, no solament d'ordre positiu, sinó que també molt abundants.

En parlar de Sopeira ho farem també de la menció més antiga que tenim d'Orrit: el monestir d'Alaó, una cella «in erimo posita» estava «in pago Orritense» (Docs. 2 i 8). Pocs anys més tard, en 826, el monestir inicia la llarga llista de possessions en aquest terme amb una mitja vinya i mig trull «in castro Orritense in locum Saxsa» (Doc. 7) i dotze anys més tard tenim la primera notícia de la «villa infra valle Urritense castello, quod dicitur Torochone, justa serra

24. *Noticia del Principado de Cataluña con expresión de las Ciudades, villas, lugares y quadras... del numero de casas y habitantes*, manuscrit de la Col·lecció Sagarra de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, f. 211.

25. *Censo de Cataluña* (citat en la nota 20), p. 21.

26. Montanyana apareix per primer cop en la documentació en els dos últims decennis del segle X

(Docs. 301 i 303). Més al sud de Montanyana, i entre aquest terme i el de Mur, en novembre de 1010 el monestir d'Alaó ven l'església de Sant Esteve de la Sarga «circha Orritense» que assenyala també el paper jugat per Orrit en aquesta regió (*Cartoral d'Alaó*, f. 37 i 45', publicat per SERRANO Y SANZ, *Noticias y documentos*, pàg. 410).

quod dicitur Croces» (Doc. 15)²⁷, en la qual, ja entrat el segle x, s'hi fundarà un priorat d'Alaó.

És curiós de remarcar com en els documents més antics, fins a 863, aquest lloc de Torogó apareix sempre sota la denominació de vila (Docs. 15, 35, 36, 54 i 57). A partir de 866 no tornem a trobar-la en cap dels nombrosos documents en els quals s'esmenten terres en la seva proximitat (Docs. 81, 82, 83, 95, 99, 120 i 314). Un cop adquirida la vila, en part o en la seva totalitat, pel monestir, el lloc de Torogó augmentaria en importància fins al punt de fer-se recomanable la fundació d'una església en aquell indret²⁸. I ja a fins del segle x es parla d'un molí amb el seu canal que en part obté per canvi aquesta casa de Sant Climent (Doc. 307). En tots els documents Torogó forma part del terme d'Orrit, però no ens ha estat possible d'identificar cap dels topònims que s'esmenten com a pròxims a aquest lloc i que ens podrien donar notícia de possibles nuclis de població. Una vila existia al «collo de Singifredo» (Doc. 165), i al mateix lloc, pròxim sens dubte a Torogó, encara que no ho diguin tots els documents, hi fan referència d'altres (Docs. 31, 120 i 151).

Un altre lloc del terme d'Orrit, que apareix molt en la documentació de la primera meitat del segle IX i que després desapareix paulatinament fins a no deixar rastre en l'actualitat, és el d'«Olobe». Pels documents podem deduir on estava situat. Fins a 851 (Doc. 43) se l'anomena sempre «villa» i a partir d'aquest moment, igual com succeeix amb Torogó, es parla senzillament del lloc d'«Olbe», «Olobe» o «Olve». Estava situada en el terme d'Orrit sobre la vora esquerra de la Noguera (Docs. 19 i 68), en els camins que anaven a Orrit, a Alaó i a Miralles (Docs. 19, 37 i 46), tenia una església de Sant Vicenç (Doc. 19); quatre vegades ve relacionada amb el castell de Miralles d'on baixava un torrent que passava per «Olbe» (Docs. 19, 43, 46, 48 i 309) i, finalment, segons el mateix document 46, unes terres a «Olbe» termenejaven amb un «rigo» que venia de Sopeira, probablement un canal que seguiria la vora esquerra de la Noguera. Cal, doncs, situar el lloc d'«Olobe» prop de les edificacions que s'aixequen vora de la Noguera Ribagorçana entre el molí de Sopeira i l'ermita de Sant Gregori, que no gosem identificar amb l'antiga església de Sant Vicenç. El lloc és a prop del riu, i això explica l'abundància de fruiters que trobem mencionats en els documents²⁹. Altres topònims ens demostren la vitalitat d'aquest lloc en la primera meitat del segle IX: «Munilubus» o «Muniluba», del qual no hem sabut trobar la correspondència actual (Docs. 22 i 31), i «Olibranum» o «Olibranum», que caldria també buscar vora el riu Noguera no lluny dels anteriors. Aquest últim és el nom d'una vila que tenia la seva

27. Torogó consta en el cens de 1940 amb 5 cases i 41 habitants.

28. La casa de Sant Climent de Torogó rep la donació de dues vinyes, l'una «ad illo Solano de Villanova ad ipsa Vilella» (Doc. 225) i l'altra «in loco Vilba» (Doc. 266), i d'una terra circumdada i termenada «ad Ciresa» (Doc. 302). El primer d'aquests llocs no sabem on es trobava, però el document diu clar que era «in valle Orritense». El lloc «Vilba» que la carta de donació diu que es trobava «in apendicio Teruco» (Torogó?), sabem per altres documents (Docs. 185 i 250) que era en el terme de Viu a Erta de Sas i els fogatges de 1859 el citen entre Ventolà, Euren (que donava nom a la «serra

Eurrense»), Gironella, Macivert, Erta i altres llocs del terme de Viu de Llevata o de Pont de Suert. Probablement el lloc «Ciresa» tampoc no era lluny d'aquest terme i podem identificar-lo amb la Cirera a l'est d'Espluga de Serra.

29. «Terra cum arboribus pomiferis et suas casales» (Doc. 22), «campum cum ipsos casales qui sunt in circuitum et cum arboribus pomiferis» (Doc. 24). En aquests exemples el sentit del mot casal és de difícil interpretació, però tal volta diferent de la que té en el doc. 140: «casale cum suas casales». I encara: «terras cum arboribus pomiferis» (Doc. 31). Finalment el doc. 309 parla de «un orto cum suas arbores» tal vegada pròxim a «Olobe».

església dedicada a sant Genís. En ella Alaó hi féu una compra en 845 (Doc. 27). Un any més tard el monestir comprava la vila amb l'església i en 851 arrodonia la propietat amb l'adquisició de la vila «Fabrica» «justa flumine Nocharia, in locum cujus vocabulum est Olibranum» (Doc. 42). Es difícil de precisar la seva situació, però tal vegada podríem relacionar-la amb «ipsa fabrica» que mig segle més tard trobem ja abandonada (Doc. 93) i que en parlar de Sopeira diem que potser estava situada pròxima a l'actual molí de Sopeira en el qual hi ha una petita central elèctrica. Sigui com sigui, cal remarcar que aquests noms, «Olobe», «Munilubus», «Oliberanum» i «Fabrica» que creiem tots ells pròxims, desapareixen de la documentació abans d'acabar el segle x³⁰.

A ponent del riu Noguera i en el terme d'Orrit apareix el lloc «Junchario» (Docs. 58 i 74). Res no podem suggerir sobre la seva situació. Una nota al Cartoral de lletra més moderna diu «Junquer». La terra que un segle més tard els comtes de Pallars donaven a Alaó «in comitatu Palariense, in territorio Speluncha Gorransse, in loco ubi dicitur ad Guncheru» no seria al mateix lloc. El comtat de Pallars no sol saltar a la dreta de la Noguera Ribagorçana. No hem d'estranyar, però, el fet de trobar-hi terres d'Orrit. En parlar d'Areny farem referència al lloc «Aries», que també apareix en el doc. 59 com del terme d'Orrit. Tal vegada, com «Aries» també «Junquer» formava part del terme d'Areny, però la categoria que tenia Orrit en els primers segles de la reconquesta explicaria el fet. Precisament en un d'aquests documents (el 129) trobem com formant part d'un mateix alou de la vall d'Orrit, llocs tan apartats com Freixenet (d'Areny) i un lloc dit «Velonce»³¹ en la vall d'Esplugafreda. Entre ells ve citat el lloc «Lapicorte»³², que no hem sabut identificar.

Els documents 180 i 181 de 960 ens parlen respectivament d'una vila i un lloc «qui vocatur Belga», que m'atreveixo a identificar amb el mas Vallibel que existeix encara vora Sapeira; tots dos documents mencionen una «strata publica» entre els termenals; aquest fet i la semblança de noms ens porta a la memòria el lloc Sancta Bella (Docs. 173 i 174), que no hem pogut identificar, però que també existia en el terme d'Orrit prop d'una «strata». Tampoc no tenim cap notícia d'on pogués ésser el vilar «in loco ubi dicitur ipsa villa Elnosa in valle Urritense», que tenia com a termenals l'alou de «ipsa casa incalcinata» i el torrent «qui discurrit de Silva Nigra» (Doc. 215). També el lloc «ubi dicitur ad illum Ministeriolo» (Docs. 220 i 221) ens sembla que estaria habitat; en el primer d'aquests documents (el 220) es parla d'una «farga» i en el segon (el 221) d'una «villa Petri», tal vegada la mateixa «illa Petra» on hi havia un lloc «ubi dicitur Sexum»³³, i encara en el document 303 trobem notícia d'un «Bradila de ipsa Petra» terratinent en el castell de Montanyana. Probablement tots tres noms fan referència a l'actual Sapeira.

Ja ens hem referit abans a la vall d'Esplugafreda; la primera notícia que tenim de la vila

30. Tal vegada també cal buscar per aquest indret el vilar «in castro Orritense, in loco ubi dicitur ad caput de campum de Ipi» (Doc. 274). Firma com a visor en aquest document l'Auger prevere que era propietari prop d'«Olobe», segons expliquem en parlar de Miralles.

31. Del lloc «Velonce» o «Beloncem» i de vinyes

allí situades en tenim dues notícies més: docs. 202 i 225.

32. El lloc «Lapicorte» el trobem de nou en els docs. 150, 165, 176 i 186. Se l'anomena indistintament vila o vilar, però sempre en el terme d'Orrit.

33. En els docs. 7 i 229 apareix també el topònim «Saxsa» i «Saxum» en el terme d'Orrit.

i de l'església de Sant Vicenç en ella situada és més tardana (Doc. 277 de 988). En el cens de 1940 el lloc d'Esplugafreda consta de 6 edificis amb 29 ànimes; en l'esmentat de finals del segle XVIII hi figuren 5 cases amb 25 habitants, i els fogatges de 1359 hi esmenten dos focs solament. Així i tot, la manera com el document parla d'una casa allí situada fa pensar que no seria l'única. Finalment, tenim notícia d'una altra vila, el nom de la qual és il·legible, situada en el mateix terme (Doc. 290).

Hem procurat fins ara parlar de tots aquells llocs del terme del castell d'Orrit dels quals sembla deduir-se de la documentació que estigueren habitats permanentment un moment o altre. Segurament n'existien molts més. Tenim notícia d'altres topònims que no estan relacionats amb edificació de cap mena. Val la pena de mencionar-los: «terra in loco quo vocitatur Pecaria» (Doc. 131), «terra in loco ubi dicitur Kananilias» (Doc. 147)³⁴, «terra in loco ubi dicitur Coma de Anolfo» (Doc. 295) i «terra in loco ubi dicitur ad ipsa insula de Stagnu nigro» pròxima al riu Noguera (Doc. 313). No sabem res de la correspondència moderna d'aquests noms.

Del conjunt d'aquestes notes podem treure'n algunes conclusions. El «pagus» d'Orrit jugava un paper important durant els segles IX i X. El seu terme comprenia l'actual municipi de Sapeira, part o la totalitat en algun moment del de Sopeira i part també del d'Espluga de Serra; els termes d'Areny, Sopeira, Miralles i potser també el de Viu el rodejaven per l'oest i el nord i al migdia tenia el territori despoblat. El poblament, molt més abundant al nord i est del castell que al sud, presentava una dispersió en viles i altres edificacions molt més gran que la que veiem en les altres regions estudiades i que correspon, ens sembla, a la major dispersió que observem en l'actualitat en aquesta mateixa regió respecte a les que la volten.

SOPEIRA. — Sobre la vora dreta de la Noguera Ribagorçana i no gaire lluny del riu existeix actualment el poble de Sopeira. De tots els nuclis habitats d'aquesta regió és l'únic que no està entoronat. El seu terme municipal actual és petit (poc més de 5 Km²) i comprèn sols un cercle a ambdues vores del riu. La seva posició, però, és immillorable: descomptant el fet que en l'actualitat sigui lloc de pas obligat per comunicar l'alta i la baixa vall de la Ribagorçana, és també, i els seus dos ponts ho indiquen clarament, degut a l'escanyament del riu en aquest lloc, el pas entre el vessant dret i l'esquerre del riu. Del primer d'aquests camins, el que constitueix l'actual carretera, no en tenim record en la documentació i ja hem apuntat la seva inexistència en l'època a què fan referència els documents estudiats; el segon, però, sí que apareix documentat: és el camí de Miralles i Llastarri. Per altra banda, en aquest lloc les vores del riu deixen un espai pla de terreny cultivable, resguardat dels vents del nord, que explica l'existència d'una vila en aquest indret i més tard d'un castell que procurés obtenir una força política i militar.

Les primeres noves que tenim, però, d'aquest terme no ens parlen res de l'existència d'un poble, el Sopeira actual. El monestir d'Alaó hi estava fundat a menys de mig quilòmetre de distància i així i tot l'escrivent del document que ens dona compte de la seva renovació quan li cal

34. Aquest mateix lloc apareix l'any següent: «terra ubi dicitur Cananigas» (Doc. 294). El fet d'ésser esmentat una vegada (Docs. 309 i 310) entre al-

tres propietats del castell de Miralles fa pensar que cal buscar-lo prop dels límits del terme d'aquest castell i Orrit. Se l'anomena ací «Canalelgas».

explicar on estava situada la cella de Santa Maria i Sant Pere diu «in pago Orritense... erimo posita» (Doc. 2). Fa estrany aquest ignorar el nom de Sopeira, però succeeix igual al llarg de tota la documentació d'aquest període sempre que es vulgui precisar la situació del monestir. El nom d'Alaó, per altra banda, que ara amb la desaparició del monestir en 1835 és desconegut entre la gent del país, era el més viu a principis del segle IX. Era segurament el nom de la casa visigòtica que restaurà Crisogoni i en el lloc de Sopeira o no hi havia edificacions o eren abandonades. Trobem també una indecisió en l'autoritat que regia el monestir d'Alaó, si formava part del comtat de Pallars o del de Ribagorça. En els documents fins a 958 (Docs. 70 i 177) Alaó queda comprès en el primer d'aquests comtats; en els posteriors (Docs. 209, 223, 235 i 239) se'l situa sempre en el de Ribagorça. Igualment en el mateix document 223 es dubta entre anomenar-lo del terme d'Areny o del d'Orrit.

Totes aquestes consideracions ens porten a creure que l'existència de Sopeira, encavallada en els dos comtats i amb el veïnatge dels castells d'Areny i Orrit de tradició més antiga, era molt migrada. A partir de 871 tenim notícia de l'existència del «castro quod dicitur Subpetra» i d'una vila prop d'ell «quod dicitur Teuduli» (Doc. 69). D'aquesta vila ja en tenim notícia de dos anys abans (Doc. 67) i hem de creure-la situada molt pròxima a l'actual poble.

En totes les notícies que tenim de Sopeira, molt sovint hi pesa al damunt el nom d'Orrit (Docs. 73, 77, 212 i 213). Era el monestir d'Alaó que donava importància al lloc i Sopeira ha crescut al seu escalf fins a convertir-se en un competidor. Hi havia una incompatibilitat entre l'autoritat civil i religiosa massa pròximes? Si és així és l'abat Oriolf qui resol la qüestió. De la família dels castellans de Sopeira rep en donació en 971 la propietat del castell i dels camins que hi condueixen (Docs. 213 i 214). Coincideix aquest moment amb el canvi de què parlàvem abans: Alaó deixa de formar part del comtat de Pallars tot i que continua en el terme d'Orrit. És un complicat joc polític els detalls del qual se'ns escapen, però el castell de Sopeira i l'abat Oriolf devien jugar-hi un paper important.

No intentarem fixar els límits d'aquest terme del qual sols suposem l'existència. Els documents no donen per tant i la mateixa donació del castell al monestir és molt poc explícita. Sabem que hi passava la «strata publica» d'Alaó (Doc. 69), que hi havia una «fabrica» abandonada en 899 (Doc. 93) i que una «villa in apendicio de castro Urrite in loco ubi dicitur ad Subpetra» fou el patrimoni que donà l'abat Guilmon al moment de la seva entrada al monestir (Doc. 77). Possiblement aquesta vila, el castell que el monestir adquiria prop d'un segle més tard i tal vegada el vil·lar «Teuduli» citat abans eren el nucli originari de l'actual Sopeira. No sabem pas on estaria situat el lloc «ipsum Collum» del terme del castell que en 979 Ramis venia a l'abat Àlvar (Doc. 244).

Hem deixat expressament fins al final de parlar de la menció més antiga que tenim del nom Sopeira. Apareix en un document de 852 (Doc. 46) que parlant dels límits d'una terra prop del lloc «Olbe» menciona un «rigo que discurrit de Supetra». En parlar del castell d'Orrit, queda clar que «Olbe» estava situat a l'esquerra de l'actual molí de Sopeira; com que el poble de Sopeira és a la vora dreta, l'única manera possible d'interpretar el document, descartada la possibilitat que aquest «rigo» sigui el mateix Noguera, és suposant l'existència d'un canal que donés aigua al molí esmentat i que podríem relacionar amb la «fabrica» abandonada del docu-

ment 93 i amb la vila «Fabrica» que apareix tocant a la Noguera en 851 (Doc. 42). Tot és molt hipotètic.

AULET. — A deu minuts de la Noguera Ribagorçana i prop de la seva confluència amb el torrent d'Obís, i una mica encimbellat, existeix actualment el poble d'Aulet³⁵. Allà mateix hi havia un castell del qual tenim notícies documentals des de mitjans del segle IX. El terreny que l'envolta en els termes de Santorenç i Pallerol és pobre, les muntanyes són pelades i s'hi crien amb dificultat alguns cereals i fruiters, la vinya, avui dia, és quasi inexistent.

Sopeira i Aulet estan situats l'un a la sortida i l'altre a l'entrada del congost d'Escales, a poc més de tres quilòmetres de distància en línia recta. És un cas semblant a Miralles i Llastarri a l'altra banda de riu, i encara, davant per davant d'Aulet, a la vora esquerra existeix Castner de les Olles que ens suggereix un altre castell, del qual no tenim, però, cap notícia documental. Afegim-hi encara potser «Bellasia» i ens trobarem amb un conjunt de castells col·locats simètricament tancant la vall alta Ribagorçana a les vores de la Noguera. Tots ells en terreny molt trencat prop dels camins que s'enfilen als colls més accessibles de la serra de Sant Gervàs.

La primera notícia que tenim del castell d'Aulet és de 851. Ens assabenta de l'existència de dues vinyes que el propietari tenia «de aprisione vel robtura de patre meo in terra regis in suburbio de castro Avolet» (Doc. 44). Ens trobem, doncs, davant d'una romputa relativament recent com devia ésser-ho també la de les altres cinc vinyes que la voltaven. El preu que es pagava per elles i mig trull (38 sous en animals de treball), indica la importància de la propietat. El mateix document ens dona notícia d'una «strata qui discurrit de ipso castro [Avolet]». És, segurament, el camí que des de la Noguera s'enfila passant per Aulet fins a Pallerol i a coll d'Espina i per darrera el Talló d'Aulet porta a la vall del Baliera. Per un document de cinc anys més tard sabem d'una «strata qui discurrit via ad ipso vado Avellana» (Doc. 50) que indubtablement fa referència a aquest mateix camí³⁶.

El terme d'Aulet en l'època que tractem devia aleshores ésser terra de vinyes. No pot ésser que es degui sols a la casualitat el que en els setze documents que hi fan referència les vinyes apareguin sempre sense excepció, i en canvi apareguin sols dues vegades entre els dinou que parlen del terme d'Areny (Docs. 5 i 249).

També parla de l'existència de vinyes prop del riu un document de 874: una vinya amb el seu trull «in loco que dicitur Super Ponte», i una terra de deu quartans a «Adigelle» (Doc. 71). Tot era «in apenditio de castro Avileto», però el lloc «Super Ponte» indica clarament l'existència d'un pont, segurament sobre la Noguera, a més del gual esmentat.

No solament el monestir d'Alaó tenia propietats en aquest petit terme; el mateix document ens dona notícia d'una vinya dels monjos d'Ovarra i el document 74 del mateix any menciona una heretat de la casa de Sant Martí (de Sas?) «in balle Spetana et in kastro que

35. En el cens de 1940 figura amb 21 cases i 97 habitants. Madoz en el seu Diccionari li assigna 12 cases amb 42 habitants.

36. Del gual d'Avellana, situat segurament en la confluència del torrent d'Obís amb la Noguera en tenim encara dues notícies més: una vinya «in cas-

tro Abileto ad illum Vadum» (doc. 260) i una terra «in loco que dicitur Avellana in apenditio de castro Avileto» (doc. 62). De la font que «est de ipso castro et immitit in Nocaria», que apareix en el mateix doc. 50, sols podem dir que en sabem dues prop d'Aulet: la del Canarill i la font Teulera.

vocabulum est Auleto». No és segur que la «balle Spetana» fos del terme d'Aulet. Podríem llegir «bal Lespetana» i es referiria a la vall de Llesp³⁷.

Les referències de vinyes en el terme d'Aulet continuen encara: el document 94 parla d'una vinya «in chastro Advileto» que limita a l'orient amb el riu i ja del segle x, en 925, trobem una terra de rompuda recent «in castro Avileto ubi dicitur Cubile» que limita amb unes vinyes a ponent i també amb el riu a llevant (Doc. 185).

Un grup de set documents esmenten vinyes en les proximitats de Sant Sadurní. Aquest lloc es troba aigües amunt del torrent d'Obís en el camí a Santorenç. El primer d'ells, de 942, menciona una vinya venuda per 24 sous «in kastro Auleto in loco ubi dicitur terras Sanctum Saturninum» voltada d'altres vinyes per dos costats; a ponent limita amb «Lacarro», i a llevant amb el torrent (d'Obís?) i a sota la «strata publica», el camí a Santorenç segurament (Doc. 152). Un canemar en el mateix lloc limita també amb una vinya (Doc. 153). Aquestes vinyes apareixen de nou en 957 quan el seu propietari, el prevere Altimir, les dona al monestir d'Alaó i especifica allò en què consisteix la propietat: «meas vineas et meos kasales cum superposita et orreum et torculario et cellarario cum suas cupas» (Doc. 170). Es tracta, no hi ha dubte, d'un conjunt dedicat a l'explotació vitícola prop dels 1.000 metres d'altitud³⁸. Per acabar aquesta relació mencionem el canvi d'una vinya en el mateix lloc de Sant Sadurní «in castro Avileto» (Doc. 210).

El terme d'Aulet, ja ho hem dit, és molt reduït, però la seva població seria relativament important. Els documents no esmenten viles o vilars disseminats i, com ara, la mà d'obra necessària per a treballar aquestes terres es reuniria en els llocs d'Aulet i Sant Sadurní.

«BELLASIA». — Entre els castells que apareixen en la regió que estudiem n'hi ha un del qual no hem sabut trobar ni l'emplaçament actual ni el record del seu nom. És el castell que els documents anomenen «Bellasia» o «Vellasia». El trobem mencionat des de 918 a 981 i sens dubte era situat prop de Betesa entre els termes de Sopeira, Aulet i Soperuny. Per a nosaltres té especial interès perquè en el seu terme té lloc la consagració de l'església de Sant Pere de Molins. Val la pena, doncs, de veure si és possible precisar-ne l'extensió.

En parlar del castell d'Iscles ho farem d'una propietat que tenia com un dels límits «de Soto usque in rio de Bellasia» (Doc. 201). Un altre grup de documents ens el relaciona amb el terme de Sopeira: en la primera notícia que tenim del castell que ens ocupa es parla d'una vinya «ex ruptura in loco ubi dicitur Arcus, in vignero de castro Bellasie» que per orient termenejava «in via que pergit ad Alaone» (Doc. 130). No sabem on era el lloc «Arcus» i fa de mal dir quina era aquesta «via», però un document de més de mig segle abans ens parla d'una altra vinya també «de rubtura, infra territorio de Alaone, in locum cujus vocabulum est Arcus» (Doc. 51). No sabem el sentit exacte de la preposició «infra» en aquest document, però no crec que ens equivoquem en equiparar els llocs «Arcus» dels dos. Un altre exemple

37. A Llesp, situat aigües amunt de la Noguera en la vall de la Noguera de Tor entre Castelló de Tor i Coll, la casa de Sant Martí hi tenia també béns, si interpretem degudament els docs. 86 i 105. Vegeu també doc. 4.

38. El mateix Altimir posseïa altres vinyes a l'altre cantó de la Noguera a Malet i Llastarri (Documents 188 i 189). Vegeu també doc. 122.

ens porta a la mateixa conclusió de veïnatge de «Bellasia» i Sopeira: la terra «in adpendicio de castro Bellasia, in loco ubi dicitur in ipsum Collum» (Doc. 233) i la terra «in castro Subpetra, in loco qui dicitur in ipsum Collum» de cinc anys més tard (Doc. 244). Aquest topònim és massa freqüent per a muntar-hi una teoria al damunt, però tal volta es podria relacionar amb el coll d'Espina del doc. 271. És el coll per antonomàsia, que separa les valls d'Obís i del Baliera. Tal vegada les terres esmentades estaven a banda i banda d'aquest coll. Sigui com sigui, i fos on fos aquest límit, el veïnatge dels dos castells es desprèn clarament dels documents.

Hem avançat abans també la proximitat dels termes de Soperuny i de «Bellasia». Ens la dona un document de 979 en parlar-nos d'una vinya «in castro Vellasia, in loco que dicitur Inter ambas Saxas» (Doc. 245). Aquest nom s'ha conservat en la riera de Trausàs, que baixa de prop de l'Amariedo i passa a l'orient de Soperuny. La identificació no té cap dubte i ve corroborada a més a més pel document 281 en què «Inter ambos Saxos» apareix entre terres del terme de Soperuny sense que es digui, però, que en formi part.

Fins ara hem vist els límits meridionals del terme de «Bellasia», que són els més ben documentats, degut a les fonts de què ens servim. Un document de 964 ens dona, però, el que creiem que deu ésser el límit septentrional. El prevere Requesens que ja havia intervingut en algun dels documents citats anteriorment, el trobem ara comprant una «terra in pode chastro Vellasia in loco ubi dicitur Belarta» (Doc. 193)³⁹ i dos anys més tard compra una «terra in kastro Vellasia in loco ubi dicitur Lavandera» i un hort en el lloc «Sub Murum» (Doc. 196). Sols Belarta hem pogut identificar: una ermita d'aquest nom, convertida en refugi, existeix al capdamunt del torrent d'Obís, en el municipi de Betesa, als 1.600 metres d'altitud. Pocs metres més amunt, dalt la serra, comença el municipi de Castrocit i la vall de la Isàvena. Pel que diu el document, Belarta estava situat al peu del castell «Bellasia». Més alt que Belarta i en la vall d'Obís, on lògicament estaria, sols trobem el pic de Cavallets a 1.706 metres que fa partió entre els municipis de Betesa, Castrocit i Santorenc, i no sabem de cap construcció per aquells indrets.

Ens queda per estudiar el document que més llum ens dona sobre el terme de «Bellasia». És la consagració de Sant Pere de Molins de l'any 987 (Doc. 271). No és aquesta la primera menció que tenim de Molins, avui un llogarret de sis cases en el terme de Betesa, prop del torrent d'Obís. En 981 sabem d'una vinya «in castro Belasia, in loco ubi dicitur Padule a Mulinus» (Doc. 264)⁴⁰, però és en el document de consagració on es donen els límits de la parròquia i la seva situació: «in comitatu Ripacorcense, in valle Vellasia, in loco ubi dicitur Mulinus». L'alou de l'església va «de ipso pugolo Elecina usque in Montoti, et de Petra Nigra usque ad ipsa Gesseris et usque ad ipso Palgerolo» i conté boscos, pastures, paüls, prats, horts, arbres, molins, canals, canemars, vinyes i llinars. Tot lliga amb el paisatge que volta el lloc de Molins, però sobretot no podem deixar de relacionar les nombroses fonts, paüls i estanyols amb la preparació del cànem que tant necessita de l'aigua. Una de les fonts pròximes a Betesa s'anomena actualment font del Canemar. Dels noms que apareixen entre els termenals d'aquest alou només

39. En el Diplomatarium hem transcrit erradament aquest nom «Belaria».

40. El topònim Paül és freqüentíssim en la regió.

d'un en sabem la correspondència actual: Pallerol, lloc d'una dotzena de cases en el municipi de Santorenc, riu avall del torrent d'Obís a mig camí de coll d'Espina⁴¹.

Un examen més acurat del que hem pogut fer de l'actual municipi de Betesa ens permetria d'identificar molts dels noms que apareixen en l'acta de consagració de Molins. Quasi tots ells estaven compresos segurament en el terme de «Bellasia», ja que el document no diu el contrari. Val la pena, doncs, de donar-ne ací la relació. La redacció del document és tota ella confosa; comença la llista de possessions amb les paraules: «Et de ipsum stagniculo usque ad Meleto et ad ipsum collum de Spina et est ipsa terra media in ipsum stangiculo qui fui de Geresendo et Chenone»⁴². El topònim «Meleto» el trobem també en els documents 188 i 189; en aquest darrer sembla que pertany a la vora esquerra de la Noguera, ja que té el riu «de occidente». Coneixem dos topònims Malet i Mallet en aquests encontorns, l'un en el terme de Viu de Llevata, l'altre en la confluència del Baliera i la Noguera a Areny. Cap dels dos no sembla aplicar-se als que surten en la nostra documentació. Coneixem, en canvi, coll d'Espina i ja l'hem esmentat abans. La primera donació de la qual ve indicat el nom del donador és una terra «in loco ubi dicitur ad Ballvera», l'actual Balluguera de Llastarri. No estranyem el desordre en què apareix la geografia en el document: és en gran part refecció de la primera dotació a base de declaracions testificals i degué fer-se potser de memòria. A partir d'aquest moment l'escrient abandona el pretèrit i utilitza el present. El donador «Dachulina qui fui de Ubisi» ens dóna l'única notícia que tenim en aquests segles del lloc d'Obís. Una altra de les donacions ens assabenta de l'existència d'una «Turre»; més avall apareix una terra de «Tatilane presbitero de Felecares». Dels topònims que resten, «coma de Pronito», «Massas Petras», «Centum Fontes», «Sancta Eulalia», «Tartarence» i «Riberola», sols de dos hem trobat la correspondència actual: Centifonts en el vessant oriental de l'Amariedo, deu que dóna origen al torrent de la Selva, i Santa Eulàlia, poblet de vuit edificis a un quilòmetre de Betesa. Tal vegada Tartarence el podríem identificar amb Santorenc, del qual no tenim cap més notícia. Finalment, per acabar amb els topònims del terme de «Bellasia» cap la possibilitat que la «ipsa silva» de la donació d'Oriol sigui la Selva que dóna nom al torrent de què acabem de parlar.

Una notícia de tretze anys abans d'aquesta consagració ens dóna la identitat de l'Ennecó, monjo fill d'Estàbil, que confirma l'acta de Sant Pere de Molins. Seria el fill de Stabiles de Ullasia que apareix entre els signants del document 228 i per tant de la família dels castellans de «Bellasia».

Això és tot el que sabem del terme de «Bellasia» durant aquests dos segles. Si ho comparem amb el que és en l'actualitat veurem que el canvi no ha estat molt gran. En el cens de 1940 Betesa té 236 habitants, i d'aquests la meitat corresponen a la capital que no hem sabut trobar mencionada en la documentació. La resta es reparteixen entre els llocs dels Molins, Obís, Santa

41. De «Montoti» en tenim una altra referència documental en una donació en la qual juntament amb altres béns d'aquesta regió s'esmenta la «villa Socxi in Montotum» (Doc. 175). De la vila «Socxi» en tenim més notícies (Docs. 166, 287 i 312) i en tornarem a parlar en ocupar-nos de Soperuny. Finalment, un document del mes de gener de 1016

esmenta unes terres en el territori del «castro Vellasia de Montotum usque ad in alvi» (Cartoral d'Alaó f. 24 publicat per SERRANO Y SANZ, *Documentos ribagorzanos de Lotario y Roberto*, p. 608).

42. Segurament el copista del Cartoral desordenà les ratlles o se'n saltà alguna i cal començar a llegir la frase per «et est ipsa terra...»

Eulàlia i poques cases escampades. El moviment agrícola i ramader de la regió que es dedueix dels documents no pot correspondre a un poblament gaire menys intens.

SOPERUNY. — El lloc de Soperuny, d'una quinzena de cases, el trobem actualment en el vessant esquerre de la vall alta del riu Baliera, en els contraforts meridionals de l'Amariedo i del tossal del Cis. Al nord, aquestes muntanyes el separen de la vall d'Obís, a ponent i no pas gaire lluny del poble s'alça la serra que separa les valls de la Isàvena i de la Noguera Ribagorçana. El terme és pobre, sols s'hi cria per al consum i pastures per al bestiar, en gran part transhumant. En aquest lloc estaria situat el castell que presidia el terme de Soperuny, al qual fan referència els documents. Només dues vegades mencionen el castell, tres la vall i una vegada parlen de l'apèndici i de la vila (Doc. 315). A més a més, el nom apareix dues vegades sense cap mena de determinatiu. Tots aquests documents provenen dels cartorals d'Alaó i Lavaix. Efectivament, la distància que separa Soperuny d'aquests dos monestirs és pràcticament la mateixa. Igual podríem dir d'Ovarra i Roda i des de Soperuny no és més difícil el pas a la vall de la Isàvena que a la de la Noguera.

Tal vegada això ens explicaria que la primera notícia que en tenim, de l'any 950, en una donació del comte Bernat-Unifred a Lavaix, parli del «locum nominatum Sanctum Vincencio, in valle Supedrunico, que ego abstraxi cum fidelibus meis de gentem paganorum» (Doc. 160). La rúbrica d'aquest document en el Cartoral de Lavaix especifica que es tracta de Sant Vicenç de «illo Sasso». És el lloc El Sas que dona nom a Sant Martí del Sas i al torrent de Trausàs. Precisament dalt de la serra que separa la vall d'Obís de la del Baliera existeix l'ermita de Sant Vicenç a 1.574 metres d'altitud. Seguint la serra en direcció oest i creuant el coll en el qual neix el torrent esmentat arribem al cim de l'Amariedo a 1.733 metres. Trausàs suggereix l'existència d'un altre Sas; seria aquest l'Amariedo? El terreny és pedregós en els alts. Aquestes són, doncs, les terres que havia deslliurat el comte Bernat-Unifred. Serien aquestes també aquelles de les quals s'havia apoderat Muhammad al-Tawil més de quaranta anys abans, després de la presa de Roda? Si fos així, el Montpedrós de què parla Ibn Idhari no seria Santa Maria de Pedrui com suggereix Codera sinó Soperuny⁴³.

Una cosa sembla clara: la manca de notícies de Soperuny durant el segle IX i bona part del X no és merament casual; fóra deguda als efectes de la invasió sarraïna que es prolongaren per molts anys fins a la repoblació empresa pel comte Bernat i els seus després de la derrota d'al-Tawil. No podem, però, saber exactament on era la propietat que Bernat donava a Lavaix. No precisa el document els termenals i sols diu que ho donava amb «domibus, edificibus, terris, vineis, ortis, arboribus, pratis et paschuis, silvis». Podríem suggerir que tot això fos en els vessants meridionals sota Sant Vicenç: des d'aquesta ermita al lloc de Bordons el territori pertany actualment al municipi de Betesa, tot i estar en el vessant oposat i no al de Cornudella com semblaria lògic. L'argument és molt fluix, però no trobem cap més punt on recolzar-nos.

El monestir de Lavaix tenia encara altres terres per aquests encontorns. Quasi totes elles provenien del patrimoni familiar de l'abat Quint, el qual havia format part de la comitiva del

43. Vegeu més avall, pàg. 123.

comte Bernat-Unifred. Quan fou nomenat abat donà al monestir «in Supedrunio ipsas meas terras quod habui ex comparacione» (Doc. 166). Com que no es diu en quin lloc del terme eren les terres en qüestió i el document és molt precís en aquest punt en totes les altres propietats que menciona, hem de creure que es trobaven molt pròximes a Soperuny mateix.

Tres operacions en les quals intervé un tal Centoll i el monestir d'Alaó ens porten també al terme de Soperuny. La primera és de 964 i esmenta una terra a «Trabile» (Doc. 192); una altra, del temps de l'abat Oriolf d'Alaó, és la venda de dues terres «in valle Supetrungo», l'una «in monte Ciso» i l'altra «subtus villa Casales» (Doc. 231). La tercera, més imprecisa, dóna notícies d'un alou «in Supetrungo» (Doc. 241). Sols coneixem d'aquests noms el tossal del Cis, que tanca actualment el terme de Soperuny pel nord-oest. Res podem dir, doncs, de la «strata publica» que passava prop de la vila «Casales» i del lloc «Trabile».

És en 989 quan trobem les úniques mencions que coneixem en aquests segles del castell de Soperuny. Els dos documents que les contenen estan estretament relacionats pel nom del prevere Galindo, que actua com a donador en l'un i com a marmessor en l'altre (Docs. 281 i 285). El primer sobretot ens dóna a conèixer una llarga llista de topònims d'un alou «in chastro Supetrungo»: un camp a «illa Pera», dues terres a «Bordones», una altra a «Fonte freta», una vinya a «Fronte», un hort a «illa Spelunca» i una terra per extirpar a «Inter ambos Saxos». Vegem el que sabem d'aquests llocs. No coneixem cap La Pera en aquests encontorns, però dels seus límits (Docs. 281 i 285) deduïm que termenava amb el Serrat, David i la «strata publica». El lloc El Serrat existeix a ponent de Sant Martí del Sas, prop del camí a Soperuny⁴⁴. David era un propietari d'aquest indret que en 903 venia a Teodilà prevere (que ho fou de Sant Martí segons ve explicat en la pàgina 266) una propietat «de ipso Lapagone usque in ipsa Petra alba» (Doc. 103). Tal vegada «illa Petra» i «ipsa Petra Alba» són un mateix lloc i el David de 989 era un descendent o un record del terratinent de 903. La posició d'«illa Pera», però, sembla clara, i fa pensar que les terres més orientals de Soperuny continuaren habitades durant els primers decennis del segle x, en oposició a les occidentals que hem vist que el comte Bernat-Unifred reconqueria i donava a Lavaix. Continuant l'examen de la donació de 989 (Doc. 181) trobem el lloc «Bordones», que correspon a l'actual Bordons al capdamunt del torrent del Sas. De la resta dels topònims, exceptuant Trausàs, del qual ja hem parlat en fer-ho de «Bellasia», res no en sabem, però cal buscar-los en els vessants septentrionals del Baliera i pròxims a la mateixa regió que els anteriors que presenta encara ara una relativa dispersió de la població.

De la mateixa época tenim encara més notícies d'aquest terme. Els monjos d'Alaó canvien una vinya «in villa Suexi» per una terra «in valle Supetrungo in loco ubi dicitur subtus Sancta Maria» (Doc. 312). No sabem quina és aquesta Santa Maria, però la «villa Suexi» cal relacionar-la amb la «villa Soxe in Montotum» i l'alou «Soxi» dels documents 166, 175 i 287 procedents de Lavaix⁴⁵.

És una llàstima que cap dels documents que mencionen la casa de Sant Martí no digui on

44. Apareix també en un doc. de 914 quan un David també ven a la casa de Sant Martí del Sas una terra «ad ipso Sarrato» (Doc. 123).

45. «Montotum» era un límit de Sant Pere de

Molins segons hem vist en parlar de «Bellasia». Vegeu el que diem, en parlar d'Isclès, d'unes esglésies de Santa Maria situades en aquell terme.

era situada. Per la proximitat de les possessions tal volta pot identificar-se amb Sant Martí del Sas, situat prop de Soperuny i Puimolar en el municipi de Cornudella de Baliera. Recordem que Soperuny, Areny i Montanyana tenen també com a patró Sant Martí, que l'església de Sant Martí de Castanesa passà a formar part del patrimoni d'Alaó en el segle XI⁴⁶, i que existia també en el terme d'Areny l'església de Sant Martí del Solà, de la qual parlarem més endavant. No volem fer conjectures sobre les possessions de la casa de Sant Martí, de les quals no tenim la seguretat que fossin en el terme de Soperuny.

ISCLES. — Pocs quilòmetres al sud de Soperuny trobem el lloc d'Isclès enfilat dalt d'un turó a les vores del torrent del seu nom, a poc més de 1.100 metres d'altitud. Igual com Soperuny, també Isclès està situat prop d'un dels camins que condueixen a la vall de la Isàvena: és el camí que passa per Cajigar i reunint-se amb el de Soperuny segueix al llarg de la vall del Baliera. També les primeres notícies que tenim dels dos castells són quasi contemporànies.

La primera del castell d'Isclès és de l'any 958 i ens la facilita, igual que succeïa a Soperuny, una donació al monestir de Lavaix en la qual també intervé l'abat Quint. No diu el document on estaven aquestes propietats, «*ipsum alode in castro Agescule*» (Doc. 175), però formaven part de l'alou que tenia la família de Quint en el terme veí. De nou anys més tard tenim una nova referència del castell d'Isclès; dos particulars ara donen al monestir d'Alaó el dècim de la seva heretat «*in comitatu Ripacorcese, infra fines de castro Aisclè*» (Doc. 201). El document diu breument el que contenia: «*casas cum corte et orto et canamare et orreo et paleare et terras cultas et incultas et vinea cum ipso torcularare... in ipso rio de illa Calva et de illa Calva usque in Soto et de Soto*⁴⁷ usque in rio de Bellasia». Aquesta última delimitació de l'heretat sembla aproximar-nos al terme d'aquest castell, però els altres topònims no ens suggereixen res⁴⁸.

Pocs anys més tard, en 979, una donació comtal al monestir d'Alaó ens parla d'un vilar que probablement ens assenyalava el límit occidental del castell d'Isclès. És el «*villare in loco ubi dicitur illos Dollatos in castro Acisculis*» (Doc. 248) que correspon a l'actual Dallats dalt de la serra que separa les valls de la Ribagorçana i de la Isàvena en el camí a Sant Esteve del Mall, camí que apareix tal vegada en les afrontacions. El mateix any, en el mateix mes i potser també en el mateix dia, el comte Unifred feia una altra donació important al monestir d'Alaó en aquest terme: unes esglésies «*quod vocabulum est Sancta Maria et alias ecclesias qui ibidem sunt... in ipso rio prope castro Acisculis*» (Doc. 247). Les havia edificat un prevere Blanderic, amb la intenció de fundar-hi un monestir. Blanderic morí i les esglésies quedaren en mans de la vídua sense cap prevere ni monjo que en tingués cura. A Blanderic se l'anomena fidel del comte; la fundació d'aquestes esglésies que ara trobem abandonades i passen a disposició del comte Unifred, cal englobar-la dins de l'obra general de colonització que la casa comtal Ribagorçana dugué a terme

46. El comte Ramon la dona al monestir d'Alaó el 10 d'agost de 1016 (Cartoral d'Alaó, f. 30, publicat per SERRANO Y SANZ, *Noticias y documentos*, p. 436).

47. RAMON CASTEL DE LA VIRGEN MARÍA, *¡Mi Patria! Apuntes geográficos e históricos de Arén*, Lleida, 1923, pàg. 16, menciona un hort de 30 hec-

tàrees d'extensió anomenat Soto, a les vores del Noguera pròxim a Areny, prova més de l'ús de la paraula com a topònim.

48. No sabem tampoc on pogués ésser el lloc «Batipalmas», on hi havia una vinya donada a Alaó en 972 (Doc. 216).

en aquesta regió i que ja hem vist reflectida en parlar de Soperuny. Té interès, doncs, esbrinar on serien aquestes esglésies: prop del torrent d'Isclès, en el vessant nord de la muntanya de Cornudella hi ha unes esglésies abandonades, els campanars de les quals estan encara en peu i és temptador d'identificar-les amb les successores de les que edificà Blanderic⁴⁹. El document ens dóna els límits en què estaven compreses les propietats d'aquestes esglésies: des de la «Ysavana usque in flumen Nocharia, de Monte Mesma Pilata usque in Altaione». En la direcció nord-sud aquests límits corresponen als de l'actual municipi de Cornudella: des de Monesma de Benabarre fins Altaió, o El Talló, d'Aulet. No podem creure que aquests límits ho siguin també del castell d'Isclès, el castell de Cornudella quedaria inclòs en ells i ja tenim notícies de la seva existència en aquesta època. Falta per saber quina relació podria tenir el «loco ubi dicitur subtus Sancta Maria» (Doc. 213) que mencionem en parlar de Soperuny amb aquestes esglésies de Santa Maria.

L'última menció que tenim del castell d'Isclès durant el període estudiat és de l'any 981. Alfons dóna al monestir d'Alaó l'alou que té «in castro Aciscles, qui est in comitatu Ripacorcense» en «casas, in casales, in terris, in vineis, in ortis, canamares, in mulares» (Doc. 255).

CORNUDELLA. — De tots els esmentats, el castell que apareix més tard en la documentació és el de Cornudella (Doc. 203 de 968). El municipi de Cornudella de Baliera no té en l'actualitat cap nucli de població que porti el seu nom. El castell estaria situat en la muntanya del seu nom que constitueix el vessant meridional de la vall mitjana del Baliera. Al capdamunt d'aquest riu hi hem trobat ja els castells de Soperuny i Isclès, encara en la vall baixa hi havia el castell d'Areny.

Els documents que parlen de Cornudella no són gaire explícits. Tots ells mencionen vinyes. Sabem d'una «in chastro Cornutella in loco ubi dicitur Strata» i d'una «strata publica» que passava d'allí prop (Doc. 203). Una altra vinya era «in castro Cornutella in loco ubi dicitur Bosorui» o «Vasoroy» com se l'anomena en una nota marginal del Cartoral (Doc. 228), i encara una de més imprecisa «in chomitatu Ripacorcense in termino de castro Curnetella» (Doc. 240). Les tres tenien més vinyes constituint part dels seus límits i les dues últimes termenejaven també amb terres ermes. Ja a fins de segle una vinya «a pogo (pago?) Curnutella, a Saselu» (Doc. 300) i dues «in apendicio de Cornutella in loco ubi dicitur Poio Altum» (Docs. 308 i 319) que segurament eren pròximes, ja que ambdues termenejaven amb una vinya de Guimerà. No hem pogut identificar cap d'aquests noms.

Fa de mal dir per on s'estenia el terme de Cornudella; sols sabem que estava entre els castells de Soperuny, Isclès i Areny. En parlar d'aquest últim deduïm que el lloc de Suerrí estava també inclòs a Cornudella. Més dubtes ofereix el lloc d'Alós, segurament situat pel cantó de Soperuny, on existeix Puig d'Alós prop de Ribera d'Avall. El trobem en els documents des de 889 a 979. Terres en aquest lloc termenejaven amb «Saxa», que tal volta és El Sas (Doc. 84). El document 85 ens dóna a conèixer el lloc «ipsa Lacuna in loco que dicitur Agose» que els venedors tenien per rompuda. En 971 el trobem citat amb Berganui a l'altre cantó del Baliera

49. Agraïm a mossèn Miquel Pérez, arxiprest d'Areny, aquesta notícia que no hem pogut comprovar personalment.

(Doc. 211) i com a límit de l'església de Sant Martí del Solà en un document, del qual ens ocuparem en parlar d'Areny (Doc. 249 de 979).

ARENÝ. — Del castell i de la vall d'Areny les dades documentals en aquesta època són molt abundants. Ja, com ara, aleshores seria un centre important⁵⁰. Juntament amb Orrit és el nom que més sona en els documents. Actualment el vi, fruita, productes de l'horta, cànem, blat i un poc d'oli són les seves produccions principals.

Dels castells de les valls altes del Baliera no en tenim notícies fins ben entrat el segle x, Areny en canvi ja a principis del segle ix està documentat i sense interrupció apareix en els documents posteriors. El trobem mencionat per primera vegada en 823: l'abat d'Alaó compra una vinya «in castro Arinio» (Doc. 5). Mig segle més tard, tenim una nova adquisició d'aquest monestir d'una terra de dues mojudes «prope appenditio de castro Arinio in loco qui dicitur rio de Frexaneto» (Doc. 61). El riu en qüestió és un torrent a menys de tres quilòmetres al nord d'Areny i a quatre quilòmetres al sud del monestir. Els donadors diuen que tenen aquestes terres «de ruptura nostra». Són encara ara terres de secà que donen vida a les quatre cases que formen el caseriu de Freixenet. Les terres que en aquest lloc posseeix el monestir d'Alaó és multipliquen⁵¹. També apareix mencionat junt amb Freixenet el lloc «Furnu Vetre» (Doc. 79); serien llocs molt pròxims i també el monestir hi reuneix altres propietats⁵². Sempre es tracta de terres i camps que semblen destinats al cultiu de cereals, no hi apareixen vinyes i fins a 909 són sempre terres de rompuda recent. El mateix Freixenet, al qual en els documents del segle ix no s'aplica cap determinatiu, en canvi en el segle x se l'anomena vilar (Doc. 129) i vila (Doc. 163).

Per aquests indrets tenim encara notícia de dos llocs més que no hem pogut identificar. Una donació de 954 del comte Miró a Alaó ens parla de tres viles «prope apendicio de castro Arinio» (Doc. 163): l'una a Freixenet, l'altra «in loco qui dicitur Arias» i la tercera «in loco qui dicitur Ginalbo». Segurament eren molt pròximes. El fet que la vila «Arias» aparegui dins del terme d'Orrit⁵³ ens fa creure pròxima al monestir d'Alaó. El lloc «Ginalbo» podem relacionar-lo amb el lloc «Inalvo» del document 122. Totes elles, Freixenet, «Furnu Vetre», «Arias» i «Ginalbo» eren a la vora dreta de la Noguera entre Areny i Sopeira, prop de la «via regia» i la «via qui discurrit huc et illuc» (Docs 64 i 79), o sia, el camí que uneix aquestes dues poblacions.

També en el terme del castell d'Areny apareix sovint mencionat el lloc de «Sancta Candida» (Docs. 121, 125, 126, 128, 141 i 171). Són terres que havien adquirit Miró i Ramon II, comtes de Ribagorça entre els anys 913 i 957. Anys més tard, en 973 (Doc. 223), el comte Unifred dona al monestir d'Alaó «cellulam nostram que dicitur Sancta Candida vel alias ecclesias qui ibidem sunt». No es diu res de les terres que hem esmentat abans, però el fet que la documentació passés al Cartoral d'Alaó fa creure que també les terres que representava hi passaren un moment o altre. Així i tot el preu que se'n pagà fa pensar en una propietat molt petita. En les com-

50. Areny figura en el cens de 1940 amb 708 habitants, en el diccionari de Madoz amb 150 cases i 800 habitants.

51. Vegeu també docs. 61 de 867, 79 de 877, 129 de 917, 163 de 954 i 232 de 974.

52. Vegeu docs. 56 de 859, 64 de 868, 75 i 76 de 876, 79 de 877, 110 de 909 i 182 de 955-60.

53. De la vila «Arias» o d'una altra del mateix

nom en tenim més notícies: en 866 apareix situada «in pao Orritense» (Doc. 59) i en 869 la veiem pròxima a la Noguera (Doc. 66). No seria de segur la mateixa la terra dita «Arias» en el terme d'Isclès, a Toralla, d'un document de 30 de març de 1016 (Cartoral d'Alaó, f. 63', publicat per SERRANO Y SANZ, *Documentos ribagorzanos de Lotario y Roberto*, pàg. 609).

pres del comte Miró les terres tenen com a límit occidental la «via qui discurrit»; en la donació del comte Unifred es precisa més: «de oriente flumen Nocharia et de occidente strata publica». L'església o esglésies de Santa Càndida estarien situades a l'estreta franja de terra entre el riu i el camí que segueix la vora dreta de la Noguera Ribagorçana. En les proximitats d'Areny no existeix cap Santa Càndida i l'única església que trobem entre el camí i el riu és l'ermita de Santa Bàrbara⁵⁴.

L'última referència que tenim del castell d'Areny és de l'any 992. És una venda entre particulars d'una terra a la vila «Kalvarola» i d'una «media terra in loco que dicitur Onestui» (Doc. 292). La manera com està redactat el document sembla excloure «Kalvarola» del terme que estudiem i no tenim cap més referència per a situar-lo. Almenys, doncs, «Onestui» cal afegir-lo a la llista de topònims del terme d'Areny.

En l'actualitat, en aquest municipi existeixen quatre nuclis més, habitats, dels quals no hem parlat: Berganui, i més al sud Claravalls, Soliva i Puigfeli. De Berganui en tenim notícies; els altres tres formen part de la franja de terreny que s'allarga fins a Montanyana, que no apareix mai en la documentació d'aquest període. Berganui el trobem en un document d'una sèrie referent a una església de Sant Martí en el terme d'Areny que creiem que no hem de confondre amb Sant Martí del Sas, del qual hem parlat en estudiar el terme de Soperuny.

La primera menció que tenim d'aquesta església de Sant Martí, que anomenarem del Solà, és de 845. El monestir d'Alaó compra un camp «in valle Ariniense in locum ubi dicitur Sancti Martini» (Doc. 21). La rúbrica del Cartoral, generalment tan poc explícita, encapçala el document amb el mot «Suerri». Aquesta església no era del monestir; la hi donaren els comtes Unifred i Sància més d'un segle més tard. En la carta de donació s'especifica bé la seva situació: «ipsa ecclesia que vocabulum est Sanctum Martinum, in adpendicio de castro Arinio, in locho qui dicitur in ipsum Solanum, qui est prope Sierre qui fuit eructa et est destructa» (Doc. 249). El poble de Suerri no és actualment del municipi d'Areny, sinó que situat a l'altre vessant de la serra del Bosc de Berganui és del de Cornudella; tampoc no diu el document que ho fos aleshores. Sí que és d'Areny, en canvi, bona part del Solà de Suerri en el qual diu que estava situada l'església. Per altra banda, Suerri no té la seva església dedicada a Sant Martí i el document diu ben clar que no és a Suerri, sinó prop de Suerri. Si la rúbrica del Cartoral del document de 845 dóna aquest nom, era segurament per distingir aquest Sant Martí de l'altre, el del Sas: el copista del Cartoral ja en el segle XI s'adonà de la possibilitat de confusió entre les dues cases. En el Solà de Suerri actualment, però, no trobem altra església que l'ermita de Sant Salvador; és de suposar que l'església, que ja era destruïda en el segle X, no fou reconstruïda, i si ho fou se li canvià l'advocació⁵⁵. Les possessions d'aquesta església estaven en el terme d'Areny i en el de Cornudella; són aquests béns allò en què està interessat el monestir: «tam de pratis quam pasquis, aquis, aquarum ductibus, et reductibus, de Sugerre usque ad Agosa, de Toralga usque in Nocharia». El terme esmentat en què es trobaven aquestes possessions és molt

54. Mossèn Miquel Pérez, arxiprest d'Areny, ens feia notar en una conversa tinguda amb ell que el nom Càndida és molt freqüent en els termes d'Orrit i Areny.

55. No tenim cap menció en aquests segles de la

vila d'Areny; actualment té Sant Martí com a titular. Fou Areny qui recollí l'advocació? La història de Sant Martí del Solà seria paral·lela a la de Santa Maria d'Isclès que explica el document 247.

gran. Toralla és en l'actual partió entre Cajigar i Cornudella i en un document del segle XI ve comprès en el territori d'Isclès i en seria també segurament el termenal⁵⁶. «Agosa» és el puig d'Alós prop del Baliera en el municipi de Cornudella.

Dins d'aquests límits tenim notícia de dues donacions fetes al prevere Altimir com a representant de la casa de Sant Martí del Solà. La primera és de 961 i tracta de béns en el terme de Cornudella (Doc. 208); la segona, de tres anys més tard, ens dóna l'única notícia que tenim abans de l'any mil del lloc de Berganui: «una sorte de terra ad illas espellunchas de Varginui» (Doc. 211). En tota aquesta regió formada per terrenys càrstics són freqüents les esplugues i fa difícil de situar aquella a què aquest document fa referència. Finalment, tenim una altra notícia que indirectament es relaciona amb Sant Martí del Solà: l'Adroer monjo, els fills del qual fan la donació a aquesta església en 961 (Doc. 208), seria el mateix Adroer prevere que en 921 comprava una vinya «in valle Valeria, in ipso Solano» (Doc. 136).

Això és tot el que sabem del terme del castell d'Areny durant aquests dos segles.

Si examinem en conjunt la regió de la Ribera baixa de la Ribagorçana no es pot arribar a les mateixes conclusions que es dedueixen de l'estudi del poblament a l'Alt Pallars. Allí trobem un país ja pràcticament organitzat en 889 i que no ha sofert segurament els efectes d'una invasió; ací, en canvi, aquesta organització no queda perfilada fins ben entrat el segle X. No hem de creure que el país quedés abandonat després de cada «razzia»; ara bé, els quadres administratius, polítics i religiosos sí que desapareixerien i calgué refer-los almenys dues vegades durant els segles IX i X. A això responen, per exemple, la restauració del monestir d'Alaó entre els anys 806 i 814 (Doc. 2), la donació de 950 del comte Bernat-Unifred a Lavaix (Doc. 160) i la reconsagració de l'església de Sant Pere de Molins en 987 (Doc. 271). Indubtablement, el vessant esquerre de la Noguera Ribagorçana sofrí menys de la invasió d'al-Tawil a principis del segle X que el vessant dret, però tant en aquest com en aquell vessant perviu de tal manera la tradició anterior després de cada sotragada, que permet endevinar una continuïtat en la vida del país. En l'ordre religiós trobem sempre una tendència a restaurar més que no pas a crear; en l'ordre polític, sols fixant-nos en els noms dels castells que presideixen els diferents termes (Llastarri i Orrit, per exemple), veiem que ens trobem davant de llocs que tenen molts anys d'existència. I són precisament aquests castells el que ha canviat més de caràcter: en aquests dos segles cada un d'ells s'ha convertit en centre administratiu i militar d'una part del territori. És per això que en fer l'estudi geogràfic d'aquesta regió en què juguen un tan gran paper, hem cregut més adequat fer-ho d'acord amb les divisions que ells ens forneixen que no pas servint-nos de les divisions parroquials poc delimitades encara en els documents i potser també en la realitat. És el monestir d'Alaó l'encarregat d'aquesta reorganització religiosa, però la tasca es duu a terme amb gran lentitud. Així com formaven part d'un castell aquells que hi feien la prestació personal, militar o civil, formaven part d'una parròquia aquells que li pagaven els delmes i acudien als seus oficis. Sovint coincidiren una i altra divisió i, a mida que el temps passava, aquest caràcter s'accentuà.

Troblem vacil·lacions en el país: esglésies destruïdes, altres d'abandonades, rompudes en les terres, tot fa creure en un ambient poc estable.

56. Document citat en la nota 53.

Quan arribem al punt d'estudiar numèricament el poblament d'aquesta regió, tal com s'ha fet amb l'Alt Pallars, no podem passar-ho per alt. No hem de creure, però, en una emigració en massa i en un abandó del territori a cada moviment militar: les terres seguirien essent cultivades i una gran part de la població conservaria les seves propietats i encara les augmentaria a costa de les dels fugitius. Tenim, però, molt poques dades per arribar a conèixer a quant pujaria, la població en aquests segles. Intentarem fer un càlcul, molt hipotètic sens dubte, a base de la població actual i de les poques dades que ens donen els documents.

La població dels 230 Km², que aproximadament constitueixen la regió estudiada, és actualment d'uns 3.000 habitants repartits en 37 nuclis i poques cases disperses. Aquesta població és semblant, o una mica inferior, si per cas, a la que tenia la regió en 1831. Si passem al segle x, sols tenim per a dur a terme aquesta avaluació tres notícies que ens permeten fer-nos-en una idea aproximativa. Un curiós document de 987 dóna la relació dels homes d'Aguinaliu, que en discussió amb els homes de Jusseu, juren sobre la possessió d'un pou saliner (Doc. 270). Aguinaliu és actualment un poblet de 200 habitants en les proximitats de Benabarre. Estava aleshores sota l'autoritat del visir Zamega en territori sarraí. El prevere Fortuny, jutge dels cristians del Lleidatà, recull el jurament d'onze homes degudament filiats, que hem de creure que eren tots els caps de casa del poble. En el mateix any, en la consagració de l'església d'Els Molins, en el castell «Bellasia», quinze individus fan donacions a l'església de Sant Pere acabada de restaurar, en representació de llurs famílies (Doc. 271). Representen sens dubte els fidels de la parròquia que comprendria els llocs d'Els Molins, Obís, Santa Eulàlia i pot ser Betesa també. Aquest conjunt sosté avui dia una població de 235 habitants. La tercera notícia ens la dóna la consagració de l'església de Güell en 996 (Doc. 316). El municipi de Güell, situat a les vores de la Isàvena, compta actualment amb uns 160 habitants. El dia de la consagració foren donadors a la parròquia trenta-cinc individus: setze actuen sols, catorze acompanyats de llurs mullers, tres amb algun familiar i els dos restants són un prevere i un monjo.

Si apliquem el coeficient cinc a totes aquestes dades ens trobem amb 55 habitants per Aguinaliu, 75 per la parròquia de Molins i 165 per la de Güell, o sia un total d'uns 300. Si ho comparem amb la població que sumen aquests tres llocs en l'actualitat, prop de 600 habitants, i tenim en compte que les dades facilitades pels documents pequen segurament per defecte, hem de creure que la població aproximadament s'ha doblat durant aquest mil·lenari.

Aquest càlcul, molt hipotètic, ho repetim, donaria per la regió estudiada una població d'uns mil cinc-cents habitants. Cal tenir en compte, a més a més, que la població no ha variat uniformement al llarg d'aquesta regió: en el vessant esquerre de la Noguera Ribagorçana, més muntanyosa, la població s'ha mantingut molt més estacionària que en el vessant dret. En aquest el poble d'Areny, centre comarcal, que a principis del segle passat arribava als 800 habitants, en els documents apareix només mencionat com un castell, sense que tinguem notícies tan sols d'una parròquia allí existent.

* * *

Com a resum de tot el que acabem de manifestar sobre el poblament es pot concloure el que ja insinuàvem abans: que en el corrent dels segles IX-X la situació del país en aquest aspecte, tant pel que fa referència als nuclis de població com a la seva densitat, era semblant substan-

cialment a la que encara subsistia en el segle XIX abans de la construcció de les modernes carreteres. Hi hagué entremig alts i baixos; alguns pobles nous, pocs, foren fundats al fons de les valls; sobretot s'acumulà la població en nuclis vallesans: Esterri d'Àneu, Llavorsí, Sort, la Pobla de Segur, Salàs, Tremp, Pont de Suert i Areny; això ocasionà un augment de la població total del país, però els altres nuclis no afectats per especials circumstàncies noves, que foren la immensa majoria, no sofriren variació. Impressionen molt els casos de Baén i de Güell, per exemple, que hem citat: Baén amb 18 caps de casa en 920 i 89 habitants en 1831; Güell amb 34 caps de casa en 996 i 31 veïns i 145 habitants en temps de Madoz.

Aquesta característica d'immobilitat fou molt més acusada a la part muntanyosa pirinenca que a les comarques baixes pre-pirinenques; aquestes, Conca de Tremp, ribera baixa de la Ribagorçana, plana de Ribagorça, es ressentiren de les repetides incursions sarraines que les escombraren, però tornaren a refer-se aviat cada vegada i molt probablement amb la mateixa gent que n'haguessin temporalment fugit.

Repetim que l'explicació natural d'aquella característica d'immobilitat és que, almenys des del temps que l'estudiem, el país sostingué la població que podia mantenir amb la seva economia; i com que l'evolució d'aquesta no féu des d'aleshores progressos molt importants (els cultius de la patata i del blat de moro foren la innovació més substancial), la poca millora en aquest sentit es traduí més aviat en una lleugera alça del nivell de vida que en intensificació de poblament. Tampoc no canvià gran cosa l'assentament i estructura dels nuclis de població (llevat de les poques excepcions dites): els mateixos poblets, en els mateixos llocs i configurats pel mateix estil en el segle X que en el segle XIX.

Com hem insinuat més amunt, aquest estat deuria portar una tradició molt llarga; segurament d'uns quants segles. Jo m'inclinaria a creure que la sistematització del poblament del país es completà en bona part durant els centenars d'anys que durà la pau romana, entre el segle que precedí la nostra era de Crist i els tres que el seguiren. Anteriorment la població seria més feble en densitat i àdhuc en nombre de poblats. En aquest darrer aspecte l'estudi de la toponomàstica podria potser donar-nos bastants aclariments; és matèria que surt de la nostra competència i han d'ésser els filòlegs els que ens ho diguin: encara caldrà tenir present que uns noms de lloc pre-romans no comporten pas necessàriament una fundació anterior al domini romà, puix que és evident que la llengua indígena sobrevisqué llargament a través d'aquest domini i possiblement no desaparegué fins molt avall del nostre primer mil·lenni, al pas que els missioners anaven cristianitzant el país i canviant la seva estructura espiritual, cosa que de fet comportà molt de temps i que tampoc no degué ésser completada fins al darrer segle del mil·lenni.

Quina gent fou la que anà fundant i establint els pobles que des de tants segles animen la nostra regió de Pallars i Ribagorça? El problema entra de ple en la prehistòria i les poques restes arqueològiques trobades i estudiades sobre el país, que es limiten a unes quantes coves i a una sèrie de sepultures megalítiques, no permeten precisar gaire als especialitzats⁵⁷.

57. J. SERRA-RÀFOLS, *El poblament prehistòric de Catalunya*. Barcelona, 1930. P. BOSCH I GIMPERA, *Lingüística i etnologia primitiva a Catalunya (Miscel·lània Fabra)*. Buenos Aires, 1943; L. PERICOT GARCÍA, *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura*

pirenaica. 2.ª edició, Barcelona, 1950. L. PERICOT GARCÍA, *La España primitiva*, Barcelona, 1950. J. MALUQUER DE MOTES, *La población prehistórica de Pallars según los resultados de las investigaciones del Instituto de Estudios Pirenaicos*. Saragossa, 1950.

Prescindint d'un estrat primitiu de població molt tènue i vagant, de caçadors, que podria haver circulat més o menys per la regió en períodes interglaciars, estrat paral·lel si no germà dels homes franco-cantàbrics de les pintures paleolítiques, el veritable assentament d'un poble en el país muntanyenc sembla que hagi d'atribuir-se a l'anomenat poble pirinenc, pastors d'alta muntanya, que deurien arribar amb els seus ramats procedents dels Alps centro-europeus en el temps d'òptim climàtic, és a dir, aproximadament cap als 4.000 anys abans de Jesucrist.

Aquesta gent d'homes cap-curts serien els avantpassats directes dels pobladors que nosaltres estem estudiant en aquest llibre. Totes les evolucions sofertes al llarg dels quatre o cinc mil·lenaris que passen entre llur arribada i els nostres IX i X segles, no afecten substancialment al fons humà de població; la gent bàsicament són la mateixa, no hi ha escombrades, perquè el país no és de pas, com les zones baixes pròximes a la costa; tot al més hi ha lleus infiltracions des de les planes lleidatanes i aragoneses del migdia, de les llenguadocianes del nord, de les narboneses i emporitanes de llevant. Els graons d'ascensió civilitzadora hi arriben per influència retardada a través d'aquestes darreres planes costeres privilegiades, procedents dels centres més llunyans lligurs i almeriencs. En els primers segles del tercer mil·lenni deurien anar arribant-los els coneixements agrícoles, en els darrers segles del mateix mil·lenni el coneixement dels metalls i a seguit o contemporàniament els ritus d'enterrament dolmènic.

Aquest poble pirinenc ocupa, com el nom que li és estat donat pels prehistoriadors vol indicar, tota l'àrea de la cadena d'alta muntanya que separa França d'Espanya, i s'escampa pels estrets i altes planes pre-pirinenques. Pel nostre costat, a més dels pallaresos i ribagorçans, per als quals no se'ns ha conservat apel·lació específica històrica, són pirinenques les tribus que els romans denominaven Aranesos, Andorrans, Ceretans, Bergistans, i en forta proporció els Ausetans i Auso-ceretes. Degueren encara els pirinencs infiltrar-se en major o menor proporció cap a les planes veïnes del Bages, del Gironès, de l'Empordà i fins endins de la Narbonesa: ho demostrarien les restes de toponímia eusquèrica, puix que l'èuscar hauria estat la llengua pròpia del poble pirinenc.

Ja dintre de l'època històrica, el Pallars i Ribagorça tampoc no ha sofert invasions d'altres pobles amb caràcter d'assentament. Romans, visigots, sarraïns, han dominat el país políticament sense afectar gran cosa l'essència i estructura de la població. Els romans degueren instal·lar una guarnició permanent a Isona, de la qual són producte les nombroses làpides i altres restes per allí trobades, i que forçosament hagué d'irradiar un avenç cultural sobre el país, en especial la circumdant Conca de Tremp; són ells, els romans, els que deurien importar el cultiu de la vinya i l'olivera, i possiblement ells els fundadors de l'actual població de Tremp, que en la seva planta traeix aquest origen. La seva influència civilitzadora, però, no degué traspasar gaire a l'altra banda de les serres intermèdies que hem assenyalat com a divisòries de les regions altes i baixes tant del Pallars com de la Ribagorça. És probable que en els últims temps de llur dominació haguessin aconseguit llatinitzar aquestes regions baixes i àdhuc iniciat la seva cristianització. No obstant, el canvi essencial de l'estructura espiritual del país, com hem dit, fou l'obra d'aquesta cristianització més que de romanització, i la cristianització s'allargà molt, intensificant-se i expandint-se cap a les regions altes en l'època visigòtica, per a completar-se en els temps carolingis que estem estudiant. Paral·lelament es degué anar fent una transformació lin-

güística fins al punt que, sempre en les altes regions, és possible que es saltés de l'èuscar al català sense la fase intermèdia de llatinització.

De l'estat a què s'arribà a finals del x a través de totes les influències sobredites, procurarem donar-ne compte en els següents capítols, en els quals tractarem de l'economia del país en general, de les qüestions relatives a la propietat i repartiment de la terra, de la condició jurídica dels habitants.

L'ECONOMIA DEL PAÍS

Si no fos característica general de l'època que estudiem en tota l'Europa occidental l'economia tancada, hauria d'ésser-ho en la nostra regió donades les circumstàncies geogràfiques que hem exposat i que l'aïllen en certa manera del món del voltant. Aquestes circumstàncies acaben, doncs, d'intensificar aquell caràcter.

Economia tancada tant més possible quan el nivell de vida és — com acostuma en les regions d'alta muntanya — baix. El precís per a satisfer les necessitats naturals d'alimentació, habitació i vestit.

Anem ara a examinar, amb l'ajut de la documentació conservada i en el grau limitat que ella permet, com es satisfien a Pallars i Ribagorça en els dos segles que precedeixen l'any 1000 aquelles necessitats.

I per endavant presentarem alguns exemples orientadors sobre quines eren aleshores les bases de la riquesa en el país. Un prevere, home ric, Espanell, el fundador del monestir de Gerri en 807, dona tots els seus havers a la fundació: els té en la comarca de Corts i a Seguí de Dalt, i consisteixen en: cases, cellers, corts, terres cultivades i incultes, vinyes, horts, arbres fruiters i selvàtics, utensilis casolans, estris de cultiu (eramenta vel ferramenta), or i plata, bestiar gros i petit, serveis eclesiàstics en llibres, vestuari i ornaments (Doc. 1). Un altre prevere, Solmó, funda també un monestir en la seva església de Servàs i lliura a la comunitat l'església de Sant Esteve amb cases, cellers, trulls, horts, vinyes, amb les seves entrades i eixides, llibres i utensilis; terres a Cetui; el vilar Gavarrà; l'espluga sobre la Noguera; tot íntegrament amb les eres, els pallars, els mobles i immobles, terres, vinyes, pastures, entrades i eixides, bestiar i animals, vestidures, ornaments, or i plata (Doc. 9, de 833). Una família modesta fa lliurament de tot el seu haver al monestir d'Alaó, consistent en una vinya amb el seu trull, una terra de deu quarters de sembradura, un cavall, un bou, vint-i-tres ovelles, una truja, i les eines de treball (ferramenta ad laborandum) (Doc. 71, de 874). En la butlla de Joan XIII que enumera les possessions del monestir de Gerri es fa després una referència general a totes les cases, corts, casals, vinyes, terres, camps, prats, pastures, boscos, arbres fruiters i selvàtics de diverses menes, pous, fonts, rieres, edificis permanents, amb les adjacències cultivades o incultes que pertanyessin al monestir (Doc. 200, de 966).

Aquests quatre exemples seleccionats entre els nombrosos però més limitats que podríem oferir, ens donen, com dèiem, una idea de les bases sobre les quals es basa l'economia del país: l'agricultura; la ramaderia; els productes naturals de la terra: bosc, aigües, pastures, mines, caça; l'habitació i moblació; a les quals cal afegir, perquè escapen als inventaris patrimonials, les indústries especialitzades i casolanes; el comerç, diner i transport.

Dedicarem un apartat a presentar cada un d'aquests aspectes de l'economia del país, aclarint les precisions que ens ofereixen els documents recollits en el DIPLOMATARI amb els coneixements generals que se'n tenen per l'època.

L'AGRICULTURA. — És base fonamental de la producció i riquesa del país junt amb la ramaderia, i les dues plegades condicionen el seu poblament.

La major part dels documents del DIPLOMATARI: vendes, donacions, canvis, dotacions, tenen per objecte de tracte terres de cultiu, *terras cultas*, o *terras* simplement. Són les avui anomenades terres campes i que també aleshores són sovint designades amb l'expressió de camps. Són les destinades a la sembradura. Ho expressen d'una manera clara les fórmules usades per a fixar-ne la capacitat: «*ipsa terra est extimatione sementis .x. quartas*» (Doc. 71); «*terra ad stirpare ... .iii. modios capiunt semente*» (Doc. 281); «*terra una de seminatura .i. semodio*» (Doc. 19); «*terra estimatione sementis .ii. modios*» (Doc. 61); «*ipsa terra ... est ad seminandum .i. k[aficio?]*» (Doc. 135); «*terra extimatione sementis .i. modiata*» (Doc. 62). D'ací deriva el mòdul cada vegada més general de fixar la superfície de la terra a base de la capacitat de sembradura: una mojada, «*modiata*», de terra és la superfície necessària a la sembra d'un modi de blat; no sols les terres de sembrar són calculades a mojades, sinó, per extensió, totes les terres de cultiu: «*ipsa vinea in extimatione .i. modiata*» (Doc. 167); ara bé, quan els documents parlen d'una «*terra*» a seques, d'una «*terra culta*», d'un «*campo*», es refereixen sempre a terres per a sembrar; si es tracta d'altres cultius, s'especifiquen: vinya, hort, canemar, llinar.

Els cereals que es sembraven eren, bàsicament, el blat, segurament l'ordi, l'espelta, la civada i el mill. El blat és una producció tan corrent i general, que serveix àdhuc de moneda: una peça de terra a Buseu és venuda per «*.x. modios tritici*» (Doc. 16), una altra a «*Olbe*» per «*quartas .v. de annonae*» (Doc. 43), a Ovarra se'n ven una altra per «*una quarta de formentu*» (Doc. 107). En el blat cal considerar dues espècies: el forment i el sègle; el sègle, més bast, menys exigent en qualitat de terres i en calor, és el blat característic d'alta muntanya, del nostre Pirineu, i seria generalment cultivat aleshores en la nostra regió; però de dues de les citacions que acabem de fer ressurten molt clara també la utilització del forment. No tenim cap notícia sobre el cultiu del mill que, no obstant, deuria practicar-se.

Al costat del cultiu de cereals té també una importància considerable el de la vinya. Els documents s'ocupen d'ella molt sovint i la designen sempre amb el seu nom, «*vinea*», fent, com hem dit, la distinció claríssima entre «*terras*», les de sembrar, i «*vineas*». Tota la zona baixa, prepirinenca, està espargida de vinyes, com avui dia; no donem noms perquè caldria citar la majoria de les localitats d'aquesta zona, de les quals la documentació ha guardat record. Però és que la vinya s'estén no sols a les comarques intermèdies, les Maleses, Gerri, Peramea, Montcortès, sinó també a les poblacions d'alta muntanya, a Suert, a Senyin, als volts de Sort, als de Burgal i fins al centre de la vall d'Àneu, aprofitant les solanes. En això el Pallars i la Ribagorça segueixen el fer de tot el nostre Pirineu: cultivar la vinya en zones considerades avui raríssimes al seu cultiu; a mida que el país va obrint-se a la relació comercial, la vinya recula cap a les zones que li són apropiades; el vi de l'alta muntanya, ni que fos de planta semiadaptada, és un vi d'ínfima qualitat. Molt sovint en les transaccions sobre vinyes els documents fan

referència als trulls: «vinea cum suo torculario», solen dir; la manera de parlar-ne fa pensar que els trulls acostumen a ésser situats al peu mateix de la vinya i que el transport de la collita a domicili es fa després d'elaborada.

Paral·lel al cultiu de la vinya en el nostre país és el de l'olivera. Hem de pensar que a la baixa Ribagorça i al baix Pallars l'olivera seria també cultivada en els segles IX i X. A diferència de la vinya, tan sovint esmentada, els documents guarden silenci absolut sobre els olivars; només la toponímia ens testimonia la seva existència amb la vila «Oliberanu», tocant a la Noguera Ribagorçana en el pagus d'Orrit (Docs. 27, 28 i 42).

Cereals, vinya, olivera, són cultius extensius i de secà; les millors terres, aquelles que poden regar-se fàcilment i estan situades vora els nuclis de població es dediquen, bé a l'hort, bé, on el clima ho permet, a les plantes industrials, el lli i el cànem.

Els horts acompanyen tots els nuclis de població en la muntanya i en les planes pre-pirinenques, àdhuc les viles escampades. Precisen de l'aigua per a regar-los, i per això es situen vora les fonts o els torrents, que s'hi condueixen amb els corresponents recs: «orto ad ipsa fonte» (Doc. 166), «ortales de ipsam catollam» (Doc. 258), «ortis, ortalibus, reganeis vel super-reganeis» (Doc. 162). Sobre els cultius hortícoles els documents no diuen res; pel que sabem del temps serien molt limitats: cols, borratges, cruixideres, cebes, alls, i poques espècies més. En canvi els documents esmenten molt sovint els arbres fruiters, «arboribus pomiferis», i en molts casos com annexos a l'hort: «ortos cum illorum arboribus» (Doc. 160), «orto cum suos arbores» (Docs. 166 i 309); de fet existiria també el costum, que després es perpetuà, de plantar-los als marges dels camps: «campo cum suis arboribus pomiferis» (Doc. 26), i per això els trobem també junt a les vinyes: «vineas cum pomiferis» (Doc. 44), «vineas cum arboribus suis» (Doc. 72). Tampoc la documentació no aclareix les menes de fruiters, com no siguin les pomeres que donen nom al gènere; fent costat a les pomeres hi hauria les pereres, les pruneres, les cerveres, els cirerers, les nogueres i, a la zona baixa, les figueres.

Les plantes industrials, cànem i lli, són també de zona baixa, i limitada. En rigor els documents les assenyalen principalment en les valls que desguassen a la Noguera Ribagorçana entre Aulet i Areny. Hi ha canemars a Aulet, a Soperuny, a Miralles, a Sant Martí de Sas, a Sant Pere de Molins, i en la plana de Ribagorça al Mall, a Güell. Llinars a Castelló i a Miralles, a Molins, a Güell en la plana Ribagorçana, i en la conca de Tremp a Palau.

A més de servir per a regar horts i cultius industrials, l'aigua endegada s'utilitza per a mantenir els prats d'herba; és de segur el seu principal servei agrícola. El prat conreat: regat, fumat i segat, és estès generalment al Pallars i a la Ribagorça en l'època que estudiem; els documents l'esmenten sovint i en forma que no dóna lloc a dubtes, contraposant-lo a la pastura selvàtica: «pratis-pascuis», «pratis-karricis», «pascuis-paudules-pratis». El prat conreat el trobem documentalment testificat i espargit a Suèria, a Sant Pere de Molins, a Soperuny, a Llastarri, a Torogó, a Macivert, a Erta, a Ventolà, a Sentís, a Adons, a Montcortès, en l'alou de Burgal; si tinguéssim descripcions documentals d'altres llocs també allí el trobaríem, perquè la seva generalització fou tan característica de l'estructura econòmica del país que, a través de l'emmagatzematge del seu producte en les pallisses o «paliars», donà nom a tota la regió de Pallars.

Els cultius agrícoles exigeixen una sèrie d'operacions fonamentals: plantar o sembrar, re-

menar la terra, abonar-la, aixecar la collita, portar-la a casa, conservar-la. Totes elles comporten primordialment l'esforç personal humà, el qual s'ajuda de l'energia animal i d'un instrumental de treball. Els documents, donat el seu caràcter d'estipulació sobre coses i no sobre accions, no fan més que al·ludir aquest instrumental i anomenar aquelles bèsties aptes al treball. Al·lusions a l'instrumental agrícola, a més dels trulls o cups dels quals ja hem parlat en referir-nos a la vinya, són les següents: «eramenta vel ferramenta» (Docs. 110 i 166), «ferramenta ad laborandum» (Doc. 71), «vasa majora vel minora» (Doc. 10), «tonnam unam vini» (Doc. 155), «cupa cum suo sedio» (Doc. 309), expressives de les arades, les eines de treball a mà, els grossos recipients de terrissa, les bótes de fusta. En llistes de béns o bé, més sovint, esmentant-los com a preu de compres d'immobles, els documents anomenen bous, cavalls, eugues, ases i muls; la funció específica dels bous era llaurar, els equins anomenats serien per al transport dels fems i collites.

LA RAMADERIA. — Agricultura i ramaderia es completen i conjunten en totes les explotacions del Pallars i la Ribagorça, ara com en els segles IX i X. El que varia és la proporció de les dues activitats entre la zona muntanyesa i la pre-pirinenca: en la primera predomina la ramaderia, en la segona l'agricultura.

En les relacions documentals de patrimoni s'hi comprenen, al costat dels edificis i les terres de cultiu, els havers en bestiar: Espanell, el fundador de Gerri en 807, posseeix «animalia majora vel minora» (Doc. 1), talment com el fundador de Servàs, en 838, aporta «animalia vel omnia animabilia» (Doc. 9) i l'abat Quint en entrar a Lavaix, en 955, «pecora majore vel minore» (Doc. 166). Es detalla més en l'acta de fusió dels monestirs d'Oveix i les Maleses; Oveix entra: «jumenta quatuor, cavallo ferrando uno, asino nigro, boves duos, vaccas tres, oves» (Doc. 63); a Aulet una família modesta, propietària de deu quarteres de terra i d'una vinya amb el seu trull, té en bestiar: un cavall, un bou, vint-i-tres ovelles i una truja (Doc. 71).

Aquest darrer exemple el podem considerar com a típic de la composició d'una explotació familiar modesta, però completa: el cavall és l'útil indispensable per als transports agrícoles, fems i collites, i de la casa, llenyes, servei al molí; el bou és destinat també al treball agrícola, sobretot a llaurar; el ramat d'ovelles és l'element propi de cria i producció que proporcionarà formatges, llanes i pells; la truja dona la base d'alimentació carnívora familiar amb les carns fresques, els pernils i la cansalada. Pot cridar l'atenció el fet de posseir un sol bou, essent així que el treball es fa sempre en parella; això s'explica per l'associació o comuna de treball, molt corrent en els pobles entre veïns; arribem a trobar el cas de cotitzar «medium bove colore rubio» (Document 136), és a dir, d'un bou tingut a mitges.

Si en el cas que acabem d'examinar sols el ramat de llana és element de producció, mentre que l'equí i el boví estan dedicats al treball, en molts altres casos, i sobretot en la zona d'alta muntanya, els darrers són també elements essencialment productius. Els documents esmenten transaccions d'una «vaca vetellaria» (Doc. 16), d'una «equa colore feranda cum suo puldro, equa saixa cum suo puldro» (Doc. 44), d'una «vaca cum suo vitulo colore nigra» (Doc. 51), d'un «puldero» (Doc. 156).

Es comprèn que la necessitat general de furnir el país de bestiar de transport i de treball convertís la seva cria en un dels elements fonamentals de la producció. I és curiós que en el

primer aspecte s'acusi també al costat dels cavalls i dels ases la presència dels híbrids: «precio in rei muli speciem» (Doc. 29), «mulum unum mauricellum» (Doc. 155).

Dos sectors de bestiar havien de tenir també una relativa importància en l'economia del país: el gallinam i les abelles. Els documents no se n'ocupen, però això no prova res contra llur cria, que es pot afirmar segura. El gallinam destinat amb els coloms a l'alimentació, les abelles amb el doble producte de la mel, el sucre del temps, i la cera, base d'il·luminació, sobretot eclesiàstica.

PRODUCTES NATURALS DE LA TERRA. — Independentment del cultiu humà la naturalesa proporciona una sèrie de productes que són altres tantes fonts de riquesa. Els documents que inventarien possessions fan esment dels tres més essencials: les pastures, els boscos i les aigües. Així la mencionada butlla de Gerri de 966 parla dels «pratis, pascuis, silvis, puteis, fontibus, rivis» que pertanyien al monestir (Doc. 200); el vilar de Sentís comprèn «fontibus, pratis, paschuis» (Doc. 32); una propietat de Torogó conté «pratis, pascuis, silvis» (Doc. 57); altra de Llastarri «pratis, paschuis, silvis, aquis, aquarum ductibus vel reductibus» (Doc. 169). Encara podríem citar-ne d'altres.

Les pastures naturals, «pascuis», que els documents distingeixen bé dels prats, «pratis», dels quals ja hem parlat en l'agricultura per tractar-se de predis conreats, tenen en la regió una importància considerable pel manteniment del bestiar, tant en la zona pre-pirinenca en la forma de garrigues com en l'alta muntanya coberta d'herba tendra. El comte Bernat, a petició de l'abat d'Alaó, fa al monestir una concessió molt apreciada: «ut cuncta peccora gregium suarum per cunctas colles et kalmes sive pascharia ... pascentur» (Docs. 70 i 235, aquest darrer ratificació pel comte Unifred).

Dels boscos, «silvis», se n'aprofiten les llenyes, tota mena de fusta de construcció i utilitatge, i amb els fruits naturals: castanyes, aglans, faja, proporcionen un complement per a l'alimentació del bestiar i àdhuc per a les persones.

Les aigües són element essencial per a la vida de persones i bèsties i ja hem vist la utilització que se'n feia per al regadiu d'horts, prats, canemars i llinars mitjançant llur endegament; a aquest es refereixen els «aquarum ductibus et reductibus» que surten en els documents; també serveixen de força motriu als molins. I no cal descuidar la importància del peix que proporcionen.

Altres dues menes de productes naturals pesen també molt en l'economia del país: els minerals i la caça.

Entre els productes minerals, el ferro, la sal i la calç. La mena de ferro es troba en quantitat en certes valls del Pirineu pallarès, donant àdhuc lloc a l'expressió toponímica: tenim el vilar «Ferrerros» i el poble «Ferrera», i la que després serà anomenada Vall Ferrera; l'església d'Urgell, segons l'acta de consagració del 839, cobra el delme del ferro en els comtats de Pallars i Ribagorça. Les fonts salines de Gerri eren ja aprofitades en l'època que estudiem i és probable que l'«area quam vocant area de Gerre sive de Cortis», que comprà el monestir en 839, fos una era salinera (Doc. 16); de totes maneres la butlla de 966 enumera les «salectis» entre les possessions del monestir (Doc. 200). Al sud de Ribagorça, en domini musulmà, els homes d'Aguinaliu i els de Jusseu tenen en 987 discussions sobre la propietat d'un «puteo salinarum» que deu-

rien explotar conjuntament (Doc. 270). La calç fóra un element de construcció; el «Furno vetere», en el terme del castell d'Areny, del qual parlen repetidament els documents (Docs. 56, 64, 75, 76, 79, 110, 182), el mateix podria ésser de calç que de terrissa.

La caça és abundant en el país i, seguint la moda del temps, els potents en fan un deport molt afavorit; el comte Ramon de Tolosa adreça en 859 un precepte, concedit al monestir de Burgal, a tots els seus oficials que exerceixen funcions «in comitatu nostro Paliarense» i entre ells cita els «venatores» i els «falconarii» (Doc. 55); és probable que aquests funcionaris vetlessin especialment els vedats comtals i àdhuc la regulació de la caça de certes espècies, però el poble en general practicaria també la caça en el doble sentit de defensa dels cultius i dels ramats i, de forma subsidiària, d'obtenció de pells i d'aliments.

L'HABITACIÓ I MOBLATGE. — L'habitació corrent és la casa de plena construcció, per més que es perpetua encara la utilització de coves o esplugues com a sistema d'habitatge. Aquest sistema que, més que com a expressió de primitivisme, ha de considerar-se com a aprofitament de les condicions naturals d'una comarca, es troba una mica pertot, però més acusadament en la regió muntanyosa que separa la Conca de Tremp de la vall baixa de la Ribagorçana i s'estén a la muntanya sota Montsó: allí s'han conservat encara els topònims de les Esplugues, Esplugafreda, Espluga de Serra, pobles actuals, i allí, en el poble de Corroncui, es troben encara algunes cases habitades adossades sota la roca que els serveix de paret posterior i de teulada. Tal com serien en aquests pobles en l'època que estudiem. Per Esplugafreda, una donació del 988 té per objecte una casa que per un costat toca a «ipsa penna», per altre a la casa del veí (Doc. 277); a Espluga de Serra l'església de Sant Joan «fundata in speluncha qui est in pau de kastro Vivitano» és donada pel bisbe Ató i el comte Guillem a Lavaix «cum hedificibus suis omnibus, terris, vineis, ortis, spelunchis...» en 947 (Doc. 154). L'actual Pobla de Segur tindria com a origen la «spelunca de Sequni» de què parla un dels nostres documents (Doc. 237) i precisament la seva traslació i reconstrucció al pla li donaria el nom de Pobla; el mateix document parla d'una «spelunca de Teudoro» que podria pertànyer al terme de Censui. Altres esplugues més indeterminades apareixen encara en la documentació que ometem, puix que tampoc no ens donen noves llums, com no sigui la compra per Gerri d'un conjunt on hi ha una «frabica ubi dicitur Spelunca» (Doc. 133).

L'espluga com a habitatge és una excepció, l'habitació corrent i general és la casa: «casas, casales, domos, mansiones», que amb totes aquestes denominacions surten sovint en la documentació formant part de conjunts de béns i, alguna vegada, com a objecte aïllat de contractació (Docs. 277, 278, 305). Serien cases de tosca construcció, de pedres i fang, amb algun llument interior, en tot cas, amb calç. En general, cases amb pis: els sostres sostinguts amb bigues i troncs i aplanats amb fems i terra, i en certs casos amb lloses damunt; les teulades de palla en les regions plujoses de muntanya i probablement amb terrat, de terra pitjada sobre bigues — com opina l'etnòleg Violant — en les zones baixes.

En els pobles apinyats les cases, com és natural, es toquen les unes amb les altres; però en els pobles espargits, i amb més raó en les viles aïllades, formen un conjunt d'edificacions al costat de la pròpia casa d'habitació: així tenim una donació a Lavaix de «casales cum ipsas

mansiones et ipsos orrios et omnia hedificia quod ibidem est» (Doc. 166). Entre aquests edificis que completen la mansió i que estan destinats als serveis agrícoles i ramaders, els documents citen: «curtes», «cortinas», «orreos», «torcularios», «cellarios», «paliarios». Les «curtes», són les corts dedicades al bestiar, entre les quals les «cortinas», encara avui dites cortines en el país, especials per als porcs. Els «orreos», avui orris, no han d'ésser confosos amb els «hórreos» asturians i gallecs; es tracta d'unes cabanyes dedicades a la preparació del formatge d'ovella, aliment molt important en aquella època. Els «torcularios» o trulls són els cups, dels quals ja hem parlat i que sovint eren posats junt a les vinyes, però que en certs casos ho serien en el veïnatge de la mansió. Els «cellarios», cellers, tal com sempre, eren les habitacions destinades a la guarda del vi, conservat en bótes, «cupas»; un document d'Aulet precisa: «cellario cum suas cupas» (Doc. 170). Per fi els «paliarios», pallars, que han donat nom a la regió, són les pallisses d'avui dia, coberts destinats a guardar la palla i les herbes, posats sovint damunt de les corts del bestiar gros. Cal aclarir que els pallars no són exclusius de la regió a la qual han donat nom; els trobem també en les comarques veïnes de l'Urgellet, Andorra i Cerdanya, en la documentació del segle XI, conservada en el Cartoral de Sant Serní de Tabernoles, com hi trobem els orris i les cortines. Es tracta de comarques de la mateixa economia agrícola i ramadera; en elles, com en el Pallars, s'anomenen les eres, «ereis», espai o placeta, sovint enllosat i àdhuc tancat, voltat per les construccions i destinat a les manipulacions de l'explotació.

Fora de les cases de poble i de pagès, amb les dependències anomenades, només hi ha dues altres menes d'edificacions: els castells i les esglésies. Ni pels documents ni per les restes arqueològiques no podem precisar exactament com foren; els primers no detallen, les segones foren esborrades amb la gran obra de renovació produïda en els segles XI-XII. Hem de conjecturar que els castells no serien més que cases fortes, de construcció més massissa que les altres, procurant que les parets exteriors no presentessin obertures baixes fàcilment accessibles; potser en alguns casos flanquejades de torre i pati tancat; de totes maneres llur emplaçament fóra decidit estratègicament en llocs de defensa fàcil.

Les esglésies no serien tampoc més que sales rectangulars tancades per les quatre parets de pedra i fang, cobertes amb encavallades de fusta, potser en algun cas amb un cos sobresortint a l'absis; a l'interior probablement llüdes amb calç i no seria estrany que portessin sovint una decoració pintada molt rústega, com pot presentar-se'n algun cas en el mateix Pirineu, a Campdevàrol per exemple.

Del moblatge intern i de l'utilitatge, no és possible concretar-ne res. Algun document hi fa una referència vaga: «utensilia domui» (Doc. 1), «usitilia» (Doc. 10); altres documents hi alludeixen amb les fórmules «chasa cum sua superposita», «kasales cum superposita» (Docs. 47, 170, 305). Com a preu de venda són citats: un «plumatio» (Doc. 4), «tapetium unum et tolam unam ispanam» (Doc. 155). Taules, bancs, llits, caixes, serien de fusta, com de fusta era bona part de la vaixela i de terra cuita els estris de cuinar.

LA INDÚSTRIA. — Com que la indústria, igual que el comerç i el transport, són més aviat activitats humanes que béns inventariables, llur constatació en els documents és excepcional. Només

en la indústria es fa l'excepció en aquells casos que suposen l'existència d'instal·lacions immobles dedicades a l'efecte. Esmentem la molinaria, la fargueria, la forneria.

Des que en el període baix romà s'anà estenent la substitució dels molins a mà pels moguts amb força hidràulica, la molinaria passà de casolana a indústria independent. Aquestes substitucions sempre són lentes; però, pel període que estem tractant, a Pallars i a Ribagorça era plenament acomplerta. Ho proven la quantitat de molins que són citats en la documentació: a l'Estanyol de Gerri en 834 (Doc. 10); en el patrimoni de l'abat Guilmon d'Alaó en 876 (Doc. 77); a la vila Escós, propietat de Burgal, en 908 (Doc. 108); a Sesui, ribera de Sort, en 947 (Doc. 155); en el vilar «Ferreros», a l'alt Pallars, en 948 (Doc. 158); a Lavaix i al vilar de Castello en 955 (Doc. 166); a Llastarri en 959 (Doc. 177); sobre la Isàvena a Sant Esteve del Mall en 972 (Doc. 217); a Saurí en 981 (Doc. 263); a Molins en 987 (Doc. 271); a Censui sobre el Ribert en 995 (Doc. 297); en la riera de Torogó en 988-96 (Doc. 307). El molí comportava els corresponents camins per a acudir-hi i les conduccions d'aigua per a fer-lo moure: «cum suis aquis ductibus, cum suis exiis et regressiis» (Doc. 166); «cum suo exio et regressio et sua superposita, de fundo matris usque ad capud matris» (Doc. 263); «cum suo aquadoctum et suo exio et regressio» (Doc. 307).

Menys nombroses serien les fargues, sobre es quals un sol testimoni ens ha quedat de transacció, la compra pel monestir de Gerri d'un conjunt dintre el qual hi havia «ipsa fabrica ubi dicitur Spelunca» (Doc. 133); dues mencions són fetes d'existència, en descriure termenals; en el lloc Monistrol, del terme d'Orrit, una terra afronta amb el riu «qui discurrit de ipsa farga» (Doc. 220); a Sopeira un camp «adjacet de uno latus ad ipsa fabrica qui fuit» (Doc. 93); una tercera menció com a topònim, la «villa cujus nomine Fabrica, justa flumine Nocharia», en el pagus d'Orrit (Doc. 42).

I només com a topònim ens resta record de la forneria: el lloc dit «Furnu vetere», Forn vell, en l'apèndici o circumscripció del castell d'Areny, citat en molts documents, sense que puguem precisar si es tractava d'un forn de calç o d'un forn de terrissa, indústries les dues que deurien practicar-se forçosament.

Encara podríem donar com a documentades dues altres indústries: la de la pega i la salinera. Hem parlat de les salines de Gerri i d'Aguinaliu en ocupar-nos dels productes naturals de la terra, que són objecte d'aprofitament humà; en aquest cas, l'aprofitament no podia ésser individual, exigia el muntatge d'una indústria, com ha continuat essent-ho a Gerri. La pega en tant donava lloc a aprofitament industrial que, com el ferro, era sotmesa al delme eclesiàstic en tota l'àrea de Pallars i Ribagorça, segons consta en l'acta de consagració d'Urgell de 839.

De les altres indústries, com hem dit, no en queda testimoni documental; llur existència, però, és inqüestionable. Si es cultiven plantes tèxtils com el lli i el cànem, s'han de filar, teixir o encordar, forçosament: igual que amb la llana dels ramats, que també cal filar-la i puntejar-la. Aquestes indústries, junt amb la dels pellaires i els sastres, constitueixen el grup del vestit. En part, però, amb les cordes i els cuiros, atenen també a l'utilitat agrícola i casolà, al costat de la cistelleria. Finalment, l'utilitat mateix, i especialment la construcció, suposen l'existència de la fusteria i la manyeria; i per la construcció, els paletes.

Fins a quin punt l'exercici d'aquestes indústries és ocupació casolana o bé dóna lloc a l'es-

pecialització d'ofici, és difícil de precisar per l'època que estudiem; més tard, passat el miler, els noms personals tradueixen sovint els oficis, aquests surten àdhuc en els documents. No obstant, cal figurar-se que, donat el sistema de població agrupada, l'especialització és un fet, que al costat dels pagesos hi ha una quantitat de gent d'ofici que viuen primordialment de la seva activitat industrial. Això sense oblidar que algunes manifestacions d'aquestes indústries, la filatura de la llana i el puntatge i confecció, per exemple, són i continuaran essent per segles ocupació de les dones de casa, com els pastors s'entretindran en l'elaboració d'útils de fusta.

COMERÇ, DINER, TRANSPORTS. — La relativa especialització industrial i encara més la diversitat geogràfica en les produccions agrícola i ramadera obliguen a un intercanvi de productes. Hem parlat d'economia tancada, però aquesta expressió no pot tenir mai un sentit absolut; encara dintre el grau considerable que el fenomen ateny en aquest temps, divergeix en el seu enquadrament geogràfic. La unitat, diguem-ne tancada, ha pogut ésser un temps, a la desfeta de l'imperi, la vila romana; ha pogut ésser abans el poblat ibèric. En el nostre cas i en l'època a què el referim la tancadura econòmica comprèn tota la doble regió de Pallars-Ribagorça, de segur amb dos nuclis bastant independents separats de dalt a baix per l'estreta canal de la Noguera Ribagorçana, que a la vegada els serveix de llaç de relació. L'existència d'aquests dos nuclis relativament separats es traduirà en les particions polítiques i eclesiàstiques que s'afermaran en el corrent del segle X, com l'existència de la zona intermèdia de relació de la Ribagorçana donarà lloc al flotament que s'observa en la ratlla d'aquelles particions. La relació estreta i indubitable on es fa, dintre de cada nucli, és entre les porcions de nord i de migdia, la muntanya humida i les planes baixes i torrades.

L'intercanvi de productes, superant el petit comerç de botiga que es pugui fer dintre de cada poble en les cases de gent d'ofici, es centralitza en els mercats.

Cada petita comarca natural degué tenir el seu mercat, precedent del que encara veiem viure avui dia. No obstant, per manca documental sols podem indicar-ne un: l'any 950 un document de Burgal (Doc. 162) parla dels béns que a l'abadessa Ermengarda li havia donat el seu pare entre el castell de Llord i «ipso ponte ad ipso Mercadale». Malgrat aquesta manca de referències la generalització de la institució és evident fins al punt que dóna lloc a una base de tributació pública: el teloneu. La seu d'Urgell, tal com es consigna en l'acta de consagració de 839, gaudeix del terç del teloneu de tots els mercats en els comtats de Pallars i Ribagorça. Als mercats hi acudeixen els pagesos, els petits industrials, les gents d'ofici de la comarca, a fer-hi llurs parades, però encara que no n'hi hagi referència deurien també acudir-hi els marxants. El marxant és el comerciant característic del temps, que perdurarà secularment. Si en general és comarcal, de comarques més o menys extenses, també sovint corre a través d'àmplies zones geogràfiques; sol o en caravana fa llargs viatges. Marxants de la Hispània sarraïna i de la França carolina deurien també fer aparicions esporàdiques en els apartats mercats pallaresos i ribagorçans.

També l'intercanvi de productes, així com les transaccions en general, exigeixen l'existència del diner. A Pallars i Ribagorça en l'època que estudiem regeix el sistema monetari carolingi de plata a base del sou i dels diners. El sou és la vigèsima part de la lliura, el diner el dotzau del sou. El sou és sols moneda de compte; l'única moneda que aleshores té una existència real és el

diner de plata. En les nostres comarques, i és una característica pròpia d'elles, se l'anomena argenç. No cal que fem en aquest punt referència a documents determinats; el lector trobarà en gran part dels publicats en el DIPLOMATARI, especialment en les vendes, la menció dels sous i dels argenços.

Però sí que cal cridar l'atenció sobre dues altres monedes anomenades en els documents. Ens referim a la lliura d'or i l'unça d'or. En aquests moments i llocs són monedes purament imaginàries que sols es troben citades en les clàusules penals documentàries per incompliment de l'estipulació; en rigor es tracta d'una sobrevivència formulària diplomàtica. No tindrien més valor pràctic que el d'una amenaça o maledicció: així s'explica com començant a aparèixer en forma normal d'una lliura d'or (Docs. 1, 3, 139, 150, 267, 299) s'enfilin a dues (Doc. 21), a tres (Doc. 22 i 28), a cinc (Doc. 77), a trenta (Doc. 199), per a arribar a la fantasmagòrica xifra de cent (Docs. 223, 272, 296); sense cap relació amb el valor de l'operació que pretenen assegurar. L'unça d'or apareix sols una vegada, en aquella forma, i en nombre de trenta (Doc. 9).

Altrament, la moneda és escassa en numerari. Les transaccions es fan ordinàriament en productes, en general en bestiar o blat. Els bous (Docs. 3, 16, 34, 44, 58, 136, 156) i els cavalls (Docs. 3, 57, 155, 230) són les bèsties més utilitzades a aquell fi; al seu costat les eugues (Docs. 44, 54), els muls (Docs. 29, 155), els pollins (Docs. 44, 156); les vaques de cria (Docs. 16, 51). El blat, encara que no tant, és sovint citat (Docs. 16, 43, 107, 155). Excepcionalment s'utilitzen altres productes: un coixí «plumatio» (Doc. 4), una quantitat de vi de missa (Doc. 322). És curiosa en aquest sentit la venda d'un alou feta pels comtes de Pallars a Gerri, en 947, on el preu rebut consisteix en «ccc. solidos placibiles, c. modios annone et unum cavallum mauricellum et mulum unum mauricellum, et tapetium unum, et tolam unam ispanam, et tonnam unam vini tenentem metra VII». (Doc. 155).

Crida l'atenció que, entre els productes que acabem de citar, no hi figurin en el bestiar els porcs, les ovelles i els xais; i que el blat i el vi no hi prenguin major importància. Jo crec que en la realitat foren aquests els productes de canvi més utilitzats i que, per contra, l'excepcionalitat dels citats més amunt era el que donava lloc a la seva nominació determinada en els documents. Els productes corrents de canvi no calien ésser especificats, anaven compresos en aquelles fórmules generals tan repetides: «pretio ... solidos in rem valentem» (Docs. 21, 22, 24, 26, 30, 31, 46, 48, 50, 88, 89, 90, 91), «in rem vel speciem» (Doc. 17), i que en algun cas determinen l'excepció: «in rei muli speciem» (Doc. 29).

Cal observar que, malgrat que el preu consisteix sovint en productes, la valoració s'acostuma a fer en diner. Les fórmules generals de les quals ara parlàvem, poden concretar-se així: «el preu ha estat fixat en tants sous, in rem valentem», o bé: «el preu ha estat convingut de comú acord en tants sous, in rem valentem», és a dir, a lliurar en productes de valor equivalent a aquella quantitat de moneda. Àdhuc en el canvi d'un tresor per unes viles entre el monestir d'Ovarra i el comte Ramon de Ribagorça, vers 960, certs objectes eren valorats en diner (Doc. 183). Així el diner, àdhuc quan no s'utilitza materialment, serveix de mòdul de valoració.

Segona observació: aquestes clàusules, al Pallars i Ribagorça, són característiques del segle IX. En tot el corrent del X el preu s'estipula en diner sense d'adjunció del «in rem valentem» en forma que permet interpretar que és realment amb diner que es fa el pagament. Quan

aleshores es fa en productes, solen anomenar-se i podem citar un cas, en 947, de preu mixt: una vinya a Miralles es paga amb «uno puldero et uno bove et III. solidos» (Doc. 136): és evident que en aquest cas els tres sous han estat lliurats en moneda.

És corrent entre els erudits que s'ocupen d'història econòmica intentar actualitzar el valor de la moneda històrica en comparació amb l'actual; dir, per exemple, el sou corresponia a tantes pessetes d'avui. No intentarem fer-ho, perquè ho creiem un camí errat, més que més amb un sistema com l'actual de patró paper subjecte a contínues i profundes oscil·lacions. És millor, en el possible, donar una idea dels preus d'aquell temps, única base ferma de comparació. Desgraciadament, els nostres documents rendeixen molt poc en aquest sentit.

Un grup de documents de la comarca d'Orrit, entre 845 i 847, fixen el preu d'una mojada de terra campa als volts d'un sou: 3 mojudes per 2 sous i 4 argenços (Doc. 20); una mojada per 9 argenços (Doc. 25); dues mojudes per dos sous (Docs. 35 i 36); tres mojudes per quatre sous (Doc. 37). Anys més tard el preu de la terra s'ha apujat: en el terme d'Aulet, en 867, una mojada es paga amb dos sous (Doc. 62), i en 926 una altra mojada? també amb dos sous. És clar que en aquests casos es tracta de les terres campes més bastes; en canvi, a Orrit mateix una mojada, en 864, és venuda per un bou (Doc. 58), però és terra amb arbres, tocant al riu, probablement un fruterar. També les vinyes, sense que tinguem dades precises amb la cabuda, donen la impressió de pagar-se més, com igual passaria en els canemars, en els llinars, horts i terres de regadiu en general.

Quant al bestiar, solament tenim dues referències: una de mitjans del segle IX: un lot de tres eugues, dos pollins i un bou, equival a 38 sous (Doc. 44); i una de mitjans del segle X: un pollí i un bou equivalen a 13 sous (Doc. 156). Podríem adjudicar en el primer cas un valor aproximatiu de 8 a 9 sous per una euga, 3 sous per un pollí, 6 sous per un bou (al Conflent coneixem un bou valorat en 7 sous cap al 878), i en el segon cas es poden repartir 9 sous pel bou i 4 pel pollí⁵⁸.

Fora de les terres i del bestiar desconeixem preus; només com a excepció podem alludir a la valoració feta vers 960 del tresor d'Ovarra (Doc. 183), on un fre de cavall és estimat en 500 sous «quia totus erat de argento mundo et de super de auro»; una copa d'or «erat in precio vc^{os} solidos ad argenteis»; cinc cents sous una espasa d'or; una peça de vestir «texta cum auro», cent sous.

El desnivell entre els preus del luxe i els de les terres i bestiar és impressionant; entremig i cap avall deuriem estar els dels productes manufacturats que no exigissin la intervenció d'artífexs molt especialitzats. Al capdavant de tot la terra nua, que sols amb el permanent i sempre renovat esforç del cultivador era capaç de fruitar.

Es pot observar, pels preus que hem donat de terres i bestiar, una desvaloració de la

58. Un capitular de Carlemany de 794 pretén establir uns preus de taxa sobre els productes bàsics de l'alimentació per evitar especulacions. Com sempre en aquests casos, els preus fixats solen ésser inferiors als reals, però a nosaltres ens interessen especialment com a escala de proporció de valor entre els diferents productes. El pa ordinari de segle costa un dotzau de diner el quilo; el pa bo de for-

ment un dècim de diner. El preu dels cereals ve aleshores regulat així: el modi de civada, un diner; el modi d'ordi, dos diners; el modi de sègle, tres diners; el modi de forment quatre diners. Quant al bestiar la proporció és aquesta: un parell de gallines, un diner; un porc, sis diners; una vaca, 24 diners; un bou, 48 diners. (BORETIUS-KRAUSE, *Mon. Ger. hist. Capitularia*, I, pág. 74).

moneda molt sensible entre el segle IX i el segle X. El fenomen, altrament general, podria relacionar-se amb el fet local, que també hem observat, que els pagaments en productes predominin en el primer d'aquells segles i en el segon sembli que es generalitza fer-los en diner. Això podria suposar que a l'escassetat primera ha succeït un període de relativa abundància de moneda i que és precisament aquesta abundància la causa de la inflació. Els factors, de totes maneres, són tan insegurs que sols apuntem la idea com a hipòtesi.

Intercanvis de productes, mercats, indústries localitzades (molins, fargues, salines), suposen el transport, el tragí, auxiliar forçós del comerç. Per més que sovint pogués fer-se'l el mateix interessat, és probable que ja aleshores donés també lloc a un ofici, el de traginer. No és de creure que en país tan desnivellat i accidentat com és el de Pallars i Ribagorça el carro pogués ésser aleshores gaire utilitzat; la major part del transport es faria a bast, servint-se dels cavalls i muls que veiem sovint citats en els documents.

No hi ha transport, ni tragí, ni aplec, ni àdhuc vida social de relació sense el camí. No em refereixo als camins d'ús particular, que lliguen les terres de cadascú amb el poble on habita el cultivador, sinó al camí públic, d'ús general, que lliga els pobles entre ells, una comarca amb l'altra i fins amb les regions veïnes. Aquests segons són els que els documents designen amb el nom de «via» o «strata publica», algunes vegades amb el de «via regia» (Docs. 10, 64). És el camí ral que s'ha perpetuat fins als nostres dies i que porta en general molts segles d'existència, des de la consolidació del poblament localitzat; el camí ral té una personalitat jurídica pública acusada com el seu nom mateix indica. Quan el camí ral ha de travessar un riu, cerca un baix fons apropiat, un gual; sota Aulet és citada la «strata qui discurrit via ad ipso vado Avellana» (Docs. 50 i 260), igual que encara avui persisteix sobre la Noguera Ribagorçana; excepcionalment, i quan el camí és molt important, hi ha un pont (Docs. 78 i 162). Però els camins d'aquell temps, al revés de les carreteres actuals que s'han beneficiat dels explosius per a llur construcció, fugen en tot el possible de les valls encaixonades i s'enfilen per les carenes i altiplans, a desgrat de les marrades que això comporta. Al marge dels camins de comunicació i transport cal assenyalar, aleshores com avui, els camins ramaders o carrerades per a la transhumància del bestiar: una «via carrale» és citada en 987 vora Pallerols, en la vall «Vellasia» (Document 271).

EL REPARTIMENT DE LA TERRA

Hem procurat donar una idea de les bases sobre les quals s'assentava l'economia dels països; no obstant, per a tenir un coneixement del valor humà i social que representaven, cal veure ara com era repartida la terra, quines menes de propietat es donaven sobre d'ella i com s'hi accedia. Al cap i a la fi la terra era en aquell temps l'expressió típica de la riquesa, puix que sobre d'ella radiquen l'agricultura, la ramaderia, els productes naturals, bases essencials de la vida del país.

Una gran divisió primària parteix la terra entre dues menes de domini: el públic i el particular, les terres fiscals i comunals i els alous. El domini públic és jurídicament del rei i en la pràctica és el comte qui l'administra en nom seu; en el nostre cas de Pallars i Ribagorça la

intervenció comtal s'allarga més enllà d'una pura administració per a arribar fins a una mena de domini degut a unes circumstàncies polítiques especials que s'explicaran en l'estudi històric dintre el text d'aquesta obra; i a partir de la independència comtal, en el darrer quart del segle IX, és un domini purament comtal. Dintre aquest domini públic cal comprendre-hi en certa manera els béns d'ús comunal.

El domini particular pot revestir dues formes: la plena propietat, anomenada alou, i una propietat a precari, el benefici. El benefici, que sempre tendeix a convertir-se en alou, és anomenat en la nostra regió, però sols excepcionalment. La propietat particular radica gairebé sempre sobre les terres cultivades: camps, vinyes, fruterars, prats, deveses; és a dir, sobre les terres on s'exerceix permanentment l'activitat humana.

Anem ara a examinar la traducció d'aquests enunciats en la pràctica, estudiant successivament fisc i comunals, alous i beneficis.

PROPIETAT FISCAL. — Com a regla general pot dir-se que tot el que no és alou, propietat privada, és de domini fiscal: erms, boscos, pastures, aigües, camins. Aquesta contraposició s'expressa ben clara en un plet sostingut en 910 entre el comte Isarn i el monestir de Gerri; el comte ha de reconèixer que el bé discutit més aviat pertany al monestir «in alode» que al comte o altra potestat com a fisc, «in fisco» (Doc. 113).

El rei, el comte en el seu cas, disposen d'aquestes immenses extensions de territori no cultivat, com a propietaris que en són, a favor de tercers, convertint-se les porcions cedides en propietat privada, alou, dels afavorits.

Lluís el Piadós, essent rei d'Aquitània, abans del 814, concedí al bisbe d'Urgell «aliqua loca herema» per a construir-hi monestirs; així pogué fundar-se el de Santa Grata. La cella «eremo posita» que havia de convertir-se en el monestir d'Alaó, és cedida originàriament pel comte a un prevere «ad condirigendum et laborandum» en 806-814 (Doc. 2), concessió que seria confirmada per comtes successius junt amb les terres que «de heremo traere potuerint» (Docs. 8 i 12). Entre 848 i 849 el comte Fredol concedeix a l'abat de Lavaix «quidquid squalidum locum, fiscum videlicet nostrum, extirpare aut condirigere ... laborando potuerit» (Doc. 40). En 871 el comte Bernat rebé una petició de l'abat d'Alaó: «Postulavit et idem venerabilis abba ut cuncta peccora gregium suarum per cunctas colles et kalmas sive pascharia vel ullo homine blandiente pascentur, quod ita et facimus omnium nostrorum cognoscat solercia» (Doc. 70).

Hem donat aquests exemples per a demostrar com els erms, les muntanyes, les pastures, són del fisc; abans havíem citat casos dels camins, «via regia» (Docs. 10, 64); també podríem citar el cas d'una ruptura o aprisió feta «in terra regis» (Doc. 44).

BÉNS COMUNALS. — És evident, però, que fora de la propietat privada o alodial existeixen unes porcions molt importants de territori que són aprofitades pels habitants de cada poble per a llur servei en llenyes, fusta, pastures, aigües. Quan els habitants de la vila de Baén fan donació al comte Ramon de tots llurs alous, en 920, marquen en la donació uns termenals que comprenen una gran extensió al volt del poble; es tracta de la porció de muntanya i bosc que utilitzen en comú (Doc. 132). També es tracta de béns semblants els que són atermenats com a correspo-

nents als pobles de Vilanova i de Censui en un judici de 923; intervenen en la divisió els «homines de Reverte et de Toralia», Ribert i Toralla, que per ésser veïns podien ésser afectats en llurs corresponents termes comunals (Doc. 134). Una vinya en el castell de Gurp limita amb béns dels «homines de Sancta Gratia» (Doc. 246); també els comtes Isarn i Llop havien establert els termes de llur vila d'Enviny «ab ipsos homines de Sancta Engratia» (Doc. 262). Tots aquests casos es refereixen a béns comunals. Encara que els documents conservats hi facin tan poques al·lusions, no pot dubtar-se que gairebé cada poble els tenia, més o menys extensos, en les comarques del voltant; els tenia aleshores i han seguit tenint-los en bona part, i en la regió de la qual tractem, fins avui dia. De quan els tenien? Segurament nasqueren al temps d'instal·lació del poblat i seguiren els seus avatars; amb ell cresqueren i segons ell s'estabilitzaren. Fou una possessió de fet, obeint una necessitat vital, que el dret hagué de reconèixer.

En l'època que tractem, crec que aquests béns jurídicament eren fiscals, del rei; però que la possessió antiga els atribuïa un domini útil consolidat. L'expressió de la propietat reial venia traduïda sovint per l'impost del pasuari que gravava sobre els usuaris. Per analogia podríem recordar les paraules del capitular de Carles el Calb als hispans residents en el comtat de Barcelona en 844: volent privilegiar-los, el rei els perdona el pasuari: «cap altre cens — diu —, o sigui, ni el pasuari en llurs termes o viles, ni ...» els serà exigit; gaudiran de llurs aprisions amb pau i tranquil·litat i «segons l'antic costum, allí on anessin a pasturar o a fer llenya o prenguessin l'aigua per a llurs necessitats podran continuar fent-ho sempre, *juxta priscum morem*, sense contradicció de ningú». (ABADAL, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, pàg. 422 ss.)⁵⁹.

El regim d'aquests béns comunals suposa dues coses: l'entitat propietària i la reglamentació de l'ús. L'entitat propietària és el poble, representat pels seus habitants; hi ha una comunitat d'aquests habitants representada per tots els caps de casa i expressada en els documents que hem citat per les locucions: «homines de Reverte et de Toralia», «homines de Sancta Engratia»; en el cas d'alienació de Baén es diu: «nos omnes» suposant que s'entén «nos omnes [habitatores de villa Baiene]»⁶⁰. De com funcionava aquesta entitat no en sabem res; només podem constatar en el darrer cas que tots els caps de casa intervenen nominalment en l'operació, els casats junt amb la dona, els vidus junt amb un fill; només els solters o vidus sense successió ho fan isoladament. En un altre cas, que no he citat, puix que no es tracta directament de béns comunals, els «homines de Salasse» deleguen a dos d'ells perquè els representin en judici: «elegerunt duos de eredibus suis qui responsum dederunt» (Doc. 297). L'actuació conjunta de Baén i l'elecció de Salàs diuen molt, però és tot el que podem dir.

Quant a la reglamentació, vindria determinada pel costum secular, fill de l'empirisme; és el «*juxta priscum morem*» amb què Carles el Calb condiona l'ús de pastures, de fer llenya i d'aprofitar les aigües als hispans residents en el comtat de Barcelona.

59. En la regió veïna d'Urgell i uns anys més tard de l'època que tractem, en 1033, el comte d'Urgell dóna unes viles al monestir de Sant Serní de Tabernoles, en fixa les afrontacions i afegeix: «et habeant pasturivium et ligna cedere usque ad Angularis et usque in Peracalz et sic ascendit usque in terminum de Rubies» (Cartoral de Tabernoles, doc. 22).

60. Encara que cau fora del domini cristià, per més que tocant a ell, podríem citar el cas de l'altercació judicial produïda en 987 entre els «homines de Aquilanido» i els «homines de Jonsed», els dos pobles veïns d'Aguinaliu i Jusseu, en la comarca de Benabarre (Doc. 270).

PROPIETAT PRIVADA. — Per regla general pot sostenir-se que totes les terres cultivades: camps, vinyes, fruiterars, prats, deveses, horts, llinars, canemars, són de propietat privada, sense que això exclouï la propietat privada d'alguns termes d'erms i boscos. En l'època que estudiem és una propietat plena, lliure, amb facultat absoluta de disposició. No serà fins als volts del mil que apareguin les primeres mencions indecises de feu (Docs. 287 i 320), més encara en sentit de dret públic que de propietat privada.

Els documents expressen sovint l'amplitud d'aquest dret de propietat; parlen els venedors de la vila alodial de Censui, «quam habemus de alode parentum nostrorum», al monestir de Bellera, en 840: «ipsa villa ... de nostro jure cum omni voce adpositionis in vestro dominio translata sit, ut et de presenti die et tempore ipsa villa jam dicta habeatis, adeatis, teneatis et possideatis et usque in perpetuum apud vos monasterii vindicetis et vos et successores vestri, et quidquid exinde facere vel judicare volueritis in Dei nomine liberam et firmissimam habeatis potestatem» (Doc. 17). Més o menys resumida és fórmula d'ús corrent.

L'origen d'aquesta propietat privada s'endevina remotíssim, deriva d'una originària ocupació i explotació de la terra en els temps en què s'afermà el poblament. La seva continuïtat quedà assegurada per la transmissió indefinida com a herència familiar. En els nostres documents, quan es tracta de fer alguna transacció, donació o venda, sobre aquests béns, s'acostuma a indicar el títol de propietat amb aquestes o semblants fórmules: «aliquid de hereditate mea», «terra quod nobis advenit de nostra hereditate», «habemus de alode parentum nostrorum», «nobis advenit de alodem parentum nostrorum», que són expressions equivalents. Més de 150 anys després de la venda feta de la vila de Censui al monestir de Bellera que consignàvem abans, els cultivadors de la vila, els homes de Salàs, havien tornat a apropiar-se-la; el monestir la reivindicà judicialment, i preguntats els cultivadors pels jutges: «pro qua voce illum tenetis?» respongueren: «parentes nostri illos tenuerunt, et post illius obitum ad nobis dimiserunt»; els documents, els de compra en aquest cas, tenien major força legal que la tradició possessòria i el monestir recobrà la propietat antigament comprada (Doc. 297); però l'allegació dels demandats ens demostra que la continuïtat familiar en la propietat privada era un títol que expressava la situació normal de la propietat.

Aquest tipus de propietat privada és familiar, hereditària: és la propietat que els documents anomenen «hereditas» i més sovint «alode»; l'alou, en sentit estricte, és la propietat patrimonial, plena i lliure.

Sobre el fons general d'aquesta propietat hereditària, la lliure disposició hi porta variacions de titulars mitjançant vendes, donacions, canvis; aquestes operacions es fan en la nostra època a través de documents que constitueixen aleshores el títol de la propietat, que guarda l'interès com a prova del seu dret. Són els documents que nodreixen en gran part el nostre DIPLOMATARI. Els traspessos de la propietat alodial no afecten l'essència del dret, en les noves mans la propietat continua essent alodial; i si bé es fa sovint constar el títol del seu origen, compra, donació, canvi, això no s'allarga per gaire més d'una generació, aviat queden els béns adquirits fosos en l'herència o alou patrimonial del nou adquirent.

No és sols la possessió immemorial familiar la que dóna lloc al naixement de la propietat privada. Ni era possible, perquè això hauria suposat un estancament de cultius i de l'economia del

país. Altres dues formes permeten, a semblança de l'ocupació originària, de crear nova propietat privada amb l'explotació d'erms, de terres abandonades o incultes. Són les anomenades aprisions i les rompudes. Una i altra vénen consignades en els documents, com a títol originari de propietat, en els seus principis; al cap d'una o dues generacions familiars, la nova propietat queda incorporada a l'herència, és una propietat alodial més.

Fa de mal dir — perquè els documents no detallen sobre el particular — la manera de procedir per a la creació d'aquesta nova propietat; una cosa és clara: que es tracta de convertir en cultius terres ermes i que el treball posat en la transformació és el que consolida el dret.

Ara bé, en la nostra època, com ja hem dit, els erms, les terres abandonades, o són del rei o el comte en son cas, o són béns comunals. Cal per tant una concessió, una forma reglamentada, perquè aquells erms puguin ésser apropiats pel cultiu.

Pel primer cas, sobre terres fiscals, la concessió reial o comtal s'imposa. No hem de repetir aquí uns exemples que ja hem donat abans en tractar dels béns fiscals. Només fer notar que específicament les propietats nascudes d'aquesta mena de concessions són anomenades aprisions: així ho fan els preceptes del comte Fredol per a Vilanova-Lavaix i per a Gerri (Docs. 40 i 41), com ho fa també un document particular: «Vineas meas quem abui de aprisione vel robtura de patre meo in terra regis (Doc. 44)⁶¹. I que cal no identificar jurídicament aquestes aprisions amb aquelles dels hispans que ocuparen erms en la Narbonesa o en la Catalunya oriental: aquí obtenen el caràcter de plena propietat.

Molt més corrents que les aprisions, limitades als monestirs i a alguns particulars potents, són les rompudes. Les rompudes són les noves explotacions fetes en general pel pagès corrent, popular. Els documents les consignen com a títol en aquesta forma: «terra mea que mihi advenit ex ruptura patre meo», «vinea nostra quem nobis advenit de nostra ruptura»; excepcionalment: «vinea mea quam ego plantavi» o «hedificavi», terra «quod nos advenit per nostra *presalia*», mot que traïx una influència d'origen occidental.

Les rompudes acostumen a ésser de predis petits, aïllats, i són molt nombroses: en comparació amb les terres de tradició hereditària representen dintre la nostra documentació vora el terç de les esmentades. Podria interpretar-se aquesta profusió de rompudes com un símptoma d'acreciment de població que requerís noves explotacions; hi pot haver quelcom d'això, però també cal pensar que, sobretot per les parts baixes de la plana i de la Noguera Ribagorçana, que són les que tenim més documentades, les repetides invasions ocasionaren greus despoblaments i abandons que després s'anirien reposant. En el sentit d'acreciment cal tenir en compte un factor que devia forçar-lo: la successió hereditària per parts iguals creava de moment indivisos, els quals en partir-se deixaven excessivament disminuïts els lots familiars; calia completar-los per a tenir-hi la vida i el camí més adient era la roturació de noves terres⁶².

61. Coneixem un altre cas d'ús del mot aprisió, una «terra quod mihi advenit per *adprissione* parentum meorum» (Doc. 62). No gosariem pas afirmar que en aquest cas es tracti de terra de procedència fiscal millor que de comunal i que l'ús del mot sigui jurídicament imprecís, usat com equivalent a «ruptura», equivalència que ja se'ns proposa per bé que en sentit contrari en l'exemple anterior.

62. Sovint, no obstant, els interessats cercarien un nou camí de vida: a això es deuen les repetides vendes, àdhuc donacions, que aquells fan de les porcions, una meitat, un terç, un quart, que els corresponen en l'herència d'un predi indivís. Els documents s'hi refereixen repetidament.

Algunes vegades, individus amb més empena, influència o poder econòmic, arriben a crear sobre terres ermes veritables unitats noves d'explotació. En 858, un tal Martí dóna per després de mort al monestir d'Alaó la meitat del que té: «de terras meas vel de vineas meas, casaes, ortos, pomiferis, cultum vel incultum, quod ego edificavi manibus meis in suburbio castro Miralias, in montibus vel in vallibus, quod ego edificavi et traxi de scalido et quod edificare potuero deinceps» (Doc. 49). En altres casos són gent benestant els que també emprenen rompudes per a acreïxer llurs havers (Docs. 166, 298).

D'on procedien aquestes terres que s'anaven rompent de nou? El document que acabem de citar ens diu que l'interessat les «traxi de scalido» i sovint trobem terres cultivades que termenegen amb l'«scalido». Però aquest «scalido», aquest erm abandonat no era pas terra de ningú; en aquell temps la terra de ningú no crec que existís; jurídicament, o bé era fiscal, o bé era comunal. Jo m'inclinaria, després d'un examen de conjunt, sobre la documentació que aportem en el DIPLOMATARI, a pensar que en el cas que estem tractant de petites rompudes, aquestes es fan sobre terres compreses dins el terme del poble corresponent, és a dir, sobre béns comunals. Un dret dels habitants del poble a rompre erms dintre el seu terme ha d'ésser pres en consideració; ara, sobre la forma d'exercir-lo, sobre els requisits per a portar-lo a la pràctica, no tenim la menor informació. Fóra un particular de molt interès jurídic, a la solució del qual cal per ara renunciar.

BENEFICIS. — Una darrera forma de propietat podria ésser la beneficiària, que en rigor és una propietat a precari o vitalícia. En la nostra regió i durant el segle IX es troben algunes citacions documentals de «beneficia». A Gerri el precepte del comte Fredol de 849 parla de béns «quod per alodem possident sive eciam et *beneficium* quod nos eis concedimus vel concessum habemus» (Doc. 41); a Burgal, en 859, el comte Ramon hi confirma el que tenen «super alode vel *beneficium*» (Doc. 55); a Alaó, en 871 és el comte Bernat qui confirma al monestir «loca et *beneficia* ad eundem monasteria pertinencia» (Doc. 70).

No creiem, donat el caràcter de les citacions aportades, que estiguem en el cas del típic benefici carolingi. Aquí els «beneficia» no són més que propietats fiscals que han estat cedides pel comte als dits monestirs i que es diferencien de les aprisions perquè aquestes es refereixen a terres ermes que s'ocupen per primera vegada i s'extirpen, i els beneficis són predis o unitats en normal estat d'explotació; i dels alous perquè aquests formen part del conjunt patrimonial de la casa, i els beneficis són noves adquisicions que provenen del fons fiscal. Però en rigor els beneficis tendeixen ràpidament a convertir-se en alous i prenen aviat tots els caràcters de propietat plena que a l'alou caracteritzen. No es pot dir, doncs, que el benefici sigui a Pallars i Ribagorça en aquell temps una vera forma de propietat amb caràcters propis, com tampoc no ho és l'aprisió; un i altra reben el seu nom per la seva procedència, no per la seva essència.

LA DISTRIBUCIÓ DE LA PROPIETAT

Establertes les diverses classes de propietat i llurs característiques, anem al problema específic de la seva distribució, problema fonamental per a la comprensió d'una societat que com a base essencial de vida té l'agricultura i la ramaderia.

El problema ha de posar-se principalment en relació amb la propietat privada, puix que pel que es refereix al conjunt fiscal i als béns comunals per la seva essència i funció ja el donen resolt.

EXTENSIO I SEGREGACIO DEL DOMINI FISCAL. — El conjunt fiscal, que teòricament en uns remots orígens s'havia estès sobre tot el territori del país, de fet, quan aquest país entra sota el domini carolingi a través dels comtes de Tolosa, està reduït per la gran quantitat de terres cultivades pels seus habitants i pels pellancs de territori, molt més extensos, que cada poble aprofita comunament als volts del nucli de població. És un conjunt que, com la «peau de chagrin», va disminuint progressivament per les atribucions fetes pel rei o els comtes a entitats i particulars en formes d'aprisió o repoblació i de concessions d'ús. És veritat que també té les seves crescudes per l'accessió de terres abandonades, per les recentment conquistades, per les confiscacions, però aquests acreixements no compensen pas les pèrdues, més que més quan les terres novament conquistades i les confiscades solen ésser concedides tot seguit. En la pràctica, el conjunt fiscal és la pedrera d'on va extraient-se tota la crescuda econòmico-agrària del país. Fixar-ne la tinguada en el temps que estem tractant no és pas possible; el que pot presumir-se és que cada vegada queda més arreconat cap a l'alta muntanya o en les regions baixes semidesertes, manques de població i, per tant, d'un mínim valor relatiu, llevat dels pasturatges.

Dues sangries el van debilitant al llarg dels dos segles que estudiem a més de les aprisions aïllades: les explotacions que els mateixos comtes munten sobre d'ell, originant la formació d'unitats de població i cultiu, que pel fet d'ésser filles de l'empresa personal del comte es converteixen també en alous particulars d'ell; les cessions a particulars perquè siguin ells qui n'emprenquin la població i explotació, donant lloc a la fundació de nous nuclis de població.

Podem donar exemples d'unes i altres. El comte Isarn de Pallars, en 947, pot vendre el seu «alodio de Sesui», en la ribera de Sort, que tenia més de seixanta anys d'existència, que tenia església pròpia i cases, terres, vinyes, horts, eres, pallars i molí, i que a judicar pel preu era una propietat important (Doc. 155). El comte Ramon I de Pallars-Ribagorça havia tingut un alou en el castell de Llastarri, que passà a segones mans per canvi, consistent en: «terras, vineas, casas, casalibus, areas, palgaribus, molinis, pratis, horreis, petris, silvis cum ipsas fontes qui ibidem emanent, ortis, arboribus, presum vel ad prendendum, conquestum vel conquiendum» (Doc. 177). El comte Ramon II de Pallars, junt amb els seus germans donen a Gerri «de rebus nostris propriam villam quam dicunt Anchos majores, cum finibus et terminis et adjacentiis suis et cum omnibus sibi pertinentibus, atque ecclesiam ibidem sitam ... cum parrochia et decimis et primiciis atque oblacionibus et defunctionibus, et ipsam villam cum suo censu quem dare debet» (Doc. 199). Els mateixos comtes germans donen, vers 970, el seu alou de la vila Enviny que els pervenia de llurs passats els comtes Isarn i Llop, alou que havia estat termenejat pels dits comtes d'acord amb els veïns homes de Santa Engràcia; en fixen les afrontacions (Doc. 262). El comte Arnau de Ribagorça, vers 990, dóna a Lavaix «de rebus meis proprius alode que dicunt Soxii» (Doc. 287). Vers 960 és citat vora Fontova, en la plana de Ribagorça, «illo villare comitale de Coma bona» (Doc. 179).

La reconquesta de territoris perduts dóna també lloc a emprendre-hi els comtes repoblacions

i explotacions particulars. És el cas de Soperuny: el comte Bernat-Unifred, en 950, dóna a Lavaix el lloc de Sant Vicenç, «in valle Supedrunio, que ego abstraxi cum fidelibus meis de gentem paganorum, cum omni suo termino, domibus, edificibus, terris, vineis, ortis, arboribus, pratis et paschuis, silvis, omnia quod ibi adquisitum est .... Potestatem autem habeatis condigire, plantare, comutare, atque inrumpere in ipsum locum.» (Doc. 161). Un cas semblant d'explotacions en territori reconquistat deurien ésser les viles de «Silvi», «Villa Recones» i «Rio Petruso», que el comte Ramon II de Ribagorça donà a Ovarra a canvi del tresor que el monestir havia rebut del seu pare Bernat-Unifred (Doc. 183).

L'exemple de Soperuny en què el comte ha començat l'explotació, però la cedeix a altres a fi que la completin, no és únic. En el pagus d'Erta en trobem casos semblants: la penella de Gironella «et ipsum villare qui dicitur Salinas cum omni suo termino, in pratis, et paschuis, et silvis, et omnia quod ibi pertinet» a fi que «loco superius nominato hedicaverint vel augmentaverint», és cedit pel comte Ramon II de Ribagorça a Lavaix (Doc. 172), talment com el comte Arnau ho fa uns anys més tard en les mateixes condicions amb la vila de Ventolà (Doc. 197). Una fundació i explotació comtal havia estat l'església de Sant Martí del Solà, prop de Suerri, que el comte Unifred, que la tenia dels seus pares i havia estat abandonada i derruïda, dóna a Alaó «cum suas vineas et suas terras et suos hortos et suos exios et introitos, vel suas pasturas vel omnes fines illorum, tam pratis quam pasquis, aquis, aquarum ductibus et reductibus, de Sugerre usque ad Agosa, de Toralga usque in flumen Nocharia, quanto infra ista adfrontaciones includunt, ubi ereditas eorum inveni potueritis» (Doc. 249).

En canvi endevinem la fundació de viles empresa directament per particulars sobre terrenys despoblats que necessàriament ha de comportar una prèvia concessió comtal, puix que es fa sobre domini fiscal; segurament com a corollari de la concessió seguiria la cerimònia de l'atermenament del predi concedit, cerimònia que fóra celebrada també amb intervenció comtal; la vila seria, doncs, «circumdata et terminata», segons l'expressió formulària corrent. No ha quedat memòria escrita de cap concessió d'aquestes i àdhuc és possible que no sempre l'operació fos documentada; ens cal endevinar-les, sospitar-les en els casos en què trobem viles senceres en possessió d'una sola mà, puix que la divisió hereditària dóna lloc aviat a la pluralitat de participacions. Donem alguns exemples. El cas de Torogó en el terme del castell d'Orrit: en 838 Espinafreda ven per vint sous a Alaó la seva quarta part en la «villa Torocone ... cum suos casales et suas fines vel territorio et fundos quod ad ipsa villa pertinent» «quem abeo de parentum meorum»; aquests pares, que haurien tingut quatre fills en successió, havien d'haver posseït tots sols la totalitat de la vila i versemblantment l'haurien fundada (Doc. 15). Vuit germans venen, en 840, per setanta-cinc sous a Bellera la vila de Censui, «quam habemus de alode parentum nostrorum», «cum omnes fines suos et suos exios et suis regressibus et suis terris et suis arboribus pomiferis vel impomiferis et omnia quidquid dici vel nominare potest, quantum ad ipsa villa pertinet, culto et inculto»; també aquí els pares foren sols possessors de la vila i presumptes fundadors: el document de venda n'assenyala les afrontacions topogràfiques (Doc. 17). La vila d'Oliberà, també com Torogó en el terme del castell d'Orrit, que àdhuc contenia una església, «cum suos casales et cum arboribus et pomiferis, cum cultum et incultum» és venuda en 846 per quaranta sous per Atili i el seu nebot Ato al monestir d'Alaó; la tenien dels pares. Un

mes abans el clergue Gilmon n'havia venut una part a Alaó mateix per catorze sous; la tenia del pare Salmó i d'un oncle. Endevinem la vila fundada i explotada pels dos germans Salmó i Elet, aquest sense fills; els dos fills de Salmó, Atili i Gilmon i el nét Ató (fill d'un Feledany premort), l'havien heretada a terços dels fundadors, els quals potser hi feren una plantació d'oliveres que donà nom a la finca (Docs. 27 i 28).

Totes aquestes viles que es van desprendre del conjunt fiscal són en general d'una tinguda mitjana a judicar pel preu a què són valorades: 80 sous, 75 sous, 54 sous. Si tenim en compte que pel temps a què es refereixen els documents pertinents el preu mig de la mojada de terra campa és un sou, crec que atenent al major valor d'habitacions i instal·lacions i al menor d'erm i pastures, podem figurar-nos llur cabuda pels volts de mig centenar d'hectàrees. Perquè, això sí, totes aquestes finques són arrodonides amb un terme de terres ermes, incultes, de boscos, que s'assemblen en certa manera als béns comunals dels pobles d'antiga tradició.

EXTENSIÓ I SEGREGAMENT DELS BÉNS COMUNALS. — Quina fos la importància que tenien els béns comunals dintre l'àrea geogràfica del país tampoc, com en el cas dels béns específicament fiscals, no pot precisar-se.

Hem de pensar que tots els pobles de fundació remota tenen un terme comunal proporcionat a la seva població antiga i que per tant els béns comunals s'enduen una extensió considerable de la superfície del país en competència amb els béns pròpiament fiscals. Llur riquesa reposa en els productes naturals de la terra, pastures, llenyes i aigües de manera especial, i llur aprofitament correspon en indivís als habitants de cada poble, de manera que pot dir-se que la gran majoria de la població dels dos comtats en participa.

Els béns comunals no tenen altra disminució que l'ocasionada per les rompudes de què hem parlat, disminució superficialment ínfima, com és ínfim el valor que representa en l'estat erm. Les rompudes adquireixen valor sols en el moment de transformar-se en propietat privada mitjançant l'aplicació de l'esforç humà.

EXTREMA DIVISIÓ DE LA PROPIETAT PRIVADA. — I anem per últim a ocupar-nos de la distribució de la propietat privada. La regla general originària és que cada família, cada cap de casa habitant de tradició en un dels pobles del país, tingui el seu lot alodial de terres de cultiu, base de la seva subsistència. Tornant al cas de Buén, veiem que són la totalitat dels habitants del poble els que actuen per a validar la donació al comte de tots llurs alous, «omnes alodes nostros», en terres, vinyes, cases, horts, eres, pallars, molins (Doc. 132). Altra confirmació de la nostra tesi la dona l'acta de dotació de l'església de Santa Maria de Güell, en la plana ribagorçana, en 996; participen en la dotació fins a trenta-quatre caps de família, a més del constructor de l'església, cedint una petita porció de terres o vinyes; són els habitants del poble o vila de Güell i vol dir que cadascú d'ells té el seu lot alodial, ja que se'n pot desprendre d'una part a favor de la seva església (Doc. 316).

La importància que tinguessin aquests lots alodials de cada família pagesa del país degué ésser variable: sempre hi ha hagut en el món pobres i rics, ganduls i gent activa; les successions per parts iguals havien d'ésser un factor continu d'aminorament, compensable només per les

noves rompudes. No obstant, calia, en termes generals, que les terres del lot fossin suficients a la manutenció de la família. Tenim un exemple molt precís de lot alodial familiar, exemple que ja hem citat, però que és bo repetir aquí per a major claredat: és a Aulet i consisteix en una vinya, deu quarteres de terra campa, un cavall, un bou, vint-i-tres ovelles, una truja, i els estris de treball (Doc. 71). Un altre alou familiar, acrescut amb compres, val en 936 a Ralui 45 sous; consta d'una casa amb el seu moblatge, orri i cortina, de l'hort, terres camps, vinyes i pastures (Doc. 140).

Aquests lots alodials familiars podien ésser compactes, d'una sola tinguda, però més generalment es tracta de peces espargides. La diferència d'estructura respon al seu origen menys o més remot, a la seva procedència de noves explotacions o bé de quintars tradicionals dels pobles antics. Un lot compacte, per exemple, és el citat en el terme del castell d'Isclès amb cases, cort, hort, canemars, orri, paller, terres cultes i incultes, vinya amb el seu trull (Doc. 201). Són exemples de lots espargits un alou en l'apèndici del castell de Montanyana amb tres terres i tres vinyes en diferents llocs que s'assenyalen (Doc. 308); un altre en el castell de Miralles amb una vinya, sis terres, un hort amb fruiterar, la porció que pugui correspondre al donador sobre altres dues terres, tot plegat avaluat en 30 sous (Docs. 309 i 310).

PETITA I GRAN PROPIETAT. — De totes aquestes explicacions en surt resolt el gran problema, tan discutit pels temps carolingis, de la gran i la petita propietat. En la nostra regió de Pallars-Ribagorça no hi ha pròpiament gran propietat. Prescindint dels territoris no cultivats que pertanyen al domini fiscal o dels que són d'aprofitament comunal, totes les altres terres estan distribuïdes o bé en unitats mitjanes, compactes, que no s'estenen en general més enllà del que pot explotar una àmplia família, o bé en parcelles espargides distribuïdes entre els habitants dels pobles en els quintars, al volt de cada població. No hi ha grans propietats, però pot haver-hi grans propietaris, i hi són.

En primer lloc els monestirs, al seu costat les famílies comtals, i en tercer lloc i en un grau elevat però menor, algunes famílies que segurament procedeixen, o almenys han estat lligades, amb l'administració.

En l'APÈNDIX dedicat especialment a l'història dels monestirs pot seguir-se la forma evolutiva que ha permès a alguns d'aquests d'esdevenir grans propietaris partint d'un nucli molt reduït. Gerri, Alaó, Lavaix, Ovarra, per exemple. El cas d'Alaó és el que històricament pot ésser més ben seguit, perquè és de molt el millor documentat. Hi ha un primer període d'extirpacions seguit d'un segon d'adquisicions, no molt importants, però repetides, per compra; segueix el tercer, que s'allarga indefinidament, d'acumulació per donacions; aquestes van essent cada vegada més importants i són les comtals que ofereixen el màxim pes. El secret que permet als monestirs d'esdevenir grans propietaris, els majors propietaris, és la mà morta: sempre reben i mai donen i, sobretot, no estan subjectes a les particions de successió. No obstant, tenen també les seves pèrdues: espoliacions pels comtes i potents, devastacions bèl·liques, èpoques de descuit i mala administració. El lector trobarà els exemples en el curs d'aquesta obra; aquí només en donarem un, perquè escapa a l'època que s'hi estudia: després de la invasió d'Abd al-Malek, Alaó en 1011 es troba en situació difícil; ha de pagar anualment quotes de redemp-

ció als sarraïns pels seus serfs, i per això li cal vendre del seu patrimoni i encara gràcies de trobar compradors en aquells moments difícils: «quia estamus — diuen — in presura gravis et in tributo nimis subtus manus paganorum, quia non possumus jam occurrere annum in per annum, nisi per comparationem de bonos homines qui sint fideles ad Deum» (Pasqual, *El antiguo obispado de Pallàs*, pàg. 87, nota).

Els comtes ja hem vist com al llarg del seu govern van emprenent noves unitats agrícoles pel seu compte a base d'explotar predis dintre el seu conjunt fiscal, antic o renovat per conquesta; aquests predis es converteixen en alous particulars comtals de caràcter familiar. A més, fan compres i reben els béns producte de confiscació. Tenen en canvi dues fonts de desintegració: les particions successòries familiars i les importants donacions que fan a esglésies i monestirs. En conjunt són també uns grans propietaris, però tampoc uns detentors de gran propietat, puix que llur patrimoni es troba espargit en nombroses unitats. Coneixem el patrimoni que llegà el comte Guillem de Pallars en morir: consistia en terres i vinyes, cases i casals, a Peramea en el Cortesà, a Sort, a «Ordans», a Ribera de Cardós, a Escalarre, a Olb, a «Turrassis», a les Eres i a Escós (Doc. 269). El comte Borrell, també de Pallars, un dels quatre germans, deixa per testament d'últims del x tota la seva propietat alodial: un alou comprat a la Noguera i Perapertusa, un altre alou comprat a Claverol, l'Espluga de Grasset, vinyes a «Tenies», alou d'Alins, alou de Sant Joan, alou de Tírvia, vinyes vàries, la vila de Castelló, vinyes a Soriguera, la vila d'«Achasso», un alou a Vilanega comprat, l'alou de Peramea; a més, deixa una resta que no detalla al seu fill Ermengol (Doc. 320).

Alguns particulars arriben també a ésser grans propietaris: el que serà l'abat Quint de Lavaix (i abans capellà de la cort comtal) pot donar en entrar al monestir les terres i vinyes que ell plantà en el lloc dit «Just» al castell de Suert, vinyes en el lloc «Expellare», terres a «Fabrigada», una vinya a la vila «Soxe», terres a «Pennella» i en el lloc dit «Argilagare», terres a Soperuny, una vinya sota «Rigin» en la vall Ribagorçana; un alou a Tamastoi; i pot donar-hi després aquests béns llegats pels seus germans Radipert i Mangulf; un alou en el castell de Suert, un altre en el castell d'Isclès, la vila «Socxi» a «Montotum», estibes a Sisagarri, béns en terra de Pallars a «Metanicha», a Aramunt, a Hortonedà. Gran part de tots aquests béns procedien de la comuna herència paterna; el pare, Unifred, fóra un pròcer de la cort comtal (Docs. 166 i 175).

Com es veu, en tots els casos citats, i altres que podríem presentar-ne, ens trobem sempre davant de grans propietaris que arriben a reunir un extens patrimoni dispers format per acumulació, però no davant de grans propietats. No obstant, algunes grans propietats comencen a originar-se en l'època de què tractem i s'aniran fent més nombroses i importants en temps posteriors. En primer lloc els lots circumdant els monestirs, que a través d'una feina llarga i seguida d'integració, per compres, donacions i cessions més o menys forçades arribaran a assolir aquell caràcter. En segon lloc per la pràctica de cessions conjuntes que els habitants d'un poble fan de tots llurs alous i drets comunals als comtes en cerca d'una major protecció i seguretat. L'exemple colpidor d'aquesta segona forma l'ofereixen els habitants del poble de Baén en donar els seus béns privats i tot el terme del poble al comte Ramon, en 920, «ut vos sitis bonus noster senior ac defensor contra totos homines de vestro comitatu» (Doc. 132).

En tercer lloc, per algunes de les explotacions que els comtes munten sobre el seu fisc do-

nant lloc a la formació de grans unitats de població i cultiu. En aquests casos la unitat sol comportar l'erecció d'una església i el terme de la vila o poble s'identifica amb el terme parroquial. El cas del poble d'Anes citat més amunt n'és un exemple (Doc. 199). Potser també els de Sesui, Sant Vicenç de Soperuny, les viles de «Silvi», «Villa Recones» i «Rio Petruso», igualment citats (Docs. 155, 161 i 183).

De totes maneres, les grans propietats alludides en segon i tercer lloc no passen en extensió de la normal d'un terme municipal, compresos els seus naturals aprofitaments de pastures i boscos; ni prenen un caràcter distint al dels pobles de propietat repartida. És evident que la propietat radica en una sola mà, però els habitants d'ella en tenen repartit l'ús i segurament com a signe d'aquella propietat i alhora rendiment d'ella satisfan al propietari un cens determinat: és el «censu quem dare debet» el poble d'Anes, segons diuen els comtes de Pallars en cedir aquest poble al monestir de Gerri (Doc. 198).

Resumim en poques paraules tot el que acabem de detallar. Si prescindim del lot pròpiament fiscal cada vegada més mermat per les aprisions concedides a institucions o particulars, per les explotacions empreses directament pels comtes i per les cessions fetes pels mateixos comtes de certs usos sobre d'ell, com les pastures (lot que no té més valor que l'expectant de possibles noves explotacions) i dels lots monastirials i eclesiàstics en vies de formació, la resta del territori es troba dividit en termes municipals i en viles particulars familiars, aquestes darreres en petita proporció i en via de disgregació per les successives particions successòries; uns i altres amb llurs corresponents partides majors o menors de terres ermes, pasturatges i boscos. Dintre els termes municipals dels pobles antics, que són la majoria, les terres de cultiu es troben dividides a l'extrem en lots familiars dels respectius habitants, els quals gaudeixen en comú d'aigües, pastures i fustes i llenyes, en els termes del poble. En els pobles de nova formació en la pràctica passa el mateix, però els habitants, en lloc d'ésser propietaris de llurs lots cultivats, en són només possessors i paguen un cens al propietari senyor.

Una obra continua de transformació va operant-se sobre aquest estat bàsic, obra que tendeix a complicar-lo i diluir-lo: la petita, la innombrable propietat privada, per donacions conjuntes (com el cas de Baén), per donacions particulars, per divisions i vendes, va desapareixent, per a transformar-se en mera possessió; aquest procés s'inflarà molt en els segles que segueixen al període que estem estudiant i portarà al malestar i complicacions que esclaten en el segle XV a conseqüència de la situació més gravada que cada vegada es fa al cultivador possessor; fins al segle XIX amb les lleis desamortitzadores i antisenyorials no es tornarà a retrobar una sistematització que en certa manera farà renéixer la situació que acabem de presentar per mil anys abans.

L'ESTRUCTURA SOCIAL I POLÍTICA

De l'examen que acabem de fer del poblament, de l'economia i de la distribució de la riquesa ja en surt gairebé dibuixada l'estructura social del país. La gran majoria dels seus habitants són pagesos dedicats al cultiu de la terra i a la ramaderia; una petita part, gents d'ofici; i

en un altre sector, tampoc no gaire nombrós relativament, els clergues i monjos d'una banda i els elements directius polítics d'altra.

INGENUS I SERFS, FIDELS, CLERGUES. —Per regla general els habitants són homes lliures. Existeixen evidentment serfs, però en poca quantitat: els documents amb prou feines en fan esment i sols amb referència als monestirs: un precepte del comte Ramon de Tolosa al de Burgal alludeix als «homines tam ingenuos quam et servos» que viuen en els alous o beneficis del monestir (Doc. 55); una butlla per a Gerri del 966 confirma les possessions de la casa: «una cum servos et ancillas, colonos et colonas, aldi et aldiones» (Doc. 200); a Alaó, quelcom més tard, en 1011, es queixen del que han de pagar «pro redemptione quod debemus ad illos paganos pro illis servis de Sancta Maria et de Sancto Petro apostolo qui sunt in [monasterio] Alaoni» (PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallás*, pàg. 87, nota). Vol dir que els monestirs utilitzen personal servil per al treball d'una part de llurs explotacions; és probable que el mateix cas es donés en algunes de les explotacions comtals i encara potser en les d'algun propietari poderós; també es pot suposar que comtes i potentats posseïen serfs per a llur servei personal. De totes maneres no s'endevina pas que siguin gaire nombrosos i dintre el conjunt de la població degueren constituir una petita minoria; la generalitat dels habitants del país, repetim, són homes lliures, ingenus.

Entre aquests homes lliures n'hi ha, com sempre, de més pobres i de més rics. La majoria dels pagesos, els que habiten en els pobles d'antiga tradició, són propietaris de les terres que cultiven, del bestiar que crien, participen en l'ús dels béns comunals; una altra part important, en pobles nous o repoblats, en noves explotacions, no tenen de les terres la propietat, sinó l'ús i en paguen un cens, fix o en participació de productes, que no deuria pas ésser excessiu i no passaria del terç de les collites. També la majoria de gent d'ofici devien treballar pel seu compte.

Tota aquesta massa de població lliure, políticament està sotmesa a la potestat directa del comte, i, indirectament (fins a la independència del país i encara en una forma atenuada que s'explicarà més avall en l'ESTUDI HISTÒRIC), a la del rei.

Són els súbdits, homes, o «fidels» en general, que teòricament deuriem prestar el jurament de fidelitat a la potestat, però que de fet no crec que el prestin. A ells s'adrecen els preceptes donats pels comtes Bigó, Berenguer i Galindo a Alaó: «Cognoscant (o «Notum sit») omnes fideles nostri qui in pago Oritense comanent...» (Docs. 2, 8 i 12); el donat per Carles el Calb a Santa Grata: «notum esse volumus cunctis sanctae Dei Ecclesiae fidelibus et nostris, presentibus atque futuris...» (ABADAL, *Els diplomes carolingis*, pàg. 264).

Aviat, però, l'apellació de «fidels» prendrà un sentit restringit, limitat a aquells que realment deuriem prestar el jurament de fidelitat, que són els oficials comtals. Els preceptes del comte Fredol per a Lavaix i Gerri, 848-849, diuen: «noverit omnium virorum nostrorum fidelium presentium scilicet et futurorum», però també «injungimus ut nullus ex fidelium nostrorum, nec vicecomes noster, nec vicarius, nec centenarius, nec missus noster discurrens, nec aliquis ex junioribus eorum, in...» (Docs. 40 i 41), on, en el primer enunciat el mot «fidels» té un sentit general, però en el segon ja el pren restringit.

Poc més tard, en 859, ja sols figura el segon sentit en un precepte del comte Ramon per a Burgal: «Notum esse volumus omnibus fidelibus nostris, vicecomitis, vichariis, judiciis, tribunis,

centurionis, venatores, falchonariis, exactores et omnia judiciaria potestas in comitatu nostro Paliarense exercendas, quia...» (Doc. 55). Encara en 871 tornen a aparèixer els dos sentits en el precepte del comte Bernat per a Alaó (Doc. 70). Serà la darrera vegada, com no es tracti de servils còpies de formulari (són els casos dels docs. 172, 197 i 235, respectivament de 958, 966 i 975, i fins un cert punt el doc. 223 de 973).

Enllà del segle X els documents ja fan un altre so. L'any 966 el comte Ramon de Pallars dóna a Gerri el poble d'Ancs «cum consensu fratrum meorum ... atque nobilium fidelium nostrorum que in nostra provincia [nobis] assistunt», i detalla quins són aquests nobles fidels seus que l'assisteixen en el govern del comtat: «vicecomes, vicarius, villicus, auctor aut procurator, missus discurrens ibi» (Doc. 199). Fórmules semblants es troben en documents comtals posteriors (Docs. 269, 287, 296).

S'ha produït, doncs, una evolució restrictiva. Ara els fidels són qualificats de nobles i comparteixen en certa manera el govern del país, puix que certs actes sobre béns públics necessiten de llur consentiment. La causa d'aquesta evolució és la desintegració del poder públic que ha anat convertint el funcionari en un propietari de la seva funció, de la qual tendeix a disposar com d'un bé patrimonial, només subjecte als deures personals de la fidelitat jurada al comte. En aquest sentit el pas evolutiu es féu en el moment en què els càrrecs es convertiren en hereditaris en la segona meitat del segle IX i s'afermà amb la independència de la regió uns anys més tard sota la iniciativa del comte Ramon I de Pallars-Ribagorça.

De totes maneres, sempre el personal polític constituï com una classe social a part, diferenciada del poble comú dels pobletans lliures, la qual avui correspondria a la nostra denominació de burocràcia; el que hi ha és que amb l'hereditat dels càrrecs pren un nou caràcter que li atribueix la sang, la noblesa, convertint-se en els «nobles fideles».

Semblantment, una altra classe social la forma tot el clercat, secular i regular; d'aquesta ens ocupem especialment en els darrers capítols de la part destinada a l'estudi de «La història eclesiàstica de la regió» i a ells remetem el lector per no repetir-nos.

ELS COMTES. — Això pel que fa a l'estructura social. L'estructura política és muntada, com hem dit, a base de la potestat superior del comte. El comte, en els primers temps, és el comte de Tolosa: així sant Guillem, Bigó, Berenguer; és el rei qui els nomena lliurement, com tots els comtes del regne. Aprofitant la situació tèrbola de l'imperi en els darrers anys de Lluís el Piadós, Galindo s'introdueix per la violència en el comtat (en el llenguatge del temps fóra un tirà). Amb el retorn de la normalitat retornen també els comtes de Tolosa, en 848, però ara ja amb el caràcter d'hereditaris: Fredol, el seu germà Ramon, el fill d'aquest, Bernat. Nou i transcendent canvi a la mort violenta d'aquest en 872: el nou comte Ramon, procedent, sembla, de la família comtal de Bigorra, pren la potestat del comtat, assegura la seva independència de Tolosa i del regne franc, funda la casa comtal pròpia de Pallars-Ribagorça; a la seva mort, volts del 920, divideix entre els seus fills el seu domini, que des d'aleshores quedarà separat en dos comtats, Pallars i Ribagorça, vinculats en les dues branques dels familiars de Ramon. Bigó i Berenguer es titulen, a més de comtes, «vir inluster», per la seva alta prosàpia en el regne franc; Fredol i Ramon de Tolosa, comte i marquès; el fill del darrer, Bernat, comte, duc, marquès, signa «illus-

tríssim marquès». A imitació de Bernat, alguna vegada, quan prenen per model els seus documents, repeteixen aquesta titulació els comtes de la casa Ribagorçana, però la normalitat a partir de la independència és dir-se exclusivament comtes; quan un tercer es dirigeix a ells els qualifica sovint de «domnus», títol que altrament es dona també a d'altres pròcers del país. Només els comtes germans de Pallars, Ramon i Borrell, tornen a dir-se: «comes et marchio de terra Paliarensi» (Docs 269 i 296).

Amb la independència i la instauració de la casa comtal que té per soca el comte Ramon I de Pallars-Ribagorça la funció comtal es converteix en patrimonial i familiar. Ho veurem en la història política dels comtats, amb la simultaneïtat fraternal en el càrrec en el sistema successoral; podem donar-ne un exemple palès — altres podrien afegir-se-n'hi — amb el castell del Mall: el comte Unifred l'ha confiscat a Ramió, el vicari, per traïció; en 964 l'adjudica al seu fidel Oriolf; ara bé, malgrat que la intitució del document vagi sols a nom d'Unifred, es fa constar: «sic facimus ista charta ego Hunifredus et fratres mei et mater mea ... ut ab hodierno die et tempore firma maneat tibi potestas» (Doc. 194). La successió comtal en quan suposa funció es fa per la via legal, els comtes sols disposen testamentàriament en forma de llegats dels seus béns propis privats.

El comte reuneix en la seva mà tots els aspectes del poder públic: el polític, l'administratiu, el judicial, el militar, el de policia.

ELS FUNCIONARIS COMTALS. — A tots aquests fins el comte s'ajuda d'una sèrie d'oficials que són, en els alts càrrecs, els «fidels» en sentit restringit dels quals parlàvem suara. El lligam específic de fidelitat els subordina al comte quan va afluint-se la noció de mers oficials públiques temporers que tindrien als començaments del segle IX. El trencament d'aquest lligam suposa la traïció i la consegüent pèrdua del càrrec i confiscació de béns. Així el comte Unifred de Ribagorça pot donar en 964 al seu fill Oriolf l'alou que ha confiscat al traïdor Ramió, «ipso alode Ramione traditore, quia Judas qui Dominum tradidit rupham colorem abuit, quia sic voluit me Ramius tradere» (Doc. 194); com dona en 972 a l'església de Sant Esteve del Mall «ipsum alodem qui fuit de Ezone traditore» (Doc. 217). També pel lligam de fidelitat, el comte obté els honors del fidel intestat i en disposa: talment ho fa el mateix comte Unifred amb unes esglésies que foren del seu fidel Blanderic, el qual en morir «non se comemoravit pro honore de ipsas ecclesias» (Doc. 247).

Els documents ens donen repetides llistes d'aquestes diverses categories de funcionaris que ajuden el comte en el regiment del país. Són anomenats: el vescomte, els vicaris, els centenaris o centurions, els «missi» o legats, el prepòsit, els gardings, els tiufads, els villics, l'«auctor» o procurador, els «casteldiones» o castellans, els jutges, els causaris, els exactors, els tribuns, els venators, els falconers.

La pluralitat de denominacions no suposa pas la pluralitat de funcions; diversos noms serveixen per a designar un mateix funcionari; els escriptors fan amb això una parada de llur erudició.

Bàsicament els funcionaris de govern són tres: el vescomte, els vicaris i els legats o «missi». El vescomte és un delegat personal del comte que obra en representació d'ell i en el seu lloc;

no tenim notícia personal de cap vescomte per a Pallars ni Ribagorça, però no dubtem que mentre aquestes regions foren regides pels comtes de Tolosa aquests mantingueren un vescomte en el país; així es deriva del tenor de llurs preceptes. Ja és més insegur que els comtes independents es servissin de tal funcionari, que tampoc no es faria necessari, sobretot després de la partició en dos comtats i la presència simultània de diversos germans en cadascú d'ells. Alguns documents tardans anomenen al vescomte preposit, influïts per la Llei visigòtica (Docs. 145 i 236).

També els comtes de Tolosa es serviren de legats o «missi», que, a semblança dels «missi dominici» del rei franc, exerciren missions especials determinades, en especial les d'inspecció; tampoc no tenim notícia personal de cap d'ells i podem repetir el que sobre els vescomtes hem dit quant a llur utilització pels comtes independents.

Els veritables perns del govern del país són els vicaris. Són els representants del comte en els aspectes militar, de policia, administratiu, potser judicial en certes causes menors penals. Radiquen en els castells que presideixen cadascuna de les nombroses circumscripcions en què es divideix el país i per tant tenen un contacte directe i constant amb tots els súbdits; a diferència, doncs, dels comtes, dels vescomtes i sobretot dels «missi», que per aquell temps són elements volants sense residència fixa, almenys coneguda, els vicaris constitueixen l'element sedentari de govern. El nom general que se'ls dóna i és el que predominantment passarà al futur, és el de vicaris; no obstant, per raons d'erudició els escriptors els apliquen moltes altres denominacions: centenaris i centurions, expressions d'influència franca, casteldions en una butlla papal (Doc. 200), gardings i tiufads, mots de regust visigòtic (Docs. 145, 154, 236). Dels vicaris derivaran les famílies nobles que al segle XI i següents sobresortiran en el país, a mesura que llur influència s'aprofundeixi amb l'apropiació patrimonial de la funció.

El vicari, com diem, té la seva residència habitual en el castell. Coneixem una família de vicaris o castellans l'avi dels quals degué sistematitzar el castell de Sopeira; després els pares Indisclé i Dacó, en 971, donaren el castell al monestir d'Alaó, donació avalada per fills del primer: Galindo, Oriolf i Apó. La donació es justificava en aquells moments per haver entrat monjos aquests tres germans i no haver-hi segurament successió de l'oncle Dacó. Encara uns anys abans el segon dels fills, Oriolf, havia rebut del comte el castell del Mall, confiscat, com hem dit, a l'anterior vicari Ramió per traïció; el castell del Mall passà a mans d'un fill d'Oriolf, Ennecó. Ens consta que la família tenia la consideració de noble: d'Oriolf és dit «genere clarissimum». En la donació del castell de Sopeira es precisa: «facimus vobis cartula de ipso castro ... cum suos exios et regressios, et vias et semitas unde parentes nostri iter fecerunt, et vos et illi homines qui in isto castro se continere voluerint in ipsas permaneant cum omni rubore et firmitate sine ullo homine inquietantem» (Doc. 213).

A més d'aquestes tres categories de funcionaris de caràcter general n'existeix una sèrie d'altres la funció dels quals és especialitzada, limitada a una esfera concreta; llur categoria pública es basa en el fet de tenir una determinada potestat de jurisdicció: són aquells que designa el comte Ramon en 859 dient: «omnia judiciaria potestas in comitatu nostro Paliarense exercendas ... in proprio» (Doc. 55).

Entre ells són citats els exactors, els villics, els venators i especialment els jutges. Els exactors, anomenats també tribuns, són com indica llur nom els cobradors de censos i drets comtals.

Els villics, dits també «auctor vel procurator», ón els administradors de les explotacions fiscals i particulars dels comtes. L'exercici de la caça, el deport més practicat pels grans del temps, deuria comportar una regulació i unes reserves comtals; els venadors i els falconers, a més d'ajudants serien una mena de guardes jurats amb la corresponent jurisdicció.

Finalment, els jutges. El jutge per excel·lència, aquell qui reté l'alta potestat judicial, és el comte, i en delegació seva ocasionalment el vescomte i el «missus». Els judicis són dits judicis del comte, i els jutges no fan més que assessorar-lo en la llei i auxiliar-lo en la tramitació, són els funcionaris judicials, els tècnics del dret. L'enunciació dels judicis és clara: «In iudicio Regemundo comite seu et de iudices qui in ipso iudicio residebant, id est: ...» (Doc. 113); «In iudicio Isarno comite et suis iudices, id est: ...» (Doc. 134); «In iudicio Wilielmo comite seu et iudices qui in ipso iudicio residebant, id est, ...» (Doc. 188); «... in placito de Regimundo comite et Borrello comite et Suniario comite ... interrogaverunt eos (a les parts) ipsi iudices, id est, ...» (Doc. 297).

Intervenen els jutges en la jurisdicció contenciosa, en la voluntària i en la penal; en la darrera deuriem fixar les composicions i penes. En la contenciosa dirigeixen el plet, interroguen les parts (Docs. 113 i 297), proposen la prova, l'examinen i dictaminen: «et interrogaverunt eos (a una de les parts) ipsi iudices pro qua voce illum (l'objecte de la contenció) tenetis?», i a l'altra part «interrogaverunt ... si potuissent abere tales scripturas qui fuissent anteriores»; «Aprehenderunt ipsi iudices illas scripturas et scrutaverunt eas, bene legerunt et melius intellexerunt, et adfirmaverunt ipsos alodes ... ad domum Sancti Genesii» (Doc. 297). En la jurisdicció voluntària reben els juraments testamentaris (Doc. 188). Els comtes els porten en el seu seguici i els fan subscriure sovint llurs documents privats importants (Docs. 145, 159, 289).

Sota els funcionaris importants, aquells que detenen la «judiciaria potestas», hi ha uns auxiliars, ajudants d'ells. Els documents els donen el nom de «juniores» i ahudeixen a «juniores» del vescomte, dels vicaris, dels «missi» (Docs. 40, 41, 55). En el cas dels jutges llurs auxiliars són dits saigs «saiones» (Docs. 113, 188).

També els comtes, a més de tots els funcionaris citats, tenen altres oficials a la seva casa i al seu servei; per a pledejar en el seu nom, un causari (Doc. 113); segurament un capellà de la casa que al mateix temps fóra el canceller; finalment personal de servei, una part del qual fóra servil.

LES CÀRREGUES PÚBLIQUES. — Tota aquesta estructura política, muntada damunt la massa popular dels súbdits i destinada a regir-la, suposa un seguit de càrregues per a funcionar i per a mantenir-se, que en bona part pesen sobre el simple pobletà. És possible fer una enumeració d'aquestes càrregues gràcies sobretot als preceptes, que en deslliuren els monestirs obtentors d'immunitat.

Hi ha en primer lloc la càrrega militar. El súbdit és obligat, ignorem en quines condicions, a prestar els serveis d'host i de cavalcada (Docs. 11 i 55), a muntar guàrdies (Doc. 55). Després la càrrega judicial que pesa sobre els pledejants, que permet a la potestat judicial pendre fidejussors, detenir els presumits culpables (Docs. 11, 41, 55, 70). Als efectes de l'administració en general i tenint en compte que els comtes i especialment els «missi» són itinerants, els súb-

dits vénen obligats a atendre llur allotjament i els bagatges que els precisin, càrrega que deuria ésser particularment pesada (Docs. 11, 41, 55, 70). Finalment, en l'aspecte d'obres públiques, construcció i conservació de camins, de ponts, de fortificacions, àdhuc d'explotacions agràries fiscals, el pobletà ve obligat a la prestació de servei personal; és el «servicium» del qual parlen uns documents (Doc. 11), «opera» d'altres: «ipsa opera quod a chomite pertinet» (Doc. 289).

S'està discutint entre els savis especialitzats fins a quin punt sobrevisqueren en la nostra època carolíngia els antics impostos romans personals i reals, la capitació i la contribució territorial; què poden significar les «redibitiones» i les «inlicitas ocasiones» que solen mencionar els preceptes d'immunitat condonant-les als monestirs i a llurs homes? (Docs. 41, 55, 70). Jo crec que cal veure en les «redibitiones» una mena de continuació de l'impost territorial, com en les «inlicitas ocasiones» una al·lusió als «dona» o donatius personals, en teoria jurídica voluntaris, en la pràctica acostumats, que fan els homes en el món carolíngi a llurs superiors immediats; uns i altres refosos en el que s'anomena aleshores «censum» i confosos sovint amb els censos d'establiment de terres o explotacions. Semblen de caràcter públic el «censu quem dare debet» al comte la vila d'Ancs (Doc. 199), així com el «censum que ad comite vel ad vicecomite vel ad nullum alium seniore unquam fecissent» els habitants del terme del monestir d'Oveix (Doc. 11), com les «mogatas» i «oblias», censos sobre els grans i sobre el vi respectivament, que prestaven als comtes els habitants de les viles Calvera, Castrocit i Morens i que foren cedits junt amb el delme, primícies i altres drets parroquials, al monestir d'Ovarra (Doc. 289)⁶³.

Això quant als impostos directes; quant als indirectes subsisteix el teloneu, derivació de les taxes romanes de duana i de peatges a determinades transaccions comercials; ja hem precisat abans en l'estudi de l'economia del país com la seu d'Urgell s'atribuïa en l'acta de dotació de 839 el terç del teloneu de tota els mercats en els comtats de Pallars i Ribagorça.

A més d'aquests impostos regulars hi ha el «bannum regis» o dret de multes governatives imposades per tota mena de faltes comeses contra les ordenacions de la suprema potestat i que poden ésser innombrables; de la temperança en l'aplicació d'aquests drets depèn el concepte que la gent del temps es fa sobre la bonhomia del jerarca respectiu. El tipus normal del ban reial és de 60 sous, que pot ésser reduït o multiplicat segons els casos; la infracció contra els preceptes d'immunitat, per exemple, acostuma a fixar-se en 600 sous: així l'infractor de la immunitat de Burgal «bannum domni regis, sicut in aliis monasteriis insertum est, componat ad ipsos monachos solidos DC.» (Doc. 55). El «bannum» és citat com un dels tants impostos renunciats pel comte a favor del monestir d'Oveix (Doc. 11).

Al costat de l'estructura política caldria posar-hi l'estructura eclesiàstica amb les càrregues consegüents, estructura que té en aquell temps una importància i una generalitat semblant a la política; aquí, però, ens limitem a recordar-ho; el seu estudi detallat el trobarà el lector en la

63. Un document una mica posterior a l'època que estudiem, de 1043, però fent referència a temps passats, que foren els nostres, parla del «censum» i del «servitium» «quod ab antiquis temporibus fecerunt illi homines vel ille femine (habitants dels

termes del monestir de Bellera) ad patrem meum (el comte Sunyer de Pallars) vel ad me (el comte Ramon)». Doc. publicat per PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallás*, ap. 7.

secció dedicada a «La història eclesiàstica de la regió», especialment en els capítols sobre «L'organització parroquial» (pàgs. 193 ss.) i sobre «Els monestirs» (pàgs. 202 ss.).

LA DESINTEGRACIÓ DEL PODER PÚBLIC. — Totes aquestes estructures no són rígides ni estables; com totes les institucions humanes estan sotmeses a una contínua evolució. Precisament els segles IX i X es caracteritzen en aquest caire pel gran procés de desintegració que s'opera en tots sentits durant tot el seu curs i que menarà al món feudal dels segles següents. El pas més transcendental el constitueix la institució de l'hereditat en els càrrecs públics, que van perdent el seu caràcter de funció per a passar a ésser una propietat dels qui els detenen; comencen els comtes, com hem explicat, i fatalment segueixen l'exemple llurs alts funcionaris. Es perd el sentit del dret públic, que passa a ésser substituït per un conjunt de relacions privades basades en la fidelitat personal jerarquitzada; el senyor i l'home, «senior», «homo», substitueixen la potestat i el súbdit. En aquest sentit res més característic que la donació que de tots llurs béns privats i comunals fan els habitants de Baén en 920 al seu comte Ramon I: «quantum inter istas afron-taciones et isti termini includunt sic donamus tibi ab omni integritatem propter nostram bonam voluntatem ut vos sitis bonus noster senior et defensor contra totos homines de vestro comitatu» (Doc. 182). El comte passa a ésser el senyor, els súbdits es converteixen en els seus homes, llurs aïllats es transformen en tinences, per les quals deuran pagar uns drets; és més, el comte, «qui jam donum accepi», traspasa la carta de donació al monestir de Gerri i ho fa amb el consentiment del bisbe, la qual cosa fa creure que per la seva part aquest cedeix també al monestir els drets eclesiàstics. És la desintegració total del poder polític, de l'eclesiàstic, del sentit públic de les càrregues d'un i altre caràcter, de la propietat alodial privada.

Un precedent greu de desintegració, que venia ja de lluny, eren les concessions d'immunitats als monestirs. En el nostre DIPLOMATARI el lector podrà llegir els preceptes d'immunitat concedits a Senterada (Docs. 6 i 18), a Oveix (Doc. 11), a Lavaix (Doc. 40), a Gerri (Doc. 41), a Burgal (Doc. 55), a Alaó (Doc. 70); una butlla per a Gerri concedint l'exempció eclesiàstica (Doc. 200). Altrament, el lector trobarà l'explicació i significat d'aquests documents en el capítol sobre «Els monestirs» (pàgs. 219-222). Aquí sols cal fer notar que en l'estudi que acabem de fer de les càrregues que pesaven sobre els habitants del país, la major part de les notícies que sobre d'elles donem són extretes d'aquesta sèrie de documents, que precisament traspassen el dret d'exigir-les de les autoritats ordinàries polítiques a la nova autoritat creixent dels abats immunes, creant així uns Estats dintre l'Estat.

LA LLEI. — Un darrer punt a esclarir és el de quina era la llei que regia la vida jurídica privada dels habitants del país. En un temps que domina el sistema de les lleis personals, en un país en el qual l'autoritat franca, en el curt i encara trencat període entre l'alliberació del poder sarraí i la plena independència, sols es fa sentir indirectament a través dels comtes de Tolosa, és natural que la Llei visigòtica, de tradició secular, sigui, junt amb els costums populars de la regió, la norma de la vida jurídica. Són poques les actes judicials que ens han estat conservades i encara manquen d'aquella precisió estructural que tenen les de les regions orientals de Catalunya no és estrany, doncs, que ometin tota al·lusió a la Llei que pretenen aplicar. No

obstant, alguns escriptors de l'època, fent mostra d'erudició extemporània, parlen de disposicions de Recesvind, «legum magister», (Docs. 145, 236), i amb l'ús d'apel·lacions com «prepositus», «gardingus», «tiufadus», volen demostrar llur coneixement de la Llei visigòtica.

De totes maneres, en el dret públic com en el penal i àdhuc el processal, s'han produït les naturals infiltracions franques inherents al sistema de govern instaurat pels comtes tolosans; això explica que un document més tardà, de 1048, pugui encara parlar de «judicare... omecidium ... adulterium [vel] ullum placitum, sibe bonum sibe malum, sibe majore sibe minore, que in lege Gotorum inveniri potest vel in lege Franchorum» (PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallás*, ap. 7). Com d'altra banda la diplomàtica és d'ascendència baix-romana, tampoc no és estrany que dintre les fórmules de sanció estereotipades apareguin citacions sàvies de la Llei romana: «et faciat sicut lex Romana continet» (Docs. 166, 189, 250), sense que això suposi una supervivència legal del Codi Teodosià; també per la influència clerical (al capdavant clergues són sempre els redactors dels documents), s'explica la frase «et componat secundum praecepta canonum atque legum» d'una donació comtal (Doc. 157). No obstant refermem que la llei d'ús general en el país és la tradicional Llei visigòtica que sobrevis a la invasió aràbiga i al curt domini carolingi.

Abans de donar per finida aquesta INTRODUCCIÓ, cal que faci dues declaracions.

El lector trobarà a faltar segurament un capítol dedicat a l'estudi de l'estat cultural de la regió en el temps que estudiem. Confesso que la qualitat de fonts de què disposem, que tan poc rendiment donen en aquest sentit, ha estat la causa principal perquè renunciéssim a emprendre'l. Més avall, pàg. 202, es dona una llista dels llibres que surten citats en les dotacions d'esglésies; són, com allí pot veure's, llibres litúrgics, especialment Missals, Antifonaris, Leccionaris, Salteris, Oficiaris i Homiliaris. Ni allí ni enlloc més no apareix cap text de caràcter estrictament literari, històric ni científic. Altrament, ni dels litúrgics no se n'ha conservat cap exemplar de l'època. Les poques mostres d'erudició que algun escriptor hagi volgut lluir en el proemi d'alguns documents solemnes demostren només certs coneixements escripturístics barrejats a vegades, com m'ha fet notar el P. Dom Anscari Mundó, amb textos extrets de la Regla de sant Benet o influïts per ella; excepcionalment i amb una falta de traça llastimosa, una ablusió a la ciència legal visigòtica.

Cal pensar de totes maneres en l'existència d'unes escoles molt primàries monacals i en les episcopals que prepararien el clergat secular; aquestes darreres radicades a Urgell i sols els últims temps a Roda. Bona part de l'ensenyament es faria per transmissió individual entre els mateixos interessats. Ensenyament limitat bàsicament a llegir i escriure, a "saber de lletra", com era encara l'expressió popular muntanyenca que el designava a darrers del segle passat. De fet, en general sols els mon-

jos i els clergues sabien de lletra; excepcionalment alguns seglars de famílies pròcers. Són els clergues i els monjos els qui escriuen els documents. Ignorem tot indici de creació original científica ni literària; tots els coneixements són merament receptius. Una filiació d'aquests coneixements podria potser establir-se a través de l'estructura i formulari dels documents; és un estudi especial de molta envergadura que no ens hem vist amb cor d'emprendre, que correspon als tècnics de la diplomàtica i de la filologia; en el DIPLOMATARI podran trobar els elements on basar-lo. I amb ell farien un gran servei a la història general del país i de la regió que presentem.

Segona declaració. En la confecció d'aquest llibre, la preparació del qual ha durat una desena d'anys, he trobat un ajut considerable en la col·laboració del senyor Jordi Rubió i Lois, a cura del qual, a més del capítol sobre el poblament de la ribera baixa de la Ribagorçana, de tots els Índexs i dels mapes, que es deuen exclusivament a ell, ha anat la correcció sobre els Cartularis de tots els documents del DIPLOMATARI i, amb el coneixement profund que ha assolit del tema, m'ha fet sovint indicacions i aconsellat rectificacions útils al millorament de l'obra. No cal dir com n'estic agraït.

També haig de donar les gràcies als amics que han volgut amablement orientar-me amb llurs savis aclariments sobre les respectives especialitats: al Rvd. P. Dom Anscari Mundó sobre les qüestions d'organització monacal i Regla de sant Benet; al professor Dr. Lluís Pericot sobre els problemes de població prehistòrica; al professor Dr. Joan Coromines per qüestions filològiques; al senyor Violant i Simorra, el qual m'ha informat sobre aspectes de l'economia tradicional de la regió, de la qual n'és fill; al reverend Mn. Agustí Campí, rector d'Escaló, que tants aclariments ens ha donat sobre la toponímia del país. Finalment, al degà de la Facultat de Lletres de Saragossa, el professor Josep M.ª Lacarra, el qual interessant-se en tot moment per la present obra, m'ha facilitat el text fotocopiats de diversos documents perduts d'Ovarra; i al meu fill Joaquim, que m'ajudà en la còpia primera dels documents del Cartulari d'Alaó.

ESTUDI HISTÒRIC

ELS ELEMENTS D'INFORMACIÓ

LA HISTORIOGRAFIA

Com passa per Aragó, per Navarra i per Bascònia, la història primitiva dels comtats de Pallars i Ribagorça ha estat per molts segles obscura i confusionària.

A la pobresa de fonts narratives, contemporànies o pròximes, s'hi afegí el cúmul de falsificacions que l'empastifaren, de les quals n'hi hagué dues florides molt ufanes a darreries del XI i durant el segle XVII.

És clar, els documents falsificats acostumen a tenir un contingut altrament interessant que els autèntics; per això han estat fabricats i per això els antics historiadors, mancats de les exigències crítiques que avui tenim, els feren servir com a base de llurs elucubracions, quan no es convertiren ells mateixos, com en el cas de Pellicer, en fabricants de falsificacions majors.

Cal remarcar, de bon antuvi, que no ha pas escassejat l'activitat historiogràfica per a la regió de la qual ens anem a ocupar. Des del segle XV i, sobretot, a partir del XVI, no s'ha interromput l'interès erudit per explicar els orígens de les cases reials o nobiliàries que creien o desitjaven tenir en els primitius regents d'aquella regió llurs arrels familiars; ni, d'altra banda, els monestirs i la mateixa església episcopal de Roda, han deixat d'interessar-se per uns respectius orígens que volien el més antics i solemnes possibles.

Des del primer moment la història fou enfocada d'un punt de vista aragonès, i aragonesos foren la majoria dels seus tractadistes; el traspàs de la regió ribagorçana, de molt aviat, a la regència aragonesa explica bé aquesta particularitat.

Encara dintre el segle xv ja un aragonès, Gauberto Fabricio de Vagad¹, obrí la sèrie, que seria continuada en el xvi pel sicilià Lucius Marinaeus², per Zurita³, Blancas⁴ i Carbonell⁵. La font essencial d'aquests autors era la «Crònica d'Alaó renovada», de la qual ens ocuparem més avall i que era infiltrada d'elements llegendaris; la brodaven algunes vegades amb documents d'Ovarra, dels falsificats, que trobaven a l'arxiu del monestir de San Victorián; així Zurita, encara que molt prudent, feia servir el cèlebre fals de la fundació d'Ovarra, i Carbonell muntava una sèrie de comtes de Ribagorça, plena de confusions i avençada sempre de més d'un segle sobre les dates reals; Blancas, per fi, donava a llum una altra mistificació important, l'anomenada «Canònica de Taberna».

Sobre les mateixes vies anaren discorrent els historiadors del segle xvii: Carillo⁶, el comte de Guimerà⁷, Briz Martínez⁸, La Ripa⁹, el pare Abarca¹⁰. Però a mig segle floria un historiador, Pellicer¹¹, el qual, com apuntàvem abans, havia d'obrir, amb la seva falsificació de la «Carta d'Alaó» i les seves confirmacions, una nova perspectiva imaginària a la història pirinenca, perspectiva que cobrà una gran amplitud degut a la seva acceptació pels historiadors del Llenguadoc.

Per sort, els erudits del segle xviii emprengueren un camí ben divers; alligonats per l'exemple dels francesos i dels italians, retornaren als arxius i orientaren els seus

1. GAUBERTO FABRICIO DE VAGAD, *La esclarecida coronica de los muy altos y muy poderosos príncipes y reyes cristianos de Sobrarbe, Aragón y Valencia*. Saragossa, 1499.

2. LUCIUS MARINAEUS SICULUS, *De primis Aragoniae regibus*. Saragossa, 1509.

3. GERÓNIMO ZURITA, *Los cinco libros primeros de la primera parte de los Anales de la Corona de Aragón*. Saragossa, 1585.

4. GERÓNIMO DE BLANCAS, *Aragonensium rerum commentarii*, Saragossa, 1588.

5. Pere Carbonell escriví en 1577 uns *Anales de Ribagorça* que dedicà «al muy illustre señor don Martín Gurrea de Aragón, primero deste nombre, conde de Ribagorça y de Fontova, su criado y vasallo Pedro Carbonell, archivero de Ribagorça» i que s'han conservat manuscrits a la Biblioteca Nacional de Madrid, ms. núm. 725, i a la Biblioteca Provincial de Saragossa, ms. núm. 102.

6. MARTÍN CARILLO, *Historia del glorioso San Valero, obispo de la ciudad de Zaragoza... con un catálogo de todos los preladados, obispos, arzobispos y abades del Reyno de Aragón*. Saragossa, 1615.

7. El comte de Guimerà, que sostingué una correspondència molt interessant sobre temes històrics amb els erudits barcelonins Esteve de Corbera i Jaume Ramon Vila, escriví també una *Relación his-*

torial de los Condes de Ribagorça, pels volts de 1620, que és continguda, junt amb la dita correspondència i altres textos curiosos, en el ms. núm. 7377 de la Biblioteca Nacional de Madrid.

8. JUAN BRIZ MARTÍNEZ, *Historia de la fundación y antigüedades de San Juan de la Peña y de los reyes de Sobrarbe, Aragón y Navarra*, Saragossa, 1620.

9. DOMINGO LA RIPA, *Defensa histórica por la antigüedad del Reino de Sobrarbe*, Saragossa, 1675, i *Corona real del Pireneo establecida y disputada*. Saragossa, 1685.

10. PEDRO ABARCA, *Los reyes de Aragón en Anales históricos*, Primera parte. Madrid, 1682.

11. Més avall ens ocupem amb detall de la falsificació de Pellicer. Aquí sols cal esmentar que ell mateix tragué les derivacions historials del seu invent en la seva obra pòstuma: *Anales de la monarquía de España después de su pérdida, que escribió don Joseph Pellicer de Ossau y Tovar*, Madrid, 1681. Per cert que Pellicer parla ací, pág. 331, d'uns «Anales de Ribagorça, que originales están en mi poder» i que haurien estat redactats por «don Juan Pedro Pellicer de Ossau, mi visabuelo paterno»; és molt probable que es tractés d'alguna invenció que tenia entre mans per acabar d'arrodonir les seves construccions fantàstiques.

treballs cap a la investigació i col·lecció de tots els documents que encara es conservaven i podien donar nova llum per establir una veritable història. Al seu esforç devem una part important dels elements amb què comptem encara avui per a bastir el present llibre; en el capítol tercer d'aquesta part són descrits llurs esforços i llurs resultats, ací recordem sols els noms: Pontero, Abad i Lasierra, Pasqual, Traggia, Llobet i Mas, Caresmar, Huesca, Villanueva, La Canal, Roc d'Olzinelles; els quatre darrers treballant ja en els primers temps del segle XIX.

Però no sols es limitaren a aquesta obscura i fructuosa feina, sinó que alguns d'ells intentaren sistematitzar en estudis especials el resultat de llurs investigacions i aplegaments.

El primer autor a citar en aquest sentit fou el pare Pasqual. L'any 1785 publicava el seu estudi sobre *El antiguo obispado de Pallás*¹², obra excellent i meritòria per la seva informació, però que patia d'un defecte fonamental: haver estat concebuda sota l'apriorisme de voler demostrar la continuïtat d'una seu pallaresa radicada a l'església de Tremp. Es tractava d'una finalitat pràctica, obtenir el restabliment d'aquesta suposada seu, i el treball era d'encàrrec. L'apriorisme féu falsejar al pare Pasqual tota la interpretació de la rica documentació aportada. El pare Villanueva, amb la seva acostumada causticitat, comenta: «Obra que era de desear no hubiese impreso, porque en ella demuestra una propensión irresistible a la parte congetural, que le hizo incurrir en las equivocaciones que manifestaré en mi viaje a la iglesia de Roda»¹³. El pare Huesca, més ponderat, diu: «El discurso prueba más bien la erudición de su autor que no la catedralidad de la iglesia de Tremp»¹⁴. De totes maneres, salvant l'escull senyalat, ha estat fins avui l'obra bàsica sobre el seu tema.

També el pare Pasqual escriví una història del monestir de Gerri, sols publicada en un petit fragment, que no sembla pas prometre l'envergadura del llibre anterior¹⁵.

12. *El antiguo obispado de Pallás, en Cataluña. Sacado de la obscuridad y tinieblas en que estuvo embuelto por muchos siglos. Discurso histórico en que a fuerza de documentos autenticos y de congeturas procura averiguarse la serie continuada de sus primeros obispos y el lugar donde estuvo la sede de Pallás. Carta que escribió a los M. Illes. Cabildos, Ecclesiastico y Seglar, y a la Noble Asamblea erigida en la villa de Tremp, a efecto de solicitar de S. M. (que Dios guarde) el restablecimiento de aquella Sede, Don Jayme Pasqual Dor. en Drechos, Canónico reglar de S. Agustin Premonstratense, de la Iglesia y Real Monasterio de Bellpuig de las Avelanas. Tremp, año 1785.*

13. VILLANUEVA, *Viage literario*, XII, Madrid, 1850, pág. 92.

14. HUESCA, *Teatro histórico de las iglesias de Aragón*, vol. IX, Saragossa, 1807.

15. JAIME PASCUAL, *Principios, progresos y decadencia del Real Monasterio de San Vicente (hoy de nuestra Señora) de Gerri; prerogativas y excelencia de sus Abades y Cabildo, y catálogo de todos sus Prelados*, que començà a publicar Sempere i Miquel en la seva *Revista de Ciencias históricas*, I, Barcelona, 1880, pàgs. 54-61; malgrat anunciar la continuació per a números posteriors, aquesta no vingué, quedant, per tant, reduïda a les 8 pàgines del començament. No l'he trobada pas en altre lloc.

Igualment deixà manuscrites unes *Memorias de los Condes de Ribagorza*, que no tenen altre valor que el purament informatiu dels documents que citen¹⁶.

Més important és l'estudi que el pare Llobet i Mas deixà manuscrit amb el títol *Cronologia de los Condes y Marqueses de Pallás desde su erección hasta que sus Estados pasaron a la casa de Cardona*¹⁷, establert a base d'una documentació molt completa que el mateix s'estén a les fonts diplomàtiques que a les narratives. L'esforç del pare Llobet és impressionant; havia reunit prèviament dos diplomataris que li serviren de base al seu treball: el contingut en el manuscrit n.º 426 de la Biblioteca de Catalunya amb 103 documents de Gerri i dos apèndixs, un de fonts narratives i altre de diplomes reials i comtals¹⁸; i el contingut en el manuscrit n.º 424 de la mateixa Biblioteca, amb 731 documents, del 782 al 1303, extrets dels arxius de Gerri, Tabernoles, Lavaix, Sant Joan de Penya, Alaó, San Victorián, Roda, Serós, Meyà, Jaca, Aínsa i Alquezar¹⁹. Malauradament, pel que fa referència als orígens, que és el que a nosaltres ens interessa, el desviaren algunes falsificacions i sobretot la confusió a què el portà el fet de no haver sabut establir a la seva hora la separació de les dues cases de Pallars i Ribagorça; això li ocasionà una interferència continua a causa dels noms repetits, confonent sobre un nom varies persones. I fou una llàstima perquè la informació que reuní és, com hem dit, copiosíssima, i altrament tenia un cop d'ull diplomàtic que li permeté adonar-se de les grans falsificacions, com la «Carta d'Alaó», les donacions dels comtes Bernat i Tota a Ovarra, el precepte del duc Bernat per Alaó, etc.²⁰ De no haver quedat inèdita, l'obra del pare Llobet hauria estalviat molts errors i caigudes als historiadors que el seguiren²¹.

16. PASQUAL, *Memorias de los Condes de Ribagorza*, en el volum II dels seus *Sacrae antiquitatis Cataloniae Monumenta*, manuscrit núm. 729 de la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, pàgs. 198-245.

17. És el manuscrit núm. 425 de la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona. Porta el títol general *Erección del Reyno de Pamplona. Arbol genealogico, serie y sucesión de sus primeros Reyes y Genealogia de los Condes y Marqueses de Pallars y Ribagorza, justificado todo con Diplomas y Autores coetáneos* i es divideix en tres parts: la primera de precedents de l'època visigòtica i de les rebelions al llarg del segle VIII; la segona fa referència al reialme de Pamplona; la tercera és l'especialment dedicada al Pallars i Ribagorça i és la més llarga. En el subtítol d'aquesta es promet també una cronologia «de los Abades del Real Monasterio de San Vicente (hoy Santa Maria) de Gerri, desde su

reedificación hasta el dia presente», però el manuscrit fineix sense abordar-la.

18. Porta el títol general de *Colección diplomática de Gerri*.

19. Sota el títol *Indice general chronologico de escrituras recogidas de diferentes archivos de España*.

20. Sobre la «Carta d'Alaó» diu: «tenemos por ocioso el insertarla, principalmente siendo todas sus señales de apocryfa»; de les donacions de Bernat i Tota: «apenas se hallara una genuina y legítima».

21. El senyor Sempere i Miquel intentà la seva publicació iniciant en la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, x, Madrid, 1904, uns articles sobre *Los origenes del Condado de Pallás y su historiador Fray Francisco Llobet y Mas*, el primer i únic dels quals era dedicat, i encara parcialment, a la biografia d'aquest autor que succeí a Abad i Lasierra en el priorat de Meyà l'any 1785, després d'haver estat monjo de Gerri. No foren continuats.

El pare Huesca dedicà el volum ix del seu *Teatro histórico de las Iglesias de Aragón*²² a parlar de la seu de Roda i dels comtes i monestirs de Ribagorça. Havia recorregut els arxius de San Victorián, on veié els documents de Taverna, Ovarra i Orema, i els d'Alaó, Roda i Lavaix. Coneixia la literatura anterior a partir de Zurita, i utilitzà obres marginals però bàsiques com la *Marca Hispanica* i la *Histoire de Languedoc*, i obres recents com la de Pasqual sobre *El obispado de Pallás* i el discurs de Traggia sobre *El origen y sucesión del Reyno pirenaico*²³. Hauria pogut fer una gran obra a no estar dominat per les falsificacions, puix que si bé, influït per Risco, utilitzà amb una certa malfiança la «Canònica de Taberna», en canvi prestà entera fe a la «Carta d'Alaó» i les seves confirmacions i a la sèrie de suposats privilegis dels comtes Bernat i Tota per al monestir d'Ovarra.

Encara que publicats en 1850 i 1851 els volums en els quals el pare Villanueva s'ocupà del nostre tema, cal citar-los aquí perquè foren escrits dintre la primera dècada del segle²⁴. Villanueva, en el volum xv del seu *Viage literario* dedicà quatre cartes a parlar de l'església de Roda, en el volum xii en dedicà una a Gerri, i en el xvii altres dues sobre els monestirs de Lavaix i d'Alaó. Havia visitat tots aquests llocs i registrat els seus arxius, però els monestirs els tractà concisament i sense massa atenció, no destriant les falsificacions, i en les cartes sobre l'església de Roda, que tenen un valor positiu, l'ardor polèmic contra la tesi del pare Pasqual sobre el bisbat de Pallars, el portà per contracop a alguns errors, com el d'anticipar al temps d'Ató l'erecció de la seu de Roda. També s'equivocà volent sostenir la realitat de la suposada antiga seu d'Ictosa, mentre, en canvi, tingué la intuïció certa de les circumstàncies que ocasionaren el primer establiment d'una diòcesi independent amb el bisbe Adulf. Coneixedor com era de tota l'evolució de la veïna diòcesi urgellesa, això li permeté una visió dels problemes de relació que els seus antecessors no tingueren.

Si Pasqual, Huesca i Villanueva, s'interessaren especialment per la història eclesiàstica de la regió, Traggia, que l'any 1788 havia explorat els arxius de San Vic-

22. RAMON DE HUESCA, *Teatro histórico de las Iglesias del Reyno de Aragón. Tomo IX. De las iglesias catedrales y diócesis de Roda*. Saragossa, 1807.

23. JOAQUÍN TRAGGIA, *Discurso histórico sobre el origen y sucesión del Reyno pirenaico hasta don Sancho el Mayor*, en *Memorias de la Real Academia de la Historia*, iv. Madrid, 1805.

24. JAIME VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, xii, Madrid, 1850; xv, Madrid, 1851; xvii, Madrid, 1851. Els títols de les cartes són els següents: volum xv, carta 103: «Noticias de la

antigua sede de Ictosa, Tolba y Falç»; carta 104: «Historia de la iglesia de Roda»; carta 105: «Templo de Roda»; carta 106: «Episcopologio Rotense»; volum xii, carta 88: «De la colegiata de Tremp y de los monasterios de Gerri y Mur»; volum xvii, carta 116: «Historia del monasterio de Lavax, catálogo de sus abades, reliquias y curiosidades que contiene»; carta 117: «Historia del monasterio de Alaón o de la O con el catálogo de sus abades y algunas curiosidades del mismo.»

torrián, Ovarra i Roda, i que havia disposat de les còpies i notes del pare Pasqual sobre els d'Alaó, Gerri i Lavaix, es dedicà, com l'inèdit Llobet, a la difícil feina de voler aclarir la primitiva història política ribagorçana. Ho intentà amb la *Memoria sobre el origen del Condado de Ribagorza*, que llegí l'any 1801 a l'Acadèmia de la Història de Madrid, però que no fou publicada fins el 1817²⁵. Es feia càrrec de la dificultat del tema: «El punto que me propongo ilustrar en esta memoria es de aquellos que por haberse tratado de cualquier modo, en lugar de aclararse se ha obscurecido extrañamente.» No en sortí pas tampoc ell gaire ben parat. Basà el seu estudi sobre tres sèries de fonts informatives: la primera, la «Canónica de Taberna»; la segona, «los privilegios de Alaón, conservados en la catedral de Urgel», o sia, la «Carta d'Alaó» i confirmacions inventades per Pellicer; «la tercera especie de monumentos consiste en una colección no despreciable de escrituras vistas y examinadas por mi, pertenecientes a Alaón, S. Victorián y otras partes, en las cuales se mencionan los condes de Ribagorza. Estos instrumentos... tienen en gran parte erradas las fechas por culpa de los antiguos copiantes, y necesitarán crítica para su corrección. Con estos tres géneros de monumentos se deben comparar los escritos del monge Domingo, anónimo de Roda, y las genealogías de Meyá y León. El resultado de todo será la historia del origen y sucesión de los condes de Ribagorza hasta que se agregó este estado á la corona real del Pirineo». No obstant, com molts dels condiments eren de tan mala qualitat, el resultat del cuinat no fou ni de lluny la història que pretenia obtenir Traggia; en comparació amb Llobet representà una regressió.

Per tancar el cicle d'historiadors de Pallars-Ribagorça produïts pel gran moviment erudit espanyol de la segona meitat del XVIII i principis del XIX, ja no ens falta més que esmentar la col·laboració aportada pels continuadors de la *España Sagrada* del pare Flórez i l'obra solitària i amagada del notable erudit Roc d'Olzinelles, el monjo ripollès. Fou el pare Josep de la Canal a qui tocà el torn de publicar el volum XLVI de la *España Sagrada*, rubricat: *De las Santas Iglesias de Lérida, Roda y Barbastro en su estado antiguo*²⁶. La Canal visità en 1833 Saragossa, Osca, Barbastro i Lleida; pels orígens carolingis de l'església de Roda es basà fonamentalment en l'obra del pare Pasqual i en les notes que Martínez Marina havia deixat a l'Arxiu capitular de Lleida de quan, essent canonge d'aquesta catedral, preparava

25. JOAQUÍN TRAGGIA, *Memoria sobre el origen del Condado de Ribagorza y sucesión de sus condes hasta que se incorporó en la Corona del Pirineo*, en *Memorias de la Real Academia de la Historia*, v. Madrid, 1817, págs. 315-359.

26. JOSÉ DE LA CANAL, *España Sagrada*, tomo XLVI. *De las santas Iglesias de Lérida, Roda y Barbastro en su estado antiguo*. Madrid, 1836.

la història de l'església lleidatana. En el mateix volum el pare La Canal dedica uns capítols als monestirs de San Victorián, Taverna, Ovarra i Alaó; confessa que per la seva redacció ha seguit «las huellas del padre Huesca», no cal doncs esperar res de nou pel nostre tema en l'obra del pare La Canal; la *España Sagrada*, un temps tan brillant, caminava a la posta.

El pare Roc d'Olzinelles també sentí l'atracció del nostre tema mogut de segur per la relació que sostenia amb els altres erudits contemporanis que se'n preocupaven. Redactà una *Ilustración sobre la época, genealogia y señorío de los Condes de Pallars y Ribagorza hasta entrado el siglo XII*, que no aporta cap novetat, per més que resol els problemes de cronologia amb bastant encert^{26a}.

Després dels pares La Canal i d'Olzinelles es produeix un buit en la historiografia de Pallars-Ribagorça que es prolonga fins als començaments del nostre segle xx. És veritat que entremig es publicaren els discursos dels germans Oliver i Hurtado²⁷ i l'obra de Ximénez d'Embun sobre els orígens d'Aragó²⁸, però ambdós treballs no poden ésser classificats com específicament relatius al nostre tema. De totes maneres cal senyalar el discurs de Josep Oliver, per quant, dedicat a combatre l'autenticitat de la «Carta d'Alaó», de la qual en una disquisició molt ben dreçada demostrà que n'era autor l'historiador Josep Pellicer, aclarint així el procés i els motius de la seva fabricació, aconseguí separar d'una vegada aquest abscess que tant havia corromput fins aleshores el normal desenrotllament de la història ribagorçana.

El segle xx s'inicià amb un intent no nat: una gran història de Pallars que havien d'escriure els historiadors barcelonins senyors Miret i Sans i Carreres i Candi. Sampere i Miquel, amb la seva acostumada sornegueria, escrivia en 1904: «Si no nos hubiésemos convencido de que iba muy para largo la tantas veces anunciada y la para mi tan esperada historia del Pallás por los señores Carreras y Candi y Miret y Sans, que con dicho objeto han recorrido más de una vez aquella región con gran provecho²⁹...» I vuit anys més tard, en 1912, Serrano i Sanz encara deia: «Aunque el principal objeto de este libro no sea estudiar el Condado de Pallás, materia de la que esperamos una excelente monografía que hace tiempo están escri-

26^a L'obra del pare d'Olzinelles, inèdita i desconeguda, és un quadern in folio de 20 pàgines de lletra petita, molt esborrat, insert dins el ms. 2060 de l'Arxiu episcopal de Vic. A més d'una dissertació conté un diplomatari amb l'extret de 58 documents trets d'obres impreses i de l'arxiu de San Victorián i Cartoral de Lavaix. L'autor es serví també de les «Genealogies de Roda», de la «Crònica d'Alaó renovada» i de la «Carta d'Alaó» i les seves

confirmacions; l'ús d'aquests falsos el féu caure en les divagacions tradicionals.

27. *Discursos leídos ante la Real Academia de la Historia en la recepción pública de Don Manuel Oliver y Hurtado el día 8 de abril de 1866. Contestación del Sr. D. José Oliver y Hurtado*. Madrid, 1866.

28. XIMÉNEZ DE EMBÚN, *Ensayo histórico acerca de los orígenes de Aragón y Navarra*. Saragossa, 1878.

29. En el treball citat més amunt en la nota 21.

biendo los señores Miret y Sans y Carreras Candi...» Els senyors Miret i Carreras moriren sense que aparegués la tan anunciada obra que, per les característiques dels dos autors hauria estat indubtablement molt ben documentada, per més que es fa difícil concebre la col·laboració de dos erudits de qualitat tan diferent.

Calgué de moment acontentar-se per al Pallars amb l'obra de Coy i Cotonat, *Sort y comarca Noguera-Pallaresa*³⁰, que especialment per a l'època primitiva a la qual nosaltres ens referim sempre, no tan sols no aportava res de nou sinó que en les sèries comtals significava una regressió en relació a Llobet, que més o menys utilitzà.

Les dues grans obres renovadores del tema havien d'aparèixer dintre un petit interval de tres o quatre anys poc temps després: la primera, la de Serrano i Sanz sobre Ribagorça, l'any 1912; la segona, la de Valls-Taberner, també sobre Ribagorça i més encara sobre Pallars, en 1915-1916. Amb les dues s'iniciava una nova etapa a la qual queda lligada la present obra.

Serrano i Sanz titulà la seva obra: *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés*³¹, i estigué just en el títol, perquè no es pot dir que el seu llibre sigui una història del comtat, sinó precisament això: un recull de notícies i documents. Un recull tan complet d'unes i altres que Miret i Sans, que com hem dit treballava el tema, cregué que ja no serien possibles noves troballes. A Miret, «per això precisament», li causà aquest llibre de Serrano «una trista decepció: la de que mai no serà possible arribar a aclarir perfectament la cronologia i genealogia dels primitius comtes de Pallars i Ribagorça, deixant un buit important en els primers temps de la història de Catalunya»³². Aquest pessimisme de Miret, que potser que fos la causa del seu renunciament a escriure l'obra que venia preparant d'anys amb Carreras i Candi, és l'acusació fonamental que pot fer-se contra el llibre de Serrano; el seu lector en surt confús i desorientat, a punt d'ofegar-se «enmig del furios temporal que han promogut les falsificacions, interpolacions i errades de dates dels documents aplegats, navegant entre una mar de confusions i contradiccions de cròniques i escriptures». I no obstant, En Serrano intuï tres punts fonamentals de la història carolíngia ribagorçana: primer, que alguns dels més antics comtes de Ribagorça ho eren també alhora del comtat de Tolosa; segon,

30. AGUSTÍ COY I COTONAT, *Sort y comarca Noguera-Pallaresa*. Barcelona, 1906.

31. SERRANO I SANZ, *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés*. Madrid, 1912.

32. Recensió de l'obra de Serrano i Sanz per Miret i Sans, publicada en el volum IV de l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 1911-1912, pàgs. 663 ss.

que el comte Ramon regí el comtat amb independència del poder franc des de finals del segle IX; i tercer, que amb la mort del dit comte Ramon es produí la definitiva partició dels comtats de Pallars i Ribagorça que fins aleshores havien constituït una unitat política³³.

L'obra de Serrano per la seva copiosa i gairebé exhaustiva documentació, tan deficientment aprofitada pel confusionisme de l'autor, invitava a reprendre el tema a fi d'aclarir-lo i sistematitzar-lo. És el que féu Valls-Taberner a no trigar gaire. El seu estudi sobre *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça*³⁴, en el qual aportà a més de la documentació presentada per Serrano la inèdita de Gerri conservada en les col·leccions de Llobet, és, pel que es refereix a Ribagorça, una clarificació, pel que afecta a Pallars una revelació. Valls aclarí d'una manera oberta i precisa els tres punts històrics fonamentals que acabem de presentar com intuïts per Serrano; sobretot pel primer, la simultaneïtat d'uns mateixos comtes a Tolosa i a Pallars-Ribagorça, en tragué la conseqüència molt important que durant una gran part del segle IX aquestes regions no foren més que una dependència directa del comtat tolosà. Aclarí també d'una manera definitiva l'autenticitat dels preceptes, que imitant els dels reis francs, havien donat aquests comtes tolosans als monestirs de les nostres regions. En canvi no aconseguí desfer-se per complet de la xarxa de falsificacions i es debaté infructuosament amb conjectures cronològiques volent adreçar torts incurables. Tampoc l'obra d'En Valls no pot ésser considerada com la història del comtat; en rigor es tracta més aviat d'establir, amb una completa il·lustració documental, la genealogia de la casa comtal amb les dues branques, pallaresa i ribagorçana; l'autor segueix la darrera fins a l'anexió a Navarra, i la primera fins entrat el segle XIII. Aquestes genealogies les reeixí gairebé per complet, el mateix que la seva datació, esvaint així aquell temor de Miret «de que mai no serà possible arribar a aclarir perfectament la cronologia i genealogia dels primitius comtes de Pallars i Ribagorça».

Des dels treballs de Serrano i de Valls fins avui només dos títols poden afegir-se a la historiografia dels nostres comtats i encara amb relació molt marginal; el seu valor és també completament divers, la robustesa de l'un contrasta amb la flui-

33. Serrano i Sanz tingué el projecte de completar la seva obra amb un segon volum: «En otro volumen — diu a la pàg. 498 — que tratará de *Las comunidades monásticas y las instituciones de derecho privado en Ribagorza hasta el año 1035*, estudiaré la historia particular de cada monasterio, con la serie de sus abades, y, basándome en los documentos de carácter meramente privado, de los que aún se con-

servan inéditos muchísimos en los Cartularios de Alaón y Labaix, y en los pergaminos de Obarra, cuidaré de puntualizar los varios elementos que integraron la legislación civil, consuetudinaria en su mayor parte, de aquel pequeño Estado.»

34. VALLS-TABERNER, *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça*, en *Estudis Universitaris Catalans* IX. Barcelona, 1915-1916.

xedat de l'altre. El professor Pau Kehr féu en els seus bàsics *Papsturkunden in Spanien*³⁵ una història de l'església de Roda-Barbastre, especialment des del punt de vista de les relacions amb Roma, detallant-la a partir del 1074; pel temps que ens interessa a nosaltres, però, és molt concís i no innova sobre Pasqual-Villanueva. Don Eduard Ibarra Rodríguez escriví sobre *La reconquista de los Estados pirenaicos hasta la muerte de Don Sancho el Mayor*³⁶, i com és natural inclogué els comtats de Pallars i Ribagorça entre aquells estats pirinencs; però l'obra del senyor Ibarra és de segona mà i sense gran visió; pel nostre particular es serví de Serrano i Sanz i, encara que el cita en la bibliografia, no utilitzà els treballs de Valls-Taberner que li haurien estalviat moltes errades.

Com pot veure's per aquesta presentació, la historiografia sobre els primers temps dels comtats de Pallars i Ribagorça no es pas escassa. Al nostre fi, llevat de la darrera clarificació de Valls-Taberner, és però més copiosa que útil. Donada l'extrema complicació d'hipòtesis a què ha donat lloc la barreja de fonts apòcrifes i autèntiques, hem preferit retornar directament a les fonts, després de discriminar-les, i prescindir de la voluminosa literatura que durant segles ha volgut interpretar-les. No hauríem fet més que perjudicar a la claredat del tema si haguéssim volgut entrar en polèmiques inacabables discutint els errors que cada autor ha anat sembrant en la respectiva obra; quan alguna cosa ens ha semblat aprofitable l'hem recollida i hem prescindit de la resta. Era l'únic camí que hem cregut viable per sistematitzar un tema que estava des dels seus orígens malejat per la confusió.

De totes maneres calia proporcionar al lector aquesta notícia seriada dels esforços que han estat fets pels nostres predecessors a fi de reconstruir en el possible la història primitiva de la regió pallaresa-ribagorçana.

35. PAUL F. KEHR, *Papsturkunden in Spanien*, II, *Navarra und Aragon*. Berlín, 1928, pàgs. 155-167.

los Estados pirenaicos hasta la muerte de Sancho el Mayor, en *Hispania. Revista española de historia*, VI. Madrid, 1942.

36. EDUARDO IBARRA RODRÍGUEZ, *La reconquista de*

LES FONTS NARRATIVES

De tres procedències distintes deriven les escasses fonts narratives de què disposem per a l'època primitiva dels comtats de Pallars i Ribagorça. De procedència navarresa una concisa nota genealògica sobre la família dels comtes ribagorçans, inclosa dintre el conjunt més complet de les anomenades «Genealogies de Roda». De procedència originàriament franca les llistes dels reis carolingis que tenien una utilitat pràctica com a base de la cronologia usada en el país per aquell temps. De procedència autòctona una sèrie de tres crònics, ampliacions successives d'un nucli primer molt reduït. Són els que anomenarem «Cronicó de Domènec», «Cronicó II d'Alaó» i «Crònica d'Alaó renovada», elaborats dins el petit cercle ribagorçà. De Roda encara, una inscripció necrològica.*

Per a no divergir de la característica epidèmia de falsificacions que notarem en les fonts diplomàtiques de la regió, també en les fonts narratives haurem de senyalar una falsificació sonada, la dita «Canònica de Taberna».

Aquestes fonts narratives, encara que siguin en part viciades pel contacte d'elements llegendaris, per influència de falsificacions diplomàtiques i per males interpretacions històriques, tenen un indubtable valor complementari de les fonts documentals i en aquest sentit les utilitzarem amb fortuna.

Per la brevetat d'extensió de totes elles, hem inclòs el seu text dins la present exposició informativa en lloc d'apartar-les en un capítol especial de textos narratius.

* Posteriorment a la redacció del present apartat sobre «Les fonts narratives» ha aparegut el magnífic estudi de Miquel COLL I ALENTORN sobre *La historiografia de Catalunya en el període primitiu* (Barcelona, 1951-1952, extret d'*Estudis Romànics*, III) que s'ocupa del nostre tema en dos apartats, un primer sobre «La historiografia primitiva a la Cata-

lunya occidental» (pàgs. 13-15) i un segon sobre «El centre historiogràfic d'Alaó-Roda». Aporta algunes novetats de detall sobre el que diem, especialment sobre el possible origen alonès del fragment de les «Genealogies de Roda» relatiu als comtes ribagorçans i a la seva indirecta utilització pel cronista Domènec.

LES «GENEALOGIES DE RODA»

La primera manifestació històrica referent als comtats de Pallars i Ribagorça està representada per les anomenades «Genealogies de Roda». Es tracta d'unes simples anotacions genealògiques de les primeres famílies reials de Navarra i d'algunes de les primitives cases comtals pirinenques: Aragó, Pallars i Ribagorça, Gascunya, Tolosa.

Sembla que el primer historiador que les conegué i utilitzà fou Ambròs de Morales; el primer en publicar-les, però, fou Traggia. Ho féu fragmentàriament i servint-se d'una còpia que sobre pergami i amb mostres facsímils havia fet del còdex on es trobaven inserides, l'any 1780, el paleògraf Santiago Palomares. I és que el còdex original, un manuscrit de molta importància pels textos històrics que contenia, estigué per molt temps perdut. Procedent originàriament de Nájera anà a parar no se sap quan ni com a l'arxiu de la catedral de Roda, d'on li ve el nom de «Códice de Roda»; d'allí el tragué l'historiador Dormer l'any 1699, i de Dormer passà a mans d'Abad i Lasierra, prior de Meyà, lloc que també li trameté el nom, «Códice de Meyà». Mort Abad es perdé el seu rastre per als historiadors. Havia passat a la biblioteca del comte de Campomanes i foren els hereus d'aquest els que anys enrera el posaren en venda pública. Finalment l'adquirí l'Estat l'any 1928.

Després de Traggia les «Genealogies» han estat sovint tornades a publicar, sempre d'una manera bastant defectuosa, per Romey, Lafuente, Campion, Jaurgain, Oliver i Hurtado, Sampere i Miquel, Cirot... Els qui modernament s'han ocupat amb més competència del còdex de Roda i de les «Genealogies» han estat Serrano i Sanz¹, Valls-Taberner², Barrau-Dihigo³, García-Villada⁴ i, darrerament, Josep M.ª Lacarra⁵.

Lacarra ha donat una nova edició de les «Genealogies» establerta directament sobre el còdex original recuperat i amb les variants d'un altre còdex que, procedent de Sant Isidor de Lleó, es guarda a la Biblioteca de l'Acadèmia de la Història de Madrid⁶; és aquest darrer un manuscrit de començaments del segle XIII i la seva versió de les «Genealogies», que sembla redactada a Nájera, consisteix més aviat en una

1. SERRANO I SANZ, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàgs. 47-51 i 158-174.

2. VALLS-TABERNER, *Les genealogies de Roda o de Meyà*, en *Discursos de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, Barcelona, 1920.

3. BARRAU-DIHIGO, *Note sur le codex de Meyà*, en *Revue des Bibliothèques*, 30-31. Paris, 1921, pàgs. 37-56.

4. GARCÍA VILLADA, *El códice de Roda recuperado*, en *Revista de Filología española*, xv. Madrid, 1928, pàgs. 113-130.

5. JOSÉ M.ª LACARRA, *Textos navarros del Códice de Roda*, en *Estudios de Edad media de la Corona de Aragón, Sección de Zaragoza*, vol. 1. Saragossa, 1945, pàgs. 193-284.

6. Sota la signatura A, 189.

correcció que modifica sovint els noms propis i introdueix algunes petites addicions de noms o de fets històrics, no sempre encertades.

Tocant al còdex original conclou fundadament Lacarra que és de finals del segle x i que fou escrit i confeccionat a Nájera, sota la influència de la cort navarresa, i que té un caràcter essencialment palatí. I respecte a les «Genealogies» en particular, li semblen redactades totes d'un cop, entre 980 i 990, per algun seglar que disposava dels documents i notícies oficials existents en la cort de Navarra, que residia per aquell temps a Nájera, lloc on consta que es guardava el manuscrit durant el segle xi.

Per a Lacarra, malgrat que s'hi notin algunes equivocacions i omissions, el text de les «Genealogies» és «de gran autoridad histórica, compuesto de buena fe, y de un interés más palatino que eclesiástico»; era ja l'opinió de Valls-Taberner, que afirmava que constituïen «un document de remarcable interès, l'auxili del qual és quasi indispensable per al qui tracta d'esbrinar els orígens de la història pirenenca medieval; però — afegia — cal reconèixer que elles són de per si insuficients i que en alguns detalls estan equivocades». El major escull per a la utilització de les «Genealogies» és la manca de cronologia: requereixen un estudi comparatiu de parionatge de les generacions i, sobretot, la comprovació a base de les fonts diplomàtiques, quan aquestes existeixen.

Per al Pallars i Ribagorça es limiten a consignar les notícies del comte Ramon, que regí independentment de Tolosa els dos comtats, i dels seus fill Bernat i nét Ramon de la rama de Ribagorça.

El corresponent text, tal com el dona Lacarra i amb les variants del manuscrit lleonès posades entre parèntesi, és aquest:

«Regemondo accepit uxorem ..... et genuit Vernardo, et domno Miro, ac domno Lope, seu domno Ysarno (Aznarium), qui fuit captivus in Tutela et abstraxit eum de ferros rex Sanzio Garseanis. Istius uxor domna Giniguentes Asnari Datus filia fuit.

Vernardus accepit uxorem domnam Tota, Galin-

do Asnari filia, et genuit Regemondo, ac domno Galindo ..... seu domnam Aba (Anam).

Regemundus accepit uxorem domnam ..... (Bernardam) Gilelmo Garsias filia, et genuit domno Unifredus (Godofredum), ac domnus Arnaldus, seu Ysarno (Azenarium), ac domnam Aba Castelle comitissa.»

Les correccions de la versió lleonesa són totes equivocades i fetes en part sota la influència de falsificacions ribagorçanes tardanes.

LA SÈRIE DELS REIS FRANCS

El mateix còdex de Roda i a continuació de les «Genealogies» inserta una llista dels reis francs amb nota dels anys del seu regnat. L'interès era doble: informatiu de la sèrie de monarques que al cap i a la fi havien estat en dret — ja que no de fet — per un temps les supremes autoritats del país, i norma pràctica per al compte cronològic de documents i fets. Avui ens interessa especialment des d'aquest segon punt de vista.

El contingut de la llista és, sempre segons l'edició Lacarra⁷, aquest:

- «I. Karlus imperator regnavit annos XLVIII et menses III.
- II. Leudoicus ejusdem [filius] regnavit annos XIII.
- III. Leuthario rex regnavit annos II.
- IIII. Karulus ejusdem frater regnavit annos XXXVIII et menses III.
- V. Leodevicus filius ejus et regnavit annos VI.
- VI. Karlamagnus regnavit annos VI.
- VII. Karlus de Bagera regnavit annos IIII.
- VIII. Odo rex regnavit annos X.
- VIIII. Karlus post ejus obitum regnavit annos XXXII et menses III. Et fuimus sine rege annos VII, postea regnavit Leodevicus annos XVII. Et postea regnat Leutharius filius ejus.»

Fou redactada, doncs, abans del 986, data de la mort del rei Lotari. I d'ella es dedueix que Lotari emperador, el fill gran de Lluís el Piadós, fou reconegut en la regió, igual que després el rei Odó; que Carles el Ximple no fou reconegut fins després de la mort d'aquest; que no es tingueren per legítims els successors del dit Carles el Ximple, comptant-se sense rei els anys fins a l'adveniment del seu fill Lluís. Són una sèrie de precisions importants que aclareixen la posició de la comarca en relació a la política del regne carolingi. La llista havia d'ésser de confecció ribagorçana ja que el regne navarrès ni reconeixia la sobirania franca ni comptava pels anys dels reis carolingis.

Una segona llista d'aquesta mena, continuada fins a darrers del segle XI, es trobava inserida en un Breviari que el pare Villanueva veié a l'arxiu de la catedral de Roda, còdex escrit l'any 1191⁸. Encapçalava uns annals, dits «Annals I» de Roda⁹,

7. LACARRA, *Textos del Còdex de Roda*, pàg. 215. Amb equivocacions havia publicat aquesta llista Sampere i Miquel, en *Revista de Archivos*, x. Madrid, 1904, pàg. 385.

8. El pare Villanueva descriu aquest còdex Breviari, que contenia també la vida de Sant Ramon bisbe de Roda, escrita per un contemporani, i la notícia de la primera traslació del seu cos, en el seu *Viage literario*, xv, pàg. 177. El còdex fou aprofitat també pel pare La Canal, que publicà les

dues sèries d'Annals que contenia en l'*España Sagrada*, XLVI ap. 39. Altra descripció del còdex feta per Abad i Lasiera en la «Colección Abad y Lasiera», vol. II, Biblioteca de la Real Academia de la Historia de Madrid, Est. 21, gr. 2.ª, n.º 23.

9. En el mateix còdex hi havia una segona sèrie d'annals, dita Annals II de Roda, formada per tres grups d'anotacions diverses: el primer, que compta per eres, començava amb el naixement de Jesucrist seguit de notes evangèliques i de martirologi fins

d'origen i contingut navarrès, que després foren continuats amb anotacions de procedència catalana, sobre Ramon Berenguer IV i els reis Alfons, Pere i Jaume, i una nota molt substancial sobre les barbaritats comeses per la croada contra els albigesos l'any 1209.

Aquesta segona llista deuria ésser també, com la primera, de procedència ribagorçana i presenta les mateixes característiques internes que hem assenyalat per aquella. Diu així¹⁰:

«Pipinus rex regnavit annos XXXVII (XVII post XX).

Karolus Magnus annos XLII.

Ludovicus filius ejus annos XXXIII.

Lotarius annos II.

Carolus frater ejus annos XXXVIII (XXXIX).

Ludovicus annos VI.

Karlemagnus frater ejus annos VI.

Carolus de Baugera annos III.

Odo annos X.

Karolus filius Ludovici post Odonem annos XXXIII.

Fuit ipsa terra sine rege annos VII¹¹.

[.....]¹²

Ludovicus filius ejus annos II.

Ugo annos X.

Rodobertus (Rodovertus) filius ejus annos XXXIII.

Haiaricus filius ejus annos XVIII.

Philippus (Philippus) annos XLVIII.»

EL «CRONICÓ DE DOMÈNEC»

En un cartoral de l'església de Roda, l'anomenat «Cartoral petit», escrit a darrers del segle XI¹³, es conservava aquest curt Cronicó que jo crec d'origen alañès.

l'era 464; el segon, compta per anys, des del 926 al 1075; el tercer, compta per anys i consigna cada vegada la data de la Pasqua, s'estenia des del 1082 al 1205. Els dos primers grups són d'origen ripollès, el tercer és mixt, ripollès i rodenc.

10. Dono la versió publicada per VILLANUEVA, *Viage literario*, xv, ap. 59. Entre parèntesi les variants de l'edició del P. LA CANAL, en *España Sagrada*, XLVI, ap. 39. Una còpia d'aquests Annals I de Roda en el vol. xv, fol. 191 (Est. 21, gr. 3.ª, n.º 36) de la «Colección de Abad y Lasiera» en la Biblioteca de la Real Academia de la Historia, Madrid.

Altra còpia en el document II de l'«Apèndice I» a la *Colección diplomática de Gerri de Llobet*, ms. 426 de la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona.

11. El còdex invertia per equivocació del copista aquestes dues darreres notes posant l'interregne abans i no, com ha d'ésser, després de Carles el Ximple.

12. El copista del còdex es saltà per distracció les notes corresponents als reis Lluís d'Ultramar i Lotari. El Lluís que consigna després és el fill d'aquest darrer.

13. El «Cartoral petit» de Roda («parvo» diu Traggia, «pequeño» Abad i Lasiera i Pasqual), avui perdut, ha estat descrit detalladament pel pare Pasqual en el seu recull *Sacrae antiquitatis Cataloniae Monumenta*, manuscrit n.º 729 de la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, vol. VIII, pàg. 271; vegeu més avall pàg. 49.

El publicà el pare Pasqual en la seva obra: *El antiguo obispado de Pallàs*, Tremp, 1785, en l'apèndix 21, sota aquest títol: «Noticias históricas, sacadas de la primera nota de un Cartoral todo foleado, cuja letra es sin duda de dicho Siglo (XI), que se conserva en el mismo Archivo (de Roda).» Tal com el mateix pare Pasqual ens l'ha tramès en la seva còpia, *Monumenta*, VIII, pàg. 271¹⁴, deia així:

«Bernardus comes fuit Ripacurcensis cum adhuc totam fere Hispaniam tenerent Mauri. Qui jussu Caroli regis magni, de cujus progenie esse ferebatur, ingressus in illam; cum Ato episcopus frater ejus expulisset Mauros de Paliarensi terra, ille expulit de Ripacurciensi. Qui accipiens uxorem filiam Galindonis nomine Totam tenuit Superarbiam terram et populavit; et in his tribus comitatibus erat episcopus frater ejus Ato. Ragimundus comes fuit filius ejus temporibus Ludovici filii Karoli. Unifredus comes fuit filius Ragimundi temporibus Lotarii, et Odissendus frater ejus episcopus, deinde Aimericus episcopus qui dedicavit ecclesiam in Spelunca frigida, et Odissendus episcopus eccle-

siam Sancti Adriani in Paliarensi comitatu, et Ato episcopus ecclesiam Sancti Andree in Bar-raves, anno .II. Karoli regis. Supradicti comites et episcopi temporibus suprafatorum regum tenuerunt Superarbium, Ripacurciam et Paliaris. Aimericus episcopus fuit captus a Sarra-cenis in ecclesia Sancti Vincentii de Rota, qui dedit nepotem suum obsidem pro se et pergens Franciam redemit nepotem suum, inde ferens redemptionem. Hec omnia, si quis studiosè invenire voluerit, legat cartas donationum Alao-nis monasterium, Oarre, Taberne, Oreme, Sancti Victoriani. Post hos comites fuerunt in su-pradictis locis: Arnaldus, Wilelmus, Isarnus, Miro, Berengarius, Bego.»

Malgrat que aquest Cronicó sols ens hagi estat tramès per un cartoral de l'església de Roda opino, com he dit més amunt, que fou escrit a Alaó.

El monestir d'Alaó es trobava a començaments del darrer terç del segle XI en un estat de descomposició i enviliment; talment que impressionat per la trista situació, el bisbe de Roda, Ramon Dalmau, amb l'ànim d'endegar-la, en confià, l'any 1078, la guarda i l'abadia a un tal Bernat, monjo del monestir aragonès de San Victorián¹⁵. Això determinà una estreta relació entre la casa d'Alaó i les d'Ovarra, Taverna i Orema, que aleshores feia poc havien estat sotmeses a San Victorián, i d'altra banda amb la casa episcopal de Roda. En aquells moments de recuperació del monestir d'Alaó fou quan per manament del bisbe Ramon Dalmau i del nou abat Bernat, un monjo, Domènec, emprengué la feixuga tasca d'ordenar tots els documents del monestir i transcriure'ls en un cartoral; així ho explicava una nota introductòria d'aquest, que deia:

14. Del «Cronicó de Domènec» a més de l'edició esmentada del pare Pasqual en queden les següents còpies manuscrites: del mateix pare Pasqual dues en el volum VIII dels *Monumenta*, pàgs. 271 i 739: una del pare Traggia, derivada d'aquestes del pare Pasqual, en el volum V (B, 139) de la *Colección Traggia*, en la Biblioteca de la Real Aca-

demia de la Historia de Madrid; una del pare Llobet en el document tercer de l'«Apèndice I» en la *Colección diplomática de Gerri*, manuscrit n.º 426 de la Biblioteca de Catalunya a Barcelona.

15. Vegeu l'interessant document que ho explica en SERRANO I SANZ, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàgs. 30-33.

«In nomine Domini nostri Jhesu Christi. Incipit cartorarium quot fecit scribere domnus Bernardus, venerabilis atque magnificus abba Sancte Marie Alagonense simulque cunta congregatio ibidem servientem, atque in presencia domno Raimundo venerabili Rotensis episcopo, dominantem atque imperantem hunc locum. Regnante Sancio rege. Hoc supra dictum cartorarium factum est in honore sancte Marie virginis vel sancti Petri apostoli. Dominicus presbiter vel monachus Sancte Marie Alagonis hoc fecit. Valeat in Christo qui regnet. Amen¹⁶.»

Si coneixent aquests antecedents tornem a llegir el Cronicó i fem atenció a com el seu autor derivava els seus coneixements erudits de l'examen de la documentació del monestir d'Alaó i dels d'Ovarra, Taverna, Orema i San Victorián, vindrem naturalment a concloure que aquest autor havia de tenir una relació estreta amb totes aquestes cases i ésser familiar de llurs arxius. I més naturalment encara, el nom de Domènec ens vindrà a la punta de la ploma. Ens decantarem a pensar que Domènec fou el monjo arxiver de San Victorián on hauria sistematitzat els documents procedents d'Ovarra, Taverna i Orema, entrats allí de poc, i que Bernat se l'endugué amb ell cap a Alaó per servir-se'n com a tècnic en l'arranjament de l'arxiu i la direcció del Cartoral d'aquella casa.

Domènec, en tot cas, no sols aprofità per a la redacció del seu Cronicó les dades que li proporcionaven els documents que ordenava, sinó també la tradició llegendària que devia trobar viva en el seu nou estatge d'Alaó. És un punt que he intentat esclarir en altre lloc¹⁷.

EL «CRONICÓ II D'ALAÓ»

El Cronicó de Domènec tingué alguns anys més tard un continuador. Segurament un monjo del mateix monestir d'Alaó, obrant com a corrector i addicionador, en donà una nova versió a la qual s'afegia l'episcopologi de la diòcesi de Roda fins al temps del bisbe Pons de Barbastre (1097-1104).

Aquesta nova versió atribuïble a començaments del segle XII i que anomenarem «Cronicó II d'Alaó», fou publicada per primera vegada per Valls-Taberner, en els *Estudis Universitaris Catalans*, Barcelona, XII, 1927, pàgs. 458-459, sota el títol: *Una antiga relació històrica ribagorçana*. Valls l'havia trobada en un manuscrit de la Biblioteca provincial de Tarragona, el n.º 26, en els folis 193-194; el manuscrit, que bàsicament conté la col·lecció canònica titulada: «*Diversorum Patrum sententias*», transcriu també diversos documents referents a les diòcesis de Roda i de Barbastre,

16. El Cartoral es conserva encara a la Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història, Madrid. La nota ací reportada es troba en el fol. 106

17. *Presentació*, per R. d'Abadal, en el llibre: MANUEL MILÀ I FONTANALS, *La Cançó del pros Bernart*. Vich, 1947.

i, encara que a Tarragona hi havia arribat directament de Santes Creus, la seva procedència originària era de segur la catedral de Roda.

El text d'aquest «Cronicó II d'Alaó», posant en lletra *cursiva* ço que és literalment copiat del «Cronicó de Domènec», és el següent:

«*Bernardus comes Ripacurcensis, qui fertur esse ex genere Karoli, cum adhuc totam istam terram tenerent Mauri, jussu ipsius Karoli regis magni ingressus in illa, expulerunt tam Ato episcopus frater ejus Mauro de Paliarensi terra, quam ille prefatus comes de Ripacurza. Qui accipiens uxorem filiam Galindonis comitis nomine Tota, tenuit Superarbiam terram et populavit eam; et in his tribus comitatibus erat episcopus frater ejus Ato. Ragemundus comes fuit filius ejus temporibus Ludovici filii Karoli. Unifredus comes fuit filius Ragemundi temporibus Lotarii, et Odisindus frater ejus episcopus, et Aimericus episcopus qui dedicavit ecclesiam in Spelunca frigida, et Hosindus episcopus ecclesiam Sancti Adriani in Paliari comitatu, et Ato episcopus ecclesiam Sancti Andree in Barraves, anno secundo Karoli regis. Supradicti comites et episcopi temporibus suprafatorum regum tenuerunt Superarbium, Ripacurzam et Paliaris. Aimericus episcopus fuit captus a Sarracenis in ecclesia Sancti Vincencii in Rota, qui dedit nepotem suum obsidem pro se et pergens Franciam redemit nepotem suum, inde ferens redemptionem. Hec omnia, si quis studiose invenire voluerit, legat cartas donacionum Alaonis monasterii, Oarrae, Taverne, Oreme, Sancti Victoriani. Post hos comites fuerunt in supradictis locis: Arnaldus, Willelmus, Ysarnus, Miro, Berengarius, Bego.*

Bernardus comes prefatus tenuit comitatum de Læcrimas usque in Madirero. Qui moriens divisit comitatum tribus suis filiis: Raimundo Ripacurcia, Borrello Paliaris, Mironi de flumine Nogarole usque in Nogariam. Mirone mortuo diviserunt terram ejus Raimundus et Borrellus. Raimundus tenuit Ripacurciam usque in Caton et Valle Boinam et Sanctum Petrum de Nubibus et Superarbi usque in Madirero.

Huc usque de comitibus, ex hinc de episcopis.

In temporibus Bernardi supradicti comitis, Ato frater ejus tenuit episcopatum in Ripacurcia et in Aran et Paliaris et Superarbi atque desierant esse episcopi in Ilerda. Post eum Oriulfus sicut antecessor ejus tenuit similiter. Isto mortuo, Odisendus, frater Unifredus comitis, tenuit in supradictis locis episcopatum similiter. Post cujus obitum Aimericus fuit episcopus in supradictis locis. Qui autem captus est a Mauris in castro quo dicitur Roda. Ipso scilicet tempore divisus est episcopatus a Sunnario Paliarensis comite quia desierant esse in Ripacurcia proprii comites, cum prefatus episcopus in captione esset pro eo quod episcopus non potuit resistere sibi [vim] auferentibus. Isto sepulto electus est ab abatibus Ripacurcie Burrellus, et [consecratus] (*ms. congregatus*) est apud Urgellum. Cujus electio est aduc scripta in Urgello. Post cujus obitu Arnulfus electus est in episcopatum Ripacurcie et consecratus apud Burdegalem; et post istum Salomon Rivipollensis monachus factus est episcopus qui quantum potuit melioravit episcopatum cum Ranimiro venerabili rege. Quo egecto ab episcopatu acusatione suorum, electus est episcopus probus Raimundus Dalmacii, qui astutia et sanguine et precibus a religioso domino Sancio rege effici ex paupere episcopatu mediocrem, et posuit sedem suam in Rota pro eo quod prefatus rex dedit sibi in alodium Rotam et vocatus est primus Rotensis episcopus. Ante eum vero episcopi Ripacurcensis vocabantur. Post cujus obitum electus est domnus Pontius, qui Barbastrensensis vocatus est episcopus eo quod in diebus ejus capta sit civitas Barbastrum; et ipse impetravit a duobus apostolicis Urbano et Pascali privilegium super Barbastro et Ylerda cum omnibus terminis suis.»

De l'autor d'aquesta continuació, personalment, no en sabem res; a notar sols que seria també més o menys home d'arxiu, car fa constar que l'acta d'elecció del

bisbe Borrell es trobava a l'Arxiu d'Urgell, cosa que sabem certa. En Valls remarca que havia «recollit també dades tradicionals, més o menys confuses, i així no sempre fou exacte, ans bé incorregué en equivocacions i acceptà llegendes i alteracions cronològiques remarcables, que provenien ja indubtablement d'una època anterior al seu temps»¹⁸. En rigor les fonts llegendàries provenien ja del Cronicó de Domènec i el continuador pescà les equivocacions que hi afegí en alguna de les falsificacions documentals de darrers de l'XI, de les quals ens ocuparem més avall¹⁹.

LA «CRÒNICA D'ALAÓ RENOVADA»

En un espai blanc, folis 103 vers i 104 recte, del Cartoral d'Alaó conservat a la Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història de Madrid²⁰, s'inclogué a últims del segle XIII, és a dir dos segles més tard de l'època en què fou segurament iniciat el Cartoral, el text d'una Crònica sobre la successió dels comtes de Pallars i Ribagorça i la dels bisbes de Roda, que ha servit de base a tota la historiografia del país a començar per Pellicer i Zurita. És la que anomenarem «Crònica d'Alaó renovada».

Tal com ens ha estat tramesa la Crònica consta d'un nucli principal i de tres afegits posteriors.

El nucli principal conté la relació dels comtes des de Bernat de Ribagorça, estenent-se per les dues rames, de Pallars fins al comte Arnau Miró, i de Ribagorça fins al comte Ramon Berenguer IV a través dels reis de Navarra i Aragó; seguida de la relació dels bisbes de Roda des d'Ató, el germà del comte Bernat, fins a Pere Guillem que morí en el setge de Fraga. D'aquest nucli principal podem donar-ne dues referències certes: la primera sobre l'època de redacció, la segona sobre la seva font bàsica.

L'autor, en parlar del comte de Pallars Arnau Miró, diu: «cujus tempore hec memoria renovata est. Et sunt anni a nativitate Domini MCLIII». És ben clar, doncs, que aquest nucli principal fou escrit en aquesta data de 1154²¹.

18. VALLS-TABERNER, *Una antiga relació històrica ribagorçana*, pàg. 458.

19. Vegeu també ací: ABADAL, *Presentació a la Cançó del pros Bernart*, pàg. 28. En aquesta Presentació sostenia l'opinió que el present text amplificat hauria estat redactat a la seu de Roda, d'on provenia el còdex que ens l'ha conservat. El senyor Coll i Alentorn, en donar compte del meu treball en *Estudis Romànics*, 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1947-1948, pàgs. 264-266, fa un seguit d'observacions atinadíssimes per a concloure que el lloc de redacció degué ésser el monestir d'A-

laó, el mateix lloc on havia treballat el monjo Domènec el text originari, i aquell mateix on fou cinquanta anys més tard renovat i ampliat aquest segon text del Cronicó. També afina de dos anys més la data probable de redacció, situant-la entre 1099-1104. Adopto amb convenciment les conclusions del més expert erudit de la nostra historiografia.

20. Sobre el Cartoral vegeu més avall pàg. 89.

21. No es comprèn, doncs, com SERRANO i SANZ, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 56, pogués dir referint-se al possible autor «que se trata de un cronista relativamente moderno, de un monje

Per redactar-lo es prengué per base el «Cronicó II d'Alaó» que acabem de publicar i analitzar en aquest treball, «renovant-lo» fins a la data de redacció, com diu la mateixa Crònica. La renovació prengué molta volada en la part que es refereix als comtes i fou molt concisa, per bé que precisa, en relació amb els bisbes. En el text que dono a continuació he fet posar en lletra cursiva el que ha estat textualment copiat del «Cronicó II d'Alaó».

Si coneixem la data i la font bàsica d'aquest nucli principal de la «Crònica d'Alaó renovada», en canvi desconeixem l'autor, sobre el qual sols podem fer suposicions. La poca extensió que dóna en la seva renovació als bisbes en comparació als comtes, ens l'allunya de la seu de Roda i ens confirma el monestir d'Alaó, lloc on fou conservada la seva obra, com a lloc també de redacció: ho confirma encara la informació històrica que se'n fa en el text parlant del comte Unifred, quan diu: «Iste vero quia non habebat liberos multa bona dedit ecclesiis, et precipue Alaonis monasterio in quo ipse et uxor ejus post mortem tumulati sunt.» Probablement, doncs, fóra un monjo alañès, bon coneixedor de l'arxiu de la casa i de les llegendes tradicionals que sobre el comte Bernat vivien en la regió²². Aquest monjo autor presumeix d'una erudició rebuscada que llueix en els comentaris amb què adorna la seva, altrament seca, narració. Així a continuació de la nota esmentada sobre Alaó, comenta sàviament: «A Ludovici enim filii Karoli — vol al·ludir a Lluís el Pia-dós — tempore, fuit mos regum et comitum ut unusquisque monasterium construeret in quo post mortem tumulatus esset.» Encara és més pretensió el comentari etimològic sobre el mot Sobrarbe: «Quod modo dicitur Superarbium olim vocabatur territorium Berbitanum (Barbatània); cum autem homines Superarbi Barbastrum perdidissent, a quodam montem qui dicitur Arbi, eo quod super eum starent Christiani et de subtus Mauri, vocaberunt se Superarbenses, id est super illum montem stantes; modo vero vocare convenit eos Barbastrinos quia jam Dei gracia capta Barbastra et a Christianis possessa, dignum est ut nuncupentur sicut antiquitus.»

Malgrat aquesta propensió a la fantasia erudita, l'autor de la «Crònica d'Alaó» és un home ben informat així que va aproximant-se al seu temps i que disposa per tant de bones fonts arxivístiques i de tradició oral. El pare Pasqual ja ho cons-

de Alaón que, á comienzos del siglo xv, se dedicó a estudiar los orígenes de Ribagorza y añadió su pequeña crónica al viejo Cartulario de aquel monasterio para que su obra pareciese de mayor antigüedad y fundamento». Opinió compartida per VALLS-TABERNER, *Una antigua relación histórica ribagorçana*, pàg. 458. En canvi el pare LA CANAL,

España Sagrada, XLVI, pàg. 215, ja veié clar que «no se puede dudar que lo que dice de los condes en el segundo párrafo se escribió en el año 1154».

22. També sobre aquest particular vegeu la meua Presentació a *La Cançó del pros Bernart*, pàgines 30-31.

tatà: «Mas, aunque en lo tocante a los tiempos distantes de él, no merezca crédito el monge escritor del Cartoral de Alaón, como ni el de Roda, si empero en las noticias de aquellos en que florecieron los dos o inmediatos a ellos»; i després de copiar-ne un fragment, afirma: «He querido poner aquí ese precioso monumento porque lo he hallado conforme con las memorias auténticas que he visto...²³»

Els tres afegits posteriors al nucli principal que indicàvem tenen un caràcter més sec i ben diferenciat d'aquest.

El primer, encapçalat amb la rúbrica «Adhuc de episcopis», s'ocupa dels bisbes de Roda a partir de Ramir, el futur rei d'Aragó, i continua pels lleidatans fins a Pere d'Albalat (1236-1238).

El segon afegit són uns annals que després d'anotar la mort de Carlemany i la presa de Barcelona per al-Mansur, consignen principalment els òbits de comtes i bisbes urgellesos i en menor proporció de pallaresos, aragonesos, castellans i barcelonins, i que es prolonguen fins al 1131.

El tercer i últim afegit, amb lletra diferent en el Cartoral, s'estén des del bisbe Ramon de Poblet (1238-1247) fins a Guillem de Fluvià (1283-1284).

La «Crònica d'Alaó renovada» fou publicada per primera vegada pel P. de La Canal, en l'apèndix 36 del volum XLVI de l'*Espanya Sagrada*. Modernament tornà a publicar-la Serrano i Sanz en *Noticias y documentos del condado de Ribagorza*, pàgina 56. Els dos extragueren el seu text del Cartoral d'Alaó. El P. Pasqual i el P. Llobet que inclogueren la «Crònica d'Alaó» a darrers del XVIII i primers del XIX respectivament, en les seves *Colección de monumentos antiguos pertenecientes a los siglos oscuros de la Historia de España*, monument 19, el primer²⁴, i *Colección diplomática de Gerri*, document 5 de l'Apèndix I, el segon²⁵, tragueren les seves còpies d'una tercera tardana, en paper, que existia en l'arxiu del mateix monestir d'Alaó, caixó de Vilet, quadern 1, feta a la vegada sobre la del Cartoral; en son temps el Cartoral ja havia estat extret del monestir. El P. Pasqual fa constar que «en el monasterio de San Juan de la Peña se guarda otra copia que no corresponde en todo a la de la O, especialmente en lo de la captividad del obispo Aimerico». És una llàstima que aquesta darrera sigui perduda i no puguem aprofitar-la.

23. PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallás*. Tremp, 1785, pàgs. 92-93, nota.

24. La «Colección de monumentos» es troba en el volum X, pàg. 619 ss. dels *Monumenta* del P. Pasqual, a la Biblioteca de Catalunya, ms. n.º 729. El P. Traggia, aprofitant la còpia del P. Pasqual,

n'inclogué una altra de parcial en el vol. V de la seva *Colección* a la Reial Acadèmia de la Història de Madrid, ms. B 139.

25. Conservada en la Biblioteca de Catalunya, ms. n.º 426.

Les dues de Pasqual i Llobet disposant, com disposem directament, del Cartoral d'Alaó d'on han derivat, no interessien. El text de la Crònica, segons el Cartoral, és aquest:

«Bernardus comes Rippacurtie habuit conjugem nomine Totam, filiam Galindonis comitis Aragonis, ex qua genuit iii filios: Regimundum et Borrellum et Mironem. In tempore hujus Rippacurtia et Paliars serviebat Mauris; et fertur esse ex progenie Karoli, cujus virtute prephatus comes cum Francis expulit ex supradictis locis et de Superarbio, quam terram acceperat cum prephata uxore sua, Mauros usque ad Calasanz. Franci vero qui venerunt sibi in adiutorium ex Francia, adhuc in his terris retinent pristinum nomen et ipsi et terre eorum. Fuit autem comitis cujusdam Raimundi filius, qui etiam ob munimine virtutis miliciam Machabeus, et quia cepit marcham, marchio, dictus est. Edificavit unum monasterium nomine Ovarra, in quo ipse et uxor ejus sepulti sunt. Iste tenuit comitatum de *Lacermas usque in Madireio*. Qui moriens divisit comitatum suum tribus filiis suis: *Regimundo, Rippacurtiam; Borrello, Paliars; Mironi, de Nocharola flumine usque in Nochariam*.

Mirone mortuo absque liberis diviserunt terram fratres illius.

Regimundus tenuit Rippacurtiam usque in Codon, et vallem Boyuam et Sanctum Petrum de Nubibus, et Superarbiam usque in Madireio. Reliquam autem terram de Paliars habuit Borrellus. Regimundo prephato comiti Rippacurtie fuit uxor Garsendis nomine de Galliis, et Ava filia Regimundi fuit uxor comitis Sancii de Castella. Unifredus, Arnaldus et Isarnus et Odisendus episcopus fuerunt fratres, filii Regimundi predicti comitis.

Borrellus Paliarensis comes habuit filium nomine Lupum. Lupus vero genuit Suniarium, et Suniarium Raimundum Suniarii et Guillelmum Suniarii. Raimundus Suniarii genuit Raimundum. Raimundus vero habuit tres filios, Petrum scilicet et Bernardum et Arnaldum. Petrus itaque tenens comitatum patris sui, mortuus est sine liberis. Post hunc Bernardus frater illius, comitatum tenuit, qui mortuus propria morte in hoste de Malacha dum reverteretur, unam tan-

tum filiam habuisse dicitur, nomine Dolziam. Post cujus obitum, comitatum nepos illius, filius fratri sui Arnaldi Raimundi adeptus est, nomen ejus Arnaldus Mironis, cujus tempore hec memoria renovata est. Et sunt anni a Nativitate Domini .MCLIII.

Unifredus, filius prefati Regimundi comes Rippacurtie, habuit uxorem nomine Sanciam, qui mortuus est sine filiis. Iste vero quia non habebat liberos multa bona dedit ecclesiis, et precipue Alaonis monasterio in quo ipse et uxor ejus post mortem tumulati sunt. A Ludovici enim filii Karoli tempore fuit mos regum et comitum ut unusquisque monasterium construeret in quo post mortem tumulatus esset.

Post mortem eorum Ysarnus, frater Unifredi, tenuit Rippacurtensem comitatum, quem occiderunt Mauri in Monte Sion. Tota soror Unifredi, post mortem Ysarni fratris sui, habuit maritum Suniarium nepotem suum. Post mortem Suniarii et fratrum suorum, quia vidua et sine filiis remansit, missit ad Castellam per nepotem suum nomine Guillelmum Ysarni, quem genuerat Ysarnus prefatus ex concubina, qui erat in curia regis Sancii avunculi sui. Illo vero veniente cum magno exercitu dato sibi a rege prefato, Mauri qui occupaverant comitatum (Pampilone) [Rippacurtie] totum, fugerunt victi ab eo. Quem occiderunt homines in Aran, eo quod terram illam vendicabat, quia pater et avus ejus, et precipue Atho episcopus frater Bernardi comites, possederant, et pro eo quod jure hereditario eam terram expetebat dixerant intra se: hic est heres, venite, occidamus eum et habebimus hereditatem ejus. Qui adhuc, heu pro dolor, sunt sine domino.

Post mortem ejus rex Sancius tenuit comitatum Rippacurtie, qui ei accidebat jure propinquitatis tali modo: Major comitissa, soror comitis Sancii de Castella, fuit uxor comitis Paliarensis Raimundi Suniarii; quam dimissam consanguinitatis causa, cogitavit eam eicere a Rippacurtia; quod cum non posset, timore suo stetit in terra sua Rippacurtia, sedens in valle

Sositana; que cum inde expulsa esset ab iniquis Rippacurcie, rediit in terram Castelle. Rex Sancius Pampilonensis habuit uxorem filiam predicti comitis Sancii de Castella, nomine Majorem, ex que genuit Garsiam, Fredelandum et Gonzaldum; que habuit postea maritum Pontium Tolose. Et inde venit in Rippacurtiam et edificavit ibi multa castella, et Mauros inde expulit, et filium suum Gonzaldum comitem in ibi constituit, qui occisus est a apud Alascorre.

Isto vero mortuo, prefatus rex Sancius filium suum nomine Ranimirum comitem loco ejus constituit. Qui cum nobiliter regeret terram, occisus est a Mauris in bello apud Gradus.

Post cujus obitum dominus rex Sancius filius ejus, vir religiosus, tenuit comitatum.

Illo defuncto anno M^oXC^oIII^o in obsidione Osche ob vulnere sagite, dominus Petrus filius ejus tenet comitatum, qui anno Incarnacionis Domini M^oCII cepit Calasanz, et iste habuit magnum bellum in obsidione Osche cum Mauris, et adjuvante Deo illos superavit campumque obtinuit, et civitas jam dicta illi reddita est anno .M^o.XC^o.VII°.

Quo ex propria migratione mortuo in Aran, Ildefonsus frater ejus tenuit comitatum, qui omnibus diebus vite sue expugnavit Mauros et multociens debellavit eos ac superavit, et nunquam cum eis pacem habuit nisi cum subjectis sibi, civitatemque Cesaraugustanam longa obsidione cepit anno .M^oC^oXVIII^o.

Post mortem ejus, quia non habuit filium, Ranimirus frater ejus monachus tenuit comitatum. Qui videns obiisse fratres suos sine filiis, consilio magnatorum suorum uxorem accepit ex Francia, habuitque ex ea filiam quam quidem marito tradidit cum universo regno suo, videlicet Raimundo Berengario comiti Barchinonensi; ipse vero pristinum monasticum ordinem serviturus Deo recuperavit.

Prephatus vero comes Barchinonensis tenens regnum, nec non et comitatum predictum, navigavit cum magna hoste et obsedit Almariam, quam debellando cepit anno Incarnacionis Domini M.CXLVII. Deinde veniens, Tortosam similiter cepit anno M^oC^oXLVIII^o. Post hoc obsedit Hylerdam et cepit. Tunc reddita est ei Fraga, et omnia castella et municiones que illi sub-

jecte erant reddiderunt se prephato comiti anno M^oC^oXLVIII., exceptis Miraveti et Siurana, quos postea obsidendo et debellando cepit.

Hucusque de comitibus. Ex hinc de episcopis.

In temporibus Bernardi suprascripti comitis, Atho frater ejus tenuit episcopatum Rippacurcensem et Paliarenssem et Superabensem et Aran. Quod modo dicitur Superarbium olim vocabatur territorium Berbitanum; cum autem homines Superarbi Barbastrum perdidissent, a quodam monte qui dicitur Arbi, eo quod super eum starent Christiani et de subtus Mauri, vocaverunt se Superarbenses, id est super illum montem stantes; modo vero vocare convenit eos Barbastrinos quia jam Dei gracia capta Barbastra et a Christianis possessa, dignum est ut nuncupentur sicut antiquitus, quia desierant esse episcopi in Hylerda.

Post eum Horiolfus, sicut antecessor ejus, tenuit similiter.

Isto vero mortuo, Odisendus frater Unifredi comitis, tenuit in supradictis locis episcopatum similiter.

Post cujus obitum Aimericus fuit episcopus in supradictis locis. Qui autem captus est a Mauris in castro quod dicitur Rota. Ipsius tempore divisus est episcopatus a Suniario, Paliariensi comite, quia desierant esse in Rippacurtia proprii comites; cum prophatus episcopus in captivitate jaceret, non enim potuit episcopus resistere sibi vim inferentibus.

Isto sepulto electus est ab abbatibus Rippacurcie Borrellus, et consecratus est apud Urgello: cujus electio adhuc est scripta in Urgello.

Post cujus obitum Arnulfus electus est et consecratus apud Burdegalem. Et post istum Salomon Rivipollensis monachus episcopus fuit, qui quantum potuit melioravit episcopatum cum Ranimiro venerabili rege; cui prefatus rex Rotam dedit per hereditatem jure perpetuo.

Quo ejecto ab episcopatu accusatione suorum, electus est probus Raimundus Dalmacii, qui astucia et sanguine et precibus a religioso domino Sancio rege, effecit ex paupere episcopatu mediocrem, et possuit sedem suam in Rota, et vocatus est primus Kotensis episcopus; [ante eum vero] episcopi Rippacurcenses vocabantur.

Post cujus obitum Lupus fuit sed dimisit episcopatum, nec diu tenere voluit.

Post quem electus est dominus Poncius, qui *Barbastrensis episcopus* dictus est ideo quod in diebus ejus capta sit *Barbastro*, et ipse hoc impetravit a duobus apostolicis *Urbano et Paschasio* et a domino *Petro rege Aragonensi*.

Huic successit bone memorie et vite venerabilis sanctus *Raimundus*, post gloriosam mortem cujus *Stephanus* electus est. Cui nolenti suscipere episcopalem consecrationem, finita tamen eleccione, successit *Petrus Guillelmi*, monachus *Sancti Victoriani*, qui mortus est gladio in obsi[di]one de *Fraga* cum innumerabili multitudine christianorum pereuncium in bello.

Adhuc de episcopis.

Post mortem *Petri Guillelmi* episcopi electus est in episcopatu *Ranimirus*, *Tomerensis* monachus, frater *Ildefonsi regis Aragonensis*. In illis diebus mortuus est prephatus rex. Cui successit in regno predictus *Ranimirus* frater ejus causa videlicet necessitatis, eo quod non esset ei consanguineus qui regnum adipisci meretur.

Tunc *Gaufridus*, *Tomerensis* monachus, factus est episcopus.

Post cujus obitum omni clero et universo populo acclamante electus est episcopus dominus *Guillelmus Petri*, qui totis viribus suis *Mauros* expugnans, multa castella illis abstulit, alia obsidendo atque alia debelando capiens, titulo *Christi* subsignavit. In tempore cujus *Hilerda* civitas obsessa et Dei nutu cum omnibus finibus suis es capta, et predictus sedem suam *Hilerdam* Dei gratia obtinuit, que diu captiva sub jussione infidelium paganorum fuerat, ac deinceps vocatus est *Hylerdensis* episcopus.

Post cujus obitum successit in episcopatu *Ylerdensi* *Berengarius*, frater regis *Yldefonsi*, qui postea fuit *Narbonensis* archiepiscopus, et in loco ejus fuit consecratus dompnus *Gombaldus* episcopus, post cujus mortem successit in *Ylerdensi* episcopatu domnus *Berengarius*, xxx et iii annos; post mortem vero ejus fuit consecratus ibi magister *Petrus de Albalath*, et post annum et medium fuit factus *Tarrachonensis* archiepiscopus.

Anno *Incarnationis Domini* dcccxiii obiit *Karolus Magnus*.

Anno dccccclxxxv capta est *Barchinona*.

Anno m^ox^o obiit *Ermengaudus* filius *Borrelli*, apud *Cordubam*.

Anno m^oxxx^ovi^o obiit *Ermengaudus* peregrinus.

Anno mxl, dedicacio *Sancte Marie* sedis *Urgellensis*, et obiit *Eribaldus* sedis episcopus.

Anno mxc obiit *Ermengaudus* in *Barbastro*.

Anno mlxxv obiit *Guillelmus Guifred* episcopus *Urgellensis*.

Anno mxcii obiit *Ermengaudus* de *Girb* et *Bernardus Guillelmi* episcopus *Urgellensis*.

Anno mxcviii obiit *Raimundus Raimundi* comes *Paliarensis*.

Anno mxcviii *Jherusalem* capta est.

Anno mchii obiit *Ermengaudus* de *Molgeruza*.

Anno mchiii obiit *Petrus Sancii* rex *Aragonis*.

Anno mcviii obiit *Adefonsus* rex *Castelle*.

Anno mciiii *Maliorgas* capta est.

Anno mcxxii obiit sanctus *Odo* episcopus *Urgellensis*.

Anno mcxxvi obiit *Kalistus* papa et sanctus *Raimundus Barbastrensis* episcopus, et *Bernardus* comes *Paliarensis*.

Anno m.cxxxii obiit *Raimundi Berengarii* comes *Barchinonensis*.

Fuit in loco ejus frater *Raymundus* episcopus, qui erat abas *Populeti*. Post mortem istius successit in episcopatum *Ilerdensi* frater *Guillelmus*, et mortuo isto fuerunt duo elecciones facte: una de *Berengario* de *Peralta*, et altera de *Guillelmo* de *Monte Catano*, canonicis *Ilerde*; post magnam altercacionem eleccio dicti dopni *Berengari* de *Peralta* a domno papa fuit finaliter confirmata, et die qua confirmacionem recepit mortus fuit, per quem Dominus multa mirabilia operatus fuit; postea dictus *Guillelmus* de *Monte Catano* sublimatus est iterum episcopus *Ilerdensis*, et post obitum vero istius, *Guillelmus* de *Fluviano*, archidiaconus *Rippacurcie*, concorditer fuit sublimatus episcopus.»

LA FALSA «CANÒNICA DE TABERNA»

Es tracta d'una relació imaginària sobre la traslació d'unes relíquies de sant Pere, concedides pel papa sant Gregori Magne, des del sepulcre del Vaticà a la ciutat de Saragossa; més tard, quan la invasió sarraïna, foren novament traslladades i dipositades al monestir de Sant Pere de Taverna. La relació de les dues translacions es suposa feta per un monjo d'aquest monestir, anomenat Belascut, en el seu llit de mort, dictant-la a base dels seus records i la tradició oral.

El prior de Meyà, don Manuel de Abad i Lasierra, en parla, ja en 1777²⁶, en la següent forma: «Sacaron en público (la Canónica de Taberna) Blancas, Brix Martínez, Pellicer y otros, diciendo que se hallaba en el libro gótico de San Juan de la Peña; lo que, junto con el aprecio y uso que hacían de ella estos autores, fácilmente se persuadieron otros que hallándose en libro tan autorizado, sin duda sería una de las memorias más antiguas y góticas que en él se conservaban. En el índice que presenté el año 1772, dejé notado que el abat Márques, prior que había sido de San Pedro de Taberna, quiso autorizar este conjunto de despropósitos, copiándolo en el libro gótico por los años de 1416».

Malgrat tractar-se, com diu molt bé Abad, d'un «conjunto de despropósitos», Serrano i Sanz pogué acusar encara a Saavedra i a Simonet d'haver pres la «Canònica» com una font autèntica²⁷. Nosaltres la citem aquí només per memòria i en atenció a la importància que li fou concedida en la historiografia antiga de la regió ribagorçana.

LA LÀPIDA SEPULCRAL DELS BISBES DE RODA

L'havia publicada per primera vegada el pare Pasqual en *El antiguo obispado de Pallàs*, Tremp, 1785, pàg. 14. El pare Villanueva més tard, la descriu, comenta i publica amb aquestes paraules²⁸:

«La inscripción de importancia que hay en esta iglesia, es la que está encajada en el plano de un poste frente del coro, en cuyo hueco hay un sepulcro descubierto en 1716, con muchos huesos que eran de varios obispos Rotenses anteriores al siglo XII. Dícelo la inscripción, que está sobre él, descubierta también ese año, como antes estuviese cubierta con cal. Esto y el descuido que debió haber en lim-

26. «Índice de varios códices antiguos que existen en los archivos de la Corona de Aragón, por el prior de Meyà, don Manuel de Abad y Lasierra. Año de 1777.» Ms. A 6, de la seva Colección en la Biblioteca de l'Acadèmia de la Història, Madrid.

27. SERRANO I SANZ, *Noticias y documentos del condado de Ribagorza*, pàg. 63.

28. VILLANUEVA, *Viage literario*, xv, pàgs. 160-162.

piarla, y sobre todo la mala calidad de la piedra común, que es una de las sillares del poste y escogieron para conservar esta memoria, hacen difícil la lectura de los versos leoninos de que consta, estando gastada y comida a cada paso. Interpretóla en 1745 Don Francisco Jovellar, canónigo de esta iglesia, como se verá en la «Disertación del obispado de Pallás», al fin. Comprobóla después su autor el canónigo premonstratense Don Jaime Pascual, y la ingirió en su dicha obra, apartándose sin razón de la lectura del Sr. Jovellar. Yo la he querido también comprobar más por curiosidad que por recelo de hallar algunas equivocaciones. Pero efectivamente las hay, y así daré la copia del estado actual de la inscripción, advirtiendo que la dividiré en los versos de que consta, ó lo que lo parecen».

+ PONTIFIC. ORIPTA... SUNT NOMINA SCRIPTA
 CORPORA SUNT SATRO CONDITA QIPE LOCO
 OC VIVIT TVMVLO SANCTVS RAIMVND^{VS} IN ISTO
 PRIMUS ODISSEND^{VS} ATO FVIT RELATVS
 TERCIO BORELL^{VS} AIMERIC^{VS} QVOQ^{VE} QVARTVS
 PRIOR FVIT ARNVLFVS SEXTVS ET IPSE LVP^{VS}
 SEPTIMVS EST IACOBVS IVSTVS CASTVS REVEREN.
 CVNCTIS PROPITIVS SIT DEVS IPSE PIVS.

En el buit que Villanueva deixà com iHegible en la primera ratlla els altres lectors: Jovellar, Pasqual, Llobet, hi llegiren «quorum». En lloc de «Lupus», en la sexta ratlla, llegiren «lumen», que segons Villanueva no digué mai i en canvi «Lupus» era segons ell claríssim.

En la còpia que Llobet dóna en la seva *Colección*²⁹ la inscripció portava encara aquestes ratlles introductòries:

«A. MCCXXV. Pax hic intranti: sint prospera cuncti precanti
 Pontifices sancti septem sunt hic tumulati, Rotenses episcopi.
 Venite prandete.»

el que ens donaria la data de la seva redacció.

No és la nostra missió entrar en disquisicions sobre aquesta làpida, que com a font històrica per a l'època que estudiem té una importància molt petita: senyallem només la seva existència deixant als epigrafistes el comès de fixar-ne el text i altres circumstàncies³⁰.

29. La inserí com a quart document en l'«Apéndice I» de la seva *Colección diplomática de Gerri*, ms. n.º 426 de la Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

30. A més de les disquisicions a les quals fa referència el P. Pasqual en la citada obra *El antiguo*

obispado de Pallás, el mateix pare Pasqual insereix un altre estudi fet pel canonge Boil de Roda, en 1745, sobre la làpida, en els seus *Sacra Cataloniae Monumenta*, vol. VIII, pàgs. 327 ss. a la Biblioteca de Catalunya, n.º 729.

LES FONTS DIPLOMÀTIQUES

En la quarta part d'aquest llibre, titulada «Diplomatari», es publiquen la sèrie de documents que sobre les nostres regions de Pallars i Ribagorça han arribat al nostre coneixement, referents als segles IX i X.

Llevat d'alguns escadussers, provenen dels antics arxius de Gerri, Lavaix, Alaó, Ovarra i Roda, avui inexistents. És una llàstima la desaparició absoluta d'altres possibles fons documentals de la regió, però és un mal que en tot cas porta segles d'existència. Els erudits, del segle XVI ençà, ja no en conegueren d'altres.

Com i de quina forma ens han arribat els textos diplomàtics un temps conservats en aquells arxius anomenats, és el que anem a aclarir ací. Aquest capítol, doncs, és com una mena d'introducció a l'alludida quarta part del llibre, al «Diplomatari»; calia no obstant inserir-lo ací perquè pertany de ple a l'estudi de les fonts d'informació que estem fent en aquesta primera part.

ARXIU I CARTORALS DE GERRI

L'arxiu del monestir de Gerri sofrí ja d'antic de la decadència de la casa. El pare Pasqual, en una memòria escrita a finals del segle XVIII, indica que «finalmente el ejército francés a las órdenes del conde de Moret, en el año de 1711, le dió el último golpe, y tan fuerte que por milagro se salvaron las pocas escrituras que hoy subsisten»¹.

Aquestes escriptures foren les que veieren Pontero, Abad i Lasierra, Pasqual, Caresmar, en el segle XVIII, i finalment Villanueva i Llobet i Mas a principis del XIX.

Amb la revolució de 1835 i la desamortització, àdhuc aquest fons de l'arxiu es dispersà, anant a parar en bona part a l'església veïna de Montcortès, on foren trobats

1. *Principios, progresos y decadencia del Real Monasterio de San Vicente (hoy de nuestra Señora) de Gerri; prerrogativas y excelencias de sus Abades y Cabiildo y Catálogo de todos sus Prelados,*

por el doctor don JAIME PASCUAL; publicada parcialmente en la *Revista de Ciencias históricas* publicada por S. Sampere y Miquel. Barcelona, 1, 1880, págs. 54-61.

per una missió de l'Institut d'Estudis Catalans en 1922-1923 «dos cartorals i un Ròtul del més alt interès»^{1a}.

Posteriorment, l'erudit alemany Pau Kehr afirmà en 1926 que una part de l'arxiu de Gerri es trobava entre els fons de la Biblioteca de Catalunya²; deia que es componia, a més d'un cert nombre de pergamins solts, d'un Ròtul, del segle XI, amb còpia de molts documents; d'un Cartoral, núm. 516, del segle XII, sencer; i de dos Cartorals més, un del XII, núm. 519, i un del XIII, núm. 520, fragmentaris. En els inventaris i registres que l'arxiver d'aquella Biblioteca, senyor d'Alòs-Moner, havia anat dreçant de tots els pergamins entrats a l'arxiu de la Biblioteca no es troba cap rastre d'una tal adquisició ni pertinença.

Això no obstant, avui figuren en aquest arxiu els tres Cartorals esmentats, i és una gran sort que finalment s'hagi salvat el Cartoral 516, perquè, com veurem, és de segles la font transmissora més important.

Efectivament, són 39 els documents que havent pertangut a l'antic arxiu de Gerri ens interessin a nosaltres per a l'època carolíngia que estem estudiant; d'aquests 39 documents, 23 són transcrits en aquest Cartoral núm. 5 = núm. 516; dels altres 16 el pare Villanueva ens deixà en el seu *Viage literario* nota de tres; el pare Caresmar, en el recull que envià a Fossà de Perpinyà, còpia de cinc; el pare Llobet en les seves col·leccions guardades a la Biblioteca de Catalunya, còpia de dos i nota de sis. Ens referim, és clar, a la transmissió primària de cada document, perquè de la majoria d'ells en tenim repetides transmissions secundàries, que seran convenientment anotades en el prefaci de cada document en publicar-se'n el text.

En conjunt, la tradició diplomàtica de l'arxiu de Gerri pot deixar-se establerta així:

Cartoral núm. 5, també núm. 516, conservat antigament en el calaix 7 de l'arxiu de Gerri i avui a la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, manuscrit núm. 1619. Escrit a tota pàgina sobre pergami, in 4.º El còdex és truncat en alguns llocs, de manera que pot considerar-se com una suma de fragments. La coberta al davant és tallada i pel darrera és feta aprofitant un pergami escrit amb lletra del segle XI. Cap al segle XVIII foren numerats els folis i els documents, amb 51 folis i la tapa posterior, i 119 documents, dels quals els dos darrers són escrits sobre la tapa. Des d'aleshores no s'han perdut més que els folis 3, 4 i 5, que contenen els documents 6, 7,

1a. Vegeu «Memòria dels treballs de l'I. d'E. C. per a 1922-23», publicada en *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VII, Barcelona, 1931.

2. KEHR, *Papsturkunden in Spanien vorarbeiten zur Hispania Pontificia, I Katalanien. I Archivberichte*. Berlín, 1926, pàgs. 174-175 i pàg. 73.

8 i 9 i part dels 5 i 10. Abans de la numeració s'havia extraviat algun full, cosa natural, puix que el còdex s'havia desenquadernat i es guardava en plecs desfets; en cert moment aquests plecs foren novament relligats, però perdent l'ordre, i així he pogut comprovar que l'actual plec format pels fulls 11-34 ha d'anar inclòs entre els fulls 47 i 50, i en canvi els fulls 48-49 han d'anar a continuació del 51. Es tracta, doncs, d'un còdex mutilat ja d'antic, i fou d'aquesta forma fragmentària i desordenada que l'utilitzaren els erudits del segle XVIII, sense que puguem obtenir una idea precisa del que s'hagi perdut. Tal com és, no obstant, i com indicàvem, ens transmet encara entre els seus 119 documents, 23 que ens interessen per a la nostra època, entre autèntics i falsificacions antigues. El Cartoral, fet a empentes, deixant blancs que després foren farcits, és escrit per diverses mans i en moments diferents; la base principal la formen les còpies de dues mans distintes, una de començaments del XII, altra de més entrat el segle; lletres posteriors arriben fins el XIII. En algun lloc s'ha esborrat una còpia anterior per a inserir-n'hi una de nova. La major part dels documents copiats pertanyen al segle XI, 50 d'ells del temps del rei Felip, 1060-1108.

Cartoral núm. 4, i també núm. 519, conservat antigament en el calaix 7 de l'arxiu de Gerri i avui a la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, manuscrit núm. 1620. Escrit a dues columnes, sobre pergamí, in folio petit. La lletra d'una sola mà i seguida és de darrers del segle XIII, essent l'últim document copiat del 1260: manquen les capitals que haurien d'anar en vermell. El cartoral és truncat, sense final, i per tant ignorem l'extensió que originàriament hagués pogut tenir. Tal com avui es conserva, es compon de 27 folis que contenen la còpia de 66 documents, numerats uns i altres cap al segle XVIII. Però ni aquest cos numerat es conserva sencer: s'endevina truncat en quatre fragments; 1.er, dels folis 1 al 8, amb els documents 1 al 19; 2.^{on}, els folis 9 i 10, amb els documents 20 a 24; 3.er, del foli 11 al 23, amb els documents 25 a 56; 4.^{rt}, del foli 24 al 27, amb els documents 57 a 66. Els documents copiats pertanyen en general als segles XII i XIII. No obstant, quatre d'ells, els 2, 3, 23 i 57 són anteriors i de l'època carolíngia que estudiem; però de tots quatre ja ens n'havia tramès còpia el Cartoral anterior núm. 5.

Cartoral núm. 2, i també núm. 520, conservat antigament en el calaix 7 de l'arxiu de Gerri i avui a la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, manuscrit núm. 1621. Escrit a plana sencera, sobre pergamí, in folio petit. La lletra d'una sola mà i seguida, és de principis del segle XIV. El cartoral és truncat i sols consta actualment de 8 folis, amb la còpia de 28 documents. La numeració d'uns i altres és posterior, de cap al segle XVIII. Els documents copiats pertanyen als segles XII i XIII, i un sola-

ment, el núm. 17, interessa a la nostra època, altrament també copiat en el Cartoral núm. 5.

Com ja hem deixat entendre, no es troba el *Ròtul del segle XI*, amb moltes còpies de documents que interessaven els temps carolingis, ni els pergamins solts, dels quals parlava Kehr. Per sort, un i altres foren vistos i utilitzats pels erudits del segle XVIII i principis del XIX que visitaren l'arxiu de Gerri.

El primer dels quals fou Carles Simon Pontero, que en tragué unes còpies incloses en el *Índice de los instrumentos que remitió don Carlos Simón Pontero al Excmo. Señor Don Josep Caravajal*, l'any 1757, manuscrit conservat avui a la Biblioteca Nacional de Madrid sota el núm. 13123, abans DD 145, en els folis 375-377. Les còpies de Pontero es refereixen a quatre documents, pel temps que ens interessa, i es diuen fetes a l'arxiu, ço que interpreto sobre pergamins i no sobre cartorals. Entre aquestes còpies, la de la butlla del 966; les altres tres són de falsos. De totes elles en tenim transmissió per altres vies.

Les còpies de Pontero anaven destinades a nodrir el gran diplomatari espanyol que aleshores estava en formació a l'Acadèmia de la Història de Madrid³; no és estrany, doncs, que les trobem aprofitades i repetides dins la *Colección* que pel mateix fi reunia el pare Andreu Marc Burriel per aquell temps, en el volum XXXI, folis 517 ss., de la dita collecció, a la Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història, de Madrid, signat Est. 25, gr. 2, C 31, i sota el títol «Varios privilegios, bulas i escrituras de las fundaciones de los monasterios de Aragón, Cataluña y Valencia».

Fracassada, desgraciadament, la gran collecció diplomàtica espanyola de l'Acadèmia, el prior de Meyà, don Manuel Abad i Lasierra, proposà a Campomanes, en 1773, la formació d'una Col·lecció de documents, manuscrits, inscripcions i monedes, per a la primitiva història d'Aragó, a base d'investigar els arxius de la Congregació claustral benedictina de la província tarragonina⁴. Abad hi treballà terriblement i el fruit del seu esforç es guarda també a la Biblioteca de l'Acadèmia, *Col·lecció de Abad y Lasierra*, 12-21-2 i següents. Encara que Gerri queia ja a fora de l'àrea geogràfica estudiada per Abad, no obstant, en el volum XII en recollí

3. Vegeu: MILLARES CARLO, *El siglo XVIII español y los intentos de formación de un Corpus diplomático*, en *Revista de la Biblioteca, Archivo y Museo del Ayuntamiento de Madrid*, II, Madrid, 1925, pàgs. 515 ss.

4. A la Biblioteca del Seminario de San Carlos,

de Saragossa (Est. 49, tab. 2, n.º 5221) es guarda un manuscrit, amb la firma autògrafa d'Abad, contenint un seu report de 1772 sota el títol: «Índice de los archivos de la Congregación Benedictina Tarraconense que con permiso de Su Magestad ha examinado D. Fr. Manuel de Abad y Lasierra.»

dues còpies, un fals de Carlemany, en el foli 19, i un altre fals del comte Isarn, suposat del 930, a foli 67.

Mentre des de Madrid s'anaven projectant les colleccions damunt dites, a Catalunya també, amb caràcter privat, però, alguns erudits empenien una semblant tasca de recopilació⁵, entre ells els més sobresortints els pares del monestir de Bellpuig de les Avellanes, sobretot Pasqual i Caresmar.

El pare Jaume Pasqual investigà personalment l'arxiu de Gerri, en prengué còpies i notes; és probable que se n'hagi perdut una part. En el volum v de la seva col·lecció *Sacrae antiquitatis Cataloniae Monumenta*, manuscrit núm. 729 de la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, es conté una *Clave Chronologica de las Épocas que mas conducen para arreglar la Historia general de España del tiempo más obscuro*, que s'estén de les pàgines 369 a 553, i començant l'any 695 arriba sols al 891. L'autor hi aprofita les seves notes de Gerri buïdant-hi els extrems d'alguns documents.

Les curtes notes que també sobre documents de Gerri inserí el pare Traggia en els primers folis del volum v de la seva *Colección* a la repetida Biblioteca de l'Acadèmia de la Història, de Madrid, signat B 139, no són pas filles d'investigació personal. El pare Traggia no anà a Gerri; per l'octubre de 1788 arribà a Bellpuig de les Avellanes i allí el generós pare Pasqual, que havia d'absentar-se, l'instal·là en la seva cambra on el pare Traggia pogué aprofitar-se de tots els materials reunits fins alèshores pel seu hoste. Aquest volum v del pare Traggia és, doncs, indirectament un volum més del pare Pasqual.

També a França, a darrers del segle XVIII, es volgué emprendre la formació d'un diplomatar general que compringués tot el país i àdhuc les regions limítrofes que un moment li foren sotmeses. El resultat d'aquesta iniciativa és l'anomenada *Collection Moreau*, la qual, ordenats cronològicament a partir del 777, conté 284 volums i es conserva a la «Bibliothèque Nationale» de París. Per a la feina de recopilació fou delegat al Rosselló l'advocat de Perpinyà Francesc Fossà, el qual estigué en relació amb el pare Caresmar, a fi d'obtenir la documentació de la Catalunya espanyola. El pare Caresmar envià a Fossà còpies dels arxius de Barcelona, Urgell, Camprodon, la Portella, Serrateix, Castellbò, Ager, Lavaix; de Gerri li trameté un recull que com-

5. Vegeu: ELIAS DE MOLINS, *Los estudios históricos y arqueológicos en Cataluña en el siglo XVIII*, en *Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción de D. A. Elías de Molins*, Barcelona, 1903. RUBIÓ I LLUCH, *La es-*

cuela histórica catalana, en *Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción del Dr. C. Parpal*, Barcelona, 1918. PAULUS F. KEHR, *Papsturkunden in Katalanien*, 1, pàgs. 29-42.

prèn fins a 15 documents per a l'època que estudiem i que es troben sota les dates respectives en els volums corresponents de la dita *Collection Moreau*, en segones còpies certificades per Fossà.

Després de Pasqual i Caresmar fou el pare Villanueva l'erudit visitant de Gerri. La visita li deixà un mal regust: «En el real monasterio de Santa Maria de Gerri no hallé tantas riquezas como me había prometido, y cuya sola esperanza pudo hacerme atropellar por tantas incomodidades de aquel viage, que jamás se borrará de mi memoria»⁶. En els apèndixs del seu *Viage* ens transmet tres còpies de documents de l'arxiu que ens interessin, i en el text ens dóna l'extret d'altres tres documents, dos dels quals no ens eren coneguts per cap altra font.

El darrer dels erudits que abans de la desaparició del monestir de Gerri s'ocupés del seu arxiu, fou el pare Francesc Llobet i Mas, que a més d'abat del monestir fou successor d'Abad i Lasierra en el priorat de Meyà i acadèmic de la Història⁷. Llobet ha estat l'erudit més especialitzat en l'arxiu de Gerri. A la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, es conserven d'ell tres manuscrits molt importants amb la seva obra. Un d'ells, el núm. 426, és una *Colección diplomática de Gerri* composta de 103 còpies que van del 782 (fals) al 1414; d'elles 28 pertanyen als segles IX-X i a Gerri. Si recorda el lector que hem fixat en 37 els documents que procedents de Gerri coneixem per aquesta època podrà judicar la importància que té la Col·lecció de Llobet, importància bon xic aminorada amb la reaparició del Cartoral núm. 5. En Valls-Taberner ha estat fins ara el que major utilitat històrica ha tret de la Col·lecció de Llobet, publicant-ne una pila de documents. No tots els documents que Llobet trobà a Gerri foren inclosos en la seva Col·lecció; aquesta era selectiva. En un segon manuscrit, el núm. 424, Llobet ens dóna un *Índice general chronologico de escrituras recogidas de diferentes archivos de España*, i ací registra 731 documents fins l'any 1303, dels quals 26 pertanyen al nostre temps i a Gerri, i de sis d'ells és la primera notícia que en tenim. Encara un tercer manuscrit de Llobet, el núm. 425, sota el títol *Cronología de los Condes y Marqueses de Pallars*, conté un seguit d'extrets documentals, la major part dels quals són repeticions de les notes donades en els altres dos manuscrits, però s'hi afegeixen algunes noves citacions procedents d'un arxiu que és titulat de Pallars,

6. JAIME VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, XII, Madrid, 1850, pàg. 58.

7. Vegeu: SAMPERE I MIQUEL, *Los orígenes del Condado de Pallás y su historiador Fr. Francisco Llobet y Mas*, en *Revista de Archivos, Bibliotecas*

y Museos, X. Madrid, 1904, pàgs. 373-398. Desgraciadament, l'estudi és truncat als començaments i per més que s'anunciava el «continuará» no se'n publicà res més.

i que ignoro quin pogués ésser, ja que no sembla pas que fos el familiar comtal que en definitiva anà a parar a la casa ducal de Medinaceli; cinc d'aquests extrets serveixen per a la nostra col·lecció, puix que fan referència a documents altrament desconeguts.

ARXIU I CARTORAL DE LAVAIX

Més desgraciat encara que el de Gerri fou l'arxiu de Lavaix. Quan el visitaren Abad i Lasierra, el pare Pasqual, Villanueva i el pare Llobet, deuria trobar-se ja exhaust de pergamins — només el pare Villanueva fa referència a un d'ells — i sols es conservava el Cartoral. Avui aquest és també perdut, no sabem des de quan, però segurament des de l'exclaustració; per sort Abad i Lasierra n'havia fet en 1782 una còpia sencera i molt acurada que es conserva a la Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història, de Madrid, en la *Colección* del seu nom, volum VI, Est. 21, gr. 3.ª, núm. 27.

La còpia d'Abad i Lasierra va precedida d'una introducció on explica com després de la guerra de Successió, a principis del segle XVIII, Lavaix hagué d'ésser abandonat per haver-se'n apoderat els lladres, que s'ho endugueren tot, «destrozaron enteramente su archivo y lo eligieron para su guarida, hecha la casa del Señor cueva de ladrones». Sembla que abans d'això l'arxiu ja havia patit molt amb les incursions del príncep de Foix.

Per si els lladres del XVIII haguessin destruït poc, la gent del país aprofità les tèrboles circumstàncies per acabar de despullar l'arxiu, amb el fi de fer desaparèixer les titulacions que perjudicaven llurs interessos. Quan els monjos tornaren, no pogueren trobar més que «pocos pergaminos rotos y dilacerados» «y son los que hoy componen su pobre y desordenado archivo tan obscuro y desaliñado que ni un pequeño índice tienen de aquellas miserables reliquias».

Sortosament, com dèiem, entre aquestes relíquies hi havia el *Cartoral* que pogué copiar Abad i Lasierra i que descriu així en la dita introducció:

«Cartuario ó códice manuscrito en pergamino, su forma quarto mayor, sin principio ni fin, cubierto con un pergamino ó escritura de desecho y a la parte de afuera tiene por título *Cartuarium Alodiorum Monasterii Lavacensis*; pero es de letra moderna: como falta el primer folio ignoramos el tiempo en que se escribió pero por un fracmento que ha quedado de la primera hoja y por lo que continua en la segunda se conoce que la primera escritura era una confirmación de los Castillos, Villas y Alodios del Monasterio de Lavax, aunque no puede translucirse quién fué el confirmante. La letra de todo él es bien formada y correcta, su forma de la que comúnmente llaman

Francesa y correspondiente al siglo XII. Está escrito con mucha limpieza, exactitud y propiedad, aunque algo descuidado y maltratado, sin que quieran asearlo por parecerles que la misma sordidez le da antigüedad; contiene setenta y seis folios útiles, casi todos de una misma pluma y carácter, excepto muy pocas planas al fin que parecen del siglo XIII. En la última plana ai un cathalogo de las Yglesias en que dice: tiene el Abad de Lavax la omnímada jurisdicción; pero es nota reciente y que quiere afectar el carácter de escritura antigua sin serlo.» «Está foleado en mitad de la plana, aunque parece de pluma posterior. Las letras iniciales son roxas con algún adornillo Franco-Gótico, y del mismo color son los títulos aunque el carácter de la letra no varía de la del cuerpo de la escritura, remeda los signos y trae algunas notas originales también roxas, que por lo común se reducen a el nombre de los Prelados, también trae las datas a el margen; pero éstas no siempre son correctas.»

La còpia d'Abad i Lasierra, en el lloc indicat, està estesa en lletra molt clara i acurada al llarg de 214 pàgines que contenen els folis 2 a 76 de l'antic manuscrit, indicant-se al marge la correspondència amb aquesta antiga foliació. Són transcrits en total 115 documents i un parcialment, el primer, truncat per manca del començament que corresponia al foli 1 perdut. D'aquests documents, 40 corresponen al període carolingi que ens interessa: 29 autèntics i 11 falsificacions. Es referèixen al monestir de Lavaix 15 autèntics i 9 falsos; al de Bellera, 7 i 2; al de Sentís, 1. A l'església secular de Sant Vicenç de Saurí, 6, tots autèntics.

A més d'aquesta còpia completa del cartoral, Abad i Lasierra copià altra vegada set documents del mateix recull en el volum XII de la seva esmentada *Colección*.

Per la seva banda el pare Pasqual ens transmet la còpia de quatre documents del cartoral, dels falsificats, en els volums X, pàg. 432, i XI, pàgs. 13 i 15, dels seus *Sacrae antiquitatis Cataloniae Monumenta*, a la Biblioteca de Catalunya; i en el volum III, pàg. 351, fa una disquisició sobre un dels falsos a nom del comte Fredol.

També el pare Llobet inclogué la còpia de cinc falsos del cartoral en el «Apèndice II» de la seva *Colección de Gerri*, manuscrit 426 de la Biblioteca de Catalunya; i la nota d'un a l'*Índice general*, manuscrit 424 de la mateixa Biblioteca.

En resum, malgrat la sensible pèrdua total de l'arxiu de Lavaix, el fet que Abad i Lasierra en copiés el Cartoral ens permet encara fruit del tenor dels documents més importants que hi foren un temps arxivats.

ARXIU I CARTORAL D'ALAÓ

La primera notícia que podem donar de l'arxiu d'Alaó són les paraules bon xic obscures que hi dedicà Andrés Simon Pontero en una *Relación* redactada l'any 1753⁸. Diu: «Los instrumentos o papeles fecfacientes que están en el Archivo del presente monasterio de Alaón, están en ligazas, unos en papel, otros en pergaminos y authenticos. Y el libro donde están copiados algunos instrumentos principales de la nueva fundación o restauración del mismo monasterio se titula «Capbreo de Tablas», cuyos originales están en el Archivo de la iglesia cathedral de la Seo de Urgel a donde fueron trahidos en tiempo de las guerras; en cuya calamitosa estación fué el dicho monasterio quemado y varias veces saqueado, que ha no haverse tomado la más zelosa providencia por el serenísimo rey Don Felipe segundo, poca o ninguna noticia se havria podido dar de lo antiguo.»

Com els «instrumentos principales» a què es refereix Pontero, copiats en el «Capbreo de Tablas» i conservats en l'Arxiu d'Urgell gràcies a la «zelosa providencia» de Felip II, són l'anomenada Carta d'Alaó amb les seves vuit confirmacions que el falsificador Pellicer suposà dipositades en el dit Arxiu urgellès, no cal dir la falta de base de les informacions de Pontero. Les còpies del «Capbreo de Tablas» devien haver estat fetes sobre la Col·lecció de Concilis del cardenal Aguirre. Prescindint d'aquestes còpies, poca cosa deuria quedar en l'arxiu. Pontero, en la mateixa *Relación* publica a continuació «copiadas fiel y legalmente todas las escrituras y reales privilegios que existen actualmente en el Archivo de dicho monasterio, originales unas y copias authenticas otras», i pel període que a nosaltres ens interessa es limita a copiar-ne dues, la falsa donació del bisbe Odesind a Alaó de l'església de Santa Maria d'Isclès i el precepte del comte Bernat de Tolosa del 871.

Abad i Lasierra, en la seva *Memoria* del 1772⁹ quan s'ocupa d'Alaó es queixa que, malgrat hi hagi algunes escriptures originals, «son pergaminos y copias desautorizadas», hi manquen les antigues, però sobretot «me hallé muy defraudado por no

8. «Breve relación de la fundación, donaciones, privilegios y antigüedades del Real Monasterio de Nuestra Señora de Alaón, vulgarmente llamado de la O, de la Congregación benedictina claustral Tarraconense y César-Augustana, sito dentro del Condado de Ribagorza, del Reyno de Aragón, hecha en el año de 1753» per ANDRÉS SIMÓN PONTERO a «Tarragona, 30 de agosto de 1753». Ms. conservat en el Archivo histórico Nacional de Madrid, Códices núm. 788. Un doble d'aquesta *Breve relación* es troba en el volum 31 de la *Colección* del pare

Burriel, al foli 400 i ss. del ms. Est. 25, grad. 2.ª, C. 31, de la Biblioteca de la Academia de la Historia de Madrid, volum titulat «Varios privilegios, bulas y escrituras de las fundaciones de los monasterios de Aragón, Cataluña y Valencia».

9. La *Memoria* era dirigida al rei i donava compte de les investigacions que li havien estat encomanades als arxius de la ratlla d'Aragó, i és firmada a San Victorián el 10 de desembre de 1772. Es troba copiada en el volum II de la *Colección* del mateix Abad i Lasierra, en la Biblioteca de la Real

acertar con las famosas actas de D. Domingo presbitero, monje de la O, de quien hacen especial memoria muchos historiadores. Estas, por las noticias que he podido adquirir, eran un excelente cartuario o becerro y no de pequeño volumen en el que estaban escritos los privilegios de esta casa...»

Seria després d'Abad quan el pare Pasqual visità Alaó, però de les notes i còpies que prengué dels documents de l'arxiu no n'ha quedat el manuscrit; no obstant, com hem explicat més amunt, l'havia deixat en 1788 el pare Traggia, quan aquest estigué a Bellpuig de les Avellanes, i Traggia ens ha llegat la còpia en el volum v de la seva *Colección* a l'Acadèmia de la Història, B 139. Ací es troben en dues sèries, la primera des del fol. 5 al 15, la segona dels fols 23 al 33; es fa constar que es tracta de «instrumentos sacados del Archivo de la O por don J. Pasqual». Com podrà veure's tot seguit aquests «instrumentos» eren molt pocs, especialment si es té en compte la riquesa extraordinària de l'arxiu primitiu que demostra el contingut del Cartoral que presentarem.

La pobresa de l'Arxiu en el segle XVIII ve confirmada pels investigadors de principis del XIX. Villanueva, *Viage*, XVII, pàg. 121, fa constar que no s'hi conserven les escriptures antigues i afegeix, parlant de manuscrits, que «es fama que los había muy apreciables por su antigüedad», però que no els hi trobà «porque los había extraído de allí el Sr. Abad y Lasierra», pàg. 126; altrament ell sols publica tres documents trets de l'Arxiu, dels anys 1077, 1104 i 1125. El pare Llobet buidà entre el seu *Índice* i els seus *Anales*¹⁰ el resultat de totes les seves investigacions a l'Arxiu d'Alaó i quedà confirmada la pobresa del seu contingut constatada ja per Pasqual-Traggia; encara notem que en l'entretemps devia haver perdut l'original de la donació del comte Bernat de l'any 949.

En resum, la migrada aportació que al nostre diplomatari carolingi ha pogut oferir l'Arxiu d'Alaó, tal com el pogueren aprofitar els erudits dels segle XVIII i principis del XIX, es redueix a vuit documents, dels quals tres ja ens són coneguts també pel Cartoral i dos són falsificacions; queden, doncs, limitats a tres aportacions positives, dues d'elles, però, importants: la donació del comte Bernat de maig del 949 i l'elecció de l'abat Oriolf de 970. En comparació a la sèrie de dos-cents vint-i-

Acadèmia de la Història de Madrid, Est. 21, grad. 2.ª, n.º 23. Un exemplar amb la firma autògrafa d'Abad es troba també a la Biblioteca del «Seminario de San Carlos» de Saragossa, Est. 49, tab. 2, n.º 5221, sota el títol: «Índice de los archivos de la Congregación Benedictina Tarraconense que con

permiso de Su Magestad ha examinado D. Fr. Manuel de Abad y Lasierra».

10. Manuscrit n.º 424 de la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, del qual ja hem parlat en ocasions de Gerri.

vuit documents que ens ha proporcionat el Cartoral, podem repetir que és ben poca cosa.

Què s'ha fet del migrat Arxiu a través dels desastres dels segles XIX i XX, no ho sabem; a darrers del segle passat el senyor de Moner afirmava «que los documentos y libros que fueron del monasterio se conservan en la casa parroquial de Sopeira»¹¹, però no diu quins llibres ni quins documents.

Cartoral. Hem fet repetides referències al Cartoral d'Alaó quan més amunt ens ocupàvem de les fonts narratives, concretament de la «Crònica d'Alaó» el text de la qual ens ha conservat. Tots els historiadors de Ribagorça, començant per Zurita, l'utilitzaren.

Però en arribar al segle XVIII sembla que el Cartoral havia desaparegut del monestir. Ja acabem de dir com Abad i Lasierra, en la Memòria de 1772, feia constatar que «me hallé muy defraudado por no acertar con las famosas actas de D. Domingo presbítero, monje de la O, de quien hacen especial memoria muchos historiadores. Estas, por las noticias que he podido adquirir, eran un excelente cartuario o becerro y no de pequeño volumen en el que estaban escritos los privilegios de esta casa...»

El pare Pasqual, en inserir la «Crònica d'Alaó» com apèndix 19 de la seva *Breve Colección de monumentos antiguos pertenecientes a los siglos oscuros de la Historia de España*¹², hi posava aquesta nota: «Aunque el Códice donde se ha copiado este monumento sea del tiempo del rey don Sancho Ramírez o de últimos del siglo XI, no es de la misma antigüedad toda la pieza, sino añadida como anotación o memoria en la hoja 104 del mismo Códice por una mano posterior (como lo previno ya en el siglo pasado en que existía aún el tal Códice en el monasterio de la O, el que copió de él toda la pieza, conforme al registro que queda de él en dicho archivo, cajón de Viler, quaderno 1).» Sembla, per tant, molt clar que el pare Pasqual tampoc no va veure a Alaó el Cartoral, i que per la «Crònica» es serví d'una còpia feta en el segle XVII.

És evident que tampoc no la hi va veure el pare Llobet, puix que ni en el seu *Índice* ni en els seus *Anales* no cita cap document dels continguts en ell i sí sols les peces d'Arxiu, pel que es refereix a Alaó; concretament en copiar la «Crònica d'Alaó» com a document cinquè del seu Apèndix I a la *Colección diplomática de*

11. SERRANO I SANZ, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 28.

12. En el volum X dels seus *Sacrae antiquitatis*

Cataloniae monumenta, ms. 729 de la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, pàg. 619 i ss.

*Gerri*¹³, diu: «El autor de las antecedentes actas o memoria parece las sacó de un libro del arcediano Dormer, cuyo título era *Casas de Alagón, Urrea, Diez de Aus, Zapata, Heredia y otras*. Hállanse registradas en el Archivo del Real Monasterio de la O, caxon de Vilet, cuaderno 1», que es la mateixa còpia del XVII assenyalada per Pasqual.

El mateix podem afirmar per Villanueva. Parlant de l'Arxiu explica que «no ha tenido la felicidad de conservar las escrituras de sus primeros siglos, como las han conservado casi todos los de esta provincia. De ellas no tienen sino copias en un libro del siglo XVI, y copias tan malas que no me atreví a tomar siquiera una nota de su contenido»¹⁴. No sabem quin pogués ésser aquest llibre de còpies del segle XVI, que no cal confondre amb el quadern del XVII aHudit per Pasqual i per Llobet, però és evident que no es tractava del nostre Cartoral. ¿Podria Villanueva fer referència també al Cartoral quan parlava dels «códices manuscritos» que hi havia hagut a Alaó i que tingué «el sentimiento de no hallarlos, porque los había extraído de allí el Sr. Abad y Lasierra, que después fué Arzobispo de Selimbria é Inquisidor general»? Villanueva es planyia, no sense reticències, d'aquestes sostraccions: «De estos robos literarios podría poner un largo catálogo. Mas ¿qué haré con referirlos, si lejos de castigarlos el gobierno, tal vez premia a sus autores enriquecidos con la hacienda común?»¹⁵

Uns anys més tard, el pare La Canal, continuador de la *España Sagrada*, podia servir-se de l'extraviat Cartoral «que — diu — hemos registrado cuidadosamente», permetent-li les seves còpies fer una llista de vint-i-quatre abats allí on el pare Huesca sols havia pogut proporcionar el nom de cinc. La Canal el descriu així: «Consta dicho código de 126 folios; está escrito en pergamino de doce pulgadas á lo largo y ocho á lo ancho. Se reduce á donaciones, compras y ventas y hay letras de varias manos; pero la principal es una á saber del monge Domingo. Así se espresa al fol. 106 ... Se nota desde luego el desórden con que se encuadernó el código; que la foliatura es posterior, y que el escribiente fué copiando las escrituras, etc., según se le presentaban»¹⁶.

No diu el pare La Canal on examinà el Cartoral, però és segur que fou a l'Acadèmia de la Història, de Madrid, on altrament fa constar que veié els papers referents a Ribagorça dels pares Caresmar, Pasqual, Abad i Traggia.

13. Manuscrit 426 de la Biblioteca de Catalunya a Barcelona.

14. VILLANUEVA, *Viage*, XVII, pàg. 121.

15. VILLANUEVA, *Viage*, XVII, pàg. 126.

16. *España Sagrada*, XLVI, pàg. 214.

Després d'ell el Cartoral ja no fou utilitzat fins al nostre segle per Serrano i Sanz, el qual en féu la principal base documental dels seus estudis i publicacions ribagorçanes.

En la dita Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història, de Madrid, té avui la signatura Est. 35, grada 4.ª, núm. 67.

Es un volum en pergamí, en 4.ta major, escrit a pàgina sencera, que en el seu estat actual consta de 126 folis numerats correlativament en el segle xvii. És possible que aleshores fos novament relligat i és evident que ho fou sense ordre ni concert com intuï el pare La Canal; el relligador reuní una sèrie de quaderns que es conservarien dispersos i no es fixà ni en la seva continuïtat ni en la seva integritat. Serrano i Sanz no s'adonà d'aquesta circumstància fonamental. Jo crec distingir en el volum actual l'acumulació de 15 quaderns, primitivament separats, que classifico així: 1.er quadern, folis 1-2 i 9-10, amb una falla després del foli 2; escrit per lletra D.

2.^{on} quadern, folis 3-8, farcit dintre el 1.er quadern, i que no comença ni acaba; escrit per lletra C.

3.er quadern, folis 11-26, començat amb una lletra, B, i continuant d'altra mà, B'; en el foli 12 un afegit amb lletra posterior.

4.ta quadern, folis 27-34, començat també amb una lletra, B i continuant per l'altra, B'; al final, 33 i 34, afegits de lletra més tardana.

5.^è quadern, folis 35-38; escrit per lletra E en els dos primers folis i sense acabar en lletres més tardanes els folis 37 i 38. Aquest quadern ja feia continuació al 4.ta en el segle xiv, puix que d'aquesta època hi ha una nota començada en el foli 34 i que passa al peu del foli 35.

6.^è quadern, folis 39-46; escrit per lletra B.

7.^è quadern, folis 47-74 i 77-80; començat amb lletra C, continuat per lletra C', i completat per lletra C''; amb alguns farcits de lletres posteriors.

8.^è quadern, folis 75-76, farcit posteriorment dintre el 7.^è quadern, escrit de lletres més tardanes.

9.^è quadern, folis 81-104; començat per lletra C, continuat per lletra C', i a partir del foli 98 escrit de lletres més tardanes.

10.^è quadern, foli 105, solt i tardà.

11.^è quadern, foli 106, que originàriament seria el primer del Cartoral, amb la nota de Domènec, i continuat amb lletra A, però sense acabar.

12.^è quadern, folis 107-108, sense començament ni acabament, escrit amb lletra posterior.

13.^è quadern, folis 109-114, sense començament ni acabament, escrit de lletra B'.

14.^è quadern, folis 115-122, sense començament, però sí amb el final, escrit de lletra C.

15.^è quadern, folis 123-126, afegit de lletres posteriors, diverses segons els documents, que s'endevinen afegits successivament.

En el foli 106, que començava un quadern i que, com hem dit, originàriament deuria ésser el primer, figura una nota que diu:

«In nomine Domini nostri Jhesu Christi. Incipit cartorarium quot fecit scribere domnus Bernardus, venerabilis atque magnificus abba Sancte Marie Alagonense, simulque cunta congregatio ibidem servientem, atque in presencia domno Raimundo venerabili Rotensis episcopo, dominantem atque imperantem hunc locum. Regnante Sancio rege. Hoc supra dictum cartorarium factum est in honore sancte Marie virginis vel sancti Petri apostoli. Dominicus presbiter vel monacus Sancte Marie Alagonis hoc fecit. Valeat in Christo qui regnet. Amen.»

L'abat Bernat havia estat nomenat pel bisbe Ramon l'any 1078; aquest bisbe regí la diòcesi de Roda des del 1076 al 1094; el rei Sancho Ramírez regnà del 1063 al 1094; del monjo Domènec, tret de l'anterior nota, no en tenim més notícia que la seva subscripció com escriptent d'un document de donació a Alaó i a l'abat Bernat de l'any 1088, que figura copiat al foli 80 del Cartoral; ací diu: «Dominicus monacus scripsit», el que permetria creure que encara no era prevere, com quan redactà la nota superior. Aquestes confrontacions ens portarien, doncs, als volts del 1090 com a data de redacció d'aquella nota. Seria l'època de plena execució de la iniciativa de l'abat Bernat d'ordenar i sistematitzar l'arxiu de la casa com una de les bases de la restauració del monestir que li havia estat encomanada pel bisbe Ramon Dalmau, comanda de la qual hem parlat amb detall més amunt en referir-nos al «Cronicó de Domènec» en el capítol sobre les fonts narratives, al qual reportem el lector per no repetir-nos.

Ara bé, quina fou la intervenció personal de Domènec en la redacció del Cartoral? Si la nota sobreescrita és redactada i escrita per ell, com sembla deduir-se del text, és evident que no posà la mà en les còpies del còdex; la lletra de la nota és diversa de les altres lletres que es segueixen en el Cartoral. Després de l'examen detingut que he fet d'ell jo m'inclinaria a creure que a Domènec li fou encarregada la direcció de l'empresa, que fou ell qui requisà l'arxiu, l'ordenà i preparà els documents per a la

còpia. A disposició de Domènec serien posats els amanuenses del monestir; sembla que originàriament aquests fossin quatre, que senyalem per les lletres A, B, C i D, però que aviat quedaren reduïts a dos B i C, els quals a la vegada foren després substituïts per uns altres escriptors. D'A només en queda una pàgina, la que segueix a la nota de Domènec, quadern 11.^è, havent-se perdut la continuació, que no fóra extensa. De D només en queden quatre folis, quadern 1.er, però també s'ha perdut una part. Fos perquè tinguessin altra feina o per altra raó qualsevulla, aviat, com dèiem, el treball quedà repartit entre B i C. B escriví 17 i 1/2 folis: féu sencer el quadern 6.^è, i començà els quaderns 3.er i 4.^{rt}; en aquest estat de la feina fou substituït per B' que acabà els dits quaderns 3.er i 4.^{rt}, i escriví el quadern 13.^è, del qual ens falta el començament i l'acabament; del que ens queda resulten escrits per B', 19 i 1/2 folis. C fou l'escriptor que major treball posà en el Cartoral, n'escriví, sense el que de la seva feina s'ha perdut, fins a 44 i 1/2 folis; els quaderns 2.^{on} incomplet davant i darrera, i el 14.^è, incomplet al davant; havent començat els quaderns 7.^è i 9.^è, que foren continuats després per C', i el primer encara per C''. En aquestes continuacions C' escriví 11 folis i C'' 6 i 1/2. Podríem afegir encara a tots aquests successius escriptors el de lletra E, que omplí 2 folis del quadern 5.^è, i va deixar interrompuda la feina.

Tot plegat, el conjunt de còpies fetes per totes aquestes lletres: Domènec, A, B, B', C, C', C'', D i E, representen 107 dels 126 folis que formen avui el Cartoral, i els documents copiats per elles són tots anteriors a l'època de l'abat Bernat, de manera que no hi ha cap raó per a no creure que ens trobem davant l'obra ordenada per aquest i segurament confiada a la direcció, preparació i control de Domènec. El que durés l'execució fa de mal dir; és probable que s'allargués bastant, i així ho fa suposar l'aparició dels substituïts B', C' i C'', i que arribés a girar-se el segle, però les lletres senyalades poden totes pertànyer a l'època dels darrers de l'XI —començos del XII, i no té cap base l'afirmació de Serrano i Sanz¹⁷, que «si realmente hubo un Cartulario hecho en el último tercio del siglo XI, cosa que ponemos en duda, el que ahora existe es posterior, y sólo en parte copia del que se supone ordenado por el monje Domingo». Serrano creu que el Cartoral «fué copiado en la segunda mitad del siglo XII, pero tiene algunos documentos intercalados con posterioridad»; la nota de Domènec la creu de «letra de principios del siglo XIII».

Els dinou folis restants del Cartoral, així com algunes intercalacions dintre espais que havien quedat blancs, són afegits posteriors sense ordre ni concert, de les lletres

17. SERRANO I SANZ, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 54, n.º 1.

més diverses del XII, del XIII i fins del XIV; es refereixen també i quasi sense excepció a documents que no ens interessin per a l'època que estudiem. No tenen res a veure amb l'obra primitiva de l'abat Bernat i el monjo Domènec.

Ens hem detingut una mica en l'estudi del Cartoral d'Alaó per la importància extraordinària de la documentació que ens ha transmès; quantitativament, amb els dos terços dels documents carolingis de Pallars i Ribagorça; qualitativament, amb els preceptes dels comtes carolingis de Tolosa i amb la col·lecció de cartes privades del segle IX més copiosa d'Espanya.

ARXIU I CARTORALS D'OVARRA

L'arxiu primitiu del monestir d'Ovarra degué passar a integrar-se en el del monestir aragonès de San Victorián, quan el rei Sancho Ramírez, en 1076, convertí el primer en priorat del segon¹⁸. En fer-se la incorporació seria un arxiu molt escàs; fou precisament a San Victorián on degué enriquir-se amb el tresor de falsificacions que han valgut una certa anomenada a la casa d'Ovarra entre els historiadors.

Quan per l'agost del 1788 el pare Traggia visità San Victorián, els documents d'Ovarra es trobaven dipositats en el «Cajón 7 del Archivo del Sr. Abad» amb una numeració correlativa al marge que anava de l'1 al 72; allí mateix hi havia un Cartoral en pergamí, de 23 fulls en 4.ta, i un Ròtul al volt del mànec de fusta¹⁹. Abad i Lasierra, en una memòria adreçada al rei, que porta la data de 1772, redactada a San Victorián mateix²⁰, diu referint-se als documents d'Ovarra: «Hay un número excesivo de escrituras y pergaminos pertenecientes a los derechos de esta casa; pero aparecen copias, y tan turbadas y confundidas (especialmente en las datas) que sería una producción monstruosa si arregláramos la sucesión de los Condes de Ribagorza conforme de ellas resulta. Las mismas escrituras están copiadas en un códice de pergamino y en otro de papel recio y antiguo, pero con iguales equivocaciones, sin que pueda asegurar de alguna que es original. Y sin embargo que malogré en su examen algunos días, no me atrevo a producir índice de ellas a V. M., pues siendo mi objeto apurar la verdad de la Historia con documentos ciertos, sería muy reprehensible hacer uso de documentos conocidamente adulterados.»

Amb les lleis de desamortització de la primera meitat del segle passat, l'arxiu

18. Vegeu el document d'incorporació en SERRANO I SANZ, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 42.

19. «Colección Traggia», vol. XII, fols. 165-175, a la Reial Acadèmia de la Història, B 146.

20. Memòria transcrita en el vol. II de la seva Colecció a la Biblioteca de l'Acadèmia de la Història, Est. 21, gr. 2.ª, n.º 23.

de San Victorián es desintegrà: una bona part anà a parar al «Archivo histórico Nacional», de Madrid, on els documents d'Ovarra formen una sèrie de 129 pergamins, des del 747 al 1554, continguts en els lligalls 376, 377 i 378. Una segona sèrie de 19 pergamins es trobava a principis de segle en poder del bibliòfil de Saragossa, don Gregorio García Arista. El mateix senyor guardava el Cartoral en pergami de 23 fulls, del segle XIII. Quant a l'altre Cartoral «de papel recio y antiguo» de què parlava Abad i Lasierra, se n'ignora el parador. Finalment, el Ròtul afluït per Traggia es conserva també a l'«Archivo histórico Nacional» en la secció de «Códices», núm. 1239, com una peça de valor²¹.

Desgraciadament, els documents i el Cartoral que posseïa el senyor García Arista s'han extraviat; entre els papers de la seva successió, llegats a la Universitat de Saragossa, no s'hi troben. El senyor García Arista, però, els havia deixat en vida al senyor Serrano i Sanz, perquè pogués copiar-los, i aquest en publicà bona part en la seva obra *Noticias y documentos de Ribagorza*; així en coneixem almenys el contingut; Serrano els cita amb el títol de «Documentos de San Victorián». Serrano i Sanz descriu el Cartoral així: «Es un códice copiado a mitad del siglo XIII; consta de 46 páginas numeradas en el siglo XVIII, con unas 30 ó 32 líneas cada una. El tamaño de la caja 118 × 200 mms. y el total 164 × 265 mms.»

Entre els documents conservats a l'Arxiu històric Nacional i aquesta sèrie transcrita pel senyor Serrano i Sanz, es pot dir que posseïm quasi sencer l'arxiu d'Ovarra tal com era conservat a San Victorián; almenys així cal judicar-ho per les referències que els erudits dels segles passats han fet a documents d'aquell arxiu que sempre acostumen a ésser sobre instruments dels quals disposem.

Entre els erudits que registraren els documents d'Ovarra i ens n'han transmès còpies, registres i referències especials, cal fer menció dels esmentats Abad i Lasierra i Traggia, i del pare Llobet de Gerri.

Abad i Lasierra ens ha transmès una dotzena de còpies, de les quals, excepte

21. TRAGGIA, en el lloc citat en la nota 19, diu sobre el rotlle: «En un rollo sobre cilindro de madera, en una tira de pergaminos recosidos que tiene de largo cinco varas sobre un palmo de anchura, hay varias escrituras, unas mui mal tratadas y otras legibles por ambas caras.» Tal com avui es conserva conté la còpia de 70 documents, dels quals sols una mitja dotzena són datats amb precisió, del 1025 al 1085, els altres usen de formes indeterminades, com «esperant rei», o bé referint-se globalment al temps del rei Sancho o del rei Ramir; tots són, però, de la

primera meitat del segle XI. El rotlle era el cartoral d'una família particular de Benasc, constituïda primer pel matrimoni d'Enard i Sanga, i després pel matrimoni segon d'aquesta amb un tal «Apo Galindonis» que ja figura en 1025. Enard és dit fidel de la comtessa Major; Apo en canvi ho era del rei Ramir. Predominen els documents referents a Enard. Una gran part dels documents són escrits de la mateixa mà, altres no; de totes maneres el cartoral és de l'època.

una, totes són de documents falsos, en el volum XII de la seva *Colección* a la Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història, de Madrid, Est. 21, gr. 3.ª, núm. 23, sota la rúbrica: «Transumptos de diferentes escrituras extractadas de los originales en el Archivo del Real Monasterio de San Victorián, Alacena de Abad.»

Les còpies que féu Traggia per l'agost de 1788, quan es trobava a San Victorián, són conservades també a la Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història, volum XII de la seva *Colección*, B 176, als folis 117 i següents. Derivades d'aquestes còpies són les del pare Pasqual contingudes en el volum XI dels seus *Monumenta Cataloninae*, a la Biblioteca de Catalunya, ms. núm. 729, a Barcelona, pàgines 341 i següents; ell mateix ho consigna en nota marginal: «Estas copias me las comunicó el P. Joaquín Traggia»; eren la torna de les que Traggia aprofità d'ell quan l'estada a Bellpuig de les Avellanes de què hem parlat en ocupar-nos de l'arxiu de Gerri.

Finalment, el pare Llobet inlogué una vintena d'extractes de documents carolingis d'Ovarra entre els registrats en el seu *Índice chronologico*, manuscrit número 424 de la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona. Són els senyalats amb els números 29 a 41, un fora sèrie entre el 42 i el 43 i els 70, 71, 72, 74 i 75; com que l'*Índice* és ordenat cronològicament, el pare Llobet, en consignar la sèrie de falsos del comte Bernat, fa notar que «por tener todas o casi todas las escrituras concernientes al conde de Ribagorza don Bernardo, errada la data, las ponemos juntas aquí donde cesan las de su padre don Ramon, conde de Pallars y de Ribagorza», és a dir, a l'any 923. Llobet repeteix la consignació de gairebé tots els mateixos documents en els *Anales* continguts a continuació de l'*Índice* en el mateix manuscrit.

En conjunt són 22 els documents autèntics que coneixem de l'època carolíngia procedents de l'arxiu del monestir d'Ovarra. Catorze són conservats encara en l'Arxiu històric Nacional, de Madrid, dels quals vuit originals; dos s'han extraviat del dit Arxiu, però són publicats per Serrano i Sanz i un d'ells havia estat copiat per Traggia i l'altre per Abad i Lasierra; quatre eren en poder del senyor Arista, i si bé extraviats també han estat publicats per Serrano; finalment, dos han estat conservats sols en extret per Traggia.

A més d'aquests 22 documents autèntics tenim còpies d'altres 21 falsos referents a Ovarra i procedents de San Victorián.

ARXIU I CARTORALS DE RODA

El pare Villanueva, que visità l'Arxiu de Roda a principis del segle XIX, s'expressa sobre ell així: «El archivo está en buen estado de orden y limpieza, aunque

no hay duda que faltan en él gran porción de pergaminos que le pertenecen. La invasión segunda de los árabes en esta ciudad á principios del siglo XI, la traslación de esta sede a Barbastro y después a Lérida, son bastante causa para las pérdidas que lloran los sabios individuos de esta iglesia. Mucha mayor razón tienen en lamentar la facilidad de sus antecesores que dejaron, no sólo sacar del archivo, sino también conducir á países extraños cargas de pergaminos y de libros, de cuyo gran caudal parte se ha recobrado y parte no»²².

Es posible que el «orden y limpieza» que trobà Villanueva en l'arxiu fossin deguts a un treball personal de Traggia. Aquest erudit havia visitat Roda, on anà des de Barbastre pel setembre de 1788; allí trobà l'arxiu «bastante maltratado, como assi mismo la libreria que esta unida». «El archivo i libreria que esta en una pieza, es un establo i un caos de confusion, ni hallé allí sujeto que me diese razon de alguna cosa». Però Traggia degué endegar-ho una mica puix que fa constar, per exemple, que deixà reunits en un «ligajo» un conjunt de pergamins interessants entre els quals hi havia les consagracions.

Posteriorment, segle XIX enllà, les restes de l'arxiu de Roda foren traslladades a la catedral de Lleida, de l'Arxiu capitular de la qual formen part avui en fons independent sota el títol d'«Archivum Rotense».

Amb tants trasbalsos els documents de Roda han quedat molt mermats; per a l'època que ens interessa sols es conserven a Lleida dues còpies del segle XII, una en pergami solt, altra en un Cartoral, de l'acta de la consagració primitiva de Roda del 956; i anys enrera hi havia l'original de la consagració de l'església de Santa Maria de Güell, de 996, actualment extraviat.

No és pas que a l'arxiu de Roda en plena edat mitjana poguessin haver-hi gaires documents d'època carolíngia; ja hem fet notar, a través de Villanueva, que la invasió sarraïna de principis de l'XI deuria deixar-lo exhaust. Seria en refer-lo després de la invasió que s'hi reuniren les actes de consagració que més tard s'hi trobaven.

D'una d'aquestes actes, la de Fontova, pogué encara treure'n còpia Carbonell en el segle XVI, però en el XVIII s'hauria ja perdut²³. De les altres, de Roda, de Vall Axen (Campo), del Mall, de Llastanosa i de Güell, pogueren treure'n còpies o extrets els erudits que visitaren l'arxiu a finals del segle XVIII o principis del XIX.

El primer d'ells fou Abad i Lasierra, que hi estigué en 1772, prenent un seguit

22. VILLANUEVA, *Viage literario*, xv, pàg. 167.

23. CARBONELL, *Anales del Condado de Ribagor-*

za, ms. n.º 102 de la Biblioteca provincial de Saragossa.

de còpies de l'Arxiu que es conserven en el vol. xv (Est. 21, gr. 3.ª, n.º 36) de la seva *Colección* en la Biblioteca de l'Acadèmia de la Història de Madrid, a partir del fol. 154; a continuació copià els necrologis d'un antic Breviari, tot el *Cartoral major* que encara es conserva a Lleida, un inventari del *Cartoral petit*, i finalment dreçà un catàleg molt complet dels llibres que encara hi havia en el seu temps.

Després d'ell fou el torn de l'infatigable pare Pasqual; segons ell mateix declara en 1785 feia ja «algunos años» de la seva visita²⁴; producte d'aquesta foren les còpies i extrets que dels documents solts i dels Cartorals ens deixà en el volum VIII dels seus *Monumenta*, pàgs. 243 a 328 i 739 a 750, a la Biblioteca de Catalunya de Barcelona, manuscrit núm. 729.

Traggia, com hem dit, hi estigué pel setembre de 1788. La seva feina està reunida en els 50 primers folis del volum VIII de la seva *Colección* (B 142) en la Biblioteca de l'Acadèmia de la Història de Madrid. Consisteix en una primera sèrie de còpies i extrets de pergamins solts, uns extrets dels Breviaris, una llista de còdexs que es conservaven a la biblioteca, una segona sèrie de còpies de documents, i un seguit de notes i disquisicions sobre l'església de Roda amb una memòria històrica sobre la catedralitat del lloc. Encara Traggia, en el volum V de la mateixa *Colección* (B 139), dóna notícies dels dos Cartorals, però són tretes sobre els papers que el pare Pasqual li deixà consultar a Bellpuig de les Avellanes.

Finalment Villanueva i Llobet, a principis del passat segle XIX, prengueren personalment notes en l'arxiu de Roda. Villanueva en el volum XV del seu *Viage literario* estampà còpies de dues consagracions i donà notes d'altres tres. Llobet entre el seu *Índice* i els seus *Anales*, manuscrit núm. 424 de la Biblioteca de Catalunya a Barcelona, ens deixà extrets de les mateixes cinc consagracions.

Hem aHudit, parlant d'Abad i Lasierra, als dos Cartorals de Roda, el «major» i el «petit». El primer, hem dit, es conserva en l'Arxiu capitular de Lleida, el segon és perdut. La descripció que en féu Abad és aquesta:

Cartoral major. «Es un tumbo de pergamino, contiene 68 folios; su letra, aunque de varias plumas, no excede del siglo XII; en él están extractadas las escrituras más principales pertenecientes a dicha catedral, de donde saqué varias copias; no tiene rúbrica; está forrado con cubiertas de badana y es muy exacto y puntual en lo que contiene; se halla en el archivo de la catedral de Roda»²⁵.

24. PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallás*, pàg. 76.

25. ABAD I LASIERRA, *Índice de los archivos de la Congregación Benedictina Tarraconense*, ms. original de 1772, en la Biblioteca del «Seminario de San Carlos» de Saragossa, Est. 49, tab. 2, n.º 5221.

El pare Pasqual també judicà que la lletra era del segle XII i en el seu volum citat, VIII dels *Monumenta*, pàgs. 276 a 327, publicà còpies o extrets dels 134 documents del Cartoral. Repetim que Abad l'havia copiat sencer en el volum XV de la seva *Colección*. Aquestes còpies poden ésser d'utilitat perquè l'estat actual del còdex és deplorable, de molt difícil lectura, hi ha pàgines enterament perdudes per la humitat. Només conté del segle X la còpia de l'acta de consagració de Roda; tots els altres documents són ja de la segona meitat del segle XI o bé del segle XII.

Cartoral petit. «Es un pequeño tumbo de pergamino; su forma en cuarto; curiosamente escrito, y su letra, muy perfecta, aparece del siglo XII; trae una noticia de los condes y obispos de Ribagorza, aunque muy diminuta, muy clara y puntual, con otras escrituras; contiene asimismo un inventario de los libros, jocalias y otras alhajas que tenía en su tiempo la Catedral de Roda; están copiadas en él algunas escrituras importantes, y todo con igual exactitud, y se halla en el archivo de Roda, bajo la rúbrica S. N. 4—O»²⁶.

El pare Pasqual, *Monumenta*, vol. VIII, pàgs. 271 a 276, parlant d'aquest Cartoral petit diu: «Se halla en el Archivo de la Santa Iglesia de Roda un pequeño Cartoral de solas diez hojas de un palmo de largo y medio de ancho cada una, que parece a lo menos del siglo XII, el cual vamos a reducir.» Còpia o resumeix a continuació els documents que contenia i que eren aquests: 1.er: el Croníco de Domènec²⁷; 2.^{on}: document del rei Sancho de 1068; 3.er: butlla del papa Gregori VII al bisbe Ramon; 4.^{rt}: altre document del rei Sancho de 1081; 5.^è: tercer document del rei Sancho; 6.^è: document de concòrdia episcopal; 7.^è: document del bisbe Ramon; 8.^è: consagració del 956; 9.^è: inventari de llibres, robes i ornaments de l'església de Roda; 10.^è: dedicació de les esglésies de Santa Creu i Sant Pere, en el monestir de Lavaix, pel bisbe Aimeric. «Bien considerado el pequeño Cartoral nada hallo en él que le aparte del siglo XI, antes parece que así el carácter como todo lo demás corresponde ajustadísicamente.»

És una llàstima que aquest Cartoral s'hagi perdut.

També hi ha la mateixa descripció en la *Memoria* que adreçà al rei sobre les investigacions que li havien estat encomanades, memòria firmada a San Victorián a 10 de desembre de 1772, i que és continguda en el volum II de la seva *Colección*, a la

Biblioteca de la Real Academia de la Historia, de Madrid, Est. 21, gr. 2.ª, n.º 23.

26. Doneu per reproduïda la nota anterior.

27. Vegeu més amunt en el capt. sobre «Les fonts narratives».

LES FALSIFICACIONS

Hem alludit repetidament al gran nombre de falsificacions que han empastifat la primitiva història de Pallars i Ribagorça, entrebantant els erudits fins el dia d'avui. En iniciar la composició del present llibre ens semblà que precisament la primera feina a fer per a reeixir en l'empresa consistia en el garbellament del gra i la cugula, en la discriminació dels documents autèntics i els amanyats.

Per això ens ocupem aquí de les falsificacions, a fi de deixar-les definitivament separades de les fonts d'informació que haurem d'utilitzar per a bastir la nostra història. En el «Diplomatari» ja no hi inclourem més que aquells documents que al nostre parer presenten un ple caràcter d'autenticitat; com d'altra banda en l'estudi històric prescindirem dels falsos i de totes les desviacions i polèmiques que han ocasionat i que no farien més que allargar perniciosament la nostra obra i restar-li claredat.

ELS FALSOS DE GERRI

Dintre la poca documentació carolíngia que ens ha estat tramesa referent a Gerri els falsos tenen una proporció important, representen més del terç del conjunt. I com que són tots documents que es suposen emanats, bé sigui del fundador de la casa, bé dels reis o comtes, han falsejat considerablement la història del monestir.

Examinant aquests falsos amb atenció, per més que poden ésser destriats en dos grups, s'endevina de seguida la unitat que els lliga i que permet pensar en la seva elaboració simultània. Els falsos de Gerri són obra d'un bon coneixedor de l'Arxiu monestirial, estan basats tots ells sobre els documents autèntics que coneixem del monestir, en prenen els personatges, bona part de la cronologia, moltes locucions: per això quan no s'enreden amb personatges de massa categoria, com els reis francs, han pogut enganyar fins avui a tots els erudits. I, no obstant, com és forçós en les falsificacions importants antigues, contenen sempre un seguit de petits detalls que denuncien llur mistificació; són petites incongruències de fets, són més sovint expressions

d'ús més tardà al del temps que volen figurar, responenent a noves concepcions de les institucions jurídiques. La finalitat de la falsificació és, com sempre, proporcionar al monestir una titulació abundant i clara, especialment per a possessions discutides; però en aquest cas de Gerri hi ha una tendència molt marcada a recercar la qualitat: atribuir l'origen possessorí a les més altes personalitats, fer del fundador un personatge de sang reial.

El primer grup de falsos de Gerri està format per quatre documents: dos atribuïts al fundador Espanell, un a Carlemany i al comte Fredol, un altre a un rei Carles que tant podria voler ésser el Calb com el Ximple; a més han d'incloure's dintre el grup dues interpolacions fetes sobre documents autèntics. Els documents d'aquest grup foren redactats servint-se d'aquests cinc documents autèntics: 1, 807, donació fundacional del monestir pel prevere Espanell; 3, 817, compra feta per Espanell ja abat; 41, 849, «auctoritas» del comte tolosà Fredol; 108, 908, canvi fet entre l'abat Guadamir i el comte Ramon; 200, 966, butlla de Joan XIII.

Com que d'aquests cinc documents tres són datats a noms de reis Carles (Carlemany, Carles el Calb i Carles el Ximple), el grup de falsos fa sempre intervenir un rei Carles; al costat d'ell actua sempre també el comte Fredol i, o bé l'abat Guadamir (el del doc. 108), o bé el fundador Espanell «ex regali progenie descendens», «consanguinei» de l'emperador Carles. L'erudició històrica del falsificador el porta fins a utilitzar els noms dels comtes tolosans Bigó i Berenguer.

I. El primer fals vol ésser la donació d'Espanell a l'abat Teodebal i al monestir de Gerri dels béns de la regió de Baén que suposa que tenia el donador «per apri- sionem et per concessionem Karoli imperatoris et augusti ac consanguinei mei»; la donació és confirmada pel comte Fredol i ha d'interpretar-se datada del 782 (la pública el P. Villanueva, *Viage*, XII, ap. 20); manlleua el nom de l'escrivent al doc. 3, els de l'abat Teodebal i testimonis a doc. 1, es serveix de l'auctoritas de Fredol, doc. 41.

II. El segon és una paràfrasi més directa del doc. 1, de 807; ací Espanell ja és prevere i es fa monjo; a les seves donacions s'ajunten les dels seus germans en obe- diència; el comte Fredol i el rei Carles intervenen per a laudar i confirmar el docu- ment i afegir-hi més donacions. (Aquest fals no ha estat publicat, es conserva ms. en la *Colección* de Llobet a la Biblioteca de Catalunya, ms. núm. 426, doc. 6.)

III. Pel tercer fals l'emperador Carles, pregat pels seus comtes Fredol i Bigó i per l'abat Guadamir, ordena al comte Fredol que restauri el monestir de Gerri, de- vastat i espoliat pels pagans, a base dels béns conquistats; Fredol fa una sèrie de

donacions de béns, diners, relíquies, i posa el monestir sota el mundeburdi del papa i de Sant Pere de Roma. Es redactat a base de tots els cinc documents autèntics citats més amunt. (Publicat per Serrano i Sanz, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 103.)

IV. El quart i darrer fals d'aquest primer grup està mancat de data i vol ésser una donació de béns que un rei Carles (no s'entén si vol ésser el Calb o el Ximble) fa al monestir de Gerri «qui erat destructum a paganis». Es com un complement del fals anterior inspirat en les mateixes fonts i firmat pels comtes Fredol, Bigó i Berenguer. (Es inèdit i es conserva per la còpia de Llobet, a la Biblioteca de Catalunya, Ms. núm. 426, doc. 3.)

Al mateix grup d'aquests falsos han d'ésser atribuïdes unes interpolacions farcides en dos dels documents autèntics dels que es serví el falsificador: en l'«auctoritas» del comte Fredol del 849 i en la donació fundacional d'Espanell del 807.

En Valls-Taberner, amb aguda visió crítica, s'adonà i denuncià el farcit introduït en l'«auctoritas» del comte Fredol; consisteix en una llarga llista de béns que es suposen donats pel comte: la seva inclusió dintre el text del document és manifestament forçada. A la fi, i després de la signatura de l'escrivent, també s'afegiren les firmes d'Espanell, un tal Just i un «Guidonis» (deu voler ésser el comte Bigó) «consanguinei Spanelli presbiteri» (Valls-Taberner, *Els orígens de Pallars i Ribagorça*, p. 7).

La interpolació al document d'Espanell del 807 consisteix en un afegit, després ja de la signatura de l'escrivent; és una donació complementària del mateix Espanell, feta amb consentiment dels comtes «Freduli, Illiponi et Raimundi, dicti comitis filii, ejus comes qui fuit Paliarensis et Ripacurcensis», nova mostra eruditiva de l'autor del grup falsificat.

El segon grup de falsos de Gerri està constituït per cinc peces:

V. Donació al monestir de Gerri feta per Ramon comte i marquès de Tolosa, Aneu, Pallars i Ribagorça, amb consell del bisbe Radulf d'Urgell; la donació comprèn el monestir de Sant Genís de Bellera, totes les esglésies des del Bosia a la Noguera i una sèrie de parròquies que anomena; el bisbe d'Urgell confirma i referma la donació i disposa que quan l'abat de Gerri assisteixi al sínode a Urgell sigui a l'esquerra del bisbe i posi en el seu palau amb els acompanyants. El document es suposa confirmat pel bisbe Guisad, i està datat a l'any 26 de l'emperador Carles, august, un segle anterior al comte Ramon i al bisbe Radulf. Tot plegat és bastant barroer; Ser-

rano i Sanz (*Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 128) ja s'adonà que es tractava d'una falsificació, per més que el pare Villanueva, que per primera vegada publicà el document (*Viage*, x, ap. 3), en el dubte s'havia decidit per l'autenticitat.

VI. Donació feta a l'abat Ató i monestir de Gerri pel comte Isarn i la seva esposa Senegunda amb consentiment del bisbe Guisad d'Urgell i dels fidels del comte: conté una llarga sèrie de béns i és datada el 22 d'octubre del 930. (Publicada per Valls-Taberner, *Els orígens*, pàg. 24.)

VII. Donació al monestir de Gerri feta pel comte Isarn amb consentiment del bisbe Guisad d'Urgell, pel remei de la seva ànima i la de la seva difunta esposa Senegunda; datada el 21 de juliol del 940. (Publicada per Valls-Taberner, *Els orígens de Pallars i Ribagorça*, pàg. 26.)

VIII. Testament del comte Isarn, fet amb consentiment i voluntat de la seva esposa Senegunda, el contingut del qual és substancialment el mateix que la primera donació del 930, VI, en gran part copiat literalment; s'hi afegeix una deixa en diners al bisbe Ató (per cert en mancosos, moneda que no s'estengué fins dues generacions més tard), germà del testador, i amb referència a Gerri la donació de Sant Pere de Burgal, l'abadessa del qual, Ermengarda, filla del comte, és posada per aquest «in mundeburdo» de Gerri: clàusula de molt pes per a la falsificació. Datat a 13 de setembre del 953. (Publicat en *Histoire de Languedoc*, v, ap. 95.)

IX. Donació feta pel comte Ramon, els seus germans Borrell i Sunyer, i el bisbe Guisad d'Urgell, al monestir de Gerri i al seu abat Ató; datada del 9 de juny de 969. (Publicada per Villanueva, *Viage literario*, xii, ap. 19.)

Aquest grup de falsos està inspirat i s'ha aprofitat en molts detalls, com consens de lliuradors, testimonis, escriptors..., dels tres documents autèntics de Gerri següents: 155, 947, venda donació feta pel comte Isarn, la seva esposa Adelaida i el seu fill Guillem al monestir de Gerri i abat Ató; 160, 949, consagració de Sant Pere de Sestui, amb intervenció de l'abat Ató de Gerri, el bisbe Guisad d'Urgell i el comte Guillem de Pallars; 199, 966, donació del comte Ramon a Gerri de la vila d'Ancs, amb consentiment dels germans del comte, Borrell i Sunyer, i del bisbe d'Urgell, Guisad. També ha estat tinguda en compte per algun detall la butlla de Joan XIII a Gerri, 200, 966.

La unitat del grup ressurt d'aquesta unitat de fonts i encara d'altres detalls intercanviats, com formes de datar, titulació dels comtes, ús d'expressions tardanes, etc. El canvi essencial dels suposats lliuradors i de les fonts d'informació i aprofitament,

explica la diversitat de tò i de caient que tenen els dos grups de falsos de Gerri, però no vol dir que siguin dues sèries separades en la confecció i en el temps; més aviat ens inclinàrem a pensar en una elaboració simultània: el fals VI del segon grup, donació Isarn, al final de l'enumeració de béns insereix la frase: «Sunt autem hec omnia suprascripta in comitatu Palearensi in supranominitatis locis»; és la mateixa frase usada en la suposada donació de l'emperador Carles i el comte Fredol, tercer fals, III, del primer grup. Això és significatiu en aquest sentit d'unitat.

És molt difícil, per no dir impossible, precisar l'època en què pogueren ésser fetes aquestes falsificacions; només una afirmació es pot fer: que són anteriors a la butlla del papa Alexandre III, del 17 de gener de 1163 (Publicada per Serrano, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 108); en efecte, en la dita butlla es llegeix: «quicquid eciam Radulfus, Guisaldus (Wisadus) et Otto, bone memorie quondam Urgellenses episcopi, et Karolis imperator, Fredolus comes, Raimundus, Tolosanus et Palia-rensens comes, pietatis in ... ecclesie vestre rationabiliter contulerunt, vobis nichilominus auctoritate apostolica afirmamus». Així, doncs, havien estat presentats al papa alguns dels falsos esmentats abans. Fóra molt arriscat sospitar que precisament per a un tal fi pròxim haguessin estat fabricats?

ELS FALSOS SOBRE BURGAL

Hem assenyalat dintre el segon grup dels falsos de Gerri un document, el suposat testament del comte Isarn, que opinàvem ésser fabricat amb l'especial intenció d'adjudicar a Gerri la propietat del monestir de Sant Pere de Burgal.

Sobre aquest monestir de Burgal s'han conservat tres documents, dos dels quals són evidentment falsos i tenen també la mateixa finalitat del damunt dit testament del comte Isarn.

I. Per l'un d'ells el comte Isarn, d'acord amb el seu germà el bisbe Ató, cedeix l'alou de Burgal, amb les esglésies que conté, especialment la de sant Pere, a fi d'establir-hi un monestir benedictí de monges, regit per la seva filla Ermengarda. Al document hi manca un fragment dintre el qual correspondria la data. (Publicat en *Histoire de Languedoc*, v, ap. 82.)

II. Per l'altre, Ermengarda, l'abadessa de Burgal, retorna al monestir de Gerri les esglésies de Burgal amb els seus béns, tal com les havia rebut dels seus pares i després d'haver-les comprades al monestir de la Grassa per 400 sous; ho retorna amb permís del bisbe d'Urgell. El document és datat del 949. (No ha estat publicat;

n'hi ha una còpia a la Bib. Nationale de París, Col. Moreau, 7, f. 197, feta pel pare Caresmar; una altra còpia també del segle XVIII, de Llobet, a la Biblioteca de Catalunya, ms. núm. 426, doc. 19.)

Aquests dos documents falsos foren redactats prenent per base principal els documents autèntics de Burgal, 162, 950, i document de 7 de novembre de 1006 publicat en *Histoire de Languedoc*, v, ap. 167, que són les donacions fetes de Burgal al monestir de la Grassa per l'abadessa Ermengarda i el comte Sunyer respectivament, i el document autèntic de Gerri, 269, 981-5, pel qual el comte Ramon i els seus germans retornen a Gerri una sèrie d'alous que el comte Guillem hi havia deixat per l'ànima. Dels primers en prenen, modernitzant-la, la descripció dels béns. Del segon, la falsa donació d'Isarn en còpia gran part de la introducció amb incongruències filles de la mala adaptació, i el nom de dos testimonis; i la falsa donació d'Ermengarda en pren la idea bàsica del retorn.

Aquestes dues falsificacions lògicament haurien d'ésser fabricades pel mateix autor que redactà les del segon grup de Gerri; amb el testament fals d'Isarn, Gerri, formen un sistema; altrament algunes frases de la falsa donació d'Isarn, Burgal, convenen amb altres dels falsos de Gerri suposats de 930, VI, i 969, IX; i un testimoni de la falsa donació d'Ermengarda, Burgal, és pres del fals de Gerri suposat de 953, VIII, i l'escrivent és el mateix dels falsos de Gerri suposats del 953, VIII, i del 969, IX. La denúncia de la mateixa mà no pot ésser més clara.

ELS FALSOS D'ALAÓ

El monestir d'Alaó deu bona part de la seva anomenada en els cercles d'erudició i a partir de principis del segle XVIII a una cèlebre falsificació del segle XVII, la dita per antonomàsia «Carta d'Alaó».

I. Es tracta d'un suposat precepte de Carles el Calb, recaptat en gener de 845 per l'abat d'Alaó, Oboni, en el cos del qual són contingudes unes genealogies fantàstiques del duc Eudes d'Aquitània i d'un seu descendent el comte Vandregisil, fundador d'Alaó l'any 835, acompanyades d'unes relacions de fets que il·lustren tot un període de la primitiva història carolíngia. La carta d'Alaó va acompanyada d'una sèrie de nou confirmacions que s'estenen del 862 al 1040.

La història de la invenció i la transmissió del document és avui perfectament aclarida després dels estudis de Rabanis (*Les Mérovingiens d'Aquitaine, essai historique et critique sur la charte de Alaon*, París, 1856), Oliver i Hurtado (*Discursos*

leídos ante la Real Academia de la Historia, Madrid, 1866), Mabille (*La Charte d'Alaon, note rectificative*, en *Histoire de Languedoc*, II, p. 196, Tolosa, 1875) i Serrano i Sanz (*Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza*, Madrid, 1912, Cap. VIII).

L'autor de la falsificació fou l'erudit Josep Pellicer de Tovar, que la fabricà per a decorar la genealogia de don Blasco de Alagon i Arborea, quan aquest senyor pretenia la grandesa d'Espanya, i la publicà en el *Memorial de la calidad i servicios de Don Blasco de Alagon i Arborea*, i en la *Historia genealógica de la Gran Casa de Alagon*, l'any 1649. Pretenia Pellicer haver trobat el document entre els papers de Francesc Comte, notari d'Illa, el qual l'hauria copiat de l'Arxiu capitular d'Urgell; però ni a l'arxiu d'Urgell ha quedat mai rastre de tal original, ni Comte en la seva obra: *Ilustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent* fa la més lleu al·lusió a la seva coneixença.

Per mort inopinada de don Blasco d'Alagon, que sufragava les publicacions de Pellicer, aquestes quedaren suspeses, i dels quaderns tirats, segons conta el mateix Pellicer, se'n repartiren sols un centenar d'exemplars entre persones erudites.

Un d'aquests exemplars degué anar a mans de don Joan Tamayo de Salazar, l'autor del *Martyrologium Hispanicum*, publicat a Lió entre 1651 i 1659, el qual demostrà en algun passatge d'aquesta seva obra conèixer la «Carta d'Alaó». Un altre exemplar fou posseït per l'historiador aragonès don Diego Dormer; Dormer envià en 1687 una còpia de la «Carta d'Alaó» i les seves confirmacions al cardenal Aguirre, que les publicà en 1698 en la seva *Collectio maxima Conciliorum Hispaniae*, volum IV, pàg. 129 ss. La publicació d'Aguirre fou en rigor, amb la seva expansió, la que donà a conèixer la «Carta» al món erudit.

D'Aguirre la manllevaren els autors de la *Histoire de Languedoc* per a publicar-la l'any 1730 en els apèndixs de la seva obra, i la valoraren amb la nota: «Sur Eudes, duc d'Aquitanie», convertint-la en una de les peces mestres de la història carolíngia meridional. L'autoritat justa i reconeguda dels historiadors del Languedoc imposà la peça. El nostre P. Villanueva, tan agut i vident, és permeté una correcció a la cronologia d'Aguirre i afegia: «y como en esto se engañó, ¿quién sabe si habrá otros yerros en el contenido de la escritura?» (*Viage*, XVII, p. 121). Però la sospita de Villanueva no tingué de moment seguidors i Fauriel: *Histoire de la Gaule méridionale* en féu la base del seu llibre a finals del primer terç del segle XIX. Fou en aquesta ocasió quan l'il·lustre diplomatista Benjamí Guerard procla-

mà per primera vegada, obertament, la falsedat del famós diploma. Seguí M. de la Chataignerie (*Dissertation critique sur la charte d'Alaon*, París, 1841), que la cregué interpolada i a continuació els estudis de Rabanís, Oliver i Hurtado, Mabilie i Serrano i Sanz abans esmentats. Avui no sols està definitivament sentenciada sinó que, com hem vist, en sabem tota la seva evolució.

Pellicer, amb aquesta sorollosa invenció seva, ha llançat sobre la documentació d'Alaó un estigma general de recel; parlar d'un document d'Alaó, des de mig segle ençà, posa en guàrdia tots els erudits; i, no obstant, el Cartoral d'Alaó, amb més de dos-cents documents dels segles IX i X, no conté, que jo hagi advertit, més que una falsificació; i és el recull documental més ric que tenim per al segle IX.

II. Única falsificació que, això sí, ocupa el lloc d'honor, encapçala el Cartoral. Es tracta d'un suposat precepte d'un rei Carles que confirma al monestir, a l'abat Frugell i als monjos, les celles de Sant Andreu i Sant Romà, amb delmes, primícies, oblacions i defuncions; concedeix al monestir la immunitat i la lliure elecció d'abat. Dom Briz Martínez, en la seva *Historia de la fundación y antigüedades de San Juan de la Peña*, Saragossa, 1620, atribueix aquest precepte a Carles el Ximple, i a l'any 908; en canvi a la *Marca Hispanica*, col. 352, se'l data del 872, considerant-lo de Carles el Calb. La còpia del Cartoral només diu que fou lliurat en el mes de setembre, regnant Carles; però el suposa escrit per Jonàs diaca; ara bé, Jonàs actuà en la cancelleria de Carles el Calb de 840 a 855, i a més Frugell fou abat d'Alaó en temps d'aquest rei. Però tot això són divagacions inútils; qualsevol persona una mica pràctica en l'estudi dels preceptes carolingis veurà a primer cop d'ull que es tracta d'una falsificació. Ja és més difícil de precisar quan fou feta, per més que la frase «Sed possideat primum, franchum et ingenuum per cuncta secula» ens porta cap al segle XI; ¿no podria ésser obra del monjo Domènec que en temps del bisbe Ramon Dalmau (1078-1094) dirigí la confecció del Cartoral? És una mera insinuació que faig, i confesso que no es recolza en cap prova; només en la temptació natural que pogué tenir el director del Cartoral d'encapçalar-lo amb una peça de lluïment.

III. Fora del Cartoral no s'ha conservat documentació autèntica d'Alaó. Un document que publicà Serrano, pàg. 354, tret d'una còpia que hi ha a l'Arxiu històric Nacional de Madrid, procedent de l'arxiu del monestir de San Victorián, és una falsificació. Es tracta de la donació feta a Alaó per la comtessa Garsenda i els seus fills, el comte Hunifred i germans, del castell de Llasterra; l'autor del document, que deuria ésser un monjo de San Victorián dels que feren les falsificacions d'Ovarra a darreries

del segle XI, quan Alaó estigué també lligat a aquell monestir (vegeu més avall en «Els falsos d'Ovarra»), es serví de la documentació d'Alaó per a fabricar la seva obra, especialment del precepte del comte Bernat de Tolosa (doc. 70, 871), del qual en copià literalment la invocació i la notificació, però bruscament s'interrompé per a adoptar un altre formulari que li seria més acostumat. Encara que, tret d'aquesta incongruència, l'autor es cenyeix bé a les fórmules i circumstàncies de la suposada data del 969, rellisca en consignar que la donació de Llasterra es fa «cum omnibus hominibus franchorum qui hibidem estis vel adveniendi sunt, vel census illorum quod nos supra scribti (donatores) debemus contra vos adprendere de justicia vel de boni hoperi, in terris, in vineis et in omnibus finibus eorum». Aquesta frase ens porta bé a un centenar d'anys més tard de la suposada data.

IV. Traggia, en el seu estudi *Origen del Condado de Ribagorza*, pàg. 345, diu haver vist una «copia antigua», «que está en Alaón», d'un document mal datat atribuït — diu — al regnat de Robert en lloc de Lotari i a l'any 907, i que ell considera del 957; és, segons l'extret molt detallat que en fa, la donació atorgada a Alaó i l'abat Frugell de l'església de Santa Maria del Castell d'Isclès fundada pel prevere Blanderic, donació feta pel bisbe Odesind a precés del seu pare Ramon i del seu germà Hunifred, comtes. Aquesta donació realment fou feta en 979 pels comtes Hunifred i Sància, segons document conservat en còpia del Cartoral (doc. 247, 979), i el reportat per Traggia no pot ésser més que una falsificació bastida sobre aquest darrer. Aquest document també el veié el pare Pasqual i en dóna un extret en la seva obra *El antiguo obispado de Pallars*, pàg. 82; segons Pasqual el document era datat a 1 de maig del 967, i la data segons el regnat de Robert, a l'any 1006, es referia a la confirmació del document feta pel bisbe Aimeric i que podria ésser autèntica: la falsificació s'hauria fet només amb el fi de confirmar el contingut del document.

ELS FALSOS DE BELLERA

A finals del segle XI el monestir de Bellera, segurament en plena decadència, fou incorporat al monestir de Lavaix (Villanueva, *Viage*, XII, pàg. 51). Amb aquest motiu els documents de Bellera passaren a l'arxiu de Lavaix i foren copiats en part en el Cartoral d'aquest monestir. Però la incorporació no es féu pas segurament sense lluita; els pretendents al monestir decadent foren diversos: la seu d'Urgell i el monestir de Gerri, almenys, a més de Lavaix. Aquesta competència donà lloc a al-

gunes falsificacions: cada un dels pretendents volgué tenir un títol acreditatiu del seu dret i, no existint, calgué que l'inventés.

I. En el Cartoral de la Catedral d'Urgell, I, f. 187, hi ha la còpia de la donació que el comte Sunyer de Pallars i el seu fill Ramon fan «del seu monestir de Sant Genís de Bellera» a l'església d'Urgell, donació que es suposa feta l'any 986. En Valls, *Orígens*, pàg. 36, la publicà creient-la un document autèntic. Una lectura atenta del document traeix per certs conceptes i anacronismes d'expressió que ha estat redactat un segle més tard de la suposada data. El falsificador era un home conegut de l'arxiu de Bellera, potser un frare de la mateixa casa, i posà esment especial a documentar-se acudint als originals del seu arxiu corresponents a la suposada època; així pogué servir-se dels noms de l'abat Ató, del jutge Fedac i segurament d'altres, que realment figuraven en els documents de Bellera de darrers del segle x.

II. És probable que l'autor d'aquesta falsificació ho fos també d'una altra que figura en el Cartoral de Lavaix, fol. 48, i que ha estat publicada com si fos un document autèntic per Serrano i Sanz, *Documentos ribagorzanos de Ludovico Pío y Carlos*, núm. 60. Es tracta d'una donació feta l'any 846 per un Lodegari prevere al monestir de Bellera i al seu abat Vulgarà de l'església i vila de Palau; també aquí la falsificació, malgrat escapar-se-li fórmules i expressions peculiars als segles x i xi, ensenya la mà d'un erudit que ha recorregut als documents contemporanis de la suposada data de la donació: l'escrient Francó diaca, que es suposa redactor del document, el trobem realment en un document autèntic de Bellera, el document 47, 852; l'abat Vulgarà vivia de veritat en 846, any de la suposada data de la falsificació; el formulari expressiu de la data per Carles el Calb és irreprotxable. La germandat, però, d'aquests dos documents que es suposen redactats en dates tan apartades com el 846 i el 986 ve confirmada per un detall característic: tots dos s'inicien amb la fórmula: «Pro summa Christi reverentia», insólita en els segles ix i x.

III. El monestir de Gerri, que ja havia intervingut en els afers interiors de Bellera a principis del darrer terç del segle x (vegi's el document de Bellera, doc. 219, 973), sense que pogués precisar a títol de què, «multis modis» s'allèga, anys a venir també es crearà un títol precís i en forma. És una suposada donació que del monestir de Bellera i d'altres molts béns fa a favor del monestir de Gerri el comte Ramon de Tolosa, Aneu, Pallars i Ribagorça, amb consentiment del bisbe Radulf d'Urgell i confirmació posterior del bisbe Guisad. La falsificació és molt barroera; porta la data del temps de Carlemany, un segle abans de l'existència del comte

Ramon i el bisbe Radulf. La incoem entre els falsos de Gerri, on figura classificada com a primera del segon grup.

IV. Fou Lavaix en definitiva — com hem dit — qui acabà incorporant de fet Bellera; en el Cartoral, f. 51, inclogueren els monjos de Lavaix la transcripció d'un document que titulava la incorporació. L'autor del títol falsificat no es torturà gaire per a la seva redacció: es limità a copiar la falsa donació del comte Sunyer a Urgell, de la qual ens ocupem ací damunt (I), canviant el nom de l'església d'Urgell, beneficiària, pel del monestir de Lavaix i els dels rius Segre i Balira pels de la Noguera i el Gironella; quan trobava els mots «sedis» o «episcopus» ni es donava la feina de suplir-los, deixava l'espai en blanc. Malgrat això, Serrano i Sanz publicà aquesta versió del cartoral de Lavaix com autèntica, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 384; fou en Valls-Taberner (*Orígens*, pàg. 36) qui s'adonà del mecanisme de l'operació.

EL FALSOS DE LAVAIX

El Cartoral del monestir de Lavaix ens ha transmès la còpia de 31 documents corresponents al monestir per a l'època que estudiem; entre aquests 31 documents, nou han d'ésser considerats falsificacions fabricades a darrers del segle XI, segurament quasi totes d'una empenta i en un moment posterior a la incorporació de Bellera, puix que s'utilitzen documents d'aquest darrer monestir per a redactar-les.

Bàsicament, l'autor d'aquestes falsificacions utilitzà dos documents molt importants de Lavaix: el precepte del comte Fredol (doc. 40, 848-849) i l'«auctoritas» del comte Ramon (doc. 172, 958); però a més es serví d'altres documents guardats a l'arxiu del monestir. La finalitat de la falsificació no és ben clara, puix que si bé cal pensar que la major part de les vegades es pretenia documentar la possessió o la pretensió dels béns que figuren en les suposades donacions, hi ha casos que no es així, sinó que, al costat d'un document autèntic se'n crea un de nou, fals, que no afegeix res al primer, com si la intenció fos només voler-lo modernitzar.

Guardant un cert ordre a base de la cronologia suposada en les falsificacions, aquestes són les següents:

I. Una «carta libertatis» del comte Fredol a l'abat Trasbad de Lavaix, datada de l'any 808. Figura en el Cartoral, f. 74, i fou publicada per Traggia, *Reino Pirenaico*, ap. 5, Villanueva, *Viage*, xvii, ap. 33, i Serrano i Sanz, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 102; aquest darrer ja s'adonà que es tractava d'una falsi-

ficació. És una paràfrasi molt lliure de l'«auctoritas» que el comte Fredol donà a l'abat Trasad de Vilanova (doc. 40, 848-849).

II. Una donació feta per un «Aldefredus diachonus, frater comitis» a l'abat Trasad i monjos de la cella de St. Martí, de la vila d'Erta i altres béns, l'any 843. A més de dues còpies en el Cartoral, fs. 69 i 75, n'hi ha una còpia del XII a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, perg. Wifred I núm. 10, i ha estat publicada per Serrano i Sanz, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 136, que la data del 895, i que admet amb certes reserves com autèntica. La falsificació fou feta a base d'un judici del 18 d'agost del 1022 (Cartoral, f. 13, publicat per Serrano, *Noticias y documentos*, pàg. 442), pel qual els senyors i els homes de Sas s'exvacuaven en favor de Lavaix de l'alou de Santa Maria d'Erta, reconeixent que pertanyia al monestir, i diuen: «et fuit ille alodes de Eldefredo diachono». Sobre aquesta menció muntà el falsificador la personalitat comtal del suposat donador; amb aquest fals es suplía el títol que podia donar lloc al reconeixement del 1022 i que el judici no explica quin fos.

III. Una «auctoritas» del comte Asnar donada a petició de l'abat Trasad de Vilanova i Lavaix, dintre la qual es conté la donació de Foschoi i datada del temps de Carles el Calb. És copiada en el Cartoral, f. 25, i publicada per Traggia, *Reino Pirenaico*, ap. 4, i per Serrano i Sanz, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 115. Serrano ja fa constar la falsedat del document i la inexistència d'un comte Asnar a Ribagorça; el falsificador prengué el nom de l'Aragó i per compondre el seu fals es serví com a pauta, copiant-la en gran part al peu de la lletra, de l'«auctoritas» del comte Ramon a Lavaix (doc. 172, 958), ajudant-se també de la del comte Fredol (doc. 40, 848-849). En aquest fals figura com a canceller redactor del document un tal «Centellus», que també figura amb la mateixa qualitat en la falsificació I que hem esmentat, i en qualitat de testimoni en la II. És una prova clara de la unitat de falsificador; aquest extragué el nom d'un document autèntic de Lavaix (document 39, 848), en el qual l'escrivent és «Centullus presbiter».

IV. Una segona «auctoritas» del comte Asnar a petició de l'abat Trasad de Vilanova, amb la donació de Santa Maria de Chexigar, i sense data. Copiada en el Cartoral, f. 32, publicada per Traggia, *Reino Pirenaico*, ap. 4, i per Serrano i Sanz, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 117. Aquesta és copiada en part sobre la del comte Fredol (doc. 40, 848-849), i en la segona part conté unes suficiències erudites que ignoro d'on pogué treure el falsificador, cas que no siguin obra personal seva.

V. Una tercera «auctoritas» del comte Asnar a petició de l'abat Trabad de Vilanova, amb la donació de la vila d'Helarun sobre l'Éssera, i també sense data. Copiada en el Cartoral f. 28, i publicada fragmentàriament per Traggia, *Reino Pirenaico*, ap. 4, i sencera per Serrano i Sanz, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 118. Per aquesta falsificació el seu autor es tornà a servir dels repetits preceptes de Fredol (doc. 40, 848-849) i de Ramon (doc. 172, 958), calcant-ne uns llargs fragments. L'escrivent d'aquestes IV i V falsificacions és el canceller de l'«auctoritas» de Fredol, «Langobardus», però en la V, potser efecte de males còpies, s'ha convertit en «Argibardo».

VI. Un judici del comte Ramon i del jutge Fedac, a presència del bisbe Odesind, pel qual el comte reconeix a favor de l'abat Miró de Lavaix un alou del lloc Ovarte en el comtat de Pallars, de l'any 955. Copiat en el Cartoral, f. 69, i publicat pel pare Pasqual, *El antiguo obispado de Pallars*, ap. 5, i per Serrano i Sanz, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 307. Aquests autors tenen el document per autèntic i així mateix sembla considerar-lo Valls-Taberner, *Els orígens*, pàg. 20; en canvi, Villanueva ja féu notar que en 955 no era abat Miró sinó Quint (*Viage*, xvii, pàg. 114). I és que el document és fals no sols per les equivocacions cronològiques de l'abat Miró, del bisbe Odesind, sinó per tot el contingut. El falsificador també es serví aquí, com en la falsificació II, del judici de Lavaix de 18 d'agost de 1022, d'on prengué el nom del «seniore Barone de Sasso»; a més es serví del document Lavaix, doc. 175, 958, pels noms dels monjos i del judici de Bellera, doc. 297, 995, pel nom del jutge Fedac i per la fórmula «videte non menciatis.....» fins a «..... Facta ista recondicione...» que copià literalment.

VII. Una carta de donació del comte Ramon de Pallars a l'abat Quint i monestir de Lavaix de la vila de Gironella i el vilar de Salines, datada el 13 de març 988. Copiada en el Cartoral, f. 71, i publicada per Serrano i Sanz, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 310. Aquesta falsificació és també, a semblança de la I, de la qual hem parlat, sobre l'«auctoritas» del comte Fredol, una paràfrasi molt lliure de l'«auctoritas» del comte Ramon a Lavaix (doc. 172, 957). L'escatocol i les circumstàncies de noms i llocs i data, merament copiats, només a la data s'afegeix el dia.

VIII. Una donació feta pels preveres Galleni i Rotari al bisbe Aimeric i a la casa i abat de Lavaix de l'església de Sant Martí de Castanesa, sense data. Copiada en el Cartoral, f. 33, inèdita. El falsificador, que en aquest cas obrava amb la finalitat

purament utilitària de documentar uns drets sobre la vila de Castanesa, es serví per al seu treball de l'«auctoritas» del comte Arnau a favor del monestir (doc. 197, 966); d'ella prengué el nom de l'escrivent, Seniofred, i en les imprecacions una fórmula especial que no es repeteix pas en altres documents i que Seniofred havia copiat a la vegada d'una «auctoritas» del comte Ramon (doc. 172, 958).

IX. Una donació al monestir de Lavaix d'una porció d'un alou a Cleve, en el pagus de Pallars, feta per Baldo, amb una data complicada i inconnexa. Copiada en el Cartoral, f. 21, inèdita. Així com totes les falsificacions anteriors presenten algunes característiques d'unitat que permeten pensar en una fabricació conjunta i fins potser deguda a una mateixa mà, aquesta sembla independent d'elles i és en tots sentits d'una factura molt barroera.

ELS FALSOS D'OVARRA

Entre els documents d'Ovarra del segle x la còpia dels quals ens ha estat conservada fins avui, n'hi ha la meitat que han d'ésser considerats apòcrifs. Com és natural, històricament, serien els de major interès si fossin autèntics, i per això, mentre foren tinguts per tals, el monestir d'Ovarra fruï entre els historiadors d'un considerable relleu. En canvi, la realitat és molt més modesta, perquè els documents que queden com indubtablement autèntics no ofereixen cap interès sobresortint, sinó és el paleogràfic, puix que d'alguns d'ells en tenim encara l'exemplar original.

Dels 21 falsos, 19 són documents comtals, un és un judici i l'altre la donació d'un particular; dels primers, quinze són atribuïts al cèlebre comte Bernat de Ribagorça i la seva muller Tota Galíndez, dos al seu fill Ramon, un al nebot Guillem i el darrer al nét Isarn.

Heus ací la llista d'aquests falsos amb indicació del lloc on poden ésser consultats:

I. Era 781. Els comtes Bernat i Tota, fundadors d'Ovarra, donen al monestir i a l'abat Egicà els alous que prengueren als pagans: l'alou al volt del monestir, des d'Ares a Sant Cristòfol i de la Isàvena al castell de Ribagorça, i les viles de Vallabriga, Bradilans, Arrecons, La Torra, el Vilar, Riupedrós, Magarrofes, Silvi i Vilallops. Quint prev. escrivent. Publicat per Serrano, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 204.

II. Era 781. Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra les viles de Vallabriga, Arrecons, Bradilans, Riupedrós, Torra, Magarrofes, Silvi i Vilallops.

Oriol prev. escrivent. Extret de Traggia, *Colección*, vol. XII, fols. 165 ss., a la Biblioteca de l'Academia de la Historia de Madrid, B 146.

III. Era 901. Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Egicà quatre capmasos a Fontova. Quint prev. escrivent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 258.

IV. Era 912. Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Gualafons el monestir de Sant Esteve entre les viles d'Aguilar i Santa Liestra. Quint prev. escrivent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 233.

V. Any 917. Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Egicà les viles de Fornons, Fontella, Besques, Magarrofes i l'església de Sant Jaume. Samuel escrivent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 235.

VI. Era 734. Els comtes Bernat i Tota, fundadors del monestir d'Ovarra, donen al dit monestir i al seu abat Levilà la vila de Fornons amb l'església de Santa Maria. Segimon escrivent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 232.

VII. Era 784. Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Levilà les estives de Golves i de Petrenga. Segimon prev. escrivent. Hi ha dues formes d'aquest document: una més àmplia i altra més reduïda. Publicades per Serrano, *Noticias*, pàgs. 225 i 226.

VIII. Era 785. Els comtes Bernat i Tota; el comte, en ocasió de fer la distribució de l'estiva del Baliera per evitar les baralles entre els homes de Benasc i els de Senui, a petició de l'abat Levilà d'Ovarra li atribueix el cuvil de Lena. El comte dóna als seus cenobis d'Asan, de Taverna, d'Aurigema, d'Ovarra i d'Alaó el dret de pastura de tot el seu comtat, Segimon prev. escrivent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 228.

IX. Era 665. Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Levilà un vilar en les muntanyes de Castanesa, en el lloc dit Laliena. Regimon prev. escrivent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 220.

X. Any 1135. Els comtes Bernat i Tota, fundadors del monestir d'Ovarra, donen al dit monestir i al seu abat Levilà la vila de Lorue. Miró prev. escrivent. Publicat per Serrano, *Noticias*, 251.

XI. Any 1100. Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Levilà l'església de Santa Eulàlia de la vila Senui. Galindo prev. escrivent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 249.

XII. Era 272. Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra i a l'abat

Levilà els delmes de tot el blat, el vi i la carn produïts pels homes de Vallabriga. Quint prev. escriptent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 217.

XIII. Era 283. Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Levilà sis capmasos en la vila de Vallabriga. Ramon prev. escriptent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 255.

XIV. Any 980. Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Levilà l'alou que va del pont de Calvera al Congost d'Ovarra, amb l'aigua, i els drets exclusius de pesca i molí. Ananias prev. escriptent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 247.

XV. .... Els comtes Bernat i Tota donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Egicà les viles de Silvi, Vilarecons i Riupedrós. Una segona versió del mateix document, totes dues mancades d'escatocol, afegeix a la donació les viles d'Eldebó, Vallabriga, els dos Morens, Calvera i Castellcit. Publicades per Serrano, *Noticias*, pàgs. 231 i 232.

XVI. Era 901. Els comtes Ramon i Garsenda i llurs fills Unifred, Arnau, Isarn i Odesind bisbe, donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Levilà les viles de Calvera, Castellcit i els dos Morens i l'aigua des del monestir al pont de Calvera amb els drets de pesca i molí. Quint prev. escriptent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 327.

XVII. Era 752. Els comtes Isarn i Balla donen al monestir d'Ovarra i a l'abat Levilà la seva coma del Grau. Rodolf prev. escriptent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 299.

XVIII. Any 26 de Carles August. Declaració testifical sobre els drets de pesca i molí en l'aigua des del pont de Calvera al monestir d'Ovarra, en judici de Galindo i dels jutges. Ananias prev. escriptent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 134.

XIX. Any 1015. El comte Guillem dóna, per l'ànima dels seus pares Miró i Gema, al monestir d'Ovarra i a l'abat Ató el castell de Senui, amb l'església de Santa Eulàlia i el delme de Senui. Extret de Traggia, *Colección*, vol. XII, fol. 169, a la Bib. de l'Acadèmia de la Història, B 146.

XX. Any 23 de Lotari. Els comtes Ramon i Garsenda, la segona com a mandatària del primer, donen al monestir d'Ovarra, sota l'obediència del bisbe Aimeric, les parròquies de Calvera, Castellcit i els dos Morens. Garsenda i els seus fills Tota i el comte Isarn cedeixen els censos i serveis de Calvera. Miró prev. escriptent. Publicat per Serrano, *Noticias*, pàg. 330.

XXI. Era 809. Cachus Taxag, «miles», i esposa Donneta fan una donació al

monestir d'Ovarra. Galindo prev. dit Testacanina notari. Còpies del XII al «Archivo histórico Nacional» de Madrid, Clero, Fons d'Ovarra, lligall 376, P4 i P5.

La característica general de tots aquests falsos, i podríem dir el segell de la seva falsedat, és la cronologia i datació absurdes. Acostumen a datar segons l'era, sistema absolutament desconegut a Ribagorça en el segle X: tots els documents autèntics d'aquests temps que tenim d'Ovarra compten pel regnat dels reis francs o fan constar la vacança reial; l'era no pogué computar-la més que algun monjo de San Victorián, perquè era un sistema procedent de les regions ponentines.

D'aquesta característica i del seu significat el pare Llobet en tingué plena consciència. Fent referència al document que hem assenyalat amb el núm. IV, diu: «Para adoptar esta escritura y las demás relativas a los condes Don Bernardo y Doña Toda y a los abades de la O y de Obarra sus coetáneos, se necesita tener buenas tragaderas. Muchas de ellas tienen todas las señales de apocryfas... y todas o casi todas tienen erradas las datas y difíciles de conciliar sin dar muchos siglos de vida al conde Don Bernardo.»

Malgrat això, un segle més tard encara Serrano i Valls-Taberner en les respectives obres sobre Ribagorça han utilitzat la major part d'aquests documents apòcrifs, i si bé els han tractat en certs casos amb reserva, no obstant s'han entretingut a fer combinacions imaginàries per a conciliar les dates absurdes amb un numeral acceptable, atribuint a errors de copista la ignorància sobre cronologia del falsificador.

Una segona característica d'aquestes falsificacions és l'ús d'expressions i fórmules que en gran part són d'un segle i més posteriors a l'època en què es suposarien escrites de ser autèntic el document. Anem a presentar-ne unes quantes: «Notum sit cunctis hominibus hanc scripturam legentibus et futuris» V, XIII, XIV i XVI; «comes Ripacurcensem» IX, XIII, XIV i XVII, «comes Rippacurcie» XII; «episcopus Rotensis et capitulo ejusdem loci» XII; «cum totos illos census et usaticos» I; «cum omnibus usaticis, directis et censibus» V; «cum questiam» VI i XIX; «franchum, liberum et ingenum» IV; «franchum, liberum et ingenum de francho alodio» IX; «a franco vestro proprio alodio» XIV; «ad propriam hereditatem per facere inde totam suam voluntatem» IV; «absque ulla retinencia» VII; «absque ullo retentu ad proprium allodem et propriam hereditatem» I; «acaptare, scaldare vel examplare» III i IV; «expletandum» IX, XI, XIV i XVII; «expletandum de francho alodio... expletis franqui et liberi» XIII; «hanc cartam laudo et confirmo... firmo et corroboro» V; «hanc cartam

laudo et firmo» VI; «laudamus, concedimus et confirmamus» IX, XII i XIII; «laudamus et firmamus» XI i XVII; «hanc donacionem nostram omnibus propaletur et notificetur» X. Això prescindint de la nomenclatura topogràfica, especialment en les descripcions de termenals, on ja floreix el terme vulgar amb una profusió que correspon almenys als volts del 1100.

No es comès específicament nostre indagar les circumstàncies de formació, lloc i temps, d'aquesta sèrie de falsificacions, cosa que exigiria un treball d'investigació en el qual no ens podem distreure i un coneixement de la documentació d'Ovarra durant tot el segle XI que no tenim. No obstant, com un avenç provisional basat en el nostre examen directe dels falsos — l'examen que ens ha calgut fer per a cerciorar-nos de la seva falsedat — podem establir aquestes opinions:

Els falsos foren fabricats després de la incorporació d'Ovarra al monestir aragonès de San Victorián, que, com hem dit en parlar de l'arxiu d'Ovarra, tingué lloc en 1076. I foren precisament redactats en el monestir aragonès per un monjo que coneugué, encara que imperfectament, la pràctica ponentina del compte per l'era, però que desconeixia el sistema llevatí de la cronologia franca i no arribà a trobar la manera de conciliar-los; aquest monjo disposava de l'arxiu d'Ovarra dipositat a San Victorián i treballava sobre els seus documents; coneixia també la llegenda en formació sobre el comte Bernat i n'aprofitava l'aureola en el seu treball.

L'època de la falsificació, o almenys del lot més important de falsos, puix que és possible que algun altre grup sigui més tardà, ha de circumscriure's des dels volts de 1080, quan a més d'Ovarra també Alaó està lligat amb San Victorián (1078, vegeu Serrano, *Noticias*, pàgs. 30-33) VIII, fins abans de la mort del rei Sancho Ramírez, 1094, que confirmà alguna de les falsificacions, III i V, o bé fins abans de la mort de Pere I, 1104, que també les confirmà amb signatura que sembla autògrafa.

Dintre aquest lot primitiu poden incloure's els documents que hem assenyalat amb els núms. I, II, III, IV, V, VII, VIII, XV, XVI, XIX i XX. Un seguit d'interferències els relacionen uns amb altres i per la seva elaboració el falsificador tingué presents els quatre documents comtals autèntics que encara avui posseïm sobre Ovarra dintre el segle X o sigui: el del comte Bernat del 947, doc. 157; el del comte Ramon, vers 960, document 183; el del comte Guillem de 975, doc. 236, i el de la comtessa Garsenda i fills, de 990, doc. 289.

Així el XIX no és més que una versió, ampliada en el contingut de la donació del document de Guillem; el XX és una combinació del formulari d'aquest document amb

el fons del de Garsenda; el XVI repeteix la donació del document de Ramon, emprant en part el formulari del document de Guillem i en part el del V; el XV també es serveix dels dos models, document de Guillem i V i del de Garsenda; els I i II utilitzaren en la seva redacció el mateix document de Guillem. Els I, II, III i IV figuren amb els mateixos testimonis i escriptors, manlevats en part sobre el document de Bernat; altrament, l'ús d'una locució característica, «hoc factum nostrum consultum et intemeratum permaneat omni tempore» indica una procedència comuna pels I, III, IV, VII, VIII i XVI.

Una altra sèrie, amb lligams comuns, és formada pels VI, IX, X i XI; d'entre ells els VI i X tenen identitat absoluta de formulari i sols divergeixen en la data, signatures, escriptura i part dispositiva; els X i XI daten semblantment per mes, lluna i any, amb la particularitat de donar unes dates tan tardanes, 1100 i 1135, que fan sospitar si es tracta d'una substitució feta per un copista; a remarcar que els VI i X insisteixen, com l'I del primer lot, a assenyalar els comtes Bernat i Tota com a fundadors d'Ovarra: «quod nos a principio fundavimus et construximus».

Una tercera sèrie està constituïda pels XII, XIII i XIV amb tals caràcters d'unitat en la utilització de formularis, que és forçós pensar en una elaboració simultània i segurament unipersonal; és possible que a la sèrie pugui afegir-s'hi el XVII. El XIV ha estat redactat amb el XVIII a la vista, es refereix als mateixos drets i repeteix els noms dels testimonis i l'escriptor. Tota la sèrie sembla més tardana que el primer grup ressenyat.

Quedarien fora d'aquestes sèries, com inclassificables, el damunt dit XVIII i el XXI. El XVIII és un judici amb un seguit d'incongruències entre la data i l'abat Ennecó que hi actua, i la referència a un «domno Atone comite majori» que és de pura invenció, si no vol referir-se al germà dels comtes Bernat i Isarn que fou bisbe i no comte. El XXI, datat a l'era 807, és una facècia del falsificador, que féu broma a base dels noms que s'inventà pels lliuradors i l'escriptor.

De totes aquestes falsificacions, la més cèlebre és l'esmentada carta de fundació del monestir que hem assenyalat amb el núm. I. És un document pel qual es suposa que «Bernardus, comes Ripacurcie, et uxor mea Tota, comitissa, filia Galindonis comitis Aragonis, cum consensu et voluntate filiorum nostrorum Raymundus comes et Borrelius comes», fan una dotació per a edificar un monestir que se'n diu Ovarra, situat i fundat sobre la Isàvena, «et ibi nos tumulati sumus». La dotació es fa a base «de allodes nostros quam ego prefatus Bernardus abstraxi de potestate te-

nebrarum et de gens paganorum et populavi eas de Christianis in tempore illo [quo] Ripacurcia et Paliarès et Superarbi erant in possessione paganorum», i en ella hi anaven compreses les viles de Vallabriga «que ab antiquo tempore tenuerunt», Bradilans, Arrecons, el Vilar, Riupedrós, la Torra, Magarrofes, Silvi i Vilallops. L'autor de la falsificació en el seu compromès treball s'armà una confusió de presents i de pretèrits que denuncia la seva inseguretats; volgué documentar la tradició popular del comte Bernat com a conquistador, com a fundador d'Ovarra, com a cap de les cases de Pallars i Ribagorça, com a enterrat al monestir, ignorà les «Genealogies de Roda» i caigué en l'error de suposar que Borrell de Pallars era fill de Bernat; sembla que ignorà també que el monestir era anterior a Bernat almenys de mig segle.

El conjunt de falsificacions sembla obeir al desig de proporcionar al monestir una titulació clara i precisa de tot el patrimoni que aquest tenia, o pretenia tenir, al temps de la falsificació, i especialment de vincular aquesta titulació al nom aleshores ja considerable dels comtes Bernat i Tota; en aquest sentit la dita carta de fundació és l'exponent més característic dels falsos d'Ovarra.

ELS PRIVILEGIS DE TAVERNA

El monestir de Sant Pere de Taverna fou cedit pel rei Sancho Ramírez al de San Victorián l'any 1076, al mateix temps que el d'Ovarra. És probable que en el moment de la cessió la seva situació fos deplorable i el seu arxiu destruït i perdut. En el fons de San Victorián conservat avui en l'Arxiu Històric Nacional de Madrid no s'hi troba cap document de Taverna anterior a la incorporació.

No obstant, hi figuren dos pergamins, un de darrers del segle XI i un altre del XII, que suposen ésser uns privilegis concedits a Taverna pel rei Sancho Garcés II Abarca els anys 962 i 987. El segon ha estat fabricat prenent el primer per model; aquest, en la seva transcripció, ha volgut imitar un original.

Llur text és aquest, posades en *cursiva* les frases que el segon copià del primer:

I

1 gener 962

In Christi nomine et individue Trinitatis. Ego Sancius rex una cum uxore mea Orracha regina et prolis meis Garciani, Ranimiri atque Gondesalvi. Hanc cartam fieri jussimus tibi abba dopno Poncio et omnes fratres qui conversantur tecum in arcisterium quod vocitant Taberna, qui est situm ad honorem Regi po[pu]-

lorum et ad venerationem sanctarum reliquiarum apostolorum ejus Petri et Pauli ceterisque martiribus sanctis. Dicimus vobis omnes seniores nostrosque fideles qui nostras extrematuras tenetis et custoditis, ut nullus de vobis aut qui post fuerit (qui) faciat aliquam adversitud[inem] ad Sanctum Petrum de Taberna in omnis vita vestra quamdiu fueritis neque ad suas decanias, id sunt ..... et

Organue et Sessenti et omne quod ad eorum terminum pertinet et de eorum peccora aut illorum [jumenta] aut ad omnia que ad Sanctum Petrum fuerit. Nullus sit ex vobis quid auset aliquam maliciam facere contra eos, set dicimus vobis tantum ut semper pascant eorum bestias ubi voluerint et nullus sit qui auset eas trahere nisi salvare. Ista predicta verba vera sunt, omnia credite certe, laborate cum bono animo, nullus vos noceat set omnes iuvabunt vos semper in omnibus. Ita predictus ego rex cum uxore Orracha jubemus edificare rute et postea non ego aut filii mei qui sunt et venturi conturbationem faciet. Facta carta confirmationis sub era T^a, kalendas januaris, in arcisterio Sancte Crucis. + Ego Sancius rex conjuxque mea Orracha regina et prolis meis Garciani, Ranimiri adque Gondesalvi, qui hanc cartam fieri jussimus manus nostras signos fecimus +++ et testibus tradimus ad roborandum. Benedictus Nagerensis sedis episcopus confirmans. Munio Alabensem episcopus confirmans. Sesebutus Pampilonensem sedis episcopus confirmans et omnes seniores Aragonenses vel Pampilonenses in unum confirmans. Eugenius presbiter scripsit et hoc sig.+ num fecit.

(Archivo Histórico Nacional de Madrid, Cle-ro, San Victorián, legajo 477, núm. 1, original figurat del segle XI.)

II

1 gener 987

In Christi nomine et individue Trinitatis. Ego Santius rex una cum uxore mea Orracha regina et prolis meis Garciani, Rannimiri atque Gondesalvi. Hanc cartam fieri jussimus tibi abba domno Poncio et omnes fratres qui conversantur tecum in archisterium que vocitant Taberna, qui est situm ad honorem Regi po-

[pu]lorum et ad venerationem sanctarum reliquiarum apostolorum ejus Petri et Pauli ceterisque martiribus sanctis. Dicimus vobis omnes seniores nostrosque fideles qui nostras extrematuras tenetis et custoditis, ut nullus de vobis aut qui post fuerit (qui) faciat aliquam adversitudinem ad Sanctum Petrum de Taberna in omni vita nostra vel etiam post dies nostros sive quandiu vos fueritis neque ad alia omnia que ad ipsius monasterium pertinet. Set hoc vobis dicimus et firmiter precipimus ut ex predicti arcisteri pecora vel jumenta semper ubi voluerint pascant et acubent, imo et pariant, tam in montanea quam etiam in Hispania nullus locus sit ei prohibitus, nec nullus sit qui audeat eas aliquam malitiam facere nec quiquam inquietare de his, sed potius sint salva et segura per toto regno meo. Aduc etiam firmiter mandamus ut in quocumque loco ista jam dicta animalia seu pecora parturibunt non sit ullus episcopus neque alicujus abbas qui eis decimam querat ex omni re. Facta carta confirmationis sub era M.^a XX.^a V.^a, kalendas januaris, in archisterio Sancte Crucis. + Ego Santius rex conjuxque mea Orracha regina et prolis meis Garciani, Ranimiri et Gondesalvi, qui hanc cartam fieri jussimus et de manibus nostris hos signos fecimus +++ et testibus tradimus ad roborandum. Benedictus Nagerensem sedis episcopus et hoc signum + ejus + signum confirmans. Sesebutus Pampilonensem sedis episcopus signum ejus + confirmans. Et omnes seniores Aragonenses vel Pampilonenses in unum confirmans. (Una ratlla illegible que contindria la signatura de l'escrivent.)

(Archivo Histórico Nacional de Madrid, Cle-ro, San Victorián, legajo 477, núm. 2, pergamí del XII.)

Serrano i Sanz publicà aquests dos documents (*Noticias y documentos de Ribagorza*, pàgs. 494 i 493, respectivament), però en el comentari amb què els acompanyà fa constar que «varios motivos hacen dudar de que este diploma sea genuino», referint-se al segon, i que «se trata de una donación falsificada», referint-se al primer.

Nosaltres participem en la seva opinió i creiem que tant el primer com el segon formen part del grup de falsificacions confeccionades a San Victorián.

LA HISTÒRIA POLÍTICA DELS COMTATS

EL PERÍODE DE DOMINACIÓ POLÍTICA FORASTERA

PALLARS I RIBAGORÇA SOTA LA DOMINACIÓ SARRAÏNA

Els moderns historiadors de Catalunya acostumen a sostenir que arran del Pirineu hi hagué una llarga zona que no arribà mai a ésser dominada pels sarraïns, sinó que quedà com un enclavament lliure entre la frontera franca al nord i les terres planes ocupades pels musulmans al migdia.

Aquesta afirmació recolza en una teoria que formulà l'arabista Codera en el seu treball sobre els *Límites probables de la dominación árabe en la cordillera pirenaica*¹. Sostenia Codera que «la parte montuosa desde Jaca al condado de Pallás no estuvo nunca en poder de los árabes de un modo permanente», i que «jalones probables del territorio no sometido (sino transitoriamente en tiempos bastante posteriores a la conquista general), fueron las poblaciones de Alquézar en Sobrarbe, Roda en Ribagorza y Ager en el condado de Pallás»; encara afegia que «la no dominación de los árabes... creo que se extendió a toda la cordillera Pirenaica».

Els arguments en què basava Codera la seva teoria són tots de caràcter negatiu; en últim terme s'afermen amb la manca de testimonis concrets sobre una posterior alliberació. Però com a negatius estan desproveïts de força provatòria. I la suposició que apunta que en el seu «sentir, los moros no pudieron tener interés en

1. CODERA, *Límites probables de la dominación árabe en el Pirineo*, en «Colección de estudios árabes», VIII. Madrid, 1917, pàgs. 235 ss.

dominar territorios muy quebrados y pobres», també de caràcter negatiu, pateix d'un desconeixement de les condicions econòmiques de l'època, judicant-les equivalents a les del temps de l'autor, quan precisament n'estaven molt allunyades.

Jo crec que cal rectificar aquesta teoria de Codera, sobretot en el que es refereix al que podríem anomenar Pirineu català, des de Ribagorça cap a llevant. És inconcebible que comarques com la Cerdanya, l'Urgellet i l'alt Bergadà poguessin subsistir com illots immunes enmig d'una àrea de domini sarraí que les voltava per tots cantons des del pla d'Urgell i pla de Bages, plana de Vic, Rosselló, fins a les regions de Narbona i Carcassona; més que més tractant-se en part de valls que foren via natural de comunicació directa entre els centres de govern de Lleida-Saragossa i el de Narbona. Altrament, l'episodi de Munusa referit per l'*Anònim del 754*, continuador de la Crònica de Sant Isidor, es concloent pel que fa referència a aquestes regions. Diu el cronista: «...un moro (berberisc) anomenat Munusa, sentint que els seus (connacionals) eren oprimits en els confins de Líbia per la temerària crueltat dels jutges, fa sens tardar la pau amb els francs i es prepara a lluitar tirànicament contra els sarraïns d'Espanya; i com era home molt aguerrit, quan es sabé això es contorbà l'ànim de tothom en el palau (de Còrdova). Però no molts dies després (en 731), preparada una expedició per Abd al-Rahman (l'emir), perseguí sens misericòrdia el dit rebel i trobant-lo a la fi en la fortalesa de Cerdanya el combaté i l'assetjà estretament. (Munusa), després de resistir alguns dies tancat darrera els murs, hagué de fugir abandonat...; però, no trobant on amagar-se, preparat a morir així que fos descobert per l'exèrcit, romangué refugiat en diversos amagatalls. I perquè el duc franc Eudes, per a obtenir la seva aliança i evitar la persecució dels àrabs, li havia lliurat la seva filla perquè es casés amb ella, mentre perd temps per a alliberar-la de mans dels seus perseguidors, prepara la seva ànima per a la mort, i essent perseguit per l'exèrcit, ja ferit, es llança des d'una altura a un esquei de roques i mor. Quan trobaren el seu cadàver li tallaren el cap i el presentaren al rei (l'emir) junt amb la filla del sobredit duc Eudes»².

És evident que Munusa era un valí fronterer amb el ducat d'Aquitània, probablement a Narbona, i que la lluita es descabdella a Cerdanya, de la qual «Líbia» n'era la capital, regió ocupada, es diu ben clar, pels sarraïns d'Espanya; la narració no pot ésser més precisa i versemblant i no hi ha cap raó que permeti dubtar de la seva veracitat.

2. Traducció adaptada a la que dona Claudi SÁNCHEZ-ALBORNOZ en *La España musulmana*, 1, Buenos Aires, 1946, pàg. 63.

Amb un caràcter més general per la seva extensió, podríem aportar una altra prova de la submissió de la zona pirinenca; es tracta de l'expedició que l'emir Abd al-Rahman I es veié obligat a fer l'any 781 per a reposar aquesta zona sota la seva autoritat i de la qual s'havia escapat amb la rebel·lió del valí de Saragossa al-Husain. L'emir rendí primer el governador rebel i després féu una campanya per la zona nord del país sotmès a la jurisdicció d'al-Husain per a fer sentir el pes directe del seu regiment. L'excel·lent crònica aràbiga dita l'*Akhbar madjmua*, escrita no gaire més tard d'un segle després, explica: «L'emir es dirigí a devastar Pamplona i Colliure (?); tornà contra els bascons i després contra el país de Cerdanya. Acampà en el d'Aben Belascot, el fill del qual prengué en pàries, i li concedí la pau mitjançant el tribut personal»³. Aquesta expedició és confirmada en les relacions historials d'Ibn al-Athir i del *Fath al-Andalus*⁴.

D'aquestes narracions cal deduir que Abd al-Rahman I inicià la seva campanya dirigint-se cap a ponent fins a Calahorra, pujà cap a Pamplona combatent els bascons politeistes (és a dir, cristians trinitaris) i resseguí aleshores la cadena sub-pirinenca cap a llevant fins acabar l'expedició sotmetent la Cerdanya. Amb el càstig de Pamplona i els bascons politeistes volia assegurar la frontera contra les velleïtats d'aquest poble inquiet que per tradició, que ja derivava dels temps romans i visigòtics, havia romàs sempre mal sotmès; resseguint després cap a llevant les valls entaforades en el massís pirinenc escarmentava d'una vegada els petits caps que les regien per delegació del valí. Precisament per la seva posició geogràfica arreconada, eren els més amatents a espolsar-se els deures d'obediència. S'endevina que Abd al-Rahman, que fou un polític de traça considerable, usà en aquesta campanya d'una tàctica fluïda, suau i ferma alhora: oferia als caps la pau a base de la submissió i obediència garantides per rehenes, en cas contrari seguia la devastació i la captivitat. Aquests petits caps locals serien sovint descendents dels primers conqueridors, àrabs o berebers, que havien quedat regentant en el país la guarda dels castells, però molt sovint eren també indígenes conversos o àdhuc cristians, descendents d'antics vicaris visigòtics sotmesos voluntàriament en el temps de la invasió sarraïna. Un cas d'aquests darrers és el de l'Aben Belascot, el fill de Velasco, de què ens parla l'*Akhbar madjmua*. No es dedueix pas necessàriament del text d'aquesta crònica que Aben Belascot residís cap al

3. MILLÀS, *Textos dels historiadors aràbics referents a la Catalunya carolíngia*, obra en premsa, núm. 67. El Dr. Millàs tingué la bondat de facilitar-me els plecs tirats d'aquesta obra, de la qual

he aprofitat les corresponents traduccions en tot el llarg del present treball. N'estic molt agraït.

4. Millàs, *Textos*, núms. 73 i 71.

país de Cerdanya, com volen alguns autors; més aviat sembla que la crònica distingeix entre el país de Cerdanya i el d'Aben Belascot com dues comarques distintes; seria la segona terra Aragó o Ribagorça? el nom de Velasco és ponentí. De totes maneres el que és difícil d'acceptar és la identificació que altres autors volen fer d'aquest fill de Velasco i el Galindo Belascotenes, pare del Garcia Malo de qui parlen les *Genealogies de Roda* com a comte d'Aragó⁵; la divergència cronològica és massa important⁶.

Si el país d'Aben Belascot fou la Ribagorça, cosa possible, seria el primer regent d'aquest país que coneixeríem. I tant en cas afirmatiu com negatiu, el domini sarraí sobre la regió, igual que per la Cerdanya, no sembla pas que pugui ésser negat. La regió basca independent no havia de començar fins a la pròpia Navarra, i àdhuc la comarca de Jaca deuria estar sotmesa a la veïna Osca, que fou tradicionalment el centre de govern de la dominació sarraïna en la zona muntanyenca d'Aragó, com Lleida ho fou per la corresponent a la Catalunya central i occidental⁷.

En aquella idea errònia de la no dominació sarraïna de les comarques pirenenques catalano-aragoneses hi ha contribuït bastant la falsa noció que s'ha tingut sobre la manera d'ésser de la dominació aràbiga en moltes regions, especialment perifèriques; s'ha pogut creure que la dominació havia de comportar un establiment de població invasora, quan és evident que la feble densitat dels exèrcits i dels immigrants que des d'Àfrica i Orient penetraren a la península no podia abastar més que a un insuficient poblament de les grans ciutats i terres baixes i a les necessitats de nuclis de guarnició en les capitals i d'elements directius en els quadres d'administració central i de govern regional. Encara per aquestes últimes necessitats, i més per les dels governs locals, calgué que l'invasor es servís sovint, com hem insinuat, d'elements indígenes conversos o de les autoritats visigòtiques existents en els moments de la invasió, amb les quals es pactà la submissió, o de llurs successores.

5. Vegeu sobre aquest punt: VALLS-TABERNER, *Les Genealogies de Roda o de Meyà*, Barcelona, 1920, pàgs. 22-23; i LACARRA, *Textos navarros del Códice de Roda*, pàgs. 240-243.

6. Un fill d'Aben Belascot és donat en rehenes a Abd al-Rahman en 781; aquest fill hauria d'haver estat Garcia Malo o un germà seu; ara bé, Garcia Malo es casa almenys quaranta anys més tard successivament amb fills d'Asnar Galindó d'Aragó i d'Ennecó Aritza de Navarra, i mor, sembla, en 860, en acció de guerra, és a dir, vuitanta anys després de la data en què caldria suposar-lo lliurat en rehenes, ell o el seu germà.

7. Una prova del contacte directe entre els dominis sarraïns d'Osca i les fronteres aquitanes, sense per tant un enclau independent entremig, a Jaca o

a Ribagorça, la dona també la «Vita Hludowici» de l'«Astrònom», en el cap. 8 (BOUQUET, *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, éd. Delisle, VI, Paris, 1870) quan diu «...Bahaluc Sarracenorum ducis, qui locis montuosis Aquitaniae proximis principabatur...» Es refereix a l'any 798 i al sarraí Bahlul ibn Marzuk, que l'any anterior s'havia apoderat de Saragossa i Osca. LACARRA, *Orígenes del Condado de Aragón*, pàg. 5, diu: «...consta que capitularon los pueblos de la zona del Cinca (*La Crónica del Moro Rasis*, ed. Gayangos, pàgs. 42-43, al hablar de Fraga, Tamarite, Monzón y otros castillos de la zona del Cinca, dice: «et quando los moros entraron en España, las gentes que moraban en estos castillos fizieron pleytesía con los moros, et fincaron en sus castillos et los moros con ellos, sin contienda»).

En rigor s'entrava sota el domini sarraí per un pacte de fidelitat que comportava el pagament d'un tribut o capitació personal, i a vegades un segon tribut territorial; les autoritats indígenes ja existents eren les responsables d'ambdues obligacions i en els casos sospitosos havien de lliurar rehenes familiars en garantia del lleial compliment. Ha quedat còpia íntegra del pacte de submissió d'un cap visigòtic de la regió de Múrcia, Teodomir, amb el segon emir depenent de Damasc, Abd al-Aziz; per ell Teodomir s'obliga a ésser fidel i sincer, a no conspirar amb enemics de l'emir, a pagar cada any un tribut, que es fixa, per cada un dels seus súbdits; en canvi li serà respectat el seu senyoriu, la llibertat d'aquells súbdits, i se li garanteix que no seran violentats en la seva religió ni cremades llurs esglésies⁸.

Una situació per l'estil és la que deuria donar-se en totes les contrades muntanyenques del nostre Pirineu. Són explícits uns textos continguts en la *Risala* de l'«Ambaixador marroquí»⁹; diuen: «Els territoris que es sotmeteren per capitulació són els del nord, on els cristians conservaren la propietat de les terres i els boscos, però no dels altres béns. Alguns savis diuen, parlant d'Espanya, que la major part d'ella es sotmeté per capitulació, excepte alguns llocs ben coneguts, perquè després de la derrota de Roderic totes les ciutats capitularen: d'ací que els cristians que les habitaven continuessin posseint llurs terres i demés propietats amb el dret de vendre-les.» I més avall, referint-se a la reorganització de la península encarregada directament pel califa de Damasc a l'emir al-Samh, diu: «Un cop al-Samh hagué realitzat ço que s'havia proposat, escriví a l'Emir dels Creients, donant-li notícia del que havia fet, fos en els territoris conquistats per la força, fos en els que havien estat sotmesos a les bones. Els habitants d'aquestes comarques havien capitulat, obligant-se a pagar una capitació i una part dels productes de les seves terres; unes havien de pagar el terç, altres el quart dels productes, segons llur qualitat i fertilitat».

Una situació semblant a aquestes descrites és l'al·ludida més amunt per l'*Akhbar madjmua*, en dir que Abd al-Rahman prengué en pàries el fill d'Aben Belascot i li concedí la pau mitjançant el tribut personal. També el *Fatho al-Andalus* referint-se a la mateixa expedició de l'emir diu que els indígenes «es veieren obligats a donar pàries que pagarien l'impost de la capitació i que se sotmetrien a la seva obediència. L'Iman ho acceptà, prengué les rehenes i ratificà el pacte»¹⁰.

8. Sovint publicat i darrerament traduït al castellà per SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *La España musulmana*, 1, pàg. 44.

9. Publicats també en SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *La España musulmana*, 1, pàgs. 57-59.

10. MILLÀS, *Textos*, núm. 71.

Això era el retorn a la submissió normal, situació tan coneguda i acostumada en les relacions del país de Ribagorça amb el dominador que, encara cent anys després d'haver-se'n alliberat, és la que se'ls acut proposar als ribagorçans atacats pel seu vehí, el valí d'Osca. Ibn Idhari ho conta explícitament: «En el mateix any 908-909, Muhammad, fill d'Abd al-Malik, al-Tawil, sortí contra Pallars en el mes de ramadan i feu allí una gran matança; li arribà un emissari de la gent del castell de Roda demanant la capitulació i oferint espontàniament les rehenes i el tribut, i no havent-los concedit això, sortiren fugint del castell, que li abandonaren, i ell, havent-s'hi acostat, el destruï»¹¹. La intenció del sarraí aquesta vegada era de veritable ocupació directa.

Crec, doncs, després de tot el que he dit, que podem donar per establert que les comarques de Pallars i Ribagorça quedaren sotmeses al domini sarraí des dels primers temps de la invasió aràbiga fins el moment del seu alliberament pels francs, gairebé un segle després, i que aquest domini consistí pràcticament en el pagament de l'impost de capitació i possibles càrregues territorials sota el comandament probable de caps indígenes, sovint successors directes de les autoritats locals visigòtiques del moment de la invasió. No cal pensar que hi hagués aports apreciables de població forastera, ni gran remoció en la propietat, ni sensibles canvis en les institucions religioses, esglésies i monestirs.

EL PROCÉS D'ALLIBERAMENT I RECONSTRUCCIÓ DEL PAÍS

Anem ara a estudiar el procés d'alliberament i reconstrucció que devia donar al país la fesomia amb què hauria d'entrar més tard en el món feudal. Ens trobarem molt escassos d'informació concreta referent a la nostra comarca i caldrà que acudim sovint a les notícies de caràcter més general i a les referents a regions que pel seu veïnatge permeten pensar en condicions de similitud o de contrast.

Cal no prendre les rebelions i alçaments que donaren lloc a la campanya fronterera d'Abd al-Rahman en 781 com un precedent o inici del procés d'alliberament de Pallars i Ribagorça; més aviat tindrien un signe contrari; no eren moviments secessionistes sinó l'expressió de solidaritat de clientela envers els grans cacics aràbics que dominaven en la regió, com al-Husain. Res no indica que en les comarques pallaresa i ribagorçana s'hagués produït, com en les regions més orientals d'Urgell-Cerdanya i Empordà-Gironès, uns moviments francòfils, nascuts de les il·lusions que

11. Text reportat per CODERA, *Límites probables de la conquista árabe*, pàg. 252.

despertà la gran campanya de Carlemany del 778 i alimentats per l'estat d'insubordinació latent que a la Catalunya oriental inicià el partit de l'afrancesat Sulaiman, continuat pel seu fill Matruh. En les lluites internes d'influència dintre la gran comarca catalano-aragonesa, Barcelona i Saragossa, personificades pels grans cacics Sulaiman i al-Husain, representen, dins la tònica comuna d'insubordinació contra el poder central de Còrdova, respectivament, la tendència francòfila i la independentista. Pallars i Ribagorça s'adcriviren a la darrera i per això es comprèn que el fill d'al-Husain, Said, en ésser lliurat com ostage a Abd al-Rahman i escapar-se, anés a cercar refugi en el Pallars on es trobaria emparat pels seus amics polítics¹².

Per contra, el ferment escampat en 778 amb el pas de les tropes franques cap a Saragossa, la relació del partit de Sulaiman amb les autoritats franceses, el veïnatge i exemple de la Septimània alliberada, portà al traspàs de domini de la regió gironina en 785: «Eodem anno Gerundenses homines Gerundam civitatem Carolo regi tradiderunt», diu el *Cronicó de Moissac*, i els *Annals de Barcelona* confirmen: «Gerundam civitatem homines tradiderunt regi Karolo»¹³.

La iniciativa surt en aquest cas dels elements indígenes, però segurament la seva execució fou precedida d'unes negociacions entre els caps locals i les autoritats a les quals els francs tenien encarregada la guarda de la frontera¹⁴.

Pel mateix temps i també per iniciativa interior degué fer-se la incorporació de la Cerdanya i l'Urgellet. Els episodis que coneixem de la vida del bisbe Fèlix d'Urgell ho deixen endevinar. Quan l'arquebisbe de Toledo, Elipand, li fa la consulta sobre la teoria adopcionista, la seu urgellesa devia trobar-se ja fora dels dominis sarraïns; això passava entre 786 i 790. La mateixa seu havia de trobar-se incorporada al regne carolingi quan Alcuí procurava captar-se l'amistat del bisbe, i Dümmler data del 789 la primera carta en aquest sentit del diaca anglès. Esdeveniments posteriors del 791, 792 — data del concili de Ratisbona — 793 —, carta d'Elipand

12. Això passà quan Abd al-Rahman I assetjà personalment el rebel al-Husain a Saragossa, l'any 781: «Quan la gent de la ciutat es veié molt esgotada pel setge, Husain demanà la pau i donà el seu fill en pàries; l'emir hi consentí i es retirà. El fill d'Husain s'anomenava Said i era valent; no estigué a l'exèrcit de l'emir sinó un sol dia, i féu de manera que fugí a refugiar-se junt als parents (?) que tenia en terra de Pallars»; relació de l'«Akhbar madjmua», MILLÀS, *Textos*, núm. 67.

13. Vegeu el «Cronicó» en els *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum*, 1, pàg. 297, i els «Annals» en la mateixa obra, xxiii, pàg. 2.

14. MÜHLBACHER en els seus «*Regesta*» atribueix a aquest any 785 l'anada del rei-infant Lluís cap al seu pare a Paderborn «cum omni populo militari, relictis tantum marchionibus qui fines regni tuentes omnes, si forte ingruerent, hostium arcarent incursum», de la qual parla el capítol 4 de la «*Vita Hludowici*» dita de l'«*Astrònom*». Els exèrcits aquitans amb el rei, havien anat a col·laborar a la victoriosa campanya contra Saxònia. Les qüestions de frontera degueren, doncs, d'ésser resoltes pels marquesos que s'havien quedat de guarda.

i els bisbes espanyols a Carlemany — ratifiquen obertament per aquestes dates la pertinença de la regió al regne de Carlemany. Altrament, en els primers temps de l'episcopat de Fèlix, la seva diòcesi era encara de domini musulmà; era quan el bisbe amb ànsia d'apostolat diocesà escrivia la seva *Disputació contra un sarraí*, després recercada per Alcuí¹⁵.

No hi ha cap indici que Pallars ni Ribagorça seguissin l'exemple dels seus veïns de llevant. La influència de la casa d'al-Husein devia continuar mantenint-hi de moment la preponderància del partit independentista, de tendència antifranca. Que aquesta influència continuava encara viva en el país, malgrat la submissió a Abd al-Rahman i l'ajusticiament d'al-Husain en 782, ho demostra el fet que, aprofitant-se de la mort de l'emir i de les dificultats que amb els germans tenia el successor Hisham, el fill d'al-Husain, Said, aquell que veiérem refugiar-se a Pallars en 781, pogués ara, en 788, aixecar-se a Beceit i — com diu al-Nuwairi — «reunir molta gent al seu entorn», prendre la ciutat de Tortosa, i si bé fou derrotat i mort per Musa ibn Fortun, partidari d'Hisham, Musa a la vegada perdé la vida lluitant a Saragossa contra un client del difunt al-Husain, anomenat Jahdar, que havia reunit un nombrós contingent de partidaris¹⁶.

No obstant, la gesta de Jahdar degué ésser l'última revifalla del partit independentista, antifranc i anticordovès, fundat per al-Husain en els vessants de l'Ebre. L'any següent a aquesta gesta, 789, Matruh, el fill de Sulaiman i cap del partit francòfil contrari, es sublevà a Barcelona i, marxant contra els seus rivals de l'Aragó, pogué apoderar-se d'Osca i de Saragossa. El seu domini, però, també havia d'ésser efímer¹⁷. Liquidat l'assumpte de l'oposició dels germans, l'emir Hisham reuní en 791 un nombrós exèrcit i, posant-lo sota les ordres d'Ubaid Allah ibn Uthman, el dirigí contra Matruh, que estava a Saragossa; la ciutat fou assetjada sense èxit, però mort Matruh a traïció per uns servidors, el seu cap fou tramès a Ibn Uthman i els ciutadans rendiren de bon grat Saragosa al general d'Hisham¹⁸. Amb això queda-

15. Pels detalls i proves de tots aquests fets concernents a la vida de Fèlix d'Urgell, vegeu especialment el capítol titulat «El adopcionismo en los dominios carolingios» del meu discurs *La batalla del Adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigoda*, Barcelona, 1949, pàgs. 69 ss.

16. Vegeu la narració d'al-Nuwairi, que dona tots aquests detalls en: MILLÀS, *Textos*, núm. 80.

17. No obstant, tingué encara temps, l'any 790, de lligar un tractat d'amistat amb el rei Lluís d'Aquitània, seguint la línia de la política francòfila

familiar. Ho explica l'«Astrònom» en la seva «Vita Hludowici»: «Rex vero Ludowicus eodem anno Tholosae placitum generale habuit, ibique consistenti, Abutaurus Sarracenorum dux, cum reliquis regno Aquitanico conlimitantibus, ad eum nuntios misit, pacem petens, et dona regia mittens. Quibus secundum voluntatem regis acceptis, nuntii ad propria sunt reversi.»

18. També és al-Nuwairi, l'historiador aràbic, que ens conta l'aixera de Matruh. Vegeu-ne la relació en MILLÀS, *Textos*, núm. 80.

ven liquidats els antics partits d'al-Husain i Sulaiman que havien donat tant de joc durant una quinzena d'anys.

Hisham no es donà per satisfet. Calia produir una impressió de força i autoritat que fes desaparèixer les velleïtats independentistes de tots els potentats de la frontera superior, i, sobretot, castigar les comarques secessionistes de la frontera, Gironès i Urgellès, i escarmentar els francs veïns que els allargaven les mans protegint i emparant la seva defecció, al qual efecte fou organitzada la gran expedició del 793.

L'emir l'encomanà al general Abd al-Malik ibn Mughith. En tenim relació per fonts franques i fonts aràbigues¹⁹. L'exèrcit sarraí atacà primer Girona, sense aconseguir prendre-la, continuà el seu camí, marcant amb la devastació i saqueig totes les comarques que travessava, fins a Narbona, ciutat que investí després de destruir-ne tots els ravals; tampoc però arribà a rendir el nucli amurallat. La presa violenta de ciutats sòlidament fortificades era un afer tècnicament molt difícil, a no mitjançar descuit o traïció, i la seva rendició per fam requeria un temps llarg, del qual Abd al-Malik no deuria poder disposar, obligat a repatriar l'exèrcit abans no li caigués l'hivern a sobre. Estengué les seves depredacions per una ampla regió, arribant fins a la Rouerga, i volgué anar per sorprendre Carcassona. Però en arribar al riu Orbieu, un tros amunt de l'aiguabarreig amb l'Aude, es topà amb un exèrcit que de pressa i corrents havia reunit el duc Guillem de Tolosa amb altres comtes francs. La

19. De les primeres la millor els «Annals d'Anià»; diuen: «Iste (l'emir Hisham) audiens quod rex Karolus partibus Avarorum perrexisset, et estimans quod Avari contra regem fortiter dimicassent et ob hanc causam in Franciam reverti non licuisset, misit Abdelmec, unum ex principibus suis, cum exercitu magno Sarracenorum, ad vastandum Gallias. Qui venientes Narbonam, suburbio ejus igne succenderunt, multosque Christianos ac preda magna capta, ad urbem Carcassonam pergere volentes, obviam eis exiit Wilelmus condam comes, alique comites Franchorum cum eo, comiseruntque prelium super fluvium Oliveio, ingratumque est prelium nimis, ceciditque maxima pars in illa die ex populo Christiano. Wilelmus autem pugnavit fortiter in die illa; videns vero quod sufferre eos non possent, quia socii ejus dimiserant eum fugientes, divertit ab eis. Sarraceni vero, collecta spolia, reversi sunt in Hispaniam», *Histoire de Languedoc*, II, preuves 1.

Entre les fonts aràbigues la relació més completa és la de al-Nuwairi: «L'any 177 envià Hisham a Abd al-Malik ibn Abd al-Wahit ibn Mughith d'expedició militar. Entrà al país dels francs i arribà fins a Narbona i Girona. Començà Abd al-Malik per Girona, en la qual hi havia defensors francs; el musulmà matà els homes, anorrea les seves muralles i

estigué a punt de conquerir la plaça. De Girona marxà a Narbona, on féu semblantment, i s'internà pels pobles; recorregué el país de Cerdanya, del qual perdonà només les dones i els infants; matà els combatents, assolà la terra durant alguns mesos, bo i destruint els castells, cremant i saquejant; l'enemic fugia esmaperdut davant seu, i el musulmà s'internà en les seves ciutats: se'n tornà amb un botí tan quantiós, que no seria possible comptar-lo. Aquesta expedició fou ja més famosa dels musulmans a Espanya.» MILLÀS, *Textos*, núm. 84.

Ibn Idharí confirma, en la seva narració més curta, aquesta impressió d'importància extraordinària de la campanya; diu: «L'any 177 envià l'Imam Hisham a Abd al-Malik ibn Abd al-Wahit ibn Mughith, amb l'expedició d'estiu, contra la terra dels cristians; fou una expedició de cèlebre memòria i de formosa dignitat; arribà fins a Girona; l'assetjà i amb màquines de guerra hi féu forat en els seus murs; (després) s'aproximà al país dels Magos, i es passejà durant alguns mesos pel país enemic, on cremà les masies, arruinà els castells i caigué l'exèrcit damunt la ciutat de Narbona; fou una conquesta famosa. El cinquè del botí arribà a 45.000 monedes d'or pur.» MILLÀS, *Textos*, núm. 83.

batalla fou molt dura, les pèrdues molt importants per ambdues parts, el duc Guillem resistí molt, però, abandonat pels seus, hagué finalment de fugir també. L'exèrcit sarraí, malfiat davant la reacció, emprengué el retorn, prenent ara el camí de Cerdanya i la vall del Segre. És probable que fos aleshores quan la ciutat d'Urgell fou arrasada. A judicar pel que diuen els historiadors aràbics, i els francs ho confirmen, el botí d'aquesta expedició, que seria doblement fructuosa per inesperada, fou considerable.

De fet, l'expedició d'Abd al-Malik era la primera reacció violenta i ofensiva de Còrdova contra els projectes més o menys platònics d'alliberament d'Espanya que pogués mantenir Carlemany. L'arrasament d'una gran extensió de país, que feia ja una generació que havia estat incorporat al regne franc, practicada impunement, degué produir a la cort d'Aquisgran una forta impressió de pena i sorpresa. Carlemany hagué de constatar que les coses no marxaven pas regularment a la cort aquitana del seu fill Lluís: era evident un descuit i desorganització en la vigilància de fronteres, com es descobrí l'existència de grans abusos en les administracions fiscals de l'interior. Calgué procedir a una reorganització profunda de tota la casa reial aquitana, cosa que Carlemany confià a personatges de confiança de la seva pròpia casa²⁰.

Altrament, Carles deuria estar fastiguejat amb els afers d'Espanya; perquè, mentre militarment en tenia aquestes sorpreses desagradables, religiosament bullia el conflicte de l'heretgia adopcionista que prenia peu en els seus dominis. L'any 794, que és l'any de la reorganització aquitana, és també l'any del cèlebre concili de Francfort contra l'adopcionisme; a la sortida del concili, Carlemany escriu als bisbes espanyols, aferrats a l'heretgia: «abans de la vostra *adopció* us planyíem per la vostra servitud corporal, però ens alegràvem per la vostra rectitud, ara el plany és doble; aleshores us distingíem amb una doble caritat, això és, pregant per vosaltres en tot el nostre regne i tenint-vos sempre presents en el nostre record, *amb la voluntat d'alliberar-vos de la vostra servitud temporal*, ajudant Déu i segons l'oportunitat dels temps i els vostres consells; ara aquesta doble caritat — amb dolor ho diem — vosaltres mateixos la defraudeu»²¹.

Pogué abandonar la idea primitiva de l'alliberament d'Espanya, però no podia desentendre's del conflicte permanent de la frontera; les avançades d'Urgell i de Girona s'havien demostrat inoperants per a garantir una seguretat a l'altra banda del

20. Ho conta la «Vita Hludowici» de l'«Astrònom», cap. 7. Vegeu també ABEL, *Jahrbücher*, II, pàgs. 89-93.

21. Vegeu la carta en MÜHLBACHER, *Monumenta Germaniae historica, Concilia aevi Karolini*, pàgs. 157-164.

Pirineu, calia establir en aquesta part unes bases més fermes i estables. I el problema que des de la retirada de Saragossa en 778 estava enlaire, es tornà a posar sobre la taula; li donà oportunitat la mort de l'emir Hisham, deixant la successió al jove i inexpert fill al-Hakam, al qual la reviviscència de les antigues pretensions dels oncles Sulaiman i Abd Allah acabava de debilitar.

És probable que Carlemany drecés aleshores un pla d'atac, a realitzar escalonadament, i que la seva última intenció fos portar a l'Ebre la ratlla fronterera, apuntalant-la en les fortaleses de Saragossa i Tortosa. De moment, l'any 796, el de la mort d'Hisham, envià una expedició, frontera enllà, que sembla de tanteig o descoberta. Anava comandada directament per pròcers seus i no féu més que devastar el país; els seus caps retornaren en pau al palau d'Aquisgran, vora el rei²². Ací al palau devia ésser coneguda i comentada la nova determinació del rei en relació a la política activa a seguir contra els sarraïns de la frontera meridional. Teodulf, el visigod refugiat, bisbe d'Orleans, que tenia bona amistat amb Carlemany i molts contactes amb la cort, aHudeix en uns seus versos a la nova determinació, que devia interessar-lo i satisfer-lo com a espanyol que era. Es tracta d'una poesia que per la primavera d'aquest any 796 adreçà al rei, en la qual expressa el desig que, talment com els avars amb llurs teixits cabells, els àrabs amb els seus esbarriats, vinguin a postrar-se sotmesos als peus del rei, i que també Còrdova hagi d'enviar amatent al senyor dels francs els seus tresors apilotats en liarg temps; els avars no havien estat menys

22. Les notícies que tenim d'aquesta expedició són molt vagues i indeterminades, les dóna el «Cronicó de Moissac» i es limita a dir que el rei Carles trameté l'estiu del 796 un exèrcit seu, amb els seus «missis», a Espanya, a la frontera dels sarraïns, que devastaren la terra, i que retornaren en pau al palau d'Aquisgran, vora el rei. L'historiador aràbic al-Nuwairí parla d'unes campanyes d'Abd al-Karim realitzades aquest mateix any contra els francs; diu: «En aquest any, o sigui el 180, al-Hakam envià un exèrcit amb Abd al-Karim ibn Abd al-Wahit ibn Mughith cap al país dels francs; penetrà pel país i dividí les seves tropes; envià una divisió, la qual travessà un canal de mar, on l'aigua havia baixat, darrera el qual els politeistes havien posat llurs béns i famílies, creient que ningú no podia travessar-lo; però els esdevingué el que no creien, car els musulmans s'apoderaren de totes llurs riqueses, feren presoners els homes, molts dels quals mataren, i captivaren les dones i els infants, després de la qual cosa retornaren en pau... Els musulmans retornaren a Abd al-Karim amb les mans plenes de botí. Abd al-Karim envià una altra divisió, la qual devastà bona part del país de França, s'apoderà de les riqueses

i captivà els homes. Algun presoner els assabentà que una colla de prínceps francs s'havia avançat en direcció a un riu que interceptava el camí que feien els musulmans. En saber això Abd al-Karim reuní els seus exèrcits i encaçà els francs a marxar forçades; així és que els infidels no s'ho pensaren que ja els musulmans els envestien i sabrejaven; fugiren i els musulmans s'apoderaren del que tenien, i retornaren amb la victòria, el botí i la pau.» MILLÀS, *Textos*, núm. 87. Si, com sembla, aquests textos d'al-Nuwairí volen referir-se a una campanya realitzada a Catalunya, les topades de què parlen amb els francs haurien estat amb les tropes dels «missis» de Carlemany, cosa que no s'avé gaire amb el to de la notícia del «Cronicó de Moissac». Tampoc no es gaire versemblant que a Catalunya es pogués trobar un braç de mar, les aigües del qual pugessin i baixessin: el Mediterrani no té mareas sensibles. La indeterminació geogràfica de la narració d'al-Nuwairí la fa una mica sospitosa, quan menys d'exageració; potser no es tractava més que de petites escaramuses que la tradició oral anà ampliant abans d'arribar al narrador. En tot cas es difícil relacionar-la amb l'expedició franca.

salvatges i independents que els alarbs, mes aquell que havia subjectat els primers, deuria també subjectar els últims²³.

El ressò de la determinació carolíngia, la seva manifestació tangible amb la cavalcada dels «missi» de Carlemany l'estiu del 796, la situació debilitada del nou emir al-Hakam, produïren a Catalunya una nova explosió de les activitats sedicioses. Un àrab, fins ara desconegut de nosaltres, Zado, s'aixeca pel seu compte i es fa amo i senyor de Barcelona. Seguint la tradició inaugurada per Sulaiman, intenta enfortir la seva situació enfront del govern de Còrdova recolzant-se en el poder franc; a la primavera de l'any 797 compareixia a Aquisgran encomanant-se al rei i posant la ciutat de Barcelona sota la seva potestat. Els *Annals reials*, que en donen la notícia, aHudeixen a aquella tradició explicant que la ciutat estava subjecta l'una hora als francs, l'altra als sarraïns segons l'alternança de les circumstàncies²⁴. Aclarim que, quant als francs, es tractava d'una subjecció purament nominal.

Els esdeveniments es precipiten. Animat Carlemany amb els bons resultats obtinguts de la seva actuació i tenint ara les espatlles guardades pel cantó de Barcelona, ordenà seguidament al seu fill, el rei Lluís, que anés amb l'exèrcit a combatre la ciutat d'Osca²⁵. Mentrestant, compareixia també a Aquisgran Abd Allah, el fill d'Abd al-Rahman I, que derrotat en 788 pel seu germà Hisham s'havia aleshores refugiat a l'Àfrica; ara apareixia a la cort franca, encomanant-se també a Carlemany, en recerca de protecció per a desbancar el nou emir, el seu nebot al-Hakam²⁶.

El rei Carles, aprofitant l'estiu, se n'anà a l'acostumada campanya de Saxònia.

23. Els versos de Teodulf són aquests :
«Pone venit textis ad Christum crinibus Hunnus
Estque humilis fidei, qui fuit ante ferox.
Huic societur Arabs populus crinibus uterque est,
Hic textus crines, ille solutus est.
Cordoba, prolixo collectas tempore gazas
Mitte celer regi, quem decet omne decens.
Ut veniunt Abares, Arabes nomadesque venite
Regis et ante pedes flectite colla, genu.
Nec minus hi quam vos saevique trucesque fuere,
Sed hos qui domuit, vos domiturus erit.»

Monumenta Germaniae historica, Poetae latini aevi carolini, I.

24. En la seva 1.^a forma els «Annals reials» diuen : «Barcinona civitas Hispaniae, quae jam pridem a nobis desciverat, per Zatum praefectum ipsius nobis est reddita. Nam ipse ad palatium veniens domno regi semetipsum cum civitate commendavit...» En la 2.^a forma, més completa : «Barcinona civitas in limite Hispanico sita, quae alternante rerum eventu nunc Francorum nunc Sarracenorum ditioni subiciebatur, tandem per Zatum Sarracenum,

qui tunc eam invaserat, regi reddita est. Nam in aestatis initio Aquisgrani ad regim venit seque cum memorata civitate spontanea deditione illius potestati permisit.» *Annales regni Francorum*, éd. Kurze, en els *MGH in usum scholarum*, Hannover, 1895, a l'any 797.

25. «Qua recepta (la potestat de la ciutat de Barcelona de què es parla en el text anterior) rex filium suum Hludovicum ad obsidionem Oscae cum exercitu in Hispaniam misit, et ipse, more solito, propter contundendam perfidiae gentis contumaciam Saxoniam vastaturus intravit.» *Annales regni Francorum*, en el mateix lloc.

26. «Et in Aquis palatio Abdellam Sarracenum filium Ibin-Mauge (Abd al-Rahman ibn Muawiya) regis, qui a fratre (l'emir Hisham) regno pulsus in Mauritania exulabat, ipso semetipsum commendante suscepit». Així en la 1.ª forma dels «Annals»; en la 2.ª «Inde regressus cum Aquasgrani venisset ibique Abdellam Sarracenum, filium Ibin-Mauge regis, de Mauritania ad se venientem suscepisset...» *Annales regni Francorum*, a l'any 797.

De retorn, a Herstal, rebé el rei Lluís, que també tornava de la cavalcada d'Osca, i el remeté cap a Aquitània acompanyant el protegit Abd Allah; tenia l'ordre de facilitar-li l'entrada a Espanya perquè es reunís amb els fidels que esperava trobar allí²⁷.

Com de l'expedició feta l'any abans a Catalunya, tampoc de la d'aquest any a Aragó en tenim notícies de detall; però igual que la primera provocà l'alçament de Zado i el seu apoderament de Barcelona, la segona va seguida de la rebel·lió de Bahlul ibn Marzuk, que s'apoderà de Saragossa i d'Osca. Fou amb Bahlul amb qui s'ajuntà el pretendent Abd Allah, des de la cort aquitana de Lluís²⁸.

Encara a finals d'any o principis del següent, Carlemany rep una altra prova de la simpatia que ha despertat el nou llançament de la seva política d'intervenció a Espanya; el rei Alfons II d'Astúries i Galícia li envia el llegat Froia a Herstal, que li fa present d'una luxosa tenda en senyal d'amistat²⁹.

Els símptomes no podien ésser més falaguers: amb un parell de campanyes de pura demostració³⁰, Carlemany havia fet trontollar la situació de tota la frontera superior sarraïna, aconseguint l'encomanament del senyor de Barcelona, el del pretendent a l'emirat de Còrdova, l'amistat del rei d'Astúries, la rebel·lió contra l'emir a Saragossa i Osca. El nou any 798 encara havia de veure completar aquests èxits.

La direcció de tot el moviment, que fins aleshores havia radicat a la cort del rei Carles, és traspassada a la cort aquitana, sota el comandament nominal del rei Lluís, aleshores jove de vint anys, i l'efectiu del duc Guillem de Tolosa. Aquest canvi

27. Carlemany ha retornat a Herstal: «Inde Abdellam Sarracenum cum filio suo Hludowico in Hispanias reverti fecit...» diuen els «Annals» en la 1.ª forma; en la 2.ª: «Illuc Pippinum de Italia et Hludowicum de Hispanica expeditione regressum ad se venire jussit... Inde iterum Pippinum ad Italiam, Hludowicum ad Aquitaniam remisit, cum quo et Abdellam Sarracenum ire jussit, qui postea, ut ipse volui, in Hispaniam ductus et illorum fidei, quibus se credere non dubitavit, commissus est.» *Annales regni Francorum*, a l'any 797.

28. Al-Nuwairi en dóna la relació: «L'any 181 (797) es rebel·là Bahlul ibn Marzuk, el conegut per Abulhajaj, a la regió de la frontera; entrà a Saragossa i se n'apoderà; vers ell es dirigí Abd Allah ibn Abd al-Rahman, oncle d'al-Hakam, conegut pel Valencià, quan es dirigia a França; després es dirigí a Osca i hi sojornà amb Imran i els àrabs. Bahlul anà contra ells i els assetjà; els àrabs feren defecció, per la qual cosa Bahlul entrà a Osca i Abd Allah ibn Abd al-Rahman féu cap a València, on sojornà. Això fou l'any 184 (800).» MILLÀS, *Textos*, núm. 89. Ibn Idharí no fa més que copiar un tros d'aquest text d'al-Nuwairi. MILLÀS, *Textos*, núm. 88.

L'afirmació que Abd Allah es reuní a Bahlul quan anava cap a França és possiblement equivocada; el joc de les dates fa creure que la reunió tingué lloc quan Abd Allah entrà a Espanya des d'Aquitània tornant d'Herstal amb el rei Lluís.

29. La 2.ª forma dels «Annals reials» referint-se a l'any 797 i al sojorn d'Herstal diu: «Ibi legatum Hade-fonsi regis Asturiae atque Galleciae dona sibi deferentem suscepit.» La 1.ª forma ho posa a l'any següent, 798: «Venit etiam et legatus Hade-fonsi regis Galleciae et Asturiae, nomine Froia, pationem mirae pulchritudinis praesentans.» *Annales regni Francorum*, anys 797 i 798. Sobre les relacions de Carlemany i Alfons II d'Astúries vegeu el meu citat discurs *La batalla del Adopcionismo*, pàgines 165 ss.

30. En l'expedició d'Osca sembla que ni arribà a combatre's. Ho dedueix ABEL, *Jahrbücher*, II, pàg. 132, de la notícia consignada en els «Annals alemanys» publicats per Sirmond: «Hludowicus in Spania cum exercitu magno... et absque bello reversus est ad propria», que creu poder aplicar a aquesta expedició del 797.

de direcció es tradueix no sols en els fets sinó en les fonts que ens els donen a conèixer; fins ara ens servíem de la informació dels *Annals reials*, una crònica oficiosa de la cort d'Aquisgran, ara aquests guardaran sovint silenci i ens caldrà, per a assabentar-nos, acudir a les notícies que ens proporcionin els biògrafs de Lluís. És la *Vida de Lluís*, de l'anomenat «Astrònom», que ens explica com en aquest temps — havia d'ésser l'any 798 — el rei reuní a Tolosa l'assemblea general; aquesta assemblea es féu càrrec de tots els afers relatius al problema hispànic que Carlemany acabava de delegar a la cura de la cort aquitana. Aquí comparegueren altra vegada els legats del rei Alfons de Galícia, carregats de presents, per a formalitzar, amb la firma d'un tractat d'aliança, l'amistat oferta uns mesos abans a Herstal. També aquí vingueren els enviats de Bahlul ibn Marzuk, el nou reietó de Saragossa, Osca i tot el país fronterer, oferint la pau i els dons del seu senyor, al rei Lluís. Aquí, per últim, fou probablement on es deliberà sobre les disposicions a prendre a tot el llarg de la frontera per a proveir fermament la seva seguretat; a aquest fi es disposà que la ciutat d'Ausona, el castell de Cardona, Casserres i altres fortaleses que es trobaven abandonades, fossin reparades i habitades i s'encomanà al comte Borrell — que deuria ésser-ho d'Urgell-Cerdanya — la seva guarda amb els corresponents escamots³¹.

Els historiadors moderns han volgut veure en aquest darrer acte el que en diuen la fundació de la Marca Hispànica³². Es volen referir amb això a la implantació d'un sistema especial jurídic-administratiu per les regions frontereres, orientat bàsicament a l'eficiència militar, i pel qual s'estableix una gran circumscripció, comprnent diversos comtats, que és posada sota el comandament superior d'un dels comtes, amb el títol de marquès i amb atribucions especials, sobretot militars. Sospito que aquesta «Marca Hispànica», i així de concreta, és una fantasia d'aquells historiadors; la «Marca Hispànica» dels cronistes o annalistes del temps és una denominació indefinida, talment com quan parlen de la «frontera sarraïna»; els comtes veïns d'aquesta marca o frontera són els que curen de la seva guarda, i perquè afronten amb

31. «Sequente porro tempore Tolosam venit rex, et conventum generalem ibidem habuit. Adefonsi Galliciarum principis missos, quos pro amicitia firmanda miserat cum donis, suscepit, et pacifice remisit. Necnon et Bahaluc Sarracenorum ducis, qui locis montuosis Aquitaniae proximis principabatur, missos pacem petentes, et dona ferentes suscepit, et remisit... Ordinavit autem illo in tempore in finibus Aquitanorum circumquaque firmissimam tute-

lam. Nam civitatem Ausonam, castrum Cardonam, Castaserram, et reliqua oppida olim deserta, munivit, habitare fecit, et Burrello comiti cum congruis auxiliis tuenda commisit.» *Vita Hludowici*, cap. 8.

32. ABEL mateix, per exemple, comenta en aquest moment de la reparació de fortificacions, *Jahrbücher*, II, pàg. 105: «Das war die eigentlicher Gründung der spanischen Mark».

la marca són dits marquesos³³; quan cal per les circumstàncies emprendre operacions que ultrapassin l'àrea local de comtat, o bé són confiades pel rei a un legat especial, o bé es fan conjuntament sota la direcció d'aquell dels comtes que en el moment té una major categoria social o política. Una jerarquia jurídica definida, amb uns comtats i una marca, uns comtes i un marquès, com és el cas de les diòcesis i l'arquebisbat, els bisbes i el metropolità, no crec que hagi existit en el nostre país. Borrell és un marquès al qual s'encomana un avenç en la ratlla de frontera, però al mateix temps a Girona hi hauria un altre marquès — Rostany, potser —, i el comte Guillem de Tolosa ho seria per la ratlla frontera del Pallars i la Ribagorça. No crec, doncs, que en 798 s'hagi creat una «Marca Hispànica»; el que es féu, com he dit, fou traspasar a la cort aquitana la cura dels afers de la frontera, amb totes les seves derivacions en la política hispànica.

No obstant el traspàs, que en la seva forma més tangible es manifestà per l'organització de les expedicions des de la cort aquitana en lloc de fer-se des d'Aquisgran, Carlemany continuà exercint una direcció i control superior, i els estrangers continuaren també en certs casos adreçant-se directament a ell, pressentint aquest poder suprem.

Així ho fa el rei Alfons II a darrers del mateix any 798, quan li tramet els legats Froia i Basilisc que li portaven el present d'una part del botí recollit amb la presa de Lisboa³⁴. I per l'any següent, 799, els *Annals reials* consignen la compareixença a Aquisgran del legat d'un valí d'Osca, dit Azan, portant al rei diversos dons i les claus de la ciutat amb la promesa de fer-li lliurament d'aquesta quan se'n presentés l'oportunitat³⁵.

¿Qui era aquest valí d'Osca, Azan, quan acabem de veure l'any anterior a Bahlul com a amo de la ciutat enviant legats al rei Lluís a Tolosa? És una mica fosc

33. La *Vita Hludowici*, en el cap. 4, parla d'una absència del rei Lluís, «relictis tantum marchionibus, qui fines regni tuentes, omnes, si forte inruerent, hostium arcerent incursus».

34. Els *Annals reials* consignen aquesta legació l'any 798, en les seves dues formes. En la 2.ª, més completa, diuen: «...venerunt de Hispania legati Hadeonsi regis, Basiliscus et Froia, munera deferentes, quae ille de manubiis, quas victor apud Olisiponam civitatem a se expugnatam ceperat, regi mittere curavit, Mauros videlicet septem cum totidem mulis atque loricis, quae, licet pro dono mitterentur, magis tamen insignia victoriae videbantur. Quod et benigne suscepit et remuneratos honorifice dimisit».

L'amistat del rei Alfons envers Carlemany prengué una forma tan ponderativa que Einhard en la seva cèlebre *Vita Karoli* (EGINHARD, *Vie de Charlemagne*, éd. Halphen, Paris, 1928) paràgraf 16, diu: «Adeo namque Hadeonsum Galleciae atque Asturicae regem sibi societate devinxit ut is, cum ad eum vel litteras vel legatos mitteret, non aliter se apud illum quam proprium suum appellari juberet.»

35. Els *Annals* diuen en la 1.^a forma: «Azan praefectus civitatis, quae dicitur Osca, claves urbis per legatum suum cum muneribus transmisit»; i en la segona: «Et Azan Sarracenus, praefectus Oscae, claves urbis cum aliis donis regi misit, promittens dam se dediturum, si oportunitas eveniret.» *Annales regni Francorum*, a l'any 799.

aquest canvi en el regiment d'Osca. L'historiador aràbic al-Nuwairí sembla que hi fa referència en un text que hem reportat més amunt³⁶. El senyor Lacarra ho interpreta, molt plausiblement, suposant que Bahlul es barallà amb un company seu dit Abu Imran i que aquest, ajudat pels àrabs, s'apoderà d'Osca; amb ell s'ajuntà el pretendent Abd Allah, i, seguint el seu exemple, Imran (que seria l'Azan dels *Annals reials*) envià el seu legat a Carlemany a prometre la submissió. Però Bahlul no es donà per derrotat i l'any següent, 800, atacà novament Osca i la prengué; aleshores Abd Allah fugí a València i acabà per entendre's amb el seu nebot l'emir al-Hakam³⁷.

Aquestes complicacions demostraven que la situació de la zona veïna a la frontera, que semblava haver pres un caient molt favorable a Carlemany en els primers moments de la represa intervencionista, esdevenia quelcom equívoca. A la cort d'Aquisgran es cregué necessari fer un tanteig directe sobre els llocs a fi de quedar ben fixats sobre la posició i bona fe de tots aquests valís que tan amatents eren a encomanar-se als reis francs quan els tenien lluny i mentre podien representar per ells el contrapès a l'autoritat de l'emir de Còrdova. El rei Carles, que se n'anava cap a Itàlia per a rebre a Roma la consagració com a emperador, volia emportar-se'n Lluís amb ell, però es repensà davant els esdeveniments sobredits, i fent-lo tornar a casa li ordenà d'emprendre una campanya cap a Espanya. Lluís amb l'exèrcit es dirigí cap a Barcelona, però malgrat que Zado, el valí, hagués fet l'oferta de submissió a Aquisgran, no féu lliurament de la ciutat. L'exèrcit hagué de passar de llarg i dirigir-se cap a Lleida, que prengué i destruï; devastats i incendiats tots els pobles del camí, les tropes s'encaminaren cap a Osca. Ací arrasaren totes les collites, de les quals els camps n'eren plens, i fou cremat i consumit tot el que fou trobat fora la protecció de les muralles ciutadanes; la ciutat, però, ni fou lliurada ni pogué ésser presa. I com l'hivern se'n venia a sobre, el rei Lluís se'n tornà amb l'exèrcit cap a Aquitània³⁸.

36. Vegeu la nota núm. 28.

37. LACARRA, *Orígenes del condado de Aragón*, pàg. 9.

38. Es la *Vita Hludowici* de l'«Astrònom» que, en el capítol x ens explica aquests esdeveniments de l'any 800. Diu: «Succedente vero aestate, rex Carolus ad eum (Lluís) misit, mandans ut secum in Italiam proficisceretur: sed mutato consilio jussus est domi manere. Rege autem Romam pergente, ibidemque infulas imperatorias suscipiente, rex Ludowicus Tolosam abiit iterum, atque inde in Hi-

spaniam contendit. Cui Barcinonae appropriante Zado dux ejusdem civitatis jamque subjectus occurrit, nec tamen civitatem dedit. Quam transgrediens rex, et Hilerdae superveniens, subegit illam atque subvertit. Qua diruta, et caeteris municipiis vastatis ac incensis, ad Oscam usque processit. Cujus agros segetibus plenos manus militaris secuit, vastavit, incendit, et quaecumque extra civitatem sunt reperta, incendio depascente sunt consumpta. Quibus expletis, imminente jam hieme, ad propria rediit.»

Amb aquesta campanya de tanteig les coses quedaren ben fixades i Carlemany pogué restar clarament convençut que era endebades posar la més petita confiança en cap de les promeses, oferiments i submissions dels turbulents i falsos valís locals de la frontera. Per dues vegades, en 778 i ara, la política d'enteses i aliances fallava radicalment. Era evident que si es volia sotmetre la regió de l'Ebre, calia prendre-la per la violència, ocupar-la i fortificar-la permanentment. I calgué atendre's a aquesta evidència.

La primera manifestació d'aquesta nova política de conquesta i ocupació fou la gran empresa contra Barcelona i el seu valí Zado, en 801, que tingué com a conseqüència la rendició de la ciutat i la seva definitiva incorporació al domini franc. Fou una empresa molt sonada que tots els *Annals* en l'amplitud de l'imperi consignaren; era el primer guany positiu d'importància que feia Carlemany a aquesta banda del Pirineu des que començà a ocupar-se'n en 778, i restà per segles la posició avençada del cristianisme sobre els dominis musulmans de la costa llewantina peninsular.

A aquests temps de començaments de segle, i responent a la mateixa política que informà l'avanç sobre Barcelona, crec que deu atribuir-se la pressió que més cap a ponent anà fent-se a tot el llarg del Pirineu i que portà com a conseqüència l'alliberament de les altres zones muntanyoses al sud de la serralada.

Per l'Aragó els *Annals reials* ens donen una informació molt significativa; és a l'any 809 i diuen: «El comte Aureol, que residia a l'altra banda del Pirineu, als límits entre l'Espanya i la Gàl·lia, enfront d'Osca i de Saragossa, morí; aleshores Amrús, el valí de Saragossa i Osca, envaí la seva circumscripció i posà guarnició en els seus castells, enviant una legació a l'emperador per a prometre-li que es posaria ell i tot el seu haver sota el seu domini»³⁹. S'endevina a través d'aquesta informació que l'alliberament de l'alt Aragó pel comte Aureol no seria molt antic, que Amrús podia creure'l encara una situació interina que la mort del comte liquidava, i que el seu acte de represa no era un gest que pogués suposar un afront per Carlemany sempre que aquest no perdés el superior domini que ell s'apressava a oferir-li. I per la seva banda també Carlemany deuria considerar-ho així, puix que, admetent l'oferta d'Amrús, li envià l'any següent, 810, uns legats per a tractar l'afer. És

39. «Aureolus comes, qui in commercio Hispaniae atque Galliae trans Pirineum contra Oscam et Caesaraugustam residebat, defunctus est; et Amroz praefectus Caesaraugustae atque Oscae ministerium ejus invasit et in castellis illius praesidia dispo-

suit missaque ad imperatorem legatione sese cum omnibus, quae habebat, in deditionem illi venire velle promisit.» *Annales regni Francorum*, a l'any 809.

curiós que l'acord a què arribaren a petició d'Amrús consistia a tenir una conferència entre ell i els custodis de la frontera hispana, i que fóra en aquesta conferència on ell es posaria amb els seus béns sota el domini de l'emperador. Si la proposta hagués estat un simple expedient dilatori no és fàcil que l'emperador l'hagués admesa, com fan constar els *Annals* que féu; és de creure que Amrús, sabent que les ocupacions a la frontera eren filles sovint de la iniciativa dels marquesos locals, malgrat que la inspiració pogués venir de més amunt, volgués assegurar-se de la conformitat d'aquests marquesos amb el seu fet acomplert. Els *Annals* fan constar que per moltes causes la conferència no es celebrà⁴⁰.

És possible que de moment una d'aquestes causes fos l'animadversió dels marquesos, però n'hi havia una de molt important que canviava el plantejament de la qüestió. Per l'octubre del mateix any 810 es presentava a Aquisgran una ambaixada de l'emir de Còrdova, al-Hakam, per a gestionar la pau amb Carlemany; els legats lliuraven en penyora d'amistat un comte Enric que havien fet presoner temps abans, potser en una de les expedicions franques contra Tortosa. Al mateix temps l'emir havia tramès una expedició militar contra Amrús i, apoderant-se de Saragossa, l'obligava a refugiar-se a Osca. En aquestes circumstàncies era preferible per Carlemany l'entesa amb l'emir en lloc de l'avinença amb Amrús; d'ésser així les negociacions amb el darrer haurien estat trencades per la part franca, ço que s'avé amb la manca de recriminacions dels *Annals* pel fet del trencament, recriminacions que no haurien mancat cas d'ésser Amrús el culpable.

És àdhuc possible que en les negociacions amb l'emir, aquest es desentengués d'Osca, ja que estava en mans d'un seu rebel. De fet, dos anys més tard, en 812, i mentre amb l'emir es conclouïa una treva de tres anys, des d'Aquitània, passant probablement per la vall del Segre i el camí que des de Lleida porta a Osca, es trameïa una expedició per a prendre aquesta ciutat. El rei Lluís havia preparat l'exèrcit i en fou confiat el comandament al comte Heribert, enviat per Carlemany, que era un fill del difunt comte sant Guillem de Tolosa. Pel camí, totes les resistències foren vençudes, els oposants o foren presos o posats en fuga. Però la ciutat resistí, calgué investir-la; s'allargà l'operació i les tropes franques es descuidaren més del que calia; un bon dia un grup de joves eixelabrats cometeren la imprudència d'acostar-

40. «Amoroz Caesaraugustae praefectus, postquam imperatoris legati ad eum pervenerunt, petiit, ut colloquium fieret inter ipsum et Hispanici limitis custodes, promittens se in eo colloquio cum suis omni-

bus in imperatoris dicionem esse venturum. Quod, licet imperator ut fieri annuisset, multis interventibus causis remansit infectum.» *Annales regni Francorum*, a l'any 810.

se massa als murs i d'excitar-ne els defensors dels ampits, primer amb paraules, després amb projectils; els habitants de la ciutat, que sabien que podien menysprear aquell escamot, puix que no podia rebre reforç a temps, sortiren sorollosament fora portes i en feren un escarment. El setge s'allargà, i com s'apropés l'hivern, l'exèrcit franc, després de deixar assolada la comarca, emprengué la retirada a finals de tardor; quan arribà vora el rei Lluís aquest es trobava caçant als boscos⁴¹.

És la darrera vegada que els reis francs intenten dominar la Catalunya nord-occidental i l'Aragó donant la volta i atacant-les per baix; Carlemany esmerçà gran part de la seva regència ordenant aquestes empreses infructuoses: les havia començat en 778 i probablement les hauria fet continuar encara de no haver mort en 814. Però amb la seva mort el procediment fou abandonat: no havia donat altre resultat positiu que la presa de Barcelona i l'avenç de la frontera del Tordera al baix Llobregat. Ni Tortosa ni Osca havien pogut ésser expugnades, ni Lleida retinguda.

L'avenç cap a les regions del Pallars i Ribagorça hagué de fer-se, doncs, amb pena i saltant directament els colls de la muntanya pirinenca; fou una empresa restringida i de caràcter local, basada en el veïnatge amb les terres muntanyoses del comtat de Tolosa; i foren els comtes de Tolosa els que l'emprengueren com una iniciativa d'interès particular. Així s'explica el cas únic que la regió, un cop alliberada del domini sarraí, passés directament sota el domini d'aquells comtes, en lloc de donar motiu a la formació d'un nou comtat del regne o a la resurrecció de l'antic comtat visigòtic desaparegut; per aquesta segona solució, que era la corrent en els casos d'alliberament, hi havia a més el greu inconvenient que la capital, que deuria ésser Lleida, i gran part de l'antic comtat, continuaven en mans sarraïnes.

Aquell fet de la sobirania directa dels comtes de Tolosa sobre el Pallars i la Ribagorça com a conseqüència de la seva empresa particular d'alliberament, és atestat per una sèrie de documents originalíssims que li degueren la seva estructura,

41. Aquesta darrera campanya d'Osca la conta la *Vita Hludovici* de l'«Astrònom», en el cap. xvii: «At post anni instantis excursum (referint-se a l'expedició a Tortosa del 811), exercitum ordinavit, et Oscam cum misso patris Heriberto mittere statuit. Quo pervenientes qui missi fuerant, civitatem obsederunt, obvios quosque aut vivos comprehenderunt, aut in fugam coactos compulerunt. Sed dum circa urbem sedentes, ignaviori se quam decuit studio resolvunt, imprudentes ac leves aliqui juvenum proprius muris accedentes, verbis quidem eos, qui propugnaculis praesidebant, primum lacescere, deinde missilibus incessere tentant. Oppidani porro contem-

nentes praesentium paucitatem, absentium metientes seram occursionem, apertis portis prosiliunt. Pugnatum hinc inde est: caesi sunt ab utraque parte: et tandem illi sese in civitatem receperunt, isti autem ad castra mansuri redierunt. Protracta igitur obsidione, peracta vastatione, et quaeque visa sunt contra inimicos agere, ad regem sunt reversi, qui eo tempore in silvis venationum occupabatur studiis. Erat enim tempus autumnii perextremum. Receptis ergo suis ab expeditione praemissa redeuntibus, rex hiemem sequentem, in suis consistens, pacifice exegit.»

d'un interès jurídic i diplomàtic excepcional. Es tracta d'uns preceptes o privilegis que, imitant els expedit per la cancelleria reial, lliuraren els comtes tolosans pels monestirs de la regió; és un cas tan insòlit que de posseir-ne exclusivament còpies posteriors haurien estat segurament titllades d'apòcrifes; però, per sort, l'exemplar original d'un d'ells, referent a Lavaix, es conserva sencer a l'arxiu de la Seu d'Urgell i no cap dubte sobre la seva autenticitat⁴².

I és que, com dèiem, també el cas de l'alliberament del Pallars i la Ribagorça és insòlit. Totes les comarques subpirinenques que es desprenen del domini sarraí ho fan, o bé per pròpia iniciativa i lliurant-se a la sobirania reial franca, com Girona i Urgell, o bé preses per conquesta dels exèrcits del rei franc, com Barcelona-Ausona. Només el Pallars i la Ribagorça i potser Aragó en el primer alliberament, són deslliurats per uns comtes francs obrant en nom i interès propi; en aquest temps és un exemple únic. Ara bé, com que els comtes de Tolosa són, al cap i a la fi, uns funcionaris reials, uns fidels, es produeix una situació jurídica especial que es tradueix en el contingut intern dels documents sobredits. El primer d'ells que coneixem, el del comte Bigó per Alaó, s'adreça a «tots els fidels seus que habiten en el pagus Orritense» fent-los saber que ha concedit al prevere Crisogoni la seva cella de Santa Maria, situada en el desert, perquè la dirigeixi i treballi les terres; que ningú, doncs, no gosi inquietar-lo — diu —, a fi que pugui en aquest monestir pregar a Déu «pel senyor emperador, pel seu fill el rei Lluís, i per mi». El document parla, doncs, tal com ho faria el rei en un document reial: així en la notificació als fidels, en la concessió, en l'adjunció; però en imposar les oracions, que era la càrrega espiritual que acostumava a pesar sobre els monestirs reials carolingis i que n'era la característica, s'estén l'obligació en favor de l'emperador i el rei, a més del comte restaurador. El monestir pren per tant un caràcter mixt de comtal-reial.

És el caràcter del domini polític especial sobre la regió: posada directament

42. L'original conservat a l'Arxiu capitular d'Urgell és del comte Fredol, expedit a favor del monestir de Vilanova (Lavaix) sense data, però que cal posar entre 848 i abril 849 (Diplomatari, núm. 40). A més d'aquest original s'han conservat còpies dels següents: un del comte Bigó per Alaó, entre 806 i 814 (Diplomatari, núm. 2); un del comte Berenguer, també per Alaó, entre 816 i 833 (Diplomatari, número 8); un del comte Galindo, també per Alaó, dels anys 833-834 (Diplomatari, núm. 12); un segon del comte Fredol, per Gerri, de l'abril 849 (Diplomatari, núm. 41); un del comte Ramon, per St. Pere de Burgal, de l'agost 859 (Diplomatari, núm. 55); i un del comte Bernat, per Alaó, del 21 de juliol

del 871 (Diplomatari, núm. 70). Després cessen els documents comtals conservats; i en reprendre, a principis del segle x, ja presenten la forma corrent dels documents privats. No obstant, una tradició erudita fa ressuscitar les antigues fórmules d'aquells documents dels comtes Fredol, Ramon i Bernat, en altres documents posteriors; respectivament: donació del comte Ramon a Lavaix del març 958 (Diplomatari, núm. 172, sobre Fredol); donació del comte Arnau a Lavaix del març 966 (Diplomatari, núm. 197, sobre Ramon); donació del juliol del 978 (Diplomatari, núm. 228), i privilegi del juliol del 975 (Diplomatari, núm. 235), atorgats pel comte Unifred a favor d'Alaó (sobre Bernat).

sota la sobirania dels comtes de Tolosa, que en foren els alliberadors, aquests estan a la vegada sotmesos al rei carolingi, del qual són fidels i funcionaris. Però l'alliberament no fou fet pels comtes de Tolosa amb caràcter personal, cosa que hauria comportat un domini privat, sinó com a comtes, i així s'explica que la sobirania vagi traspasant-se d'un comte a l'altre, tal com la funció comtal, malgrat que en aquests temps siguin uns funcionaris deslligats i amovibles. I, per altra banda, encara que obressin com a comtes, el seu acte no tingué la conseqüència natural de refluir sobre el rei, del qual eren funcionaris i mandatariis, sinó que quedà bloquejat en la funció comtal. Per això hem repetit que ens trobàvem davant un cas únic excepcional en el sistema del regiment carolingi, com són excepcionalment únics aquells preceptes comtals en la diplomàtica franca. Assenyalem, per acabar de siluetar el cas, que els comtes de Tolosa durant una gran part d'aquella època: Guillem, Bigó, Berenguer, foren individualment parents de la casa carolíngia i estigueren cadascú d'ells en relacions d'íntima amistat personal i confiança amb els reis, i que no cal pensar, doncs, en un abús en el càrrec ni en una sostracció dels drets reials. Segon: que els reis s'abstingueren de lliurar pel Pallars i Ribagorça els acostumats preceptes que tant prodigaren en la resta de Catalunya; només dues excepcions s'assenyalen, per Senterada i per Oveix, de les quals ja parlarem; en el Pallars i Ribagorça són els comtes de Tolosa i no els reis francs els lliuradors de preceptes.

Ja hem apuntat més amunt la nostra opinió que l'alliberament del Pallars i la Ribagorça degué verificar-se a començaments del segle i responent a la mateixa política de força que informà l'avanç sobre Barcelona, sense que amb això vulguem indicar que fos filla d'una ofensiva militar dels comtes tolosans; més aviat creuríem en una entesa dels indígenes amb el comte de Tolosa per a posar-se sota el seu domini i protecció, vista la decisió de les autoritats franques a fer-se respectar per la força.

Les primeres notícies que tenim sobre la reorganització del país confirmen aproximadament l'època, que seria també la dels orígens del comtat d'Aragó amb el comte Aureol.

Efectivament: sabem de la fundació o inicis de tres monestirs que barren tres de les grans valls de la regió: Gerri, en el Noguera-Pallaresa; Senterada, en l'aiguabarreig del Flamisell i el Bosia; Alaó, en la Noguera Ribagorçana.

Gerri és un monestir de fundació particular; en tenim, cas excepcional, el pacte o carta de fundació, i per la seva data, 20 de juny del 807, és potser el document més antic conservat de Catalunya. El prevere Espanell es dirigeix als seus germans

Teodebal, prevere, Astariel, Donat, Astari i Grasemi, clergue, que li han promès viure amb ell en obediència, donant-los la seva església de Sant Vicenç de Gerri. Per la seva banda la dota amb tot el que posseeix, és a dir, les cases, cellers, corts, terres cultes i incultes, vinyes, horts, fruiters, arbres, utensilis, arades i eines, or i plata, bestiar gros i petit, en la vila de Seguís de dalt; i els llibres i ornaments eclesiàstics que hi ha en la mateixa església. De tot fa tradició als seus germans mentre perseverin d'acord amb la regla d'obediència. El document és qualificat de pacte, obeint la tradició visigòtica, i Espanell el signa a favor de l'església de Sant Vicenç i de l'obediència dels frares que la serveixin. Així queda constituït el monestir del qual Espanell en serà, a més de fundador, primer abat⁴³.

Senterada i Alaó són casos distints; no es tracta de fundacions sinó de restauracions. Tampoc la data no es precisa com ho era per Gerri; només podem assegurar que són anteriors a la mort de Carlemany. D'Alaó en tenim la concessió explicada més amunt feta pel comte Bigó al prevere Crisogoni⁴⁴. En la concessió s'autoritza a aquest a investigar els béns, tant terres com vinyes, que dintre la regió haguessin pertangut en temps passat al monestir, i per a possessionar-se'n. Es tractava, doncs, d'un antic monestir visigòtic, abandonat i derruït, convertit en erm; i com a tal erm esdevingut bé fiscal; per això el comte en disposava i en feia la concessió. La data d'aquesta ha d'ésser inclosa entre els anys 806 i 814⁴⁵.

La història de Senterada és aquesta. El bisbe Possedoni d'Urgell obtingué de Lluís el Piadós, quan encara era rei d'Aquitània, és a dir abans del 814, un precepte pel qual li concedia alguns llocs erms del seu fisc a fi que pogués construir-hi monestirs, els monjos dels quals tindrien, després de la mort del bisbe, el dret d'elegir-se l'abat ells mateixos. Possedoni, recolzant-se en aquest precepte, «reedificà» — és dit — sobre el riu Bosia el monestir anomenat de Santa Grata, dedicant-lo a Santa Maria, i subjectant-li la cel·la de Sant Fructuós amb una porció de terres extirpades⁴⁶. Altra vegada, doncs, ens trobem davant d'un monestir visigòtic, que hauria portat el nom de Santa Grata, derruït i que cal reedificar.

Això ens porta a pensar sobre quan pogué ser que aquests antics monestirs visigòtics haguessin estat abandonats. Si Crisogoni podia encara investigar pel país quins

43. Diplomatar, núm. 1. Veure també ABADAL, *Documents catalans del temps de Carlemany*, en «Miscel·lània Puig i Cadafalch», I, Barcelona, 1950, pàgs. 163-168.

44. Diplomatar, núm. 2.

45. En 806, Bigó substituï a Tolosa el comte

Sant Guillem; com el document alludeix a Carlemany, cal que sigui anterior al 814.

46. Vegeu sobre això els preceptes d'Urgell II i Santa Grata I en la meua obra *Els diplomes carolíngis a Catalunya* (vol. II d'aquesta col·lecció *Catalunya carolíngia*), pàgs. 281 i 259 respectivament.

eren els béns que havien pertangut a Alaó, no podia tractar-se d'un temps molt reculat; jo m'inclino a creure que serien les lluites partidistes entre afrancesats, independistes, i lleials a Còrdova, de les quals hem parlat més amunt, les que ocasionarien l'abandó dels antics monestirs, probables nius d'afrancesats, com foren les que donaren lloc a la fugida i l'emigració de tants «hispani» cap a França; lluites desenrotllades dins la penúltima dècada del segle VIII.

Les notícies sobre la fundació de Gerri i la reedificació d'Alaó i Senterada, ensems que ens presenten un país ja alliberat del domini sarraí, ens assabenten de com es procedí a la seva restauració. Tres foren les directives d'impulsió: els comtes de Tolosa, cas d'Alaó; la iniciativa particular, cas de Gerri; els bisbes d'Urgell, cas de Senterada.

Els comtes de Tolosa complien amb els deures que la seva nova sobirania política els imposava. Els bisbes d'Urgell és segur que també en bona part complien els deures d'una nova jurisdicció; part del Pallars i probablement tota la Ribagorça haurien pertangut en altres temps al bisbat de Lleida; separats ara d'aquesta seu per la nova ratlla de frontera, degueren ésser adjudicats a la jurisdicció dels bisbes d'Urgell per un precepte de l'emperador Carlemany⁴⁷, confirmat pel del seu fill Lluís d'Aquitània del qual hem parlat com a causant de la reedificació de Senterada.

En marxa les noves activitats restauradores comtal, episcopal i privada, l'alliberament del país era un fet consumat; començava per a ell una nova etapa històrica.

Resumint el procés gosariem concloure: que el Pallars i la Ribagorça foren submergides dintre els dominis sarraïns arran de la invasió i passaren a formar part de la gran circumscripció anomenada «frontera superior»; que el règim a què foren sotmesos fou probablement el general de capitulació, respectant persones, béns i institucions, i forçant sols la fidelitat i l'impost; que la seva pau interior no fou probablement alterada fins quan l'esclat de les lluites partidistes internes entre les clienteleles d'al-Husain i de Sulaiman, després de l'expedició de Carlemany a Saragossa en 778; que, finalment, es despregueren del domini sarraí aprofitant l'estat caòtic de la frontera superior i emparant-se sota la protecció dels comtes de Tolosa quan a començaments de segle la política franca pren un caràcter obertament ofensiu i directament intervencionista.

Si aquest pas decisiu fou fet quan encara regia el comtat de Tolosa la figura venerable de Sant Guillem, o bé en temps del seu successor el comte Bigó, històricament

47. Precepte d'Urgell i en *Els diplomes carolingis a Catalunya*, pàg. 279.

no pot precisar-se; no obstant, el to del document de Gerri, que porta la data del 807 i on Espanell ens parla ja de la seva església de Sant Vicenç en funcionament normal, dintre el seu alou personal, ens inclina a creure que fou sant Guillem el comte al qual Pallars i Ribagorça degueren la seva alliberació en els començaments de segle.

LA REGIÓ SOTA EL DOMINI DELS COMTES DE TOLOSA

El primer comte del qual tinguem notícia actuant a la regió de Pallars-Ribagorça és Bigó, l'autor del precepte que hem analitzat, donat per Alaó. Però, per totes les circumstàncies que hem exposat sobre el moment de l'alliberació del territori, cal pensar que aquesta es féu en el temps del comte sant Guillem de Tolosa i que probablement ell fou l'emparador actiu i eficaç de les pretensions de traspàs dels indígenes, si no en fou àdhuc el suggeridor.

Durant el regiment de sant Guillem és quan degué adjudicar-se el nou territori alliberat a la jurisdicció eclesiàstica de la seu d'Urgell mitjançant un precepte de l'emperador Carlemany, avui perdut, però del qual tenim notícies índiciàries molt concloents que han estat exposades en el volum segon d'aquesta col·lecció sobre la *Catalunya carolíngia*⁴⁸. És un tema del qual ens ocuparem després amb detall en parlar de l'organització eclesiàstica. Pel contingut d'aquest precepte deduïm que les comarques alliberades s'estenien a les valls de Pallars, Àneu, Cardós, Tírvia, Ribagorça i Gistain, i és probable que per ponent tinguessin contacte amb les terres aragoneses sotmeses a l'autoritat del comte franc Aureol.

No exposarem pas ací la gran personalitat del comte sant Guillem, conseller director del jove Lluís en el regne d'Aquitània i àrbitre de la política en tota la regió al llarg del Pirineu⁴⁹; les seves intervencions en la subjecció de Gascunya, en la contenció de la invasió sarraïna del Llenguadoc del 793 i, sobretot, en la campanya que portà l'alliberament de Barcelona, havien de proporcionar-li un renom i una autoritat ben guanyats. És molt probable que fos la valoració d'aquestes qualitats el que inclinés els habitants de Pallars i Ribagorça a cercar la seva protecció directa i personal, en lloc de dirigir-se a l'autoritat llunyana de l'emperador Carlemany, i així s'explicaria la situació especial que hem explicat d'aquestes comarques, la seva dependència directa dels comtes de Tolosa i que sols indirectament i a través de la

48. *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Urgell I, pàg. 279.

49. Sobre sant Guillem ens informen especialment la «Vita Hludowici» de l'Astrònom i una «Vita sancti Guillelmi» publicada per MABILLON en les *Acta*

Sanctorum ordinis sancti Benedicti, saec. 2, vol. II. Vegeu: *Histoire de Languedoc*, II, pàg. 296, i CALMETTE, *La famille de saint Guilhem*, en «*Annales du Midi*», XVIII, 1906, pàgs. 145-165 i XL, 1928, pàgs. 225-244.

jerarquia d'aquests, estiguessin lligades al rei d'Aquitània i a l'emperador. Cal pensar que la seva integració es féu mitjançant una prestació de fidelitat atorgada directament al comte Guillem.

* * *

El comte sant Guillem deixà els seus càrrecs i es retirà al claustre l'any 806. S'ignorava qui l'hagués succeït en el comtat de Tolosa en l'espai d'una dècada, fins el 817, quan Berenguer apareixia com a regent del comtat. Fou per primera vegada Valls-Taberner qui intuï que el successor de Guillem havia estat el comte Bigó; Calmette acceptà i ratificà la hipòtesi de Valls.

Es fundava aquest en el fet de trobar un comte Bigó, «vir inluster», concedint un precepte al monestir d'Alaó, adreçat a tots els seus fidels del pagus d'Orrit, on radicava el monestir; com que, d'altra banda un precepte semblant era concedit més tard pel comte Berenguer, també «vir inluster», i d'aquest es sabia positivament que era comte de Tolosa, en deduí Valls que Bigó l'hauria precedit en el mateix càrrec; a més que era inconcebible que un home de la importància de Bigó, un «vir inluster», es limités a ésser comte d'una regió tan apartada i secundària com la de Pallars-Ribagorça⁵⁰. L'argumentació de Valls, reforçada per Calmette⁵¹, és solidíssima i s'ha d'acceptar com a definitiva.

Del comte Bigó en sabem moltes notícies. Ermold el Negre, en el seu *Poema sobre Lluís el Piadós*⁵², en parla repetidament com a home de confiança d'aquest rei: és ell l'encarregat de trametre les ordres reials per a l'organització de l'expedició que havia de prendre Barcelona; es troba present en aquesta amb els acompanyants del rei i del comte Guillem; és el portador de la nova de la presa de la ciutat a la cort imperial d'Aquisgran, precedint el comboi de presoners i botí; Carlemany, a la vegada l'encarrega de portar les seves felicitacions i els seus presents al rei Lluís. Vivint d'habitud en la cort d'aquest, ell és qui el reconforta quan la mort del seu pare.

La confiança i familiaritat del rei Lluís i el comte Bigó tenen una explicació molt natural: eren cunyats. Bigó s'havia casat amb Alpaida, filla natural de Carlemany i de Himiltruda, la primera amistançada de l'emperador⁵³. Bigó era comte

50. VALLS-TABERNER, *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça*, en «Estudis Universitaris Catalans», IX, Barcelona, 1915-16, pàgs. 3-4.

51. CALMETTE, *Comtes de Toulouse inconnus*, en «Études Médiévales, Toulouse, 1946, pàgs. 71-79. Referint-se a la hipòtesi de Valls, Calmette diu: «Il convient, en convertissant ici en démonstration une

hypothèse timide, de féliciter l'éruudit catalan de sa clairvoyance.»

52. ERMOLD LE NOIR, *Poème sur Louis le Pieux*, édité par E. Faral, Paris, 1932, pàgs. 21, 29, 47, 51 i 61.

53. Vegeu CALMETTE, *Notes carolingiennes*, en «Études Médiévales, Toulouse, 1946, pàgs. 80-83.

de París⁵⁴ i obtingué del seu cunyat preceptes per a Saint-Denis i per a Saint-Maur-des-Fossés⁵⁵, fou una mena de segon fundador d'aquesta abadia com fou el restaurador de la d'Alaó.

El comte Bigó morí el 28 d'octubre del 816: Ermold reconta: «El fidel Bigó mor, s'anuncia al rei el seu traspàs; amb tristesa deixa el servidor al seu senyor. Per amor al pare, l'emperador distribueix entre els fills els seus béns i els seus honors»⁵⁶.

Coneixent totes aquestes circumstàncies de la vida de Bigó, trobem molt natural que fos preposat a l'alt lloc que ocupava el comte Guillem, en retirar-se aquest; el cosí de Carlemany era substituït pel gendre. Vora el rei Lluís, ja home, l'autoritat benèvola del primer era substituïda per l'amistat fidel del segon, «Bego, primus de amicis regis, qui et filiam imperatoris duxerat uxorem»⁵⁷.

Del seu pas pel comtat de Tolosa, com hem dit, no en queda altre rastre que el precepte donat per Alaó⁵⁸. Com que no és datat, cal assignar-lo al temps comprès entre 806, data del retir de Guillem i de la probable presa de possessió de Bigó, i 814, data de la mort de Carlemany, al qual el precepte es refereix com a vivent. La notificació a «omnes fideles nostri qui in pago Oritense comanent», dóna a entendre que Bigó s'ha substituït, a Ribagorça, en la posició especial de senyor directe que assenyalàvem abans pel comte Guillem; és la posició que li permet expedir aquesta mena de precepte, la definició jurídica del qual queda escamotejada en el text. De totes maneres, pel seu contingut, veiem com el comte es preocupava de la restauració del seu domini, adjudicant al prevere Crisogni la seva cella de Santa Maria, abandonada en l'erm, a fi que hi remuntés, com a abat, l'antic monestir, recuperant-ne el patrimoni i normalitzant la seva explotació.

Mentrestant, pel juny del 807, el prevere Espanell posava en marxa el monestir de Gerri⁵⁹; i en data imprecisa, però anterior al 814, el rei Lluís d'Aquitània concedia al bisbe Possedoni d'Urgell erms fiscals per a bastir-hi nous monestirs⁶⁰.

54. Vegeu el curs de la vida de Bigó en Lot, *Bégués*, en «Romania», xxvi, París, 1897, pàgs. 569-572.

55. Registrats per MÜHLBACHER, *Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern*, Innsbruck, 1908, nús. 534 i 617 respectivament.

56. ERNOLD LE NOIR, *Poème sur Louis le Pieux*, pàg. 89.

57. Expressió dels «Annales Laurissenses» reportada per Lot en el treball citat en la nota 54 i analitzada i aclarida per Chaume i Calmette en el sentit que el rei era Lluís i l'emperador Carlemany; vegeu CALMETTE en el compte-rendu de l'obra de

CHAUME, *Les origines du duché de Bourgogne*, en «Annales du Midi», xxxix, Toulouse, 1927, pàgs. 74-75. Abans els historiadors feien de Bigó el gendre de Lluís i no de Carlemany.

58. Diplomatar, núm. 2. El *Cronicó de Domènec* l'inclou ja entre els comtes de la regió; vegeu més amunt pàg. 18, a través d'aquest precepte.

59. Diplomatar, núm. 1.

60. ABADAL, *Catalunya carolíngia*, II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Precepte Urgell II, pàg. 281.

Com que la referència d'aquest precepte reial, malauradament perdut, ens la dóna un precepte posterior per a Santa Grata, hem de concloure que entre els erms fiscals concedits pel rei hi havia el de Senterada, en el Pallars, i per tant, que malgrat el domini que el comte de Tolosa s'atribueix sobre la regió, el rei no deixava de disposar directament en certs casos dels erms abandonats.

Aquesta anomalia de la doble disposició sobre els erms fiscals de la regió Pallaresa-Ribagorçana, per part del comte de Tolosa unes vegades, per part del rei d'Aquitània en aquest cas, és bon xic difícil d'explicar; fa pensar en la imprecisió inicial d'una nova situació jurídica insòlita.

* * *

Al comte Bigó, mort com hem dit per l'octubre del 816, degué succeir en el comtat de Tolosa Berenguer, el qual és presentat en 819 amb aquest càrrec pels *Annals reials* i per la *Vida de Lluís* de l'Astrònom⁶¹.

Els historiadors del Llenguadoc, seguits en aquest detall per tots els erudits posteriors, opinen que el nomenament de Berenguer coincidí amb la reorganització de l'imperi feta en 817. Però el més probable és que fos escollit ja per a succeir Bigó, a la mort d'aquest, en el càrrec de conseller del nou rei d'Aquitània, el jove Pepí, com els seus predecessors, sant Guillem i Bigó, ho havien estat del seu pare Lluís, ara emperador, quan regia el mateix govern d'Aquitània.

També com Bigó és qualificat de «vir inluster», i cal pensar que la seva situació personal i familiar seria considerable, quan fou triat per a la successió de tan importants predecessors. El poc que sabem d'ell permet afirmar-ho. Després de moltes vacil·lacions dels erudits sobre la seva genealogia, es pot donar com a ferm que Berenguer era fill del comte Hug de Tours, dit el Poruc. Aquest fou un personatge de molta importància política; altrament tenia una filla casada amb Lotari, el fill gran de Lluís el Piadós; una altra filla, Adelaida, que en primeres noces s'havia casat amb el comte Welf Conrad, del qual tingué el cèlebre Hug l'Abat, futur duc de França, i en segones noces amb Robert el Fort, transmetent així el nom del seu pare Hug a la família que durant segles hauria de regnar a França. Berenguer fou, doncs, cunyat de Conrad el Welf, de Robert el Fort i del futur emperador Lotari.

61. Remetem per a la biografia i totes les qüestions i textos comprovants relatius al comte Berenguer, a l'estudi que n'hem fet en un treball que sota el títol *Un diplôme inconnu de Louis le Pieux*

pour le comte Oliba de Carcassonne, publicàrem en els «Annales du Midi», LXI, Toulouse, 1949, pàgs. 346-352.

Independentment de la seva considerable situació familiar, el comte Berenguer deuria ésser personalment un home de gran valer i habilitat, ben indicat per a ocupar el delicat càrrec que l'emperador Lluís li confiés vora el rei Pepí. Thégan, en la seva *Vida de Lluís*, el qualifica sovint de prudent i l'anomena «dux fidelis et sapiens», fent constar que la seva mort fou molt plorada per l'emperador i pels seus fills. Si hom pensa en els violents conflictes que esclataren entre el pare i els fills i, després, entre aquests mateixos, conflictes en els quals hagué d'intervenir per força Berenguer, aquell comú sentiment per la seva mort és l'homenatge més sincer que la història pugui constatar a la seva altesa de mires i al bon sentit dels seus actes. Una de les seves principals intervencions, la que clogué la gran lluita de Lotari amb el seu pare l'any 834, ens és recontada detalladament pel mateix Thégan.

A més de comte de Tolosa, Berenguer fou comte de Velay. I quan en 832 el marquès Gaucelm i el seu germà Bernat de Septimània foren destituïts per Lluís el Piadós, és de creure que l'emperador atribuï els honors que aquests deixaven vacants a Septimània i Catalunya al seu fidel i apreciat Berenguer. Almenys pel comtat del Rosselló, que exercia el primer, ho sabem de segur.

La reintegració de Bernat de Septimània en l'amistat de l'emperador Lluís, en 834, portà un nou problema; Bernat degué pretendre la represa dels antics honors que havien regit ell i el seu germà, atribuïts ara a Berenguer. El país es trobava dividit en partidaris d'un i altre; l'emperador cregué convenient cridar els interessats a una dieta, que es reuní l'estiu del 835, a Crémieux, vora Lió, per a resoldre el conflicte; mentre Berenguer es dirigia a la dieta morí pel camí.

Com el seu antecessor a Tolosa, Bigó, Berenguer regí la regió de Pallars-Ribagorça. Ho sabem de segur perquè d'ell ha quedat també un precepte pel monestir d'Alaó⁶². És calcat en gran part sobre l'anterior de Bigó, dirigit també als seus fidels del pagus d'Orrit, i donat a favor d'un abat Teodored i els seus monjos, fent al·lusió a l'abat anterior, Crisogoni, i a les roturacions que aquest havia fet. De l'abat Teodored en tenim altres dues notícies, per compres que havia fet pel monestir de vinyes, radicades en els termes dels castells d'Areny i d'Orrit, corresponents als anys 823 i 826⁶³. Com que el precepte no és datat, aquests documents ens donen un terme d'aproximació per a la seva cronologia; altrament, pel maig del 834 Teodored ja no era abat d'Alaó, potser de feia llarg temps.

Durant l'època de Berenguer cal consignar l'obtenció d'un precepte pel mones-

62. Diplomatar, núm. 8.

63. Diplomatar, núms. 5 i 7.

tir de Santa Grata, al Pallars, l'any 823, lliurat directament per l'emperador Lluís⁶⁴. El recaptador del precepte és el comte Matfred d'Orleans, un personatge de molta història en el seu temps, que actua a petició del bisbe Possedoni d'Urgell, reedificador i propietari del monestir. El precepte té la finalitat de posar el monestir sota la dependència directa de l'emperador, com els altres monestirs reials de Septimània, sostraint-lo de tota dominació i potestat del comte, dels «missi» i àdhuc del bisbe, excepte en ço establert per manament canònic. Hem aHudit aquest precepte parlant del comte Bigó; és una conseqüència del precepte de Lluís, essent encara rei, pel qual concedia a Possedoni erms al Pallars, a fi d'edificar-hi monestirs; allí remarcàvem el seu caràcter insòlit. També ara és estrany que el bisbe Possedoni es valgui per a la seva obtenció, no del comte de la regió, com es fa regularment, sinó d'un personatge llunyà, com Matfred d'Orleans; semblaria endevinar-s'hi una intenció preconcebuda del bisbe d'Urgell a escapar en els seus afers de tota submissió al comte de Tolosa⁶⁵. Reedificat ja l'antic monestir de Santa Grata, posat en marxa, el bisbe vol assegurar-li una vida independent, convertint-lo directament en monestir reial.

EL DOMINI DE LA CASA COMTAL ARAGONESA

Posterior al precepte de Berenguer per Alaó és el que, indatat, donà un comte Galindo al mateix monestir⁶⁶. Fou recaptat per un abat Asald, successor de l'abat Teodored, el qual havia rebut l'anterior diploma. El contingut dels dos preceptes és amb poques variants el mateix, mostrand ésser el segon redactat amb el primer davant els ulls: el comte concedeix al monestir tot el que ja tenia i pogué restaurar en temps de l'anterior abat Teodored perquè ho tingui sota la seva tuïció i sense que l'abat ni els monjos ni els seus homes siguin inquietats per ningú; dóna llicència per a reprendre els antics béns que haguessin pertangut al monestir.

Altres tres documents, en forma també de precepte, s'han conservat en la còpia del Cartoral de Lavaix, concedits a aquest monestir per un comte Asnar. Es tracta d'unes falsificacions elaborades, segurament al segle XI, prenent per model altres

64. Diplomatarí, núm. 6. El text en *Els diplomes carolingis a Catalunya*, Santa Grata I, pàg. 259.

65. La gestió del comte Matfred a favor de Possedoni podria haver estat deguda a una intervenció de l'arquebisbe Agobard de Lió. Agobard seria un amic decidit del comte, ja que per aquest temps li escriu una carta, dirigida a «l'illustríssim Matfred, el més eminent dels homes», per a dema-

nar-li una recomanació vora l'emperador «al qual Déu l'ha assignat com a ministre des de l'origen del món». (Vegeu HALPHEN, *Charlemagne et l'empire carolingien*, París, 1947, pàg. 261.) Altrament, cal recordar que Agobard era probablement català i és possible per tant que tingués també amistat amb el bisbe d'Urgell.

66. Diplomatarí, núm. 12.

preceptes anteriors que el falsificador pogué veure en l'arxiu del monestir⁶⁷. Però crida particularment l'atenció el fet que l'autor hagi escollit el nom d'un comte Asnar com a lliurador, nom que altrament ens és desconegut dins la sèrie de comtes del país; no sembla pas que això pogués ésser degut a pura fantasia, sinó més bé a alguna tradició que fos lligada amb aquell nom.

Tornant al primer document, el del comte Galindo, de l'autenticitat del qual no és possible dubtar, posa dos problemes: el de la seva datació i el de la identificació dels noms personals que hi figuren.

La datació cal fer-la a base de l'únic element conegut del diploma, l'abat Teodored. L'última data coneguda d'aquest és el 826⁶⁸; pel maig del 834 un document de compra feta pel monestir⁶⁹ ens presenta actuant en representació d'aquest el monjo Centoll i els preveres Auderic i Asnar, ço que fa pensar que el càrrec abacial estava vacant; en canvi, pel gener del 837⁷⁰ trobem ja el dit monjo Centoll qualificat d'abat. Com que el precepte és donat a un abat Asald, que és dit successor de Teodored, no queda altre temps per a encabir-lo que entre el 826, data encara de Teodored vivent, i el maig del 834, data de vacant en l'abaciat que anirà seguida del nomenament de Centoll. Dintre aquests dos termes extrems és probable, com veurem seguidament analitzant els esdeveniments del temps, que el moment d'expedició del precepte fos molt acostat a la darrera data. De totes maneres, amb la fixació del terme extrem de maig del 834 queda invalidada la data que Valls-Taberner⁷¹ atribuïa a la regència del comte Galindo entre 835 i 841 i al precepte entre 835 i 837; Valls partia de la base, molt racional a primera vista, que Galindo no podia haver estat comte fins a la mort del seu antecessor Berenguer, ocorreguda precisament el 835. En canvi, amb la nostra fixació abans del maig del 834, resulta que Galindo hauria estat comte de Pallars-Ribagorça en vida de Berenguer, que com hem vist era comte d'aquesta regió, i, per tant, o bé hi hauria hagut una corregència dels dos, cosa inconcebible, o bé una substitució o usurpació a favor de Galindo i contra Berenguer. Això dóna una importància cabdal a la fixació de la data del precepte de Galindo.

El segon problema que hem anunciat és el de la identificació dels noms personals que apareixen en el precepte: són els del comte Galindo i els dels abats Teo-

67. Vegeu l'estudi d'aquestes falsificacions més amunt, pàgs. 61 i 62, falsos III, IV i V de Lavaix.

68. Diplomatar, núm. 7.

69. Diplomatar, núm. 13.

70. Diplomatar, núm. 14.

71. VALLS-TABERNER, *Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça*, pàgs. 4-5.

dored i Asald. L'abat Teodored ja el coneixem del temps del comte Berenguer, del qual rebé un precepte; l'abat Asald és nou per nosaltres i és en el precepte de Galindo l'únic lloc on és anomenat; com hem insinuat, cal encabir-lo entre l'abat Teodored, del qual és dit successor, i la vacant constatada pel maig del 834; és un nou abat que coneixem per Alaó.

Més importància que el descobriment d'un nou abat, del qual altrament no en sabem cap altre fet que la recaptació del precepte, té per a la història el descobriment i la identificació del comte Galindo. El seu nom aragonès dóna la pista del seu origen. Serrano i Sanz, dubitativament, l'identifica amb Galindo Belascotenes, pare del Garcia «el Malo» que expulsà al seu sogre Asnar Galindó del comtat d'Aragó⁷². Valls-Taberner, sense indicar el seu origen, proposa fer-lo comte de Tolosa, el qual hauria succeït a Berenguer entre 835 i 841⁷³. Calmette accepta la suposició de Valls-Taberner sobre el comtat de Tolosa i, quant a l'origen, el fa fill d'Asnar Galindó, comte primer d'Aragó i després d'Urgell⁷⁴.

Creiem que Calmette té raó quant a la identificació genealògica, però que tant ell com Valls-Taberner s'equivoquen en fer de Galindo un comte de Tolosa. Perquè Bigó i Berenguer haguessin estat comtes de Tolosa i de Pallars-Ribagorça a la vegada, no és prou raó perquè Galindo, comte de la darrera regió, hagués d'haver estat també comte de Tolosa; per una banda no n'hi ha cap record històric, i per altra, mentre Galindo és comte a Ribagorça, Berenguer continua essent-ho a Tolosa; ja hem dit que el precepte que ens dóna a conèixer Galindo com a comte és anterior al maig del 834 i Berenguer no morí fins a l'estiu del 835.

Les raons que abonen la filiació de Galindo ja tenen molt més pes. Per a aclarir-les caldrà que ens allarguem una mica i que expliquem qui era i què sabem del suposat pare, Asnar Galindó⁷⁵.

Dues són les referències històriques que en tenim: la nota que li dediquen les anomenades *Genealogies de Roda* i la menció que se'n fa en un judici del comte Salomó de Cerdanya de l'any 862.

Les *Genealogies de Roda*⁷⁶ el presenten com a primer comte d'Aragó i cap

72. SERRANO I SANZ, *Noticias*, pàg. 122.

73. VALLS-TABERNER, *Els orígens*, pàgs. 4-5.

74. CALMETTE, *Comtes de Toulouse inconnus*, en «*Études Médiévales*», Toulouse, 1946, pàg. 79.

75. Sobre Asnar Galindó i la seva casa comtal d'Aragó, vegeu VALLS-TABERNER, *Les Genealogies de Roda o de Meyà*, en «*Discursos llegits a la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*», Barcelona, 1920; JOSÉ M.ª LACARRA, *Orígenes del*

Condado de Aragón, Zaragoza, 1945; del mateix autor: *Textos navarros del Códice de Roda*, en «*Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 1, Zaragoza, 1945, pàgs. 193-288; CH. HIGOUNET, *Les Aznar, une tentative de groupement des comtes gascons et pyrénéens au ixe siècle*, en «*Annales du Midi*», LXI, Toulouse, 1948, pàgs. 5-14.

76. Sobre el valor històric de les «*Genealogies de Roda*» vegeu més amunt pàg. 14.

de la família comtal aragonesa; li adjudiquen dos fills i una filla: Centoll, Galindo i Matrona. Aquesta — diuen — contragué matrimoni amb Garcia «el Malo», fill de Galindo Belascotenes i de Fakilo. Garcia, enfadat amb els Asnars perquè varen befar-lo, va matar Centoll i va repudiar Matrona, pactà aliança amb els moros i amb Ennecó Aritza, rei de Navarra, es casà amb una filla d'aquest i llançà del comtat d'Aragó a Asnar.

En aquest episodi cal veure-hi, barrejat amb un conflicte familiar, l'aprofitament d'una situació política explotada per l'ambició de Garcia. Asnar s'hauria apoderat del comtat d'Aragó, prenent-lo a les tropes d'Amrús ibn Yusuf que l'havien ocupat a la mort del comte franc Aureol, entre els anys 809 i 819⁷⁷. És probable que Asnar, com el seu antecessor Aureol, obrés en delegació, o quan menys en conivència, amb la regència franca. En canvi, Ennecó Aritza, aliat, àdhuc familiarment, amb els Banu Kasi, representava la posició antifranca al sud del Pirineu; així Garcia, en aliar-se amb els navarresos i els moros Banu Kasi, es sumava a la tendència antifranca i en nom d'aquesta tendència expulsava el seu sogre Asnar, separant l'Aragó de la influència francesa. Es comprèn, doncs, que l'expulsat Asnar Galindó anés a cercar immediatament la protecció del seu senyor o protector, l'emperador francès. Les *Genealogies* ho contenen així: «Perrexit igitur Asnari Galindones ad Franziam et projexit se pedibus Carli Magni, et donavit illi populationem Cerretania et Orjello, ubi et tumulatum jacet». El reconté és evidentment cert en tots els seus extrems, llevat un: que es tractés de Carlemany; havia d'ésser el seu fill Lluís el Piadós, puix que els esdeveniments relatats degueren passar pels volts del 820⁷⁸. Pot haver donat lloc a l'error la tradició certa que Asnar havia obtingut el comtat d'Aragó en temps de Carlemany.

La notícia aquesta de les *Genealogies* ve confirmada pel judici del 862, al qual ens referíem. Es tracta d'un judici tingut en la vila d'All, a Cerdanya, sota la presidència del comte Salomó. Un tal Guitiscle, nebot d'Ailona, que a la vegada era filla del comte Asnar Galindó, reclamava la vila de Sedret, que detentava ara Sonnane com a beneficiari del comte Salomó i que abans havia tingut Isarn com a beneficiari del comte Suniefred; Guitiscle al·legava que aquestes concessions comtals havien estat fetes il·legalment, puix que la vila «mihi dedit amita mea per scriptura donationis et illic evenit de patre suo Asenari Galindonis comite per sua ruptura et aprisione per preceptum domni imperatoris, sicut ceteri Spani, et ruperunt ea servi

77. LACARRA, *Orígenes del Condado de Aragón*, pàg. 13.

78. LACARRA, *Orígenes del Condado de Aragón*, pàg. 14.

sui...» Guitiscle pogué presentar testimonis que havien vist «ipsa Ailone amita sua» «abentem et dominante» la vila discutida «infra os xxx annos per ruptura et aprisione de patre suo Asenario», i en virtut d'això els jutges li concediren ço que demanava⁷⁹.

La concordança del fet atestat per aquest document amb el relat de les *Genealogies* ens certifica, com dèiem, la veracitat del darrer. Però es posava el dubte del que podien significar les paraules «donavit illi populationem Cerretania et Orjello»; ¿es tractava de la concessió de l'honor comtal, o bé, solament, d'una adjudicació d'erms radicats en aquests comtats al fi d'aprisonar-los, com es feia amb altres hispans?

Oliver i Hurtado, comentant el document, s'inclinà per la segona solució: «lo otorgado por Carlo Magno (ja hem dit que en tot cas era per Lluís el Piadós) a Asnar Galíndez no fué ningun oficio, gobierno o cargo público, en la Cerdaña ni en Urgel, aun cuando conservare el título de conde, ... Sucedió únicamente que tomándole aquél por su vasallo, le concedió... villas y tierras que poblar y roturar...»⁸⁰. Altres autors l'han seguit en aquesta interpretació que jo crec equivocada. Al meu entendre, Asnar Galindó rebé de Lluís el Piadós les dues coses: el comtat d'Urgell-Cerdanya — i això vol dir l'expressió «donavit illi populationem Cerretania et Orjello» de les *Genealogies* — i uns béns fiscals per aprisionar particularment — i a aquesta especial concessió feta per precepte es refereix el document judicial del 862.

Precisament els fets discutits en el judici tenen la seva base en aquesta doble condició que tingué Asnar Galindó en la comarca: de comte i d'aprisionador. Com a comte administrava i fruïa dels béns fiscals del comtat, com a aprisionador tenia la quasi-propietat dels termes que li havien estat adjudicats per precepte. Els primers passaven, en cessar en el seu càrrec, a mans del comte successor; dels segons podia disposar-ne l'herència a favor dels seus familiars. Perquè els comtes successors seus, Suniefred, Salomó, cregueren que es tractava de béns fiscals del comtat, en disposaren respectivament en benefici a favor d'Isarn i de Sonnane; perquè Guitiscle pogué provar que es tractava d'aprisionaments concedits per precepte, els jutges

79. El document fou copiat en 1787 pel P. PASQUAL (*Monumenta*, xi, pàgs. 9-10 ms. 729 de la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona) sobre l'original conservat en el seu temps en el mas Manyariu de la parròquia de Sta. Eugènia d'Olià, a Cerdanya. El

publicà, per còpia facilitada també pel P. Pasqual, TRAGGIA en el seu *Discurso histórico sobre el origen y sucesión del Reyno Pirenaico*, cap. III.

80. OLIVER I HURTADO, *Discursos*, pàgs. 46-47.

els hi adjudicaren. La confusió sols pogué produir-se pel fet que Asnar Galindó havia estat comte de la regió.

Les *Genealogies* ens diuen que Asnar fou enterrat a Urgell, i això em fa creure que regí el comtat fins a la seva mort. No tenim el més lleu indici de quan pogués haver ocorregut aquesta, com tampoc no tenim cap notícia de l'actuació d'Asnar mentre fou comte d'Urgell. L'expedició que en 824 feren uns comtes Eblo i Asnar contra Navarra, travessant el Pirineu amb tropes gascones, no pot ésser atribuïda al nostre Asnar Galindó, sinó al comte gascó Asnar Sànchez, contemporani seu. Contemporani i possible parent: Higounet ha insinuat la probabilitat que els dos fossin néts d'un avi comú, un Asnar gascó⁸¹.

És probable que a la mort d'Asnar Galindo el succeís en el comtat d'Urgell el seu fill Galindo i que fos des d'ací d'on estengués la seva autoritat a la regió veïna de Pallars-Ribagorça, d'on, com hem dit, figura com a comte abans del maig del 834, en el temps que havia d'ésser-ho encara Berenguer de Tolosa. Per això caldria que li hagués usurpat el comtat d'aquella comarca subpirinenca.

D'aquesta nostra suposició no n'hi ha cap prova concloent; és una mera interpretació personal que fem a través dels fets coneguts i de les circumstàncies del temps que poden explicar-los. Anem a presentar-los.

Després de la caiguda de Bernat de Septimània en la primavera del 830 i del subsegüent afermament de l'autoritat de Lluís el Piadós, quan les assemblees de Nîmèga, d'octubre del 830, i d'Aquisgran, de febrer de 831, el comte Bernat es dedicà a impulsar novament el rei Pepí d'Aquitània contra el seu pare. De fet Pepí es revoltà obertament a finals del 831. L'emperador no pogué de moment acudir a sufocar-lo, obligat a anar a fer la mateixa feina a Baviera envers l'altre fill Lluís, també rebel·lat. Però Berenguer de Tolosa, fidel al pare i aprofitant l'ocasió d'un engrandiment del seu poder, anà a atacar els dominis on basava la seva influència el traïdor Bernat; així el veiem ja possessionat del comtat de Rosselló per l'abril del 832⁸². N'havia expellit el comte Gaucelm, el germà gran de Bernat, que exercia els comtats de Rosselló, Empúries i Girona. Amb aquesta iniciativa inaugurava Berenguer la seva influència sobre la Gòtia i la seva marca, influència contraposada a la de Bernat i que havia de dividir les gents del país en dos bàndols oposats.

81. Sobre l'expedició a Pamplona, així com sobre la família i actuacions d'aquests comtes Asnar, consulteu el treball d'Higounet citat en la nota 75. Ens separem d'ell en algunes apreciacions i sobretot no podem admetre la identificació que fa del nostre Asnar Galindó amb un Asnar que figura entre els

hispanos que acudiren l'any 812 a Carlemany; Asnar Galindó fou un sobrevingut a Catalunya pels volts del 820 i pels motius que s'expliquen en el text; a més, és probable que no fos hispà sinó gascó.

82. *Histoire de Languedoc*, II, ap. 80.

L'autoritat que Berenguer havia pres de fet sobre els comtats sotmesos al poder de Bernat, fou confirmada legalment pocs mesos després. A la dieta celebrada per l'emperador al palau de Joac, vora Limoges, per la tardor del 832, Bernat fou despullat de tots els seus honors per haver conspirat vora el rei Pepí, esperonant-lo a la rebel·lió contra el seu pare⁸³; amb Bernat, també Gaucelm els perdia. L'encarregat de donar compliment a les decisions preses contra Gaucelm en la dieta fou l'abat Ansegis de Fontanelle, el qual anà a executar la legació sobre lloc amb ple èxit: en la seva *Vida*⁸⁴ és vantat per les seves legacions, «maxime ea quae tempore domni Ludovici magni imperatoris, jussu ejusdem, partibus marchae Hispanicae celebrata est, adversus Gautselmum, custodem limitis illius». Bernat i Gaucelm, junt amb altres amics seus de la marca, com el comte Sanila, es retiraren aleshores a Borgonya, un altre centre d'honors i possessions de la família⁸⁵. Ansegis degué aleshores investir legalment Berenguer o els seus amics dels honors dels fugitius⁸⁶.

Els partidaris de Bernat i Gaucelm en el país, trobant-se abandonats de llurs patrons, dirigiren llurs mirades cap a Lotari, el fill gran de l'emperador, reclòs aleshores en el seu regne d'Itàlia. Així, el rossellonès Guimar acut a Gardino, a la província de Milà, vora Lodi, per recaptar de l'august Lotari la confirmació d'un precepte sobre béns en el Rosselló, pel desembre del mateix 832⁸⁷.

La situació preeminent de l'emperador Lluís degué aviat capgirar-se. Units contra ell tots els seus tres fills grans hagué de rendir-se al Lügenfed, vora Colmar, pel juny del 833, i quedà presoner en mans de Lotari. Paral·lelament la situació de Berenguer quedà compromesa. Els seus enemics havien endevinat la posició. Lotari deixava d'ésser una esperança, una protecció vaga i llunyana, per a esdevenir una autoritat real i positiva. El bisbe d'Elna, Salomó, acut a Cluny per l'abril del 834 a recaptar-ne un precepte; amb ell hi va l'abat de Sant Genís les Fonts, que n'obté un altre⁸⁸. L'arquebisbe de Narbona, Bartomeu, esdevé un aferrissat partidari seu, com ho era l'arquebisbe Agobard de Lió.

Crec que seria en aquests moments crítics per a Berenguer quan Galindo, po-

83. «Bernardus (cujus consilio uti tunc Pippinus dicebatur) quidem cum insimularetur infidelitatis, nec tamen usque ad congressionem probator procedere vellet, honoribus est privatus», ASTRÓNOM, *Vita Hludowici*, any 832.

84. *Vita Ansegisi*, en «Acta Sanctorum», juliol, v, pàg. 94.

85. *Histoire de Languedoc*, I, pàg. 993.

86. Berenguer degué trobar-se present a la dieta de Joac fent costat a Lluís el Piadós. El precepte

que l'emperador donà des de Joac el 4 d'octubre al seu fidel vassall Adalbert, concedint-li béns en el pagus tolosà, encara que no ho digui, degué ésser donat, si no a petició, almenys amb l'assentiment del comte Berenguer. Vegeu el precepte en *Histoire de Languedoc*, II, ap. 81.

87. ABADAL, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, Precepte particular XI, pàg. 327.

88. ABADAL, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, Preceptes Elna I i les Fonts II, pàgs. 101 i 208.

sant-se també del costat de Lotari, aprofitaria l'ocasió per a usurpar el Pallars i Ribagorça des del seu comtat veí d'Urgell. Al cap i a la fi era una regió depenent de la mateixa diòcesi urgellesa i, d'altra banda, era el camí natural per a reprendre el dia de demà aquell comtat d'Aragó que havia regit el seu pare en altre temps i d'on havia estat violentament expulsat. Galindo no feia més que seguir el joc i l'exemple que Berenguer havia donat poc temps abans en saltar sobre el Rosselló.

El precepte que Galindo donà a Alaó és anterior al maig del 834; la seva usurpació es posaria, doncs, entre el juny del 833 i aquest maig del 834; segurament poc després de la primera data. A seguit de la presència de Galindo en el Pallars-Ribagorça els escriptors de la comarca es posen a datar per Lotari: «anno primo regnante Leuthario augusto», novembre de 833; «anno primo regnante domno nostro Leuthario imperatore», febrer de 834; «anno primo regnante et imperante Leotario imperatore», maig de 834⁸⁹. En el primer d'aquests documents l'ardor neòfit fa que el seu lliurador, el prevere Solmó, demani als seus companys: «et in omnibus votis vestris a memoria nos reducite et pro domno nostro Leuthario imperatore et suis proles *vel suis fidelibus* instantissimo animo Domino comendate». No tan sols això, hi ha encara més. Un document indatat, però que ha de correspondre a l'any 1010, parla d'un precepte de l'emperador Lotari que hauria estat concedit a un monestir pallarès. Es tracta d'un plet que sostingué l'abat del monestir de Sant Vicenç d'Oveix contra els homes de Rabeniu sobre els drets que respectivament tinguessin en la vila de Somponiu. L'abat presentà al tribunal, com a prova, la carta que el monestir tenia «ab antiquis temporibus, de domno Leutario imperatore», que demostrava com la vila de Somponiu li pertanyia «tota ab integrum sine blandimento de ullo homine, cum suis terminis»⁹⁰. És a dir, que l'adhesió a Lotari arribà fins al punt de recaptar directament preceptes del rei franc, cosa insòlita, com hem vist, en aquestes comarques.

Els temps, però, eren revolts. No havia de trigar gaire a arribar un nou capgirament. Els reis germans, després de la victòria contra el pare, no s'entengueren entre ells i aviat els dos fadrísters, Pepí i Lluís, creient-se lesionats per llur germà gran, Lotari, i aprofitant-se de la reacció general produïda per la conducta desfrenada del darrer envers llur pare, s'entengueren per a deslliurar-lo i tornar-lo a en-

89. Diplomatarium n.ºs. 9, 10 i 13. Reintegrat Lluís el Piadós en l'imperi i exiliat Lotari a Itàlia tornen a datar pel primer.

90. Vegeu sobre aquest document els meus *Di- plomes carolingis*, pág. 471.

tronitzar. Lluís el Piadós fou en conseqüència reposat solemnement en el tron imperial per l'abril del 834, a Aquisgran.

Berenguer havia en aquesta ocasió aconseguit que el rei Pepí seguís els seus consells a favor de l'emperador destituït; reposat aquest, la situació del comte de Tolosa esdevenia magnífica, vora Lluís emperador i vora el rei d'Aquitània Pepí. Se'n derivava un nou afermament de la seva autoritat en tot el Migdia.

Però, a més d'altres dificultats que li sorgiren i que degueren ocasionar-li prou maldecaps⁹¹, es trobava que havia perdut el Pallars-Ribagorça i que l'usurpador, Galindo, regentava alhora el comtat d'Urgell. Fou probablement en aquests moments quan Berenguer devia obtenir de Lluís el Piadós la destitució de Galindo com a comte d'Urgell i el nomenament, en el seu lloc, del fidel Suniefred.

Suniefred era un fill de l'antic comte Belló de Carcassona, germà, per tant, del contemporani comte Oliba de la mateixa ciutat⁹². És natural, doncs, que pel seu lligam familiar fes costat a Oliba, el qual es mantingué sempre fidel a la política de Berenguer. En premi a aquesta fidelitat — «quia ille fidem suam in perturbatio- nis tempore fideliter et inviolabiliter circa partes nostras conservare studuit» — Oliba havia rebut, per recomanació de Berenguer, un precepte de gratificació de l'emperador Lluís per l'octubre del mateix 834⁹³. Es pot pensar que en aquests moments en què Berenguer s'ocupava vora l'emperador d'arranjar les conseqüències dels temps passats de pertorbació, premiant o castigant segons les conductes, fos destituït Galindo i nomenat en el seu lloc el germà del premiat Oliba, que s'hauria mantingut en la línia familiar de fidelitat.

Ara que, una cosa eren les disposicions preses des del nord de França, a Quiersy-sur-Oise, i una altra les realitats ençà del Pirineu. Calia expulsar Galindo d'Urgell, i aquesta feina ingrata deuria ésser encomanada al propi interessat, Suniefred. Que hi hagué un interval entre el moment de la nominació i el de la presa de possessió, crec veure'n l'indici en una frase repetida en dos documents, els primers que ens donin notícia de Suniefred com a comte d'Urgell. Són l'acta de consagració de la

91. La principal d'aquestes dificultats nasqué del fet que en aquest últim moviment a favor de Lluís el Piadós hi prengué també part importantíssima Bernat de Septimània, i que, obtingut el triomf, pretengué ésser restablert en els antics honors de Gòtia i Catalunya, dels quals havien estat desposseïts ell i els seus familiars i amics, cosa que aconseguí en part per la mort sobtada de Berenguer l'estiu de l'any següent, 835. Vegeu el meu treball citat

Un diplôme inconnu de Louis le Pieux pour le comte Oliba de Carcassonne, pàgs. 351-352.

92. Aquesta constatació vindrà, en el possible, demostrada en una obra que estem preparant amb el senyor Coll i Alentorn sobre *La llegenda i la història de Guifred el Pilós*.

93. És el precepte inèdit que vaig publicar en el treball citat en la nota 61.

seu d'Urgell, del 1.er de novembre del 839, i una donació del comte a la mateixa església del 3 de gener del 840⁹⁴. Diu el primer: «Tempore piissimo ac serenissimo domino Ledovico imperatore augusto, divina protectione coronato, Romano gubernans imperium» es consagrà l'església d'Urgell, essent presents el bisbe Sisebut «atque domno Suniefredo illustrissimo comite, qui apud supradictum imperium accepta potestate, qualiter hodie videtur habere, ...» El segon: «Temporibus domni et piissimi imperatoris nostri Hludovici, ego Suniefredus, humillimus et pusillus omnium servientium Deo, ob Domini amorem et eleemosynam jamdicti piissimi augusti et clementissimi, piissime et clementissime gubernans imperium, ab illo accepta potestate, quale hodie habere videor, propter illum et refrigerium anime mee, do et concedo ad domum...» Sembla clar que la frase «qualiter hodie habere videtur» expressa una situació recent de fet justificada per una situació de dret adquirida amb anterioritat.

Però així com creiem que la situació de dret, és a dir el nomenament de Suniefred com a comte d'Urgell per l'emperador, pot fixar-se per la tardor del 834, no tenim cap indici per a assenyalar el moment en què el nou comte pogué prendre possessió del comtat, per més que semblaria, pel tenor dels dos documents precitats, no haver-los precedit de molt.

Si fos així resultaria que Galindo es mantingué per molt temps en el comtat d'Urgell, potser fins als volts del 838. En ésser-ne expulsat es mantindria encara en el Pallars i Ribagorça. El comte Berenguer, contra el qual s'havia comès la usurpació, morí poc després d'aquesta, l'estiu del 835, i no tingué temps de recuperar el pagus subpirinenc. És gairebé segur que fou succeït de seguida, en el comtat de Tolosa, per Bernat de Septimània, que amb la seva mort adquirí sobre la regió del Migdia la màxima autoritat⁹⁵. No obstant, aquesta autoritat es veié tan combatuda i foren tan complicades les circumstàncies polítiques durant el temps que Bernat l'exercí, fins al seu ajusticiament a principis d'estiu del 844, que es fa difícil creure que pogués distreure's representant a Galindo el pagus subpirinenc del seu comtat tolosà.

Amb seguretat, fins l'any 849 no coneixem un successor de Galindo en el Pallars-Ribagorça: fou el nou comte de Tolosa, Fredol, el qual degué ésser investit del comtat pel rei Pepí, arran de la mort de Bernat de Septimània i de l'abandó pel

94. Documents publicats en la *Marca Hispanica*, ap. 1 i 2.

95. «Sed «Berengario immatura morte praerepto,

apud Bernardum potestas Septimaniae quam maxima remansit», diu l'ASTRÒNOM, en *Vita Hludovici*, cap. 57.

rei Carles el Calb del setge de Tolosa. Entre 844 i 848 cal posar, doncs, l'expulsió de Galindo del pagus de Pallars-Ribagorça, expulsió realitzada per Fredol; probablement, com anem a explicar en el següent capítol, molt a la vora de la darrera data.

Són molts els documents conservats de la regió entre mitjans del 845 i gener del 848; tots ells daten pel regnat de Carles el Calb. Com Fredol obeïa el rei Pepí, podríem pensar que Galindo s'hagués inclinat, com el seu veí Suniefred d'Urgell, al partit del Calb, i que a aquesta inclinació obeís la manera de datar, però la insinuació és de fonament molt tènue. A remarcar de totes maneres que l'abat Agilà de Santa Grata fou un dels tants que acudiren a Sant Serní de Tolosa a prestar fidelitat al rei Carles i recaptar-ne la confirmació privilegiada del seu monestir, pel juny del 844⁹⁶.

Resumint totes les observacions que acabem de fer, arribaríem a una formulació hipotètica de conclusions que podrien resumir-se així:

Que el comte d'Aragó Asnar Galindó, després d'expulsat del seu comtat, fou nomenat comte d'Urgell-Cerdanya, pels volts del 820, per Lluís el Piadós.

Que Asnar morí regint aquest honor i hi fou succeït pel seu fill Galindó.

Que Galindo, aprofitant la situació compromesa de Berenguer de Tolosa en els moments del triomf de Lotari, entre 833 i 834, li usurpà la regió de Pallars-Ribagorça pertanyent al seu comtat.

Que a finals del 834 Galindo degué ésser destituït del comtat d'Urgell per Lluís el Piadós, el qual en nomenà titular el fidel Suniefred.

Que Suniefred aconseguí expulsar Galindo del dit comtat pels volts de l'any 838.

Que Galindo continuà regint el Pallars-Ribagorça fins uns deu anys més tard, voltants del 848, en què en fou definitivament desposseït pel nou comte de Tolosa Fredol, el qual reincorporà la regió al comtat tolosà.

EL NOU DOMINI DE LA CASA COMTAL DE TOLOSA

Al precepte damunt analitzat del comte Galindo segueixen cronològicament dos preceptes més del comte Fredol: un pel monestir de Vilanova o Lavaix, original i sense data, i un altre pel monestir de Gerri, de l'abril de 849⁹⁷. El formulari d'ambdós és molt semblant i són redactats pel mateix escriptor, Langobard, que en el primer es dona el títol de canceller. Els dos diplomes es qualifiquen d'«auctoritas» i

96. Diplomatarium núm. 18. El text en *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Santa Grata, II, pàg. 263.

97. Diplomatarium núms. 40 i 41.

Fredol s'hi titula «divina gratia comes et marchio» i es refereix al seu comtat, «comitatu nostro», com el lloc on radiquen els béns dels monestirs afavorits. Els preceptes han estat sol·licitats pels interessats i Fredol els els concedia «quia fidelis in omnibus nobis apparet immo et pro merito servitii sui»; són bàsicament preceptes d'immunitat i confirmatius de béns i d'aprisions. La concessió es fa, en el primer cas, «in elemosina senioris nostri et nostre»; en el segon, més determinadament, «in elemosina senioris nostri *Karoli* et nostre»; aquesta determinació del segon té una importància històrica especial, que comentarem més avant, i permet afirmar la prioritat en data del primer, per més que no creiem que es portin molt temps de diferència en llur expedició.

Resulta d'ells, tal com els hem exposat, que pels volts del 849 governava la regió de Pallars i Ribagorça un comte-marquès Fredol, que no era altre que el conegut comte de Tolosa. Mr. Calmette, en el seu estudi sobre el primer dels dos diplomes⁹⁸, ha fet una presentació biogràfica d'aquest comte. En resum diu que Fredol fou el primer comte tolosà de la casa dels Ramons, germà i predecessor de Ramon I. L'ur pare Fulguald, no havia estat comte de Tolosa; sols és conegut com a «missus» a Rouerga o a Nimes, i probablement fou nomenat comte de Rodez, càrrec en el qual el succeïren els fills Fredol i Ramon i el nét Bernat. La mare es deia Senegunda. L'origen cert de la família és ignorat i per Calmette és dubtós que provinqués de la de sant Guillem, per més que cal assenyalar els noms d'Odó i de Bernat entre els successors de Fredol, noms comuns en els arbres genealògics de sant Guillem i de Robert el Fort⁹⁹.

Fredol apareix com a comte de Tolosa en 845; com que per aquest temps Tolosa depenia del rei Pepí, fou aquest qui degué nomenar-lo. Succeiria així el seu possible parent Bernat de Septimània, ajusticiat per Carles el Calb l'any 844. Una carta d'Hincmar de Reims, que cal datar entre 845 i 847, recomana a Fredol la protecció dels béns que aquesta església tenia al Migdia: «Frigidoloni, viro illustri, tuendas

98. CALMETTE, *Un diplôme original du comte Fredelon*, en «Annales du Midi», XLII, Toulouse, 1930, pàgs. 225-235.

99. LEVILLAIN en el seu treball sobre *Les Nibelungen historiques*, en «Annales du Midi», L, Toulouse, 1938, pàgs. 20-30, a base d'un detallat estudi dels noms personals familiars, arriba a la conclusió que Senegunda pertanyia a la família dels Teodoric i proposa fer-la filla d'una Berta o d'una Aube germanes de sant Guillem. Encara creu trobar que el marit de la que fos d'aquestes podria ésser un Fredol que feia d'advocat de Childebrand II i curava

dels seus béns patrimonials d'Autun, amb el qual podia tenir un cert parentiu. D'altra banda el marit de Senegunda, Fulguald, podria identificar-se amb el conegut Fulchard, advocat del comte Nibelung II. Així l'origen autunès de la família de Fredol explicaria que Pepí, que pel regne creat en 817 estenia la seva jurisdicció sobre Autun, es servís d'una casa radicada en aquest comtat i emparentada amb la família reial per Carles Martell, enviant el seu cap Fulguald de «missus» a Rouerga i fent-lo després comte. Les conclusions de Levillain són atractives, però purament hipotètiques.

commisit». Hincmar en un altre lloc és dit «propinquus» de Bernat, el nebot de Fredol, cosa que suposaria una relació de parentiu de Fredol amb Hincmar.

L'any 849, trencat el pacte de Saint-Benoît-sur-Loire que establia un *modus vivendi* entre Pepí i Carles el Calb, aquest anà a expugnar Tolosa. La *Crònica de Fontanelle* conta com l'incendi de la porta Narbonesa, provocat precisament pels homes de l'abat de Fontanelle, féu espantar Fredol, que defensava la ciutat, i el decidí a capitular el dia següent; el rei Carles li encomanà, a seguit, novament la ciutat com a comte, després de rebre'n el jurament de fidelitat: «In quo obsidione commissa est porta quae vocatur Narbonensis venerabili viro Heriberto, abbati Fontanellensis monasterii, simulque Odoni viro illustri, ad custodiendum. Homines quoque Heriberti abbatis, injecto igne, praedictam portam igna cremaverunt maxima ex parte. Quo metu, custos ejusdem urbis, Fridolo comite, in crastino in deditioem venit, datisque sacramentis, post rege urbem ingresso, reddita est illi civitas ad custodiendum.» Així Fredol havia fet un canvi de vassallatge i fidelitat; aquesta virada deuria tenir una importància capital en el conflicte Pepí-Carles el Calb i seria l'origen de la gran fortuna i poder de la casa tolosana dels Fredol-Ramons.

Fins ací, resumit, Calmette. Mes, tornant als preceptes presentats al principi, s'imposa una rectificació del recontre de la *Crònica de Fontanelle*. El precepte de Gerri és datat, com hem dit, de l'abril de 849; és per tant anterior d'uns mesos a l'expugnació de Tolosa. I en aquest precepte Fredol ja nomena Carles com a senyor seu: «in elemosina senioris nostri Karoli»; cal admetre, doncs, que la virada de Fredol, passant-se del rei Pepí, que l'havia nomenat comte de Tolosa, al partit del rei Carles, tingué lloc abans de l'expedició de Tolosa. Així la capitulació que féu de la ciutat seria un valor entès, una prova de la sinceritat del traspàs, garantia pel rei Carles que l'obligués a rebre'n el jurament de fidelitat i a confirmar-lo en el càrrec de comte de Tolosa. El redactor de la *Crònica*, un monjo del monestir segurament, escriuria pensant més en la vanitat del seu abat que en la veritable significació dels fets.

Com que el precepte de Lavaix deixa encara indeterminat el senyor de Fredol en la mateixa fórmula «in elemosina senioris nostri», per això — donat que manca de data — creiem que és anterior al de Gerri, expedit en uns moments en què Fredol no s'havia encara capgirat a favor de Carles.

L'un i l'altre, el de Lavaix i el de Gerri, declaren que Fredol els atorga per la fidelitat total que li guarden els afavorits i pels mèrits dels serveis que li han prestat: «quia fidelis in omnibus nobis apparet immo et pro merito servitii sui». Quins mèrits i quina fidelitat poden ésser que calgui així recalcar-los i premiar-los? No creiem que

pugui tractar-se més que de l'ajut que els monjos dels respectius monestirs li haguessin donat en el moment crític de reprendre la regió al comte Galindo; i no essent probable que el premi hagués tardat molt a seguir el mèrit, per això opinem que l'expulsió de Galindo i la reincorporació de la regió al comtat de Tolosa es féu cap als volts del 848.

Tret dels dos preceptes, cap altre dels nombrosos documents conservats en la regió per aquella època fa menció de Fredol; ço que en diuen els preceptes, doncs, és tot el que sabem de la seva actuació en el Pallars-Ribagorça¹⁰⁰.

* * *

Al «vir inluster», comte i marquès, Fredol, succeïren a partir dels volts del 852, en el comtat de Tolosa, successivament, el seu germà Ramon i el fill d'aquest, Bernat.

Ramon fou desposseït violentament de Tolosa en 863 pel marquès de Gòtia Humfrid; morí aleshores o poc després. Humfrid hagué de fugir al cap d'un any cap a Itàlia i aleshores es possessionà del comtat el fill de Ramon, Bernat. Bernat fou assassinat sobre el 872 per un altre Bernat, el fill petit de Bernat de Septimània i nét de sant Guillem de Tolosa, que s'apoderà també del comtat i el regí fins a la seva mort, cap al 885.

El pare i el fill, Ramon i Bernat de Tolosa, foren personatges molt importants en la història del Migdia; intervingueren activament en el complicat joc polític de l'època, apareixent sovint llurs noms al volt de les intrigues nuades pels grans cacics que dominaven la regència moguda de Carles el Calb¹⁰¹. Un document de l'any 874 ens presenta un seu fidel, Ricard, que porta la seva fidelitat fins a fer al monestir de Vabre una donació per llurs ànimes, essent tots difunts: «pro remedium animae seniori meo qui fuerit quondam Fredoloni necnon et Raymundo seu etiam et Bernardo, qui fuerunt marchiones et duces»¹⁰². Els ducs continuaven la tradició dels antics personatges de Tolosa, els Guillem, Bigó, Berenguer; marquesos com ells, continuaven retenint la

100. Prescindim de les falsificacions que no tenen més valor que el de constatar la tradició del seu regiment, probablement encara a través dels preceptes estudiats. L'existència d'un comte Fredol a Urgell, que deriva d'un document de Tabernoles publicat per VILLANUEVA, *Viage literario*, x, ap. 5, datat del 815, és imaginària. Aquest document és una falsificació germana de les publicades en la *Marca Hispanica*, ap. 115, i per КЕHR, *Papstorkunden in Spanien, Katalanien*, II, Berlín, 1926, pàg. 241, i d'altres encara, procedents totes del monestir urgellès de Tabernoles. L'autor de les falsificacions era un apreciable erudit, que explotà molt bé els arxius

d'Urgell i Tabernoles; en el primer veié el precepte original de Fredol per Lavaix i d'ací tragué el nom del comte per a la seva falsificació.

101. Sobre els comtes Ramon i Bernat de Tolosa es poden consultar: CALMETTE, *Les comtés et les comtes de Toulouse et de Rodez sous Charles le Chauve*, en «*Annales du Midi*», XVII, Toulouse, 1905, pàgs. 5-26; AUZIAS, *Bernard le Veau et Bernard Plantevelue comtes de Toulouse?*, en «*Annales du Midi*», XLIV, Toulouse, 1932, pàgs. 257-295; i l'obra bàsica d'AUZIAS, *L'Aquitaine carolingienne*, Toulouse, 1937, en els llocs indicats per l'índex.

102. *Histoire de Languedoc*, II, ap. 186.

regió fronterera de Pallars i Ribagorça amb aquell mateix caràcter especial de domini que els permetia lliurar uns preceptes equivalents als reials.

Hem vist els dos que atorgà Fredol. Del seu germà Ramon se n'ha conservat un, el donat per l'agost de 859 a favor del monestir de Sant Pere de Burgal a petició de l'abat Deligat¹⁰³. És un precepte corrent d'immunitat pel qual el comte es substitueix al rei, malgrat que repetidament faci referència a ell com al seu senyor. És ell, el comte i marquès Ramon, qui concedeix la seva personal tuïció i defensa i, sobretot — sortint-se amb això del formulari corrent — és ell qui s'evoca directament la sentència definitiva en les causes criminals prohibint la intervenció de tots els seus representants jeràrquics i de llurs oficials. Per primera vegada la regió és designada com a comtat de Pallars, «comitatu nostro Paliarense»; en els preceptes anteriors l'apellació de comtat era indeterminada i podia entendre's que es tractava del comtat de Tolosa, del qual fos el Pallars només un apèndix; en alguns preceptes i en els documents privats es parlava sols de pagus més reduïts. És, doncs, ara quan el comtat apareix amb plena personalitat.

També aquest precepte, encara que hàgim de fer la part corresponent a l'enganyament de formulari, ens informa sobre dos aspectes importants del règim del comtat. Primer, sobre el quadre administratiu de personal: el comte es dirigeix a tots aquells que exerceixen potestat dintre el comtat i els nomena: vescomtes, vicaris, jutges, tribuns, centurions, venadors, falconers i exactors. És natural que, donat l'allunyament i la separació pirinenca de la comarca, en relació amb el comtat de Tolosa, i donada la importància política que en els afers generals del migdia del regne tingueren els titulars d'aquest comtat, els comtes tinguessin un representant general, un vescomte, o potser més d'un, per a l'administració de la regió. ¿Gosariem insinuar la possibilitat que fossin dos, un pel Pallars i un altre pel Ribagorça? Malauradament els documents de l'època guarden sobre això un silenci absolut; cap d'ells no fa la més petita menció d'un vescomte.

S'endevina en canvi la divisió del país en petites circumscripcions o rodalies presidides per un castell; unitats administratives i militars alhora. Els documents del temps anomenen els castells d'Orrit, d'Areny, d'Aulet, de Sopeira, de Miralles, d'Erboló, de Cortès, de Toralla, de Salàs¹⁰⁴. Al front de cada una d'aquestes circumscripcions hi havia un vicari, i en el castell, segurament, un petit escamot de forces militars.

103. Diplomatarí, núm. 55.

104. Aquests són els que s'anomenen fins a l'any 872, quan s'acaba la dominació de la casa de Tolosa

sobre el país. La llista que donem no es limitativa, hi hauria molts altres castells, però només dels consignats ha quedat notícia contemporània.

Els jutges, tribuns, centurions i exactors, eren els oficials o juniors — usant la nomenclatura del temps — al servei de véscomtes i vicaris i per les corresponents funcions judicials, militars i fiscals.

La importància econòmica i deportiva de la caça, esplai favorit dels reis i dels grans, comportava una organització especial amb el seu personal adscrit i segurament amb la seva jurisdicció; el comte Ramon cita en el seu precepte els seus venadors i falconers exercint potestat en el comtat de Pallars.

Segon aspecte important a rellevar en el precepte. Com de costum en semblants documents, s'enumeren les obligacions de les quals queda exempt l'immunista afavorit amb el diploma. Són les obligacions que pesen sobre el comú dels fidels. En el nostre cas es citen els allotjaments, els bagatges, les guaites, la host, el lliurament de fidejussors en justícia, les imposicions fiscals. És un quadre bastant complet de les càrregues que pesaven sobre els habitants del comtat.

Del comte Bernat, el fill de Ramon, també en tenim un precepte que demostra com succeí el seu pare en el regiment del comtat de Pallars. És el donat a l'abat Frugell d'Alaó el 21 de juliol de 871¹⁰⁵. Es tracta d'una confirmació d'immunitat. El comte Bernat, a més del títol comtal, s'atribueix els de marquès i duc, i en la signatura se'l qualifica d'ihustríssim, continuant la tradició dels «viri industri» que el precediren en el comtat de Tolosa.

Dues remarques cal fer sobre aquest precepte. La primera és la frase: «Tam per auctoritate gloriosissimi senioris nostri Karoli regis [quam et nostra], licita kartam firmaremus, sicuti [et fecimus]». En la sèrie de preceptes donats pels comtes de Tolosa, que hem anat examinant, és la primera vegada que el comte deixa d'obrar per exclusiva autoritat pròpia i s'atribueix la delegació del rei. És evidentment una debilitació de l'autoritat directa que els comtes de Tolosa s'havien anat atribuint sobre el Pallars-Ribagorça. Segurament fou motivada per un desig circumstancial del comte Bernat de congraciar-se amb el rei Carles¹⁰⁶.

La segona particularitat remarcable del precepte és la concessió que fa el comte a l'abat perquè els seus ramats puguin pasturar lliurement, sense impediment de ningú, per totes les muntanyes i calms. És la primera concessió documentada que trobem de drets de pastura, i confirma que la muntanya és un domini públic, un bé

105. Diplomatarí, núm. 70.

106. En rigor, tal com ens ha estat transmès el text del precepte pel Cartoral d'Alaó, el comte l'hauria donat exclusivament com a delegat del rei, per la sola autoritat d'aquest; però creiem que el text

del Cartoral és fallat en aquest com en altres llocs, i per això restituïm [quam et nostra], restitució comanada pel «tam» del text conservat. Així el comte obra en qualitat doble: per l'autoritat del rei i per la seva pròpia.

fiscal, en mans del comte, en oposició a les terres de cultiu i als prats que són objecte de domini privat.

El comte Bernat no havia de sobreviure gaire a la concessió del precepte per Alaó. Encara que pel febrer de l'any següent, 872, fos recompensat pel rei Carles, per la seva adhesió, amb la concessió del comtat de Carcassona-Rasés; no obstant, el to dels *Annals Bertinians*, quan expliquen els fets, deixa endevinar que la seva situació quedava postergada en relació amb la dels seus antics companys els altres dos Bernats, el marquès de Gòtia i el «Plantavelue», nét aquest de l'alliberador de Pallars-Ribagorça, sant Guillem de Tolosa. Mentre aquests dos eren donats com a companys de Boson en el consell del jove rei Lluís per a la governació d'Aquitània, el nostre Bernat era reenviat pel rei cap a Tolosa. «Karolus autem filio suo Hludowico Bosonem, fratrem uxoris ejus, camerarium et ostiariorum magistrum constituens, cui et honores Gerardi comitis Bituricensis dedit, cum Bernardo (el «Plantevelue») itemque alio Bernardo markione (de Gòtia) in Aquitaniam misit et dispositionem ipsius regni ei commisit. Bernardo autem Tolosae comiti post praestita sacramenta Carcasonem et Rhedas concedens, ad Tholosam remisit»¹⁰⁷. El rei Carles s'havia decantat, malgrat totes les infidelitats de què havia estat objecte, per Bernat «Plantevelue», i aquest, mogut per la seva ambició insaciabile, aprofità l'ocasió per a tirar-se sobre Bernat de Tolosa, al qual els seus homes mataren i ell succeí en els seus honors, el comtat de Tolosa entre altres¹⁰⁸. Això havia passat a principis d'estiu del mateix 872.

Com hem dit, el «Plantevelue» era nét de sant Guillem de Tolosa, i fill del cèlebre Bernat de Septimània. La seva accessió a Tolosa devia remoure tots els antics antagonismes que constatarem abans, en temps del comte Berenguer, entre partidaris i contraris de la família del de Septimània; els darrers devien ésser en el país la gran majoria. I així com en 844 els veiem acudir a corrua feta a Tolosa a demostrar al rei Carles llur fidelitat en el moment en què acabava d'ajusticiar el poderós comte, ara, en 872, mostren el seu ressentiment contra l'enlairament del seu fill, i del seu company Bernat de Gòtia, amb un alçament general que haurà de canviar la fesomia de tot el país. L'any 872 és un any decisiu en la nostra història: és quan

107. Sobre aquests esdeveniments consulteu: AUZIÀS, *Bernat la Veau et Bernard Plantevelue*, en «*Annales du Midi*», XLIV, Toulouse, 1932, pàgs. 257-295, i LEVILLAIN, *Les Nibelungen historiques*, en «*Anuales du Midi*», XLIX, Toulouse, 1937, pàg. 370.

108. Els «*Annals Bertinians*» contenen que per l'a-

gost de 872 Carles el Calb anà a Pontailleur-sur-Saône «pro quibusdam in Burgundia causis componendis»: «Ubi ei nunciatur ab hominibus Bernardi, filii Bernardi, Bernardus qui Vitellus cognominabatur, occisus; et ejus honores praedicto Bernardo sunt dati.»

els fills dels antics comtes Oliba de Carcassona i Suniefred d'Urgell-Cerdanya s'alcen en els comtats que regiren en altre temps llurs pares, i funden les cases comtals que hauran de perpetuar-se al país. Al Pallars-Ribagorça és quan cessa definitivament el domini dels comtes de Tolosa, inaugurant-se una casa comtal pròpia que regirà per molt temps amb plena autonomia aquestes contrades pirinenques. Ni Bernat «Plantelue», ni el seu successor Eudes, que reprengué el comtat del seu pare Ramon i del seu germà Bernat en 886, ja no foren comtes al Pallars-Ribagorça.

LA INDEPENDÈNCIA: RAMON I, TRONC DE LA CASA COMTAL DE PALLARS I RIBAGORÇA

Després de la mort de Bernat de Tolosa les fonts històriques guarden uns anys de silenci sobre els comtes de Pallars. Els pocs documents de la regió que encara es conserven continuen datant pels anys de Carles el Calb¹⁰⁹, únic testimoni del record d'una superior sobirania del rei franc sobre el país. De la gran transformació del seu regiment en plena independència no se'n resa paraula. Només una particularitat és significativa: les *Genealogies de Roda* comencen la de Ribagorça amb un comte Ramon, posant-lo com a cap i primer de la sèrie en la família comtal de la regió. Diuen: «Regemondo accepit uxor ... et genuit Vernardo, et domno Miro, ac domno Lope, seu domno Ysarno, qui fuit captibus in Tutela et abstraxit eum de ferros Sanzio Garseanis. Istius uxor domna Ginigentes Asnari Datus filia fuit.»

Cal saltar a l'any 884 per a trobar una menció datada d'aquest comte Ramon. Referint-se a aquest any, l'autor aràbic Ibn Haiyan conta que «Ramon, senyor de Pallars», comprà la ciutat de Saragossa «a Muhammad ibn Llop, darrer dels Banu Kasi, conegut pel Mà pacient». El text és una mica confús i aquesta és la interpretació que en donaren Dozy i Millàs Vallicrosa¹¹⁰. Lévi-Provençal explica com Ismail

109. Diplomatarium, núms. 71 a 79.

110. Dozy, *Recherches sur l'histoire et la littérature des Arabes en Espagne pendant le moyen-âge*, Leyde, 1881, I, pàg. 227. MILLÀS VALLICROSA, *Els textos d'historiadors musulmans referents a la*

Catalunya carolíngia, en «Quaderns d'estudi», LI, Barcelona, 1914, pàgs. 150-151. Com que la ciutat de Saragossa poc després figura en mans de l'emir, Dozy fa aquesta conclusió: «Raymond avait fait un mauvais marché, le sultan lui enleva Saragosse».

ibn Musa senyorejava la plaça de Lleida mentre el seu nebot Muhammad ibn Llop, tots dos de la família dels Banu Kasi, dominava la de Saragossa. L'emir Muhammad, a fi d'imposar la seva sobirania en la regió, neutralitzant la potència dels Banu Kasi, permeté a una potent família aràbiga instal·lada a Aragó del temps de la conquesta, els Tudjibides, de posar guarnició a les fortaleses restaurades de Calatayud i de Daroca. Així la posició de Muhammad ibn Llop a Saragossa esdevingué precària i «au lieu de l'évacuer purement et simplement et d'aller chercher fortune plus loin, il la vendit. A qui? Aux Umayyades eux-mêmes! Le général Hashim ibn Abd al-Aziz étant venu en Aragon pour la saifa de 884, le marché fut conclu par l'intermédiaire du comte Raimond de Pallars, propre beau-frère du rebelle. C'est du moins ce que laisse entendre Ibn Haiyan»¹¹¹. La interpretació de Lévi-Provençal no sembla pas encertada.

Darrerament, Sánchez-Albornoz s'ha ocupat de l'assumpte i l'explica així: «Muhammad ben Lope se había alzado con el caudillaje de los Banu Kasi después de haber vencido y apresado en el invierno del 882 a su tío Ismael ben Musa y a su primo Ismael ben Fortun. Ofreció su obediencia al emir, pero ante la orden de Muhammad de que le entregara Zaragoza y los cautivos de su propia familia, se reconcilió con éstos y se negó a pactar con Córdoba. Su señorío se extendió así desde Zaragoza hasta Valtierra y Monjardín, en Navarra, y hasta la raya occidental de la Rioja. Rechazó los ataques del príncipe Al Mundir y de Hasim ben Abd al-Aziz en 883. Ante la negativa de Alfonso III a aceptar su amistad y ante los ataques de sus condes, se sintió inseguro en Zaragoza, trató de entenderse con el conde de Pallars, y a cambio de una fuerte suma le cedió la plaza. Pero Hasim llegó a tiempo de malograr el trato, se apoderó de la ciudad por la violencia, y el caudillo de los Banu Qasi vió establecida en ella un valí del emir (884-885)»¹¹².

S'endevina que la possessió de Saragossa per Muhammad ibn Llop era precària i que el cabdill procurà desfer-se'n en les millors condicions; d'ací la venda al comte Ramon, venda segurament vinculada amb l'esperança que la possessió de la ciutat per un terç evités el seu apoderament de part de l'emir. La jugada fracassà, perquè aquest envià immediatament el seu general Hasim ibn Abd al-Aziz que la prengué en 884-885. Ho diu molt clar Ibn Haiyan i ho confirma l'historiador Ibn Khaldun, que escriu: «En el año 271 se puso en marcha Hasim ibn Abd al-Aziz

111. LÉVI-PROVENÇAL, *Histoire de l'Espagne musulmane*, I, pàg. 229.

112. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *Alfonso III y el par-*

ticularismo castellano, en «Cuadernos de historia de España», XIII, Buenos Aires, 1950, pàg. 52.

con sus tropas contra Zaragoza, a la que puso cerco y tomó siendo acatado por todos»¹¹³.

De totes maneres el paper jugat en l'afer pel comte Ramon dóna una idea de la importància que li concedia el seu potent veí Muhammad ibn Llop, per més que no fos compartida per les autoritats de Còrdova, i amb raó, a judicar pel fracàs de la maniobra sobre Saragossa, que acabem d'explicar.

Una segona prova de la consideració que li atorgaven els seus veïns la dóna el fet d'aparèixer citat en la datació d'un document del rei Fortún Garcés, de l'any 893, en la següent forma: «Facta carta in era DCCCCXXXI. Regnante rege Fortunio Garcianes in Pampilonia, et comite Galindo Asnar in Aragone, Aldefonsus in Gallecia, Garcia Asnares in Gallias, Raymundus in Pallares, pagani vero Mahomat Elincupe in Valle Thenna, Mahomat et Atauel in Oscha, abbas dompnus Bancius in cenobio Sanctorum Juliani et Basillise de Lavasal»¹¹⁴. Aquesta equiparació amb els reis de Navarra i d'Astúries, amb el comte d'Aragó, amb el rei d'Osca, és molt expressiva: són gent que viuen amb independència. La idea del redactor, contemporani, del document, seria que el comte Ramon gaudia d'una situació semblant.

A més d'aquestes notícies ens queden tres documents en els quals el comte Ramon tingué una intervenció personal; són dels anys 908, 910 i 920.

L'any 908 el comte féu una commutació amb l'abat i la congregació del monestir de Gerri. El monestir havia adquirit el patrimoni de dos preveres, segurament germans, Eude i Saborit, que havien professat com a monjos; el patrimoni era espartit en la vall d'Àneu i tenia com a nucli principal el predi on radicava l'església de Sant Pere de Burgal; ara l'abat el lliurava al comte a canvi d'una terra situada en el terme del castell de Peramea, d'una vinya a Balastui, i de cent sous que el comte hi afegia per a igualar el valor dels lliuraments¹¹⁵. No s'expressa cap motivació del canvi, però podem endevinar-la per la intenció del comte de fer donació de Burgal a la Grassa, com veurem més avall.

El document del 910 ja és més important, perquè ens mostra el comte Ramon

113. Traducció de Machado en «Cuadernos de historia de España», VIII, pàg. 157. Sánchez-Albornoz fa notar, enfront de la interpretació de Lévi-Provençal, que «sólo si las cosas ocurrieron como quedan relatadas (per ell mateix) pueden avenirse las noticias de Ibn Hayyan y de Ibn Jaldun».

114. El document ha estat publicat per MAGALLÓN, *Colección diplomática de San Juan de la Peña*, Zaragoza, pàg. 22. BARRAU-DIHIAGO, *Les origines du royaume de Navarre*, en «Revue Hispanique», VII, Paris, 1900, pàg. 212, ha considerat que aquest document era molt suspecte i que es tractava d'una refecció; de totes maneres la fórmula de datació presenta un caràcter net d'autenticitat: les persones que hi figuren guarden un perfecte sincronisme i responen a la data enunciada del 893. Pel nostre objecte, la fórmula de la data és el que interessa.

115. Diplomatar, núm. 108.

en el ple exercici de les seves atribucions comtals, la presidència del tribunal de justícia. El comte Isarn, fill de Ramon, s'havia adjudicat l'església de Sant Martí de Seguís com a pertanyent al fisc. El monestir de Gerri la reclamava ara judicialment com a part del seu patrimoni, per boca del seu mandatari Datilà. Comparegut en judici Alfons, causari del comte Isarn, hagué de reconèixer que l'adjudicació que se'n féu el seu causant fou contrària a la llei, que l'església pertanyia millor al monestir com a alou que al seu senyor o qualsevol altre potestat com a fisc. Per això Alfons, com a mandatari del seu senyor Isarn comte, en fa la deguda recognició en el judici del comte Ramon i dels seus jutges Ató, Aster, Altimir, Albí, Ató, Micar i Auger, actuant Bardina de saió¹¹⁶. És remarcable en aquest document l'aparició simultània del pare, Ramon, i del fill, Isarn, actuant com a comtes en la regió de Pallars. No es tracta solament del fet que Isarn sigui titulat comte i que actuï en judici a través d'un causari o mandatari, sinó que s'hagués cregut autoritzat a fer seva l'església de Seguís per considerar-la un bé fiscal: això significa una actuació anterior seva com a «potestat». Aquesta simultaneïtat de pare i fill en la funció comtal, implica una concepció purament patrimonial del càrrec. Estem lluny de tota idea que el comtat pogués ésser ni una dependència de Tolosa, ni encara un honor rebut de mans del monarca franc. A les regions a llevant del Pallars la tradició d'una superior sobirania franca continuarà encara perdurant per vora un segle, però ací, el comte Ramon, prenent l'exemple de les regions ponentines se'n sent absolutament deslligat i sols com un record, sense efectes pràctics de cap mena, continua datant pels anys del rei francès. El comtat, l'honor, s'ha convertit en una propietat purament personal del comte i com a tal propietat particular es regimenta segons el sistema familiar de la propietat privada. Tanmateix, aquesta concepció obeeix no sols a la manera ideològica dels temps, sinó també a l'origen del càrrec: el comte Ramon no havia rebut de segur el comtat de mans de ningú, l'havia pres en els moments confusionaris de la mort del comte Bernat de Tolosa i en derivava totes les conseqüències.

El tercer document en què intervé el comte Ramon personalment, i últim conegut d'ell, és de 920. També aquest és altament interessant. Es tracta de la donació que els habitants de la vila de Baén, en el Pallars, fan de llurs alous — de fet el terme de la vila — al comte Ramon, fill del comte Llop, «propter nostram bonam voluntatem et ut vos sitis bonus noster senior et defensor contra totos homines de vestro comitatu». És l'encomanació corrent a base de cessió dels béns. Ramon fa cons-

116. Diplomatar, núm. 113.

tar la seva acceptació de la donació i a la vegada la traspassa, pel bé de la seva ànima i la del seu pare Llop, i amb consell del seu bisbe Radulf d'Urgell, al monestir de Gerri¹¹⁷. Així els habitants de Baén quedaven convertits en homes del monestir, que esdevenia llur senyor.

Després d'aquest document no queden del comte Ramon més que records. Deuria morir al cap de poc. L'any 923, els seus fills Isarn-Llop ja actuen sols en un judici¹¹⁸. Si, com crec, s'apoderà del comtat en 872, degué regir-lo per vora de mig segle i encara que fos molt jove quan el prengué, la seva edat en morir se n'aniria entre els setanta i vuitanta anys.

Les citacions posteriors no tenen gran significació i més que altre ens donen alguna clarícia familiar. L'any 947, el comte Isarn fa una donació a Gerri, en la qual inclou una vinya en la ribera de Sort «que fuit Raimundi patris mei»¹¹⁹. L'any 1006 el comte Sunyer de Pallars tornava a donar a la Grassa l'alou de Burgal, tal com ho feren en altre temps «avus meus Raimundus comes et patruus meus Isarnus hac frater illius Atonis episcopus, similiter mihi patruus»¹²⁰. El mateix document recalca: «Primitus Raimundus praefatus dedit ad Santa Maria coenobio quae nuncupatur Grassa ipsum archisteriolum (de Burgal) cum alodibus suis»; per a poder fer aquesta donació és que Ramon havia adquirit de Gerri l'alou de Burgal mitjançant el canvi del 908 que hem comentat. Dos documents més, de 948 i de 950, fan referència encara a aquesta donació a la Grassa pel comte Ramon¹²¹. Cal notar aquesta especial devoció de la casa comtal de Pallars envers el monestir de la Grassa, devoció iniciada pel nostre comte Ramon, i que té una parella amb la que hi tingueren també per generacions els comtes de la casa d'Urgell-Cerdanya.

Hem d'esmentar encara altres tres al·lusions documentals al nostre comte. En 988 els seus néts, Ramon i Sunyer de Pallars, aprofitaven una nova consagració de Sant Pere de les Maleses per a fer-hi una donació per l'ànima de llur avi¹²². En 995, l'abat Ató de Sant Genís de Bellera exhibia en judici «scripturas de tempore Raimundo comite qui est condam» per a provar la seva propietat en els termes de Toralla, Ribert i Salàs¹²³. Finalment, en una interpolació afegida amb molta posterioritat al document autèntic de fundació de Gerri, es fa una al·lusió als comtes «Freduli, Illi-

117. Diplomatari, núm. 132.

118. Diplomatari, núm. 134. Valls-Taberner voldria que hagués mort abans de 917; per això es basa en un document d'Ovarra que jo tinc per fals; vegeu els seus *Orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça*, pàgs. 12-13.

119. Diplomatari, núm. 155.

120. *Histoire de Languedoc*, v, ap. 167.

121. Diplomatari, núms. 158 i 162.

122. Diplomatari, núm. 275.

123. Diplomatari, núm. 297.

poni et Raimundi, dicti comitis filii, ejus comes qui fuit Paliarensis et Ripacurcensis»¹²⁴.

Aquesta al·lusió ens porta per la mà a ocupar-nos de la família del comte Ramon. Serrano i Sanz cregué que el comte era originari de la casa de Tolosa; fent notar que «los tres primeros condes de Ribagorza se llamaron Raimundo y Bernardo, en recuerdo, probablemente, de sus antepasados los de Tolosa», es permet afirmar que «mientras no haya pruebas en contra» el comte Ramon «fué hijo de Bernardo, el conde tolosano», «y viejas tradiciones conservadas en el *Fragmentum historicum* y antes en la *Crónica general de España* dicen que el conde ribagorzano don Bernardo, y por tanto su padre don Raimundo, pertenecía a la familia carolingia, hecho que nosotros juzgamos bastante probable»¹²⁵.

L'últim extrem és, evidentment, llegendari; el primer, sobre la derivació tolosana, semblaria plausible i l'argumentació de la similitud de noms familiars fa un cert pes. Però que aquesta derivació sigui per filiació paterna del comte Bernat de Tolosa, no pot acceptar-se; les «pruebas en contra» han sorgit: el document que hem presentat del comte Ramon, de 920, diu repetidament que era fill d'un comte Llop¹²⁶. Aleshores la derivació tolosana podria molt versemblantment suposar-se per línia materna; sobre això, però, estem mancats de tota informació¹²⁷.

124. Diplomatarí, núm. 1.

125. SERRANO I SANZ, *Noticias y documentos históricos del Condado de Ribagorza*, pàgs. 127 i 139.

126. Diplomatarí, núm. 132. L'afegit al document de Gerri que també consigna la filiació dels comtes Llop-Ramon, no té nou valor provatori, perquè és fill de la informació erudita que al redactor tardà procurà la lectura del document de 920.

127. Com que per la descendència paterna no pot justificar-se el títol que donés algun dret al comte Ramon a apoderar-se del comtat de Pallars-Ribagorça, hom es sent molt inclinat a anar a buscar aquest títol en la descendència materna. És evident que aquesta hipòtesi no és garantida per cap prova ferma, que sols es mou en un terreny de possibilitats; però el fet cert, assenyalat per Serrano, de la repetició dels noms familiars de l'antiga casa tolosana en la nova casa de Pallars-Ribagorça, és, com dèiem, de molt pes. Apuntem, doncs, la possibilitat que la mare del comte Ramon, l'esposa del comte Llop Donat, fos de la família de Tolosa, en el seu cas una germana dels comtes Ramon i Bernat; encara el nostre Ramon de Pallars podria haver estat fillol i protegit del seu oncle Ramon, el de Tolosa. Entre els seus fills un és dit Bernat, un altre Llop; si aquest amb el seu nom recorda la línia paterna, l'altre podria recordar la línia materna. I en aquest cas, ¿no és molt versemblant que en

ocasió de la catàstrofe de la casa tolosana en 872, amb l'assassinat de Bernat i la consegüent pèrdua dels honors familiars, el nostre Ramon volgués reivindicar els drets de la seva desposseïda família materna i per a fer-ho escollís la porció de l'honor que pel seu allunyament, a l'altra banda de la barrera pirinenca, millor es prestava per a escapar a les naturals reaccions de l'usurpador «Plantevelue»? Cal fer present que pel mateix temps Oliba i Aelfred, a Carcassona-Rasés, i Guifred i Miró, a Urgell-Cerdanya, recuperaven els comtats que un dia regiren llurs respectius pares els comtes Oliba i Suniefred. I que la raó que el comte Ramon emprengués la tasca d'apoderar-se de Pallars-Ribagorça pogué ésser la del seu parentiu amb la casa de Tolosa desposseïda de la qual pogué considerar-se, i ésser considerat pels naturals del país, com a successor i venjador. Adhuc podria pensar-se si en el moment de la catàstrofe tolosana Ramon es trobava ja en la regió sub-pirinenca exercint algun càrrec jurisdiccional — vescomte per exemple — en nom del seu oncle el comte de Tolosa; això li hauria facilitat extraordinàriament el seu comès. Repetim, no obstant, que no hi ha cap testimoni històric en prova de tot això; és només una insinuació nostra, una hipòtesi a manca de tota altra explicació del fet fonamental de l'aparició de Ramon com a comte de Pallars-Ribagorça.

Qui fos aquest comte Llop, pare del nostre Ramon, és un problema que sols pot ésser resolt hipotèticament. La solució més probable és que es tracti del comte Llop Donat, que succeí cap al 870 el seu germà Dató en el govern de Bigorra. Els dos eren fills de Donat Llop, casat vers el 835 amb Faquilo, filla d'un tal Manció, i que sembla haver estat el primer comte de Bigorra. Donat Llop també podria ésser fill de Llop Centull, duc dels vascons en 818¹²⁸. La casa comtal Ribagorçana seria, doncs, d'alta procedència basca.

Quant als fills del comte Ramon, hem vist que les *Genealogies* en consignen quatre: Bernat, Miró, Llop i Isarn. Els altres documents que hem aportat confirmen la filiació per Isarn i per Llop i afegeixen un cinquè fill, Ató bisbe¹²⁹. No tenim esment de cap filla. Les *Genealogies* parlen encara de la muller del comte, Ginigentes, filla — diuen — d'Asnar Dató; de Dadilda, la seva germana, casada amb Garcia Jiménez, que foren els pares del rei Sancho Garcés I de Navarra.

I amb aquestes notícies genealògiques s'acaba la informació directa que tenim del comte Ramón. Sobre la seva actuació en vida, tan llarga, ni una clarícia, llevat de la seva intervenció l'any 884 en la venda fallida de Saragossa. Només, doncs, per a situar el lector recordarem tres esdeveniments importants que tingueren lloc sobre el seu país, en els quals degué per força jugar un paper de primera categoria, malgrat no n'hagi quedat record precís.

El primer, passat l'any 888, fou l'erecció d'un bisbat per al seu comtat, segregant-lo del bisbat d'Urgell al qual pertanyia des del temps de l'alliberament. Expliquem més avall, en el capítol sobre la història eclesiàstica¹³⁰, aquest transcendental esdeveniment en el qual degué intervenir el comte d'una manera activa. Era un pas més cap a la independització dels seus dominis i no és concebible que l'operació es fes a espatlles d'ell sinó al revés.

Els altres dos esdeveniments tenien caràcter militar: foren altres tantes invasions del comtat.

La primera fou realitzada pel senyor de Lleida, Llop ibn Muhammad, el fill del que havia pretès vendre-li Saragossa, que ja havia combatut i mort el comte Guifred de Barcelona i que per anar solidant les fronteres del seu domini havia emprès

128. Sobre la casa de Bigorra i els seus orígens i titulars en el segle IX, consulteu MARCA, *Histoire de Bearn*, París, 1640, 802-803; i JAURGAIN, *La Vasconie, étude historique et critique sur les origines...*, II, Pau, 1902, pàgs. 357-360.

129. Veure molt especialment el document citat d'*Histoire de Languedoc*, v, ap. 167.

130. Vegeu a pàgs. 171-174.

la fortificació del castell de Balaguer. L'any 904, segons conta Ibn Idharí¹³¹, sortí cap a la regió de Pallars, prengué entre altres els castells de Sarroca de Bellera, de Castissent (terme d'Eroles) i de Mola de Baró (a migdia de Sort), matà fins a 700 cristians i féu prop d'un miler de captius. Probablement — i aquesta és l'opinió de Josep M.ª Lacarra¹³² — fou en aquesta ocasió que caigué presoner Isarn, el fill major del comte Ramon, que reduït a Tudela, no hauria d'ésser alliberat fins catorze anys després pel seu cosí Sancho Garcés I de Navarra.

La segona empenta invasora anà a càrrec del senyor d'Osca Muhammad al-Tawil. Aquest famós personatge, que ha estat biografiat per Codera¹³³, pretengué des dels seus primers temps dominar la regió de Lleida; en 890 prengué la ciutat, però sotmès el conflicte entre ell i els Banu-Kasi a l'arbitratge de l'emir de Còrdova, aquest adjudicà la regió a Muhammad ibn Llop de la família dels darrers i que ja coneixem. Una segona temptativa en 897 fracassà. Finalment, deu anys més tard al-Tawil, segons conta Ibn Idharí, aconseguí apoderar-se de Barbastre i d'Alquezar, i l'any següent, 908, de Montçó i de Lleida. A seguit, pel mes d'octubre — sempre segons Ibn Idharí¹³⁴ — es dirigí contra Ribagorça. La gent del castell de Roda envià un emisari demanant la pau i oferint pagar el tribut i lliurar rehenes, però no havent estat acceptades aquestes condicions, hagueren d'abandonar el castell, que fou destruït per al-Tawil. A continuació prengué el castell de Montpedrós, que Codera identifica amb el santuari de Nostra Senyora de Pedruny, en el terme de la Pobla de Roda. Les noves campanyes d'al-Tawil, fins a la seva mort en 914, foren dirigides, bé contra Aragó i Navarra, bé més sovint contra els comtes de Barcelona; en una d'aquestes darreres trobà la mort.

De totes maneres, la regió central de Ribagorça degué quedar ocupada i dominada pels agents d'al-Tawil, ja que, com veurem més avall, no fou alliberada fins uns anys més tard per iniciativa del comte Bernat, fill del nostre Ramon.

131. Vegeu MILLÀS VALLICROSA, *Els textos d'historiadors musulmans*, pàg. 154. Segons la traducció de Fagnan, Ibn Idharí diu: «En cette même année (oct.-nov. 904) Lope ben Mohammed s'avance du côté de Belyârech (Pallars) et conquît les châteaux de Lahrounka, d'Illàs, de Kachtîl Chant et Moûla; dans ces diverses places il tua environ sept cents renégats et fit un millier de captifs». Dec les identifications que es donen en el text al meu amic senyor Coll i Alentorn.

132. JOSEP M. LACARRA, *Expediciones musulmanas contra Sancho Garcés*, en «Príncipe de Viana», I, Pamplona, 1940, pàg. 47.

133. CODERA, *Mohamed Ataul, rey moro de*

Huesca, en «Colección de estudios árabes», VII, Zaragoza, 1903, pàgs. 235-248.

134. «En el mismo año (908) Mohamed hijo de Abdelmelic, Ataul, salió contra Paliare, en el mes de Ramadán, e hizo allí una gran matanza; llególe un emisario de la gente de Roda pidiendo la capitulación y ofreciendo espontáneamente los rehenes y el tributo, y no habiéndoles concedido esto, salieron huyendo del castillo, que le entregaron, y habiéndose adelantado a él, lo destruyó; en el mismo año se apoderó del castillo de Monte Pedroso, conocido por Monte de las piedras.» Traducció de CODERA en *Límites probables de la dominación árabe*, pàg. 252.

¿Caldria afegir a aquests esdeveniments una intervenció més o menys activa del comte Ramon, al costat d'Alfons III el Magne d'Astúries, en l'entronització a Navarra de la família Jimena? Recordem haver dit que Ramon tenia una germana, Dadilda, que fou la segona muller del pròcer navarrès Garcia Jiménez¹³⁵, pares els dos del futur rei Sancho Garcés I de Pamplona. Sánchez-Albornoz en un esbós biogràfic del cabdill Llop ibn Muhammad, l'invasor de Pallars en 904, comenta: «Cabe sospechar que constituyó la pesadilla de Alfonso III por aquellos años. Sus campañas contra Álava y Pallars en 904 provocaron tal vez contra él una poderosa coalición. Sus familiares gobernaban Toledo y acaso perdurasen los vínculos amistosos que habían unido a los suyos con los Arista de Navarra. Convencido quizás Alfonso de que no podía contar con la ayuda de estos últimos, después de su entrevista con el rey de Pamplona, el viejo y caduco Fortún, probablemente maquinó con el conde de Pallars el golpe de estado de Sancho Garcés, que llevó al trono navarro a un hombre más enérgico y a una dinastía sin contactos ni alianzas con los renegados del valle del Ebro... Es lícita tal conjetura: a) Porque el golpe de estado que produjo el cambio político en Pamplona fué dado por un magnate vasco hijo del segundo matrimonio de un noble navarro y de Dadildis, hermana del conde de Pallars, y porque tuvo lugar precisamente en 905, meses después del ataque de Lope contra Álava y de su gran campaña contra el condado pallerense. b) Porque Lope mostró su irritación contra el cambio dinástico ocurrido en Navarra marchando contra Sancho Garcés en 907 y tratando de elevar una fortaleza no lejos de Pamplona. c) Y porque el alzamiento de Toledo y el asesinato de Muhammad ibn Ismail, tío de Lope, acaecieron en el año 906, y poco después Alfonso III fué recibido amistosamente por los toledanos y mereció de ellos ricos presentes. Con su temeridad habitual — como dice Arib ben Sad —, Lope penetró en Navarra, irritado y desafiante, y, como queda dicho, intentó levantar frente a Pamplona una fortaleza, pareja de la que había alzado para tener en jaque a Zaragoza. Pero Sancho movilizó sus hombres, le preparó varias celadas, cayó en ellas el biznieto de Musa, fué rodeado y pereció luchando, el día 29 de septiembre del 907»¹³⁶.

Altrament, fóra natural que el comte Ramon tingués un gran interès en l'en-

135. Les «Genealogies de Roda» contenen el cas: diuen: «Garsea Scemenonis et Enneco Scemenonis fratres fuerunt. Iste Garsea accepit uxorem Onneca Rebelle de Sancossa et genuit Enneco Garseanis et domna Sanzia. Postea accepit uxorem domna Dadildi de Paliare soror Regimundi comitis et genuit Sancio

Garseanis et Scemeno Garseanis.» LACARRA, *Textos navarros del Códice de Roda*, pàg. 259.

136. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *Alfonso III y el particularismo castellano*, en «Cuadernos de Historia de España», XIII, Buenos Aires, 1950, pàgs. 58-62.

tronització del seu nebot a Navarra, puix que així podia establir un lligam defensiu familiar amb aquell regne, veí, com ell, de l'inquietant reietó d'Osca. Seria com un preludi de la política que donà lloc al matrimoni del seu fill Bernat amb la filla del comte d'Aragó Galindo Asnar II, acomplert uns quants anys després. Producte d'aquell lligam fou l'alliberament de l'altre fill Isarn, presoner a Tudela, deguda a l'esforç de Sancho Garcés.

Presentades, com acabem de fer-ho, totes les dades històriques que poden contribuir a l'explicació de la trajectòria biogràfica de la personalitat del comte Ramon, anem a assajar, en breu resum, llur integració, a fi de proporcionar al lector una idea d'aquella trajectòria i de la significació personal del comte.

Malgrat que el seu nom no aparegui fins el 884, és molt probable que des del 872, i amb ocasió de la crisi motivada per la substitució violenta de la casa comtal tolosana, senyora fins aleshores dels pagus de Pallars i Ribagorça, s'apoderés del domini comtal d'aquestes regions sub-pirinenques. Procedent de la casa comtal de Bigorra, de la qual seria un fadrister, iniciava a Ribagorça la relació amb els països bascs del migdia francès, en els quals podria trobar un recolzament. Mes el títol que justificués el seu apoderament del nou comtat, sembla que millor podria derivar-se de la seva descendència, per línia materna, de la casa comtal de Tolosa desposseïda, casa que venia dominant de molt temps a Pallars-Ribagorça. De totes maneres, l'apoderament suposà una rebel·lió contra el nou comte usurpador de Tolosa, al qual sostreia una part del seu comtat; el comte Ramon, molt jove encara, es mostrava home emprenedor. ¿Es veié obligat a acudir a la violència per a aconseguir la seva empresa? No és probable; la favorable posició geogràfica del seu nou domini, separat de Tolosa per la barrera del Pirineu, i les angoixes que degueren pesar sobre l'usurpador tolosà, facilitarien l'acció del nou comte.

L'operació degué, doncs, ésser més aviat política que bèl·lica; Ramon sabé aprofitar amb èxit un moment favorable per a apoderar-se del nou comtat. Se'ns presenta per tant més bé com un polític que com un militar. I com a bon polític inicia de seguida les seves bones relacions amb els potents veïns musulmans del Migdia, els Banu Kasi, els cacics de la regió de l'Ebre. Així el veiem en 884 ficat en combinacions amistoses amb l'inquiet Muhammad ibn Llop. Aquesta amistat seria el contrapès i el segur contra les possibles reaccions reivindicatòries de la part tolosana.

De bon polític és també la maniobra mitjançant la qual aconseguí instaurar en els seus dominis una diòcesi independent; l'adaptació de la geografia eclesiàs-

tica, de natural més estable, a la movable geografia política, ha estat de sempre una aspiració de totes les sobiranes civils; i és natural que sigui així, puix que reforça la seva unitat i estabilitat, sobretot en una època en què, com la que estem tractant, la interdependència de poders era tan acusada.

Presumim, com hem dit, que el comte Ramon estigué implicat en els inicis de la intriga que permeté per uns moments a Esclua de proclamar-se arquebisbe a Urgell; encara que no fos així és evident que aconseguí aprofitar-se de la intriga per aconseguir el seu fi essencial, la creació de la diòcesi de Pallars. I no sols això, sinó que en enderrocar-se al cap de dos anys l'operació d'Esclua, aconseguí salvar la seva creació del desastre que enfonsà la combinació primitiva que l'havia permès.

Arribem amb això al punt màxim de l'èxit en la trajectòria política del comte Ramon; és quan els escrivents de Navarra poden equiparar-lo als reis de Galícia, de Pamplona, d'Osca, al comte d'Aragó, com ells «regnante» en el seu comtat, unitat política i eclesiàstica. L'ascensió havia durat trenta anys.

La primera caiguda es produeix en 904; és la invasió de Pallars pel senyor de Lleida, Llop ibn Muhammad, el fill de l'antic amic del comte Ramon. Llop, que havia repel·lit amb èxit els atacs del rei d'Osca, al-Tawil; que havia vençut el comte de Barcelona, Guifred; que havia fortificat la plaça de Balaguer enfront dels dominis del comte Ramon, llança una incursió contra aquests i a judicar pel record d'Ibn Idharí, que parla de 700 morts, d'un miler de presoners i de diversos castells presos, el desastre sofert pel comte Ramon degué ésser molt important, i el deixà exhaust de forces militars; àdhuc sembla que fou en aquesta ocasió quan caigué presoner el seu fill gran i corregent Isarn.

És molt probable, com vol Sánchez-Albornoz, que Ramon participés després en el cop d'estat que havia d'entronitzar a Navarra la família Jimena en la persona del seu nebot Sancho Garcés. Amb això havia d'aconseguir per via política el que militarment li havia fracassat, la defensa contra el seu poderós veí del sud; Sancho Garcés el deslliuraria de Llop en derrotar-lo i matar-lo l'any 907.

És l'últim èxit, i encara indirecte, que pogué apuntar-se el comte Ramon; un èxit relatiu, puix que a qui havia d'aprofitar més la caiguda dels Banu Kasi fou al reietó d'Osca, al-Tawil; aquest, que ja s'havia apoderat de Barbastre i Alquézar el mateix 907, prengué l'any següent Montçó i Lleida, i, seguidament envià la regió central de Ribagorça, amb els castells de Roda i Montpedrós. I així com l'expedició de Llop a Pallars, quatre anys abans, fou sols d'intimació i saqueig, l'actual d'al-Tawil fou amb caire de domini permanent.

El cop, per al comte Ramon, hagué d'ésser molt dur i s'acusà aviat en la consideració dels seus veïns. Si en 890 havia aconseguit salvar la seva creació del bisbat de Pallars, malgrat l'enfonsament d'Esclua, ara el bisbe d'Urgell es veia amb forces per a gestionar i obtenir del concili provincial narbonès, reunit a Fontcoberta en 911, la reincorporació dels dominis del comte a la seva seu i encara que s'ajornés l'execució de l'acord fins a la mort del titular pallarès Adulf, sembla que aquesta concessió es feia més en consideració a la persona d'aquest que a la del comte. Pocs anys després Ramon qualifica d'«episcopus meus» el bisbe d'Urgell.

Així doncs, en vigílies de la seva mort, el comte Ramon, vell i xacrós, veia el comtat que havia creat mig segle abans, en part envaït pels musulmans i en tot sotmès a una autoritat eclesiàstica forastera. Una decadència de quinze anys havia seguit a la prosperitat dels primers temps. Mentre el comte pogué maniobrar políticament, l'èxit l'acompanyà; així que es veié embolicat en conflictes bèl·lics, la fortuna se li girà d'esquena. El comte Ramon sembla haver estat un bon polític i un mal militar.

Aquesta és l'explicació que, malgrat ésser el fundador d'un nou Estat i el cap de dues dinasties que es perpetuaren per generacions, el seu nom no hagi obtingut relleu històric ni hagi estat coronat per l'aureola de la llegenda, com ho fou el del seu fill Bernat.

<p><i>Llop Centull ... Donat Llop — Llop Donat</i> duc dels gas- comte de Bi- comte de Bi- cons en 818 gorra en 835 gorra en 870</p>	}	<p>RAMON I, comte de Pallars - Ribagor- ça, casat amb la filla d'Asnar Dató <i>Ginigenta</i></p>	}	<p>ISARN, comte de Pallars BERNAT, comte de Ribagorça ATÓ, bisbe de Pallars-Rib. MIRÓ, comte de Ribagorça LLOP, comte de Pallars</p>
<p><i>Dadilda, casada amb</i> el pròcer navar- rès <i>García Jimé-</i> <i>nez</i></p>	}	<p><i>Sancho Garcés</i>, rei de Na- varra</p>		

ELS COMTES HEREDITARIS DE LA CASA DE PALLARS

La mort del comte Ramon I, ocorreguda poc després del 920, produí per primera vegada la divisió política del Pallars i Ribagorça, que quedaren separats formant dos comtats distints. Ignorem en detall com es produí el fet. Sembla que el caràcter patrimonial atribuït a l'antiga funció comtal comportava en certa manera la successió conjunta i indivisa dels fills en la funció, parellament com la comportava en la resta dels béns privats del causant. Però l'indivís podia ésser, i de fet ho fou sovint, objecte de partició. ¿Fou aquesta partició originada per disposició, entre vius o testamentària, del causant, o bé tingué la seva causa en acords contractuals entre els fills successors? Desconeixem per aquests temps del segle x, en tota l'àrea del territori català, l'existència de cap document on es regulés la successió en la funció comtal; tota donació o atribució, tot testament, fan referència a dotacions piadoses o a terceres persones que afecten sols al patrimoni privat, en forma de llegats. La funció, com el nucli fonamental del patrimoni del comte, segueix la regla de la successió legítima: els fills del comte esdevenen, a la seva mort, comtes, per indivís, com esdevenen propietaris indivisos del patrimoni patern, llevat de la porció que el pare hagi atribuït a tercers — filles, fills dedicats a la carrera eclesiàstica, fills il·legítims, o bé persones o institucions externes a la família — per disposició expressa. Però, com dèiem, sovint l'indivís és objecte de partició entre els interessats; que aquesta partició es faci a seguit de la mort del causant, que tingui lloc més tard degut a circumstàncies ocasionals, o encara abans en vida del causant i amb la intervenció paternal seva, no afecta al principi del dret successori.

En el cas del nostre comte Ramon, els seus fills, llevat d'Ató, dedicat a la carrera eclesiàstica i que serà bisbe, esdevenen comtes a la seva mort: els comtes Isarn, Bernat, Miró, Llop. Els fets documentats, però, demostren que hi haurà hagut una divisió entre ells: mentre Isarn i Llop s'hauran atribuït la funció comtal a la comarca de Pallars, Bernat i Miró l'exerciràn a la regió de Ribagorça. De l'estat passat, anterior a aquesta divisió, n'és un record aquella frase que hem reportat del falsificador de Gerri, quan diu parlant del comte Ramon: «ejus comes qui fuit Palia-rensensis et Ripacurcensis»¹³⁸. Ja no hi tornaran a haver comtes que ho siguin a la vegada de Pallars i de Ribagorça.

138. Diplomatarium, núm. 1.

Com i quan es féu aquesta divisió? No tenim documentació que permeti precisar-ho certament. El fet que en vida de Ramon el seu fill Isarn actuï ja en la funció comtal obertament en el territori de Pallars i els fills Miró i Bernat actuïn en forma privada en la regió de Ribagorça, ens inclina a creure que ja en vida del pare s'hauria arribat a un acord en aquest sentit. És possible que Llop fos el fill petit (els seus fills anaren endarrerits de gairebé una generació) i Isarn el gran, i que per això fos adjuntat el primer al segon a fi de tutelar-lo. Ja hem dit abans que el pare, el comte Ramon, arribà a edat avançada; si s'havia apoderat del comtat en 872, a primers del segle x podia haver passat amplament de la cinquantena i sentir-se inclinat a ajudar-se dels seus fills grans, ja majors d'edat, en els moments difícils d'eufòria del seu inquiet veí el senyor de Lleida, Llop ibn Muhammad. Potser aleshores s'arribà a un acord per la futura successió.

EL COMTE ISARN

De fet, com hem dit parlant del comte Ramon¹³⁹, el judici de 910 significa que Isarn ja amb anterioritat a aquesta data exercia funcions comtals reivindicant béns fiscals; si, com sembla, havia estat fet presoner per Llop ibn Muhammad en 904, caldria deduir que aquella actuació reivindicatòria datava encara d'abans d'aquest any, és a dir, que el seu pare l'hauria associat al càrrec des d'abans del 904. Associat al pare li hagué de fer costat en la defensa contra Llop, defensa desgraciada, ja que segons Ibn Idharí costà als pallaresos 700 morts i prop d'un miler de captius entre els quals figurava probablement el propi comte fill.

Lacarra, amb molt certer criteri, judica que l'alliberament d'Isarn, mantingut captiu en la plaça forta de Tudela, i que segons conten les *Genealogies de Roda* fou alliberat pel seu cosí el rei Sancho Garcés I de Navarra, tingué lloc quan l'expedició d'aquest rei en 918¹⁴⁰. Així el seu captiveri s'havia allargat fins a catorze anys. Quan el repetit judici del 910 ell estaria absent, captiu, i per això no figura com a present en el judici¹⁴¹.

Pocs anys duraria, al seu retorn, la col·laboració amb el seu pare; l'última actuació coneguda d'aquest és del 920. L'any 923 els comtes Isarn i el seu germà Llop

139. Vegeu abans pág. 118.

140. Vegeu el treball citat en la nota 132.

141. Cal no confondre la presència del comte en el tribunal judicial amb la seva participació en causa. Quan un comte és part en causa no actua personalment, sinó sempre a través d'un causari o

mandatari; això independentment de que el comte formi part del tribunal o estigui present a l'acte. En el cas present, Isarn pren part en causa a través del seu mandatari Alfons; ell, però, no forma part del tribunal ni és present a l'acte.

ja actuen judicialment en forma que dóna dret a pensar que el pare fóra difunt¹⁴². Es tracta d'un judici presidit pel comte Isarn que actua amb sis jutges, quatre dels quals: Aster, Altemir i dos Atons, ja exercien el càrrec vora el seu pare en 910; els altres dos, Agila i Asner, són nous. És un judici de divisió, entre les cases de Bellera i de Senterada, de les viles de Vilanova i Censui; la divisió es féu «in facie de ipso comite Isarno et Lopone comite», però en l'acta que se n'aixecà, el comte Llop no hi figura com a present, ni forma part del tribunal ni la subscriu. De totes maneres, com consta que prengué part en la divisió, queda provada l'actuació conjunta jurisdiccional dels dos germans després de la mort del pare.

Fins vint-i-quatre anys més tard, en 947, no trobem altre document lliurat pel comte Isarn. Es tracta d'una venda-donació que el comte, junt amb la seva muller Adalaida i el seu fill Guillem, fan a l'abat Ató de Gerri: «Ego Isarnus comes et uxor mea Adalazis comitissa et filius meus Guilelmus comes, tibi Attoni abbati.» Li cedeixen l'alou de «Sesui» amb l'església de Sant Liceri, en el comtat de Pallars a la ribera de Sort, junt amb la vinya «que fuit Raimundi patris mei». Cobren 300 sous, 100 modis de blat, un cavall, un mul, unes robes i una bóta de vi; el que valgui de més ho donen per remei de l'ànima. El comte Isarn fa constar que els béns cedits estigueren «plusquam LX annis in mea potestate»¹⁴³.

És l'últim document expedit pel comte Isarn. Probablement moriria dintre de l'any que el seguí, puix que per l'octubre del 948¹⁴⁴ la seva filla Ermengarda, comprant Burgal a l'abat de la Grassa, fa constar que en la compra hi va comprès tot allò «quantum Raimundus comes et *Ysarnus comes donaverunt* ad predicta Sancta Maria monasterii»; aquesta manera de parlar en passat i equiparant els dos comtes fa creure que Isarn és igualment difunt com el seu pare. I ho era certament pel juny del 949 en què el seu fill Guillem fa donació d'una església «quod michi advenit de parentes meos»¹⁴⁵.

De la donació que Isarn féu a la Grassa del predi de Burgal, que millor era una confirmació de la donació feta pel seu pare Ramon, n'ha quedat una altra menció: l'any 1006 en una nova confirmació feta pel nebot d'Isarn, el comte Sunyer, aquest explica com el seu avi el comte Ramon i després els seus oncles Isarn i Ató bisbe, i finalment el seu germà Ramon, reiteraren la donació de Burgal a la Grassa¹⁴⁶.

Aquesta confirmació de Burgal a la Grassa pel comte Isarn i el seu germà el

142. Diplomatari, núm. 184.

143. Diplomatari, núm. 155.

144. Diplomatari, núm. 158.

145. Diplomatari, núm. 160.

146. *Histoire de Languedoc*, v, ap. 167.

bisbe Ató degué ésser feta arran de la mort de llur pare Ramon. Pel que es dedueix dels documents, més tard, a una data desconeguda, el comte Isarn degué reprendre, com més tard encara ho feren també els seus nebots, el predi de Burgal a la Grassa per a constituir-lo en dot de la seva filla Ermengarda, la qual hi establí un monestir de monges, del que fou abadessa. Moguda probablement per la forma indelicada com el seu pare havia reprès la possessió, Ermengarda la redimí comprant-la primer a l'abat de la Grassa, per l'octubre del 948¹⁴⁷, i tornant-la en donació a aquest monestir al cap de dos anys, en 950¹⁴⁸.

EL COMTE GUILLEM

Isarn tingué, almenys que ens siguin coneguts, dos fills: Guillem i Ermengarda. D'aquesta n'acabem de dir tot el que en sabem: que fou abadessa del monestir de Burgal que li havia donat el seu pare Isarn amb consentiment del seu germà el bisbe Ató; que redimí la donació comprant el predi a la Grassa en 948 i que finalment tornà a donar-lo a la Grassa en 950 «pro anima genitori meo et genitrice mea et pro anima fratri meo nomine Wilgelmo comite».

D'aquest germà d'Ermengarda, el comte Guillem, poques coses podem dir-ne. És evident que, igual que passà entre el seu pare Isarn i l'avi Ramon, ell també fou corregent del comtat amb el seu pare; actuen plegats en una donació de l'alou de «Sesui», en la ribera de Sort, al monestir de Gerri, pel setembre del 947: «Ego Isarnus comes et uxor mea Adalaizis comitissa et filius meus Guilelmus comes»¹⁴⁹. A notar aquí el nom de la mare, Adalaida, l'esposa del comte Isarn d'origen desconegut.

Pel 27 de juny de 949 actua sol; ja hem dit que el pare havia d'haver mort abans. En aquesta data, en ocasió que l'abat de Gerri feia consagrar l'església de Sant Pere de Sestui pel bisbe Guisad d'Urgell, «Willelmus, gratia Dei comes» hi donà l'església de Sant Cristòfor de Sarnui, en el terme del castell Ermedi, «quod michi advenit de parentes meos»; encara el bisbe fa constar que «trado ei parrochiam quod ibidem concedit domnus Willelmus comes, id est, Curtes castello...»; el comte sotscriu el document: «Willelmus comes SSS»¹⁵⁰. Morí de seguida? Quan Ermengarda, el 24 d'octubre de 950, donà Burgal a la Grassa «pro anima genitori meo et genitrice mea et pro anima fratri meo nomine Wilgelmo comite», vol dir

147. Diplomatarium, núm. 158.

148. Diplomatarium, núm. 162. Rectifico en aquest punt concret la teoria que vaig sostenir en el meu treball *El monestir de Sant Pere de Burgal*, Vich,

1948, sobre una suposada donació a Gerri en lloc de la Grassa.

149. Diplomatarium, núm. 155.

150. Diplomatarium, núm. 160.

que Guillem és difunt el mateix que els seus pares? Jo ho crec probable, malgrat no hi figuri el «quondam» que tampoc acompanya altrament la menció del pare. És molt versemblant que unes morts molt acostades de pare, mare i germà, tots els seus familiars pròxims, inclinés precisament Ermengarda a fer la donació-retorn de Burgal a la Grassa.

De totes maneres la pròxima vegada que surt esmentat el comte Guillem, se'n parla en pretèrit; bé és veritat que era de l'any 970 el document que contava d'un prevere Egila que comprà, en altre temps, l'alou de Vilallupons, en el territori de Corts, al seu oncle l'abat Ató de Gerri i al comte Guillem¹⁵¹.

El comte Guillem no degué tenir fills, potser ni arribà a casar-se, degué morir jove. Deixà la seva herència particular, la qual li pervenia del seu pare, al monestir de Gerri; era espargida a Peramea, a Corts, Sort, Ordans, Ribera de Cardós, Escalarre, Olp, Turrassís, les Eres i Escós. D'aquesta herència s'apoderaren més tard els seus nebots, el comte Ramon i germans que per fi, vers 981-985, la restituïren a Gerri per un document de donació¹⁵². És en aquest document on s'explica que l'herència donada «fuit ... Isarni comitis et Guilelmi comitis»; «Advenit quippe ipsum alodium huic monasterio de Guilelmo comite qui illum ibidem misit pro sua anima. Et ego Raimundus recognosco me ... quod melius pertinet ad monasterium supradictum, per donationem Guilelmi comitis, quam ad me aut ullum alium hominem vel consanguineum nostrum».

EL COMTE LLOP

És molt probable que Guillem hagués regit sol el comtat, que el seu oncle Llop fos mort d'abans de la defunció del comte Isarn. El comte Llop, segurament el més jove dels germans fills de Ramon, l'hem vist actuant l'any 923 com a comte junt amb el seu germà Isarn en una divisió de béns entre els monestirs de Bellera i Senterada¹⁵³. En vida no n'hi ha altra notícia. Després de mort en tenim tres records. Pels volts de l'any 980 els seus fills donaren la vila d'Enviny a l'església de Saurí; expliquen com «advenit nobis ipse alodes per parentorum nostrorum, per vocitatum Isarno comite et Lopone», que eren respectivament llur oncle i llur pare; la vila havia estat termenada pels dos, «quod terminavit Isarnus comes et Lopus ab ipsos homines de Sancta Engratia»¹⁵⁴. El segon record és de l'any 995: en aquesta data,

151. Diplomatar, núm. 206.

152. Diplomatar, núm. 269.

153. Ací sobre pàg. 129. Diplomatar, núm. 184.

154. Diplomatar, núm. 262.

en un plet entre el monestir de Bellera i els homes de Salàs, l'abat de Bellera presentà com a prova documents del temps de l'emperador Lluís, del temps de «Ragimundo comite qui est condam, et de tempore Isarno comite qui est condam, et Lupone comite qui est condam»¹⁵⁵. El tercer es troba en una donació de data indeterminada, que el comte Borrell, amb potestat dels seus germans Ramon i Sunyer, féu al monestir d'Alaó; el document s'inicia així: «Ego Borrellus chomis, Loconi condam prolis...»¹⁵⁶.

Aquesta manca de documents sobre l'actuació del comte Llop confirma la presumpció de la seva mort prematura, que altrament també fou sospitada per Valls-Taberner¹⁵⁷.

LA COMTESSA GOLTREGODA

Per un document de Ripoll de l'any 1008 sabem que el comte Llop fou casat amb una tal Goltregoda¹⁵⁸. El document és expedit pel comte Ermengol, fill del comte Borrell de Pallars, i s'hi fa constar que aquest era a la vegada fill de Goltregoda, hisendada en el comtat d'Ausona, en el territori del castell de Lluçà, on posseïa cinc masos en el lloc de Pallarès o Mirave. Si Goltregoda era mare de Borrell, fill del comte Llop, era, doncs, l'esposa d'aquest Llop.

Pròsper de Bofarull aclarí la procedència d'aquesta Goltregoda. Presumia «ser esta señora la misma que aparece con título de condesa en dos diferentes donaciones que hizo a la Santa Iglesia de Vich en los años 15 y 17 de Luis, hijo de Carlos (951 y 953), que existen en el archivo de aquel ilustre cabildo. Así que, esta Señora fué probablemente la misma hija natural que el conde Mirón de Cerdaña nombra en su testamento, y por consiguiente prima hermana del conde Borrell de Barcelona hijo de Sunyer... por lo que no es extraño que Borrell de Barcelona, en su testamento del año 991, nombrase como sobrinos suyos al otro Borrell y a sus hermanos Raimundo y Sunyer de Ribagorza y Pallars, con quienes no hay duda que los condes de Barcelona tuvieron relaciones de parentesco que nadie ha aclarado hasta ahora, y son indudablemente éstas»¹⁵⁹.

És interessant refer l'història d'aquesta comtessa, perquè la seva entrada en la casa comtal de Pallars explica la virada d'orientació d'aquesta casa cap a la casa

155. Diplomatar, núm. 297.

156. Diplomatar, núm. 296.

157. VALLS-TABERNER, *Els orígens de Pallars i Ribagorça*, pàg. 28.

158. D'aquest document n'hi ha còpia, feta pel

pare Roc d'Olzinelles, a l'Arxiu episcopal de Vic, manuscrit núm. 2061.

159. BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, I, pàgs. 106-107.

comtal catalana, separant-se de l'orientació ponentina que pren la rama familiar ribagorçana. El primer exponent de la nova orientació el trobem en els noms familiars; els fills del matrimoni Llop-Goltregoda es diuen: Ramon, Borrell, Sunyer, Suniefred i Riquilda. Ramon era el nom de l'avi patern, el pare de Llop, però tots els altres quatre noms són els típics de la casa comtal catalana: Sunyer i Suniefred eren els dels comtes de Barcelona i d'Urgell, oncles de Goltregoda; Riquilda es deia la seva tia, esposa del comte Sunyer; Borrell, el seu cosí germà, fill de Sunyer i Riquilda, comtes de Barcelona.

Als noms següen les actuacions, i és de notar que, malgrat Goltregoda sigui filla de la branca cerdana, és cap a Ausona-Barcelona on deriva la relació, com si per sobre el més estret parentiu pesessin altres lligams d'amistat; potser en els comtes que hem anomenat cal veure els padrins dels fills de Goltregoda, i en el comte Borrell el conseller de la seva cosina vídua i dels seus joves nebots; cal pensar que Borrell, adquirint el comtat d'Urgell a la mort de l'oncle Suniefred, es convertí en veí del Pallars, i és de notar la relació de confiança que suposa el que Borrell en el seu testament nomeni per marmessors els nebots de segon grau, fills de la cosina Goltregoda.

Aquesta és anomenada per primera vegada en el testament del seu pare, el comte Miró II de Cerdanya, fet l'any 925; el testador encarrega als seus almoners que «ad filia mea Goltregoto facite scripturam in comitatu Cerdanie de alode meo que dicunt Villanova, vel in ejus termine»¹⁶⁰. Bofarull, comentant aquest testament, féu de Goltregoda i les altres seves germanes allí anomenades, unes filles il·legítimes de Miró i els historiadors posteriors han anat seguint-lo, equivocadament; cal llegir el document amb atenció per a veure que allí no es cita altre fill de Virgília, l'amistançada de Miró, que Guiscafred, i que no hi ha el més petit indici que permeti dubtar que les noies eren filles de la legítima muller del comte, Ava. Aquesta, doncs, ha d'ésser tinguda per mare de Goltregoda, la qual en aquests moments del testament patern deuria ésser encara joveneta i segurament soltera.

Ja no tornem a saber-ne res fins l'any 951. D'aquesta data és un document de donació del comte i marquès Borrell a un seu fidel Eudó d'un alou radicat en el comtat d'Ausona, apendici del castell de Taradell, en el terme de Santa Eugènia de Berga, que termenava «de auriensis in ipso alaude Goltregoda comitisa vel suos eres»¹⁶¹.

160. Document publicat per BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, I, pàgs. 88-90.

161. Arxiu capitular de Vich, calaix 6, núm. 653, original.

L'expressió que l'alou a llevant de Santa Eugènia era d'ella «vel suos eres», essent com era encara ella vivent, ha d'interpretar-se d'ella i els seus fills. Si en aquest moment n'hagués disposat tindríem sens dubte un document parell als que la seva mare Ava expedia junt amb els seus fills, els germans d'ella. Com Ava de Miró, ella també seria usufructuària del seu marit Llop.

En canvi unes propietats que tenia a Vilatorra i vora Ausor, en la Guilleria, eren particularment seves, puix que li pervenien dels seus pares «qui mihi advenit de genitores meos»; per això en disposava ella sola. El document amb què ho fa dóna una mica a pensar. És de 18 de maig de 953¹⁶². Després d'una introducció sobre l'alliberació de l'ànima i la consciència d'haver pecat, que no té un gran significat per tractar-se d'una clàusula formulària corrent, «Gollegad cometissa» dóna a la casa de Sant Pere, catedral de Vic, uns béns propis en el terme del castell de Sant Llorenç (Vilatorra) i unes terres a l'altra banda de la riera d'Ausor, tot en el comtat d'Ausona. Però ho dóna «in ea videlicet racione, ut Ausemundus, canonicus Sancti Petri, in suam obtineat plenissimam potestatem, ut ab hodierno dies et tempore in subditiōne Sancti Petri absque ulla ambiguitate plenissimam obtineat potestatem. Et post obitum ejus alii canonici ejusdem ecclesie servientes in locum ejus succedant sicut aliis munificentis ecclesiarum Dei, usandi, fructificandi, exercendi, habeant potestatem». S'endevina una doble intenció en la donació; per una banda de redempció espiritual disposant en definitiva a favor de la canònica vigatana, per altra dotar en vida el canonge Ausemund. Segurament tota l'operació era condicionada a l'admissió d'Ausemund a la canònica. Quin interès tan especial podia tenir Goltregoda a col·locar i dotar Ausemund? Quin lligam existia entre els dos? Per ventura fóra un fill natural de Goltregoda? Cal fer atenció que entre les clàusules finals del document hi ha aquesta: «Quod si ... quislibet homo qui contra ista donacione seu largitione ... movere temptaverit, aut jam dicta quod superius resonat de domum Sancti Petri abstrahere voluerit, vel de manu istius Ausamundi supra notato disrumpere voluerit, peccatis meis anime illius sit obligatum, quia pro hac rem cupio esse purgatum...», on, si bé el conjunt és una adaptació al formulari corrent, la frase subratllada se'n surt i té una intenció específica evident. Goltregoda amb aquesta donació creia redimir-se d'una falta; quina podria ésser que no fos l'apuntada per nosaltres?

Un tercer document de Vic, una donació a la catedral feta l'any 982¹⁶³, es refe-

¹⁶². Arxiu capitular de Vich, calaix 6, núm. 1640, original.

¹⁶³. Arxiu capitular de Vich, calaix 6, núm. 786, original.

reix, entre altres, a unes terres en el lloc de la Garga, terme del castell de Sant Esteve, al comtat d'Ausona, «et afrontat ipsa terra de oriente in rocha de ipsas Choncas, et de meridie in terra de condam Goltregoda cometissa...». Així coneixem una altra propietat de Goltregoda en terres vigatanes i sabem que en 982 era ja difunta.

És molt probable que a la mort del comte Guillem, en 950, com aquest no tingués fills i el seu oncle Llop fos difunt, la successió passés a la vídua i als fills del dit Llop. De fet, als fills no els trobem actuant fins l'any 963, i això ens fa creure que en 950 serien encara menors, presumpció enfortida per les dates de llur mort, que pels dos majors Ramon i Borrell freguen l'acabament del segle, i per Sunyer deu fixar-se entre el 1010 i el 1011. Aleshores cal pensar que Goltregoda, com a usufructuària del marit difunt i com a mare dels menors, exerciria la funció comtal i la regència del patrimoni, i aquest sentit cal donar a l'expressió «ipso alaude de Goltregodo comitisa vel suos eres» que hem comentat abans.

Quan de temps durà el govern de Goltregoda? L'hem vist aHudida en 951, actuant en 953, i citada com a difunta en 982. Però com que els seus fills actuen en 963 i aleshores ja ho fan sols, sense mencionar-la, cal pensar que en aquell moment seria ja difunta. Hauria mort entre les dues dates de 953 i de 963, no podent precisar més a falta d'altres dades.

Del matrimoni Llop-Goltregoda sabem de quatre fills i una filla: Ramon, Borrell, Sunyer, Suniefred i Riquilda¹⁶⁴. Els tres primers foren comtes conjuntament i ens ocuparem d'ells en detall. De Suniefred se'n parla només dues vegades, una pels volts del 980¹⁶⁵ i altra entre 981-985¹⁶⁶, i com que no figura mai com a comte, ha presumit Valls-Taberner, plausiblement, que seguint el costum del temps no estigués dedicat a la carrera eclesiàstica. De la filla Riquilda sols n'hi ha la menció de 981-985; Valls ha cregut endevinar-la en la Riquilda mare del Borrell que fou consagrat com a bisbe de Roda en la seu d'Urgell l'any 1017¹⁶⁷.

ELS COMTES GERMANS RAMON II, BORRELL I SUNYER

Com dèiem, la primera vegada que trobem actuant els fills de Llop i Goltregoda és en 963; en aquesta data el comte Ramon, junt amb el seu germà Borrell, fa una

164. Un document de 981-985 ens presenta el germà gran Ramon actuant «cum consensu fratrum meorum Borrelli et Richildis de Adlote et Suniarrii et Singifredi». Diplomatarium, núm. 269. Altre document dels volts de 988 parla de «Borrellus chomis, Loponi condam probis». Diplomatarium, núm. 296. Si

Llop era pare de Borrell, ho era també dels seus germans.

165. Diplomatarium, núm. 262.

166. Diplomatarium, núm. 269.

167. VALLS-TABERNER, *Els orígens de Pallars i Ribagorça*, pàg. 33. L'acta de consagració de Borrell en VILLANUEVA, *Viage literario*, x, ap. 27.

donació al monestir urgellenc de Sant Serní de Tabernoles¹⁶⁸; no hi figura Sunyer, potser per no haver arribat encara a la majoria d'edat.

Tres anys més tard, en 966¹⁶⁹, Ramon comte, amb consentiment dels seus germans i del seu bisbe Guisad d'Urgell i dels seus nobles fidels, dóna al monestir de Gerri i a l'abat Ató i prior Baró la seva vila d'Ancs major, amb el cens que presta, i l'església del lloc, amb la parròquia, delmes, primícies i oblacions. En el cos del document són anomenats els germans Borrell i Sunyer, «aut aliquis de fratribus vel sororibus», expressió aquesta que podria fer pensar en l'existència d'altres germans, a més del Suniefred i la Riquilda coneguts, si es prenia al peu de la lletra, cosa potser excessiva. En l'escatocol sols signen els tres primers, i subscriu el bisbe Guisad. D'acord amb aquesta donació, Santa Cecília d'Ancs figura en la llista de béns de Gerri continguda en la butlla que el papa Joan XIII donà pel dit monestir el mateix any 966¹⁷⁰; i és de notar que en la mateixa butlla es fa referència a una altra donació del comte Ramon: «Devesa in integro, sicuti in eodem monasterio donavit Raimundus comes, posita in Fontefrida».

Més interessant és un document de 969. Es tracta d'un judici motivat per la reclamació que sobre un furt de vaques féu l'abat del monestir de Vilanega; el judici es tingué davant «Ragimundus comes et marchio, et domnus Borrellus comes et domnus Suniarius», «dum resideremus in regnum nostrum Palliarensem»¹⁷¹. Aquí s'observa una espècie de gradació jeràrquica entre els germans: Ramon es titulat comte i marquès, Borrell solament comte, a Sunyer ni se li dóna títol; els tres, però, actuen conjuntament «in regnum nostrum Palliarensem». Aquesta qualificació de «regnum nostrum» confirma allò que hem dit abans sobre la independència política de la regió, des del comte Ramon I de Pallars-Ribagorça; si admetéssim qualsevol subjecció al rei de França, els comtes germans de Pallars no podrien parlar així.

És pels volts del 970 que els germans fan donació a l'església de Sant Vicenç de Saurí d'una part del patrimoni familiar, l'alou d'Enviny¹⁷²; aleshores intervenen els quatre: «Ego Ragimundus comes et fratres meos, id est, Borrellus et Suniarius et Sunifredus». Fan constar que «advenit nobis ipse alodes per parentorum nostrorum, per vocitatum Isarno comite et Lopone, et est ipse alodes terminatus, quod terminavit Isarnus comes et Lopus ab ipsos homines de Sancta Engratia». Signen el document els quatre germans, però només Ramon es posa el títol de comte.

168. Diplomatar, núm. 191.

169. Diplomatar, núm. 199.

170. Diplomatar, núm. 200.

171. Diplomatar, núm. 207.

172. Diplomatar, núm. 262.

L'any 973 tingué lloc l'elecció de Bonhome, monjo de Gerri, per abat de Bellera, amb la intervenció i sota la direcció de l'abat Igila de Gerri que explica en el document la gestació de l'afer. «Post hec vero flagitavi ego — diu Igila — dominum Raimundo chomitem Paliarensis ut hunc virum abbatem ordinassemus», i així ho féu el bisbe Guisad d'Urgell. A seguit s'explica: «Aclamamus itaque hunc virum, nomine Bonum hominem, ego Raimondus, divina clementia Dei chomes, cum ceteris fratribus meis Borrellus sive Suniarius»¹⁷³.

La posició del comte Ramon, com es veu, continua essent preferent. El mateix any 973 fa, tot sol pel que sembla, la donació del poble de Sossís al monestir de Sant Pere de les Maleses¹⁷⁴; mentre que tres anys més tard, en 976, torna a ésser junt amb els seus germans Borrell i Sunyer, que dóna al monestir de Sant Serní de Taбернаles el de Sant Pere de Vilanega¹⁷⁵.

Un altre afer referent al patrimoni familiar és documentat entre els anys 981 i 985 i també hi intervenen els quatre germans, i encara la germana i fills¹⁷⁶.

Tal com hem vist que Isarn s'havia apoderat de Burgal, malgrat les donacions fetes per ell i pel seu pare a la Grassa, es veu que Ramon s'havia fet donar l'herència del comte Guillem, malgrat que aquest l'hagués llegada a Gerri. Ara se'n penedia, com aleshores se'n penedí la beneficiada Ermengarda, i procedia, més que al retorn, al reconeixement del dret, puix que retenia l'usdefruit i el dret de traspasar-lo en vida a un tercer. «Ego Raimundus comes et marchio de terra Paliarensi» amb consell del bisbe Sala d'Urgell i a petició de l'abat Miró de Gerri, retorna a aquest monestir l'herència del comte Guillem que en altre temps li cedí l'abat Bonfill, dit Ató, amb les millores que ell hi hagi fet, reservant-se, però, el dret de concedir-ne l'usdefruit a un tercer en vida, ben entès que a la mort d'aquest el retorn al monestir serà definitiu. Ramon feia això «cum consensu fratrum meorum Borrelli et Richildis de Adlote et Suniarii et Singifredi sive filiorum atque nobilium fidelium nostrorum qui sub nostra provincia nobis assistunt». Explicava aleshores: «Et fuit ipsum alodium Isarni comitis et Guilelmi comitis. Advenit quippe ipsum alodium huic monasterio de Guilelmo comite qui illum ibidem misit pro sua anima. Et ego Raimundus recognosco me, ad petitionem Mironis abbatis et suorum fratrum, quod melius pertinet ad monasterium supradictum, per donationem Guilelmi comitis, quam ad me aut ullum alium hominem vel consanguineum nostrum.» El document era sols subscript per Ramon, que actuava, com de costum, com a cap de la família.

173. Diplomatar, núm. 219.

174. Diplomatar, núm. 222.

175. Diplomatar, núm. 238.

176. Diplomatar, núm. 269.

Aquesta superior posició del germà gran que ja hem assenyalat i que tota la documentació fins ara examinada acusa, i que també s'observa en la generació anterior entre Isarn i Llop, té una confirmació expressa en un document expedit pels volts de l'any 988¹⁷⁷. Aquí el que actua no és Ramón, com fins ara, sinó el germà segon, Borrell. «Ego Borrellus chomis, Loponi condam prolis, Christi clemencia chomis et marchio de terra Pallariense, sub potestate fratrum meorum Reimundo chomite et presencia nostrorum Sungerum chomite, nobiliores fideles nostros qui in nostra [provincia] adsistunt», dóna al monestir d'Alaó una terra situada en el lloc Jonquer, al comtat de Pallars. El document és signat per Borrell comte, i si bé porta també la signatura de Ramon comte, és segur que aquesta fou recollida amb posterioritat, puix que Ramon no era present a l'acte. La redacció del document és imperfecta, però es veu clar el que vol indicar; primer vol justificar el dret d'actuació de Borrell com a comte, assenyalant que era fill de Llop, que havia estat comte i marquès de Pallars, justificació que no ha calgut mai assenyalar en els documents del germà gran, el comte Ramon; segon, aclareix la seva posició comtal fent constar que està sota la potestat del seu germà Ramon. La frase «sub potestate fratrum meorum Reimundo chomite et presencia nostrorum Sungerum chomite, nobiliores fideles nostros qui in nostra noticia adsistunt» està mal redactada, no sabem si des de l'original o per culpa del copista del Cartoral d'Alaó que ens l'ha transmesa; sembla que hauria de dir: «sub potestate [fratris mei] Reimundo chomite et presencia [fratris] nostrorum Sungerum chomite, nobiliores fideles nostros qui in nostra [provincia] adsistunt».

Per la mateixa època, l'oncle de Borrell, el comte de Besalú i bisbe de Girona Miró, en el seu testament¹⁷⁸ parlava de «domni Olibani comitis, *seniori meo* et fratris», referint-se al seu germà gran aleshores vivent, el comte Oliba Cabreta, com al·ludia al germà més gran de tots, el difunt Seniofred, qualificant-lo de «dominus meus». Tot això suposaria, en el cas de Miró com en el cas dels nostres Borrell i Sunyer, que els germans menors s'haurien encomanat al germà gran, que així hauria esdevingut llur «senior», quedant ells sota la seva «potestas». Així resulta que la major jerarquia que s'endevina en l'actuació dels germans a favor del gran, tindria una base jurídica específica i precisa.

El mateix any 988 els comtes Ramon i Sunyer gestionaren, junt amb l'abat

177. Diplomatarium, núm. 296.

178. De l'any 979, publicat per BOFARULL, *Los Condes de Barcelona vindicados*, I, pàgs. 98-105.

Isarn i els veïns d'Eroles, del bisbe Aimeric de Roda, que anés a consagrar l'església del monestir de Sant Pere de les Maleses, i la dotaren¹⁷⁹.

Hem parlat més amunt de la relació estreta dels germans comtes de Pallars amb el seu oncle valencià, el comte Borrell de Barcelona i d'Urgell; Sunyer, el petit dels tres germans, deuria trobar-se a la cort de Borrell pel març del dit 988, puix que signà entre els altres concurrents una donació que aquest comte feia al monestir de Sant Cugat del Vallès¹⁸⁰. Però la prova de confiança la dóna Borrell en el seu testament quan nomena els seus marmessors que són diferents per cada comtat: «in comitatu Orgellensi elegi filio meo Ermengaudo comite, et Raimundo comite nepoti meo cum fratres suos Borrello comite et Suniario comite, et Sallane presule, et Guillelmo, vicecomite, et Wisballo cum filio suo Miro, et Major archipresbyter et fratre suo Raimundo, et Radulfo, et Sancio Miro de Abilia»¹⁸¹. Els tres comtes germans són els únics escollits fora del comtat d'Urgell.

La darrera vegada que trobem actuant plegats els tres germans és en 995. En aquesta data «in placito de Regimundo comite et Borrello comite et Suniario comite», per qüestions tingudes entre l'abat de Bellera i els homes de Salàs sobre la propietat d'uns alous a Censui, «mandavit atque praecepit ille comes Suniarius ad illum abbate ..... ut mallasset illos homines». L'abat presentà escriptures «de tempore domno nostro Ludovico imperatore, et de tempore Ragimundo comite qui est condam, et de tempore Isarno comite qui est condam et Lupone comite qui est condam» que provaven el seu dret de propietat. La notícia judicial era subscripta pels tres germans, dels quals sols Ramon es posava el títol comtal¹⁸².

Després ja no es torna a parlar més del comte Ramon com a vivent, i del comte Borrell sols en queda el testament de data desconeguda; es probable que no triguessin a morir l'un i l'altre i potser és degut a la seva edat que en el judici anteriorment esmentat portés les actuacions el germà més jove, Sunyer.

Ramón degué morir sense successió. Borrell deixava una colla de fills, com es desprèn del testament susdit. Per ell, «Borrellus comes et senescalius» ordena als seus marmessors la disposició de determinats béns a favor dels seus fills Isarn i Miró, Guillem, filles Ermengarda i Ava; l'usdefruit d'altres a la seva muller Ermengarda. A Gerri hi cedeix l'alou de Tírvia «in tale conventu quod si Ermengaudus filius meus voluerit redimere, redimat illum». Al final hi ha una frase de diffi-

179. Diplomatar, núm. 275.

180. Rius, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, doc. núm. 217.

181. El testament és de 993, publicat en *Marca Hispanica*, ap. 141.

182. Diplomatar, núm. 297.

eil interpretació. Diu: «Et ad mulierem meam ipsum alodem de Petramedia; ab ipso mandavit de certo dum vivet teneat et possideat, et post obitum suum remaneat a filio meo Ermengaude totus, extra superius dicimus; quod si mors illi advenerit ad dictos sanctos supranominatos remaneat»¹⁸³. L'extrem «et post obitum suum remaneat a filio meo Ermengaude totus, extra [quod] superius dicimus» semblaria un heretament universal a favor del fill gran Ermengol, del qual queden exclosos els llegats «quod superius dicimus», que són els fets als altres fills i als monestirs de les Maleses, Gerri, Elins d'Urgell, Oveix, Vilanega i Burgal. No hi hauria substitució a favor dels altres fills i per això preveu que «si mors illi advenerit ad dictos sanctos (els monestirs llegataris esmentats) supranominatos remaneat» que és probable que s'hagi d'entendre pel cas de mort sense successió directa.

De totes maneres en la successió comtal de Borrell no hi trobem altre fill seu que aquest gran, Ermengol, el qual compartí el càrrec amb el seu oncle Sunyer. D'Ermengol queda un document de l'any 1008, interessant pels fets passats que explica referents al seu pare. «Ermengaudus gratia Dei comes» conta com «Borrellus condam comes pater meus» demanà a l'abat Guitiscle de Ripoll cinc masos, «quos laxavit mater sua Golltegado ad domum Sancte Marie», a «Mirava», en territori del castell de Lluçà, amb l'oferta de retornar-los junt amb altres set que completaven l'alou; l'abat els hi concedí en vitalici amb la condició que tot el conjunt retornés a Ripoll a la seva mort. Borrell ho cedí tot «ad Willelmum filium suum». I després de la mort de Borrell, Guillem, de pas cap a Roma, anà a Ripoll i lliurà tot l'alou «in potestate Seniofredi abbatis». Aleshores un procurador d'Ermengol anomenat Guisad vingué i «apprehendit jam dictum alodem per vocem Ermengaudi comitis, filii Borrelli jam dicti Palearensi comitis». A seguit l'abat Seniofred envià el seu nunci a Ermengol pregant-lo que vingué a Ripoll «et audisset ipsa voces quas habebat de patre suo vel de fratre suo Willelmo, sicut et fecit». Finalment, Ermengol s'avingué a reconèixer el dret de Ripoll cobrant cent sous. Tot ho féu per les ànimes del seu pare Borrell i del seu germà Guillem difunt¹⁸⁴.

Que Ermengol compartí, com deïem, el càrrec amb el seu oncle Sunyer, n'és prova la intervenció conjunta dels dos en la confirmació de béns quan la restauració de la canonja urgellesa l'any 1010: en efecte, la dotació és confirmada pels

183. Diplomatarium, núm. 320.

184. Document conservat en còpia d'Olzinelles en el ms. núm. 2061 de l'Arxiu episcopal de Vic. L'any 1011 el monestir incloïa ja aquest alou en la llista de béns que fou inserta en la butlla de con-

firmitat de Sergi IV. Deia: «Et in comitatu Ausona... et alodium qui fuit de Borrello comite de Paliaris, Miralie cum suis terminis.» *Marca Hispanica*, ap. 165.

comtes de Barcelona, Urgell i Cerdanya, «et Soniarius comes Paleariensis et filii ejus, cum alio comite Paleariensi Ermengaudo»¹⁸⁵.

D'Ermengol no en sabem res més: potser morí sense successió. En la cita que acabem de fer-ne, la manera de parlar-ne, denuncia una situació quelcom secundària.

Qui actua a primer pla, després de la mort de Ramon i de Borrell és el germà més jove, Sunyer. És el que sistematitza els afers discutits del comtat, així el de la pertinença de Burgal. Sunyer «gratia Dei comes et marchio» torna a repetir la donació de Burgal a la Grassa l'any 1006, fent constar com ja «frater meus Raimundus comes per suum libellum tradidit», com «primitus» ho havia fet «avus meus Raimundus comes», i després encara els seus fills «patruus meus Ysarnus hao frater illius Atonis episcopus, similiter mihi patruus»¹⁸⁶. El document és signat, a més de Sunyer, pels seus fills «Raimundus comes» i «Guillelmus suo fratre», que com hem vist l'acompanyaran també quatre anys més tard, en 1010, en la confirmació de la canonja urgellesa, seguint així la tradició que ja hem assenyalat en dues generacions anteriors, Ramon-Isarn-Guillem, d'associar els fills en el govern del pare.

També continua la tradició d'amistat amb la casa comtal de Barcelona, malgrat l'oncle valencià Borrell sigui mort. A Sunyer el veiem novament a Barcelona, vora els seus cosins segons els comtes Ramon-Borrell i Ermessenda, signant en la donació que aquests feren del castell de Barberà a la seu de Barcelona l'any 1007: «Suniarius comes Palariensis»¹⁸⁷.

L'any 1008 ens presenta un nou aspecte de Sunyer: el trobem actuant al cor de Ribagorça, a Ovarra. «Ego Suniarius gratia Dei comes, simil cum uxore mea» donen al monestir d'Ovarra la vila de Lorrui «quod gens paganorum destruxerunt ea et non habitant ibi homines, quia fugierunt per diversa loca propter metu illorum»; la donen perquè els monjos la facin poblar i explotar¹⁸⁸. Es tracta, com pot veure's, d'un acte de tipus no privat, sinó jurisdiccional, la concessió de terres ermes i abandonades. ¿Amb quin títol podia fer el comte Sunyer de Pallars aquesta concessió dins el comtat de Ribagorça? La resposta cal cercar-la en la muller. Aquí Sunyer actua no acompanyat dels fills, sinó «cum uxore mea». No es diu qui fos aquesta senyora, però en tenim notícies per un altre conducte, per la *Crònica d'Alaó renovada* de l'any 1154. Diu aquesta Crònica: «Tota soror Unifredi (comte de Riba-

185. *Marca Hispanica*, ap. 163.

186. *Histoire de Languedoc*, v, ap. 167.

187. *Marca Hispanica*, ap. 156.

188. SERRANO I SANZ. *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 385.

gorça), post mortem Ysarni fratris sui, habuit maritum Suniarium, nepotem suum. Post mortem Suniarii et fratrum suorum, quia vidua et sine filiis remansit, missit ad Castellam per nepotem suum nomine Guillelmum Ysarni, quem genuerat Ysarnus prefatus ex concubina, quia erat in curia regis Sancii avunculi sui»¹⁸⁹.

És a dir, que Sunyer, vidu d'una muller que desconeixem, la mare dels seus fills Ramon i Guillem, es casà amb Tota, de la casa de Ribagorça. Era Tota una besnéta de Ramon I de Pallars i Ribagorça, Sunyer n'era un nét; així la *Crònica* capgira el parentiu: Sunyer no era el seu nebot sinó el seu oncle valencià; els altres extrems de la relació són certs. Els germans de Tota, comtes de Ribagorça, moriren sense deixar successió legítima; quedà ella, que amb el seu marit Sunyer governaren el comtat. Resulta, doncs, que en els darrers anys de la seva vida, Sunyer, a més de comte de Pallars, exercí el govern de Ribagorça com a comte consort. Fou per no haver tingut fills d'aquest matrimoni que Tota, en quedar-se vídua, cridà al govern del comtat el seu nebot Guillem, el fill bord del seu germà gran Isarn.

De l'actuació de Sunyer com a comte de Ribagorça n'ha deixat un altre record el *Cronicó II d'Alaó* de començaments del XII. Parlant del bisbe de Roda Aimeric, que havia estat captivat pels sarraïns i hagué de redimir-se, posa: «Ipsa scilicet tempore divisus est episcopatus a Suniario Paliarensis comite, quia desierant esse in Ripacurcia proprii comites, cum prefatus episcopus in captione esset pro eo quod episcopus non potuit resistere sibi [vim] auferentibus».

Però com que es tracta d'una actuació de caràcter eclesiàstic ho tractarem en el capítol següent, dedicat a la història eclesiàstica de la regió. Fem notar només la manera de parlar del narrador que demostra una prevenció especial contra el comte Sunyer, prevenció traduïda per aquells mots «quia desierant esse in Ripacurcia proprii comites», és a dir, *que ho pretenien*, com si el narrador considerés injusta la pretensió.

La vida de Sunyer, després d'aquell acte del 1008, on actuava amb Tota, no havia ja d'allargar-se gaire. En 1010, com hem vist en parlar del seu nebot Ermengol, assistia amb els seus fills a la restauració de la canonja urgellesa i en confirmava la dotació¹⁹⁰.

Probablement en ocasió de l'assemblea a què donà lloc aquesta solemnitat, fou resolta una qüestió que afectava al monestir d'Oveix. Els dos documents que s'hi referèixen, i que publicà Valls-Taberner¹⁹¹, no porten data, però estan íntimament

189. Veure la «Crònica» més amunt pàg. 24.

190. *Marca Hispanica*, ap. 168.

191. VALLS-TABERNER, *Els orígens de Pallars i Ribagorça*, pàgs. 38 i 39.

l·ligats, i la intervenció conjunta de Sunyer, els seus fills i el bisbe d'Urgell sant Ermengol, fan creure que s'aprofità el moment en què tots ells estaven reunits a la Seu per a donar resolució a l'afer.

El primer d'aquests documents és una notícia judicial del plet que tenia l'abat Baró d'Oveix contra els drets pretesos pels homes de Rabeniu en la seva vila de Somponiu. «Placitum quod tenet abba de Sancto Vincentio de Oveze in presencia de domno Suniario comite et de domno Ermengaudo episcopo et de Fedaco iudice .... de ipsa querela que habuit de villa de Rabeniu de adimperamento que faciunt in terminos de Somponiu.» L'abat presentà la carta que el monestir tenia «ab antiquis temporibus de domno Leutario imperatore» que demostrava com la vila de Somponiu li pertanyia «tota ab integrum sine blandimento de ullo homine, cum suis terminis».

La carta presentada de l'emperador Lotari deuria ésser un precepte d'immunitat que no tan sols provava la injustícia de les pretensions dels homes de Rabeniu, sinó també l'exempció de la jurisdicció comtal¹⁹². Per això es comprèn que a continuació s'expedís el segon document que, extrançant-lo, deia així: «Ego Suniarius comes, cum filios meos Raimundo et Guillelmo et Ato bastardo, facimus carta evacuationis ad domum Sancti Vincentii» de «Ovece, de ipsa villa de Somponiu qui est et qui fuit de Sancto Vincentio .... cum suis terminis supradictis. Quantum inter istis terminis laborare vel adquirere potuerint omnes habitantes de predicta villa, solvo eis bannum et decimas et primicias et oblationes et sepulturas et placitos et paradas et albergas et censum et servicium et hostem et cavalcata et missum et totum censum que ad comite vel ad vicecomite vel ad nullum alium seniore unquam fecissent, totum ab integrum per fidem sine enganno. .... Et ego Suniarius comes, et filios meos Raimundo et alios supra nominatos, et domnus Ermengaudus, episcopus noster, donamus et mandamus per Deum et per suos sanctos que ipsa ecclesia de Sancto Vincentio non siat donata neque inalienata neque subjecta de nulla alia ecclesia neque ad nullum hominem laicum. ....»

Document doblement interessant perquè, com haurà vist el lector, conté una enumeració detallada de les cargues que sobre la generalitat dels habitants del comtat pesaven envers les potestats eclesiàstica i comtal. A favor de l'Església, els delmes, les primícies, les oblacions i les sepultures; a favor del comte el ban, els drets judicials, els bagatges, els allotjaments, els censos, els serveis, la host, la cavalcada i

192. Diplomatarium, núm. 11.

l'entreteniment dels inspectors. És un quadre complet de l'organització político-econòmica del comtat en aquella època.

Després d'aquests dos documents ja no tornem a trobar el comte Sunyer. Cal pensar que moriria al cap de poc. En Valls-Taberner ha dit: «No sabem la data exacta de la mort del comte Sunyer, però crec que no va passar de l'any 1011. Els seus fills Ramon i Guillem havien començat ja a governar el Pallars l'any anterior»; i afegia: «Amb Ramon i Guillem, fills de Sunyer, comencen dues dinasties comtals pallareses que ompliren els segles XI i XII; l'una governà el Pallars jussà, mentre que l'altra dominà al Pallars sobirà»¹⁹³.

Però nosaltres ens hem d'aturar aquí. Ja seguint el comte Sunyer hem traspassat la data de terme que ens hem marcada; no hem volgut, però, trencar la biografia d'un comte que desenrotllà la màxima part de la seva vida dintre del segle X.

I abans de donar per finit aquest capítol sobre els comtes hereditaris de la casa de Pallars, unes observacions sobre les breus al·lusions que les fonts narratives fan als titulars d'aquesta casa, al·lusions tan confusionàries que per molts segles han enredat la veritable història de la casa. El que hem anomenat *Cronicó II d'Alaó*, de començaments del XII, suposa que Bernat de Ribagorça, el fill de Ramon I, governava encara les dues comarques de Pallars i de Ribagorça i que les repartí — diu — entre els seus fills: «Raimundo Ripacurcia, Borrello Paliaris, Mironi de flumine Nogarole usque in Nogariam». De fet, com sabem, la partió la féu Ramon I, el pare de Bernat; altrament, si bé Ramon era fill de Bernat, Borrell era un seu nebot i Miró un seu germà. La mateixa confusió sofrí la *Crònica d'Alaó renovada*, del 1154, afegint: «Reliquam autem terram de Palliars habuit Borrellus» i «Borrellus Paliarensis comes habuit filium nomine Lupum. Lupus vero genuit Suniarium, et Suniarium Raimundum Suniarii et Guillelmum Suniarii». Això darrer estaria bé si en lloc de «Borrellus» hagués posat «Raimundus», quedant la genealogia exacta de Ramon i Guillem fills de Sunyer, fill de Llop, fill de Ramon I; els narradors es desorientaven a mida que s'allunyaven del seu temps.

193. VALLS-TABERNER, *Els orígens de Pallars i Ribagorça*, pàgs. 39 i 40.

ELS COMTES HEREDITARIS DE LA CASA DE RIBAGORÇA

EL COMTE BERNAT-UNIFRED

Hem explicat abans que en la divisió feta del patrimoni de Ramon I fou atribuïda la Ribagorça als fills Bernat i Miró, i el Pallars quedà per a Isarn i Llop.

Mentre que dels darrers les fonts històriques narratives amb prou feines en parlen, per a Bernat en canvi són bastant explícites, cosa natural donat que les dites fonts són d'origen ribagorçà. Ja les *Genealogies de Roda* ens donaven les circumstàncies familiars de Bernat: «Vernardus accepit uxorem domna Tota, Galindo Asnari filia, et genuit Regemondo, ac domno Galindo ..... seu domna Aba». Però és el *Cronicó de Domènec*, de darrers del XI, el que s'estén més: «Bernardus comes fuit Ripacurcensis cum adhuc totam fere Hispaniam tenerent Mauri. Qui jussu Caroli regis magni, de cujus progenie esse ferebatur, ingressus est in illam; cum Ato episcopus frater ejus expulisset Mauros de Paliarensi terra, ille expulit de Ripacurciensi. Qui accipiens uxorem filiam Galindonis nomine Totam tenuit Superarbiam terram et populavit; et in his tribus comitatibus erat episcopus frater ejus Ato».

És evident que en aquesta relació hi ha una part important de llegenda; la descendència de Carlemany, l'entrada a Espanya per manament d'aquest en un moment en què els moros la dominaven quasi per complet, són afirmacions mancades de valor històric. En canvi, si bé no és versemblant que el bisbe Ató expulsés els moros de Pallars, puix que àdhuc és dubtós que aquesta regió fos envaïda, és comprovat documentalment, com veurem, que Bernat els expulsà de la Ribagorça central que devien ocupar des de la invasió de Muhammad al-Tawil en temps del seu pare Ramon. Precisament aquest alliberament és la base de l'anomenada de Bernat que pogué donar peu a la formació de la llegenda, inflada pels monjos d'Ovarra, monestir evidentment restaurat per ell¹⁹⁴.

També s'ha de tenir per certa l'extensió del seu domini a Sobrarbe i el seu repoblament, que pel *Cronicó de Domènec* van lligats a la seva boda amb Tota, la filla del comte veí d'Aragó, Galindo Asnar II. Altrament, la boda és un fet amplemunt confirmat.

El *Cronicó II d'Alaó*, de començaments del XII, no afegeix al de Domènec

194. Sobre la llegenda que es formà al volt de Bernat, vegeu el meu treball *El comte Bernat de Ribagorça i la llegenda de Bernardo del Carpio*, pu-

blicat en «Estudios dedicados a Menéndez Pidal», Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, III, 1951.

més que el detall que «Bernardus comes prefatus tenuit comitatum de Lacrimas usque in Madirero». Per la resta no fa més que copiar Domènec amb alguna variant de redacció sense importància.

Major importància tenen les aclaracions donades per la *Crònica d'Alaó renovada*, de 1154. Aquesta explica: «Bernardus comes Rippacurtia habuit conjugem nomine Totam, filiam Galindonis comitis Aragonis, ex qua genuit III filios: Regimundum et Borrellum et Mironem. In tempore hujus Rippacurtia et Paliars serviebat Mauris; et fertur esse ex progenie Karoli, cujus virtute prephatus comes cum Francis expulit ex supradictis locis et de Superarbio, quam terram acceperat cum prephata uxore sua, Mauros usque ad Calasanz. Franci vero qui venerunt sibi in adiutorium ex Francia, adhuc in his terris retinent pristinum nomen et ipsi et terre eorum. Fuit autem comitis cujusdam Raimundi filius, qui etiam ob munimine virtutis miliciam Machabeus, et quia cepit marcham, marchio, dictus est. Edificavit unum monasterium nomine Ovarra, in quo ipse et uxor ejus sepulti sunt. Iste tenuit comitatum de Lacermas usque in Madireio».

El renovador s'aparta molt del *Cronicó de Domènec*, i se n'aparta a base d'adaptar-lo a la seva erudició històrica. Comença per concretar que el sogre de Bernat, Galindo, és el comte d'Aragó; després ja no parla de l'ocupació general d'Espanya pels moros, sinó solament del domini que en aquell temps exercien sobre Ribagorça i Pallars, com una situació circumstancial. I si bé acull l'opinió que Bernat pogués ser de la progènie de Carlemany, és per a servir-se d'aquest precedent per a justificar la seva teoria de què el comte realitzà les seves empreses d'alliberament ajudat dels francs; teoria destinada a explicar la presència dels pobladors francs que en el seu temps trobava al país i què en realitat eren vinguts en el decurs del segle XI.

Confirma a Domènec en la suposició que a Bernat li pervingué el Sobrarbe per la seva muller: «Quam terram acceperat cum prephata uxore sua», per més que hagué de deslliurar-la. Precisa que les conquestes del comte arribaren fins a Calasanz. Finalment afirma que edificà el monestir d'Ovarra — en rigor el restaurà — i que allí fou enterrat ell i la seva muller.

Hom pot veure, doncs, que l'autor de la *Crònica d'Alaó*, amb la seva erudició documental, representa un pas enrera en l'evolució de la llegenda tal com era presentada per Domènec, i en la seva relació s'acosta molt més a la veritat històrica.

Els documents no afegeixen grans coses a la informació de les fonts narratives;

serveixen més aviat per a controlar-les i sumar-hi alguns detalls i per a basar una cronologia.

La primera notícia que d'ells es deriva és que Bernat era el sobrenom del comte, que en rigor — i és el nom que més sovint emprà — es deia Unifred: «Hunifredus chomis et alium nomen vocabulum est Bernardus» aclareix un document del 949¹⁹⁵. De totes maneres, Bernat seria el nom popular i fou el que passà a la posteritat.

Bernat era ja casat l'any 916, en vida del seu pare Ramon. Per un document d'aquest any «Unifrido et uxori sue Tota» compren a uns germans un camp a la vila Calvera, vora Ovarra, per onze sous. Cal notar aquí que no es dóna a Bernat cap títol, a diferència del germà gran Isarn, que ja actuava com a comte de bastant abans del 910. El matrimoni posseïa d'abans béns a Calvera, puix que en el document es precisa que el camp comprat termeneja per llevant i nord amb terres dels compradors¹⁹⁶.

Cap al 920 moria el pare, però fins al 939 no tornem a tenir documents de Bernat; aleshores «Unifredus, Dei opitulatem clemencia comis» dóna a l'abat Adroer i monjos servents al monestir de Lavaix el seu vilar de Mancivert, en l'apèndici de Suert¹⁹⁷.

Segueix un altre buit, aquest més curt, en la documentació. En 947 «Bernardus, gratia Dei comes» dóna a l'abat i als monjos del monestir d'Ovarra una vinya a la vila Calvera¹⁹⁸. Dos anys més tard, 949, fa una altra donació; aquesta és de terres i boscos al monestir d'Alaó i al seu abat Altemir; és el document que va signat: «Hunifredus chomis et alium nomen vocabulum est Bernardus qui hanc carta elemosinaria rogavit scribere et testes et iudices firmare»¹⁹⁹.

L'últim document conegut del comte Bernat és del març del 950. Donació de «Unifredus, Dei gracia comes» a l'abat Adroer i a la congregació de Lavaix del lloc anomenat Sant Vicenç, «in valle Supedrunio, que ego abstraxi cum fidelibus meis de gentem paganorum», amb la potestat de «condirigere, plantare, comutare atque inrumpere in ipsum locum» a voluntat de l'abat²⁰⁰.

Degué morir entre aquesta data de 950 i la de 956 en què el seu fill Ramon feia consagrar l'església catedral de Roda; però com que Ramon diu que ell havia fet

195. Diplomatarium, núm. 159.

196. Diplomatarium, núm. 127.

197. Diplomatarium, núm. 145.

198. Diplomatarium, núm. 157.

199. Diplomatarium, núm. 159.

200. Diplomatarium, núm. 161.

construir l'església i això comportaria un temps una mica llarg, cal pensar que la mort del pare seria més acostada a la primera data que a la segona.

Ja hem vist que havia estat enterrat a Ovarra, monestir que ell havia restaurat. És evident que la restauració havia de comportar una dotació important, i, no obstant, solament ens ha quedat, en document autèntic, una insignificant donació d'una vinya que hagués fet el comte Bernat a aquell monestir. Això s'explica pensant que els documents que atestaven les altres donacions foren substituïts pel grup de falsificacions que hem estudiat en el lloc corresponent²⁰¹. El que no és possible és discriminar, entre les possessions que s'enumeren en aquestes falsificacions, quines són suposades i quines foren realment donades pel comte Bernat.

Tampoc no hi ha manera de concretar amb certitud en quina època fou alliberada la Ribagorça pel comte Bernat. Hem vist abans que l'expedició i la presa de Roda per Muhammad al-Tawil havia tingut lloc en 908, en temps del seu pare el comte Ramon. En aquest temps cessen també les notícies del monestir d'Ovarra, on en 905-907 era encara abat Francó; fins a l'any 929 no torna a aparèixer en els documents la casa, regida ara per l'abat Egicà²⁰², el nom del qual, com el del successor Levilà, apareix sovint en les falsificacions atribuïdes al comte Bernat. Cal pensar, doncs, que l'alliberació es produí entre aquestes dues dates: 908-929. Però com que en 916 acabem de trobar Bernat i Tota comprant un camp a Calvera, població propera al monestir, semblaria que ja aleshores s'havia alliberat almenys la part alta de la Ribagorça. Si fos així, Bernat hauria acomplert les seves gestes militars quan el pare encara vivia, talment com per la seva banda Isarn havia caigut presoner al Pallars quan la invasió de Llop ibn Muhammad en 904, en temps del seu pare. Aleshores caldria datar la gesta d'alliberació entre 908 i 916.

En què consistí aquesta gesta, llevat de la reocupació de les terres envaïdes en el Ribagorça i Sobrarbe i del possible avenç, segurament molt transitori, fins a Calasanç, no ens ho diuen pas, com ha pogut veure el lector, les fonts. No obstant, és probable que comportés alguna acció bèl·lica brillant i sonada.

Un document posterior, dels volts de 960 i que serà citat en parlar del comte Ramon II, ens ho fa pensar. Es tracta d'un canvi pel qual l'abat Levilà i els monjos d'Ovarra lliuraren al comte Ramon, fill de Bernat, un tresor d'objectes preciosos, propietat del monestir, rebent en compensació les viles de Silvi, Vilarecons i Riupedrós. El tresor consistia en un fre d'argent pur, xapat d'or, de valor 500 sous;

201. Més amunt, pàg. 68.

202. Vegeu més avall els particulars sobre el mo-

nestir d'Ovarra en l'història i abacilogi de l'A-pèndix.

d'un vas d'or de 600 sous; d'una espasa, guarnida d'or, de 600 sous; d'altres quatre espases, quatre llogues i quatre frens, granats; de dues selles, granades; de «1° motili et 1° ganabe pallia texta cum auro, .c. solidos erat preciata, et duxit eam filia sua Ava (del comte Ramon) in alleva»; d'uns esperons d'argent amb la broca de ferro; i de «alias causas [que] nos non potuimus numerare»²⁰³. La presència de semblant tresor militar en un monestir arreconat com Ovarra i que havia estat objecte de devastació general i de nova restauració per part del comte Bernat, no s'explica més que per una donació que li hagués estat feta per aquest comte; i, a la vegada, la possessió del tresor en mans del comte no té altra explicació que la que es tractés del botí guanyat a algun cabdill molt important en una acció victoriosa.

Qui fou aquest cabdill derrotat que podia acompanyar-se d'un parament tan preciós? Entre la gent del temps no sabem veure cap altra figura possible que el mateix al-Tawil en persona.

Una victòria sorollosa i espectacular de Bernat sobre al-Tawil explicaria moltes coses: en primer lloc la recuperació de l'ampla zona envaïda per aquell cabdill; en segon lloc la possessió, i la consegüent donació en acció de gràcies a la Verge d'Ovarra, per Bernat, del tresor militar; en tercer lloc l'interès del comte Ramon de recuperar el tresor guanyat pel seu pare; en quart lloc, la veneració agraïda que el monestir d'Ovarra guardà a la memòria del comte Bernat. I, per damunt de tot, una victòria així constituïria el substrat profund sobre el qual podria basar-se la fama popular del comte i bastir-se després, sobre la seva tradició, la llegenda amb què l'honorà la cançó sortida del cenobi d'Ovarra.

No podem pas donar per certa tota aquesta construcció, puix que les fonts disponibles no autoritzen a tal certitud; però calia apuntar-la com una hipòtesi de versemblança evident.

Abans de donar per llesta la nostra informació sobre el comte Bernat, és convenient dir unes paraules sobre la gent que l'acompanyava, probablement fidels d'aquells que l'ajudaren en les seves gestes. En les suscripcions dels documents que hem reportat hi figuren els noms de Quint, de Borrell, d'Asner. Quint, prevere, escriví els documents de 939 i 947; en el de 949 signà com a jutge; més tard, probablement després de la mort de Bernat, esdevingué abat de Lavaix; ens ocupem d'ell en fer la història d'aquest monestir²⁰⁴. Borrell signà com a jutge en 939 i en 949; també signà, si és el mateix, cosa versemblant, els documents de 947 i 950; és a

203. Diplomatar, núm. 168.

204. En el citat *Apèndix*.

dir, tots els documents coneguts expedits pel comte Bernat. El jutge Asner només firma el document de 949. Formarien part de la cort que convivia amb el comte.

De la comtessa Tota, la filla del comte d'Aragó Galindo-Asnar II, n'han quedat tants documents com del seu marit. I és curiós de veure com actua sola, sense l'espòs, donant la impressió que ella administrava personalment els seus béns particulars. Això confirmaria la presumpció que hem apuntat, derivant-la de les fonts narratives, que fos ella la que hagués aportat en dot de la seva casa aragonesa, el Sobrarbe, que trobarem després en mans del seu fill Ramon.

Era ja casada amb Bernat en 916, quan els dos plègats compren un camp a Calvera²⁰⁵. Les altres operacions, tot són compres, les efectua sola, titulant-se unes vegades «Tota cometissa» i altres «Tota Galindonis»; és possible que la intitulació anés a gust de l'escrivent del document; quan aquest és redactat per Quint, el cortesà de Bernat, se li dóna el títol de «chomitissa». Entre 930 i 936 fa una compra «in villa Lorroi» per valor de 45 sous, i compra una vinya a Calvera valorada en 6 sous²⁰⁶; el segon document és signat per un Borrell que podria ésser l'altre dels cortesans de Bernat que hem anomenat. En 939 compra una terra a Singall, tocant a la Isàvena, per 2 sous i 4 argents²⁰⁷. En 940 n'adquireix una altra a Tramesaigües, vall de Ribagorça, i en paga 11 sous²⁰⁸; la terra adquirida limita amb propietat seva, com hi limitava la vinya comprada a Calvera en 930-936. Finalment, en 941 compra, per 6 sous, unes terres de poc rompudes a Riupedrós, al castell de Puigcerçós²⁰⁹.

Tots aquests documents es trobaven a l'arxiu d'Ovarra, demostració que els béns esmentats passaren a propietat del monestir, segurament per deixa testamentària de la comtessa.

Després de 941 no es parla més d'ella. Deuria morir abans que el seu marit.

Com pot veure's pel que acabem d'exposar, els testimonis històrics directes no acaben pas d'acusar el relleu que la figura de Bernat ha pres a través de la llegenda. Ni tan sols en la motivació que li donà origen.

Nascuda la llegenda en el monestir d'Ovarra, és evident que obeí a la veneració especial que la casa guardà a la memòria del comte, i aquesta memòria hagué de basar-se en bona part en el fet que ell hagués estat el restaurador del cenobi i el seu gran protector. La petita donació d'una vinya, única prova certa conservada

205. Diplomatar, núm. 127.

206. Diplomatar, núms. 140 i 142.

207. Diplomatar, núm. 146.

208. Diplomatar, núm. 148.

209. Diplomatar, núm. 149.

d'aquesta protecció, no guardaria proporció amb la realitat. El comte Bernat degué dotar copiosament el monestir d'Ovarra; la pruija dels monjos d'amplificar encara aquesta gestió del comte, procedint a la renovació amplament falsejada de la seva titulació, ens ha privat de tenir una idea exacta del que realment fou. Repetim, però, que degué tractar-se d'una dotació important.

D'altra banda el forjador de la llegenda tingué dos fets certs sobre els quals basar la seva creació: la reconquesta i consolidació d'una bona part de la regió ribagorçana i l'extensió del domini sobre el Sobrarbe. El primer, com hem vist, atestat documentalment; el segon, derivat del matrimoni tan vantat amb la filla del comte d'Aragó, constatat per les fonts narratives.

És molt probable que el comte Bernat hagués estat realment una personalitat d'envergadura molt major de la que els documents deixen entreveure. La recuperació bèl·lica del país envaït, l'engrandiment del comtat amb l'adjunció del Sobrarbe, i la consegüent repoblació d'aquestes regions, són títols prou importants per a bastir la fama d'un governant, més que més succeïnt als desastres que havien entristit els penúltims anys de la vida del seu pare, el comte Ramon. Però no ho són prou per a bastir la fama d'un heroi; cal l'existència d'un fet impressionant que pugui ésser la guspira abrاندadora de la imaginació popular. I aquest fet, al nostre entendre, podia haver estat l'espectacular victòria sobre el poderós cabdill al-Tawil, el reietó d'Ozca, i el testimoni de la victòria podia haver estat el tresor militar que vers 960 passà de les mans d'Ovarra a les del comte Ramon, el fill del nostre heroi.

Seria el fet que permeté que la cançó d'Ovarra el celebrés com un nou Macabeu, «ob munimine virtutis miliciam Machabeus ..... dictus est», tal com ens és dit per la *Crònica d'Alaó renovada*.

EL COMTE MIRÓ

Passem a parlar de Miró, el germà de Bernat, que com ell fou heretat a Ribagorça. Les *Genealogies de Roda* el filiaven perfectament: «Regemondo — deien — genuit Vernardo et domno Miro...» En canvi el *Cronicó II d'Alaó* inicia una confusió que serà continuada per la *Crònica d'Alaó renovada*; diu: «Qui (Bernardus comes) moriens divisit comitatum tribus suis filiis: Raimundo Ripacurcia, Borrello Paliaris, Mironi de flumine Nogarole usque in Nogariam. Mirone mortuo diviserunt terram ejus Raimundus et Borrellus». La *Crònica* no varia més que la darrera frase: «Mirone mortuo *absque liberis* diviserunt terram *fratres illius*». Cal afirmar que ni Miró ni Borrell no foren fills de Bernat. Miró era el seu germà, Borrell el seu nebot de Pallars, del

qual hem fet la història; ni Bernat pogué atribuir el comtat de Pallars, que no posseí mai; ni Miró morí «absque liberis», perquè deixà un fill Guillem, comte, que el succeí. La confusió d'aquestes dues fonts nasqué d'una falsa interpretació nascuda de l'examen insuficient dels documents que tingué a mà el redactor del *Cronicó II d'Alaó*; el renovador de la *Crònica* no féu més que suposar que si a Miró l'havien succeït els germans seria que no tenia fills.

És sensible que les fonts narratives ens donin tan poca llum i tan errada sobre Miró, perquè els documents tampoc no ens il·lustren massa malgrat se n'hagin conservats en què el comte intervé personalment. Però tots procedeixen d'Alaó, d'un fons comú, referits a possessions radicades en el terme del castell d'Areny. Cinc d'ells són petites compres de terres fetes per Miró a la vila de Santa Càndida d'aquell terme; llur preu oscil·la entre 5 sous i 4 argents, la més cara, a 10 argents, la de menor valor; tots aquests instruments són redactats pel mateix escriptor, el prevere Sunyer, que seria el capellà de Santa Càndida. El major interès que presenten és la presència de Miró actuant des del 913, 915, 917, en vida, doncs, del pare fins al 930-936²¹⁰. Dels cinc, quatre anomenen simplement Miró «domnus Miro», i sols un, de 915, li diu «domnus Miro comes». Tornem a tenir la sensació, com en el cas de Llop envers Isarn i dels germans de Ramon II de Pallars, que Miró, malgrat ésser comte junt amb Bernat, està supeditat a aquest germà que fóra més gran que ell.

Que la governació de Bernat i Miró fou conjunta i no, com semblaria pretendre el redactor del *Cronicó II d'Alaó*, separada per l'adjudicació a Miró d'una franja de territori comtal compresa entre el Nogarola fins a la Noguera, ho prova un document posterior del seu fill, pel qual cedeix a Ovarra els delmes d'unes viles situades al centre de Ribagorça «quantum donaverunt ad Mirone comite»²¹¹.

El sisè document expedit pel comte Miró és de l'any 954. «Miro comis» dóna a l'abat Altemir i a la congregació d'Alaó tres viles prop del castell d'Areny: Freixanet, Aries i Ginalb, reservant-se'n la possessió en vida²¹².

És el darrer document que el mencioní en vida: feia ja set anys, almenys, que el seu fill Guillem actuava conjuntament com a comte. És probable que el pare no sobrevisqués gaire a aquest 954.

210. Diplomatarí, núms. 121, 125, 126, 128 i 141.

212. Diplomatarí, núm. 168.

211. Diplomatarí, núm. 286.

EL COMTE GUILLEM

El comte Miró havia estat casat amb una tal Gemo, de la qual ignorem la procedència, i del matrimoni n'era nascut, com hem avençat, Guillem; la prova d'ambdues assercions la dóna un document del fill on és dit: «propter remedio anime mee Guilgelmo chomite et patrem meo Mirone chomite et matrem meam Gemo chomitissa»²¹³.

A Guillem el trobem actuant a Lavaix i a Ovarra. A Lavaix, en vida encara del seu pare Miró i dels seus oncles el comte Bernat i el bisbe Ató. Era en 947 quan «Atus, gratia Dei episcopus, simulque et ego Guillelmus, opitulante clemencia comis» donaren al monestir de Lavaix l'església de Sant Joan, del castell de Viu, per al servei monàstic²¹⁴. Redactava el document aquell prevere Quint, cortesà del comte Bernat, del qual hem parlat repetidament.

Després hem de saltar ja al 962. En aquesta data tingué lloc un jurament testifical sobre una testamentaria per a Lavaix: «In iudicio Wilielmo comite seu et iudices qui in ipso iudicio residebant, id est Odegerus, in presencia Cintoni abbati et sajoni Centullo, et aliorum bonorum hominum qui ibi idem sunt». Quint, l'antic cortesà, ara abat, a més d'ésser present subscriu personalment l'acta: «Cintus abba se SSS. SSS.»²¹⁵.

Finalment, l'any 975, encara Guillem feia una donació a Ovarra. «Ego Guillelmus, Dei gratia comis» donava, com hem dit «propter remedio anime mee Guilgelmo chomite et patrem meo Mirone chomite et matrem meam Gemo chomitissa», a l'abat Ató i als servents del monestir d'Ovarra els delmes de les parròquies del castell de Senui i d'Os superior, «quantum donaverunt ad Mirone comite». El document porta la subscripció autògrafa del comte: «SSS Wiglmus SSS»²¹⁶.

Deuria morir al poc, sense deixar successió. El comtat quedà a mans dels familiars del comte Bernat que per aquest temps ja eren els seus néts. Entremig governà el comte Ramon, Ramon II de Ribagorça, del qual, remuntant, anem a ocupar-nos.

EL COMTE RAMON II

El comte Bernat, segons les *Genealogies de Roda*, tingué tres fills: «Vernardus accepit uxor domna Tota, Galindo Asnari filia, et genuit Regemondo, ac domno Galindo ..... seu domna Aba.»

213. Diplomatar, núm. 236.

214. Diplomatar, núm. 154.

215. Diplomatar, núm. 188.

216. Diplomatar, núm. 236.

Ramon el succeí en el comtat; Galindo es casà amb Belasquita, abans muller del comte Momo de Biscaia, la qual «postea uxor fuit domni Galindi, filium Vernardi comitis et domne Tute»²¹⁷. Belasquita era ja vídua, amb quatre fills, en 931, i com després de Galindo tingué encara un altre marit, Fortuny Galindó, és probable que Galindo morís molt abans que el seu pare Bernat. De la filla d'aquest, Ava, no sabem la trajectòria que seguí²¹⁸.

Quedà sols Ramon, en successió del seu pare, governant el comtat, «temporibus Ludovici filii Karoli» (Lluís d'Ultramar), com precisà exactament el *Cronicó de Domènec*, és a dir, ja abans del 954.

El *Cronicó II d'Alaó* fixa l'extensió dels dominis als quals s'estenia la jurisdicció de Ramon: «Raimundus tenuit Ripacurciam usque in Caton et Valle Boinam et Sanctum Petrum de Nubibus, et Superarbi usque in Madirero». La *Crònica d'Alaó renovada* copia aquesta indicació i aclareix: «Reliquam autem terram de Palliars habuit Borrellus», personificant en Borrell els comtes de Pallars del temps.

La *Crònica* també explica: «Regimundo prephato, comiti Rippacurtie, fuit uxor Garsendis nomine, de Galiis.» Aquesta Garsenda, francesa, era filla d'un tal «Gilelmo Garsias», segons les *Genealogies de Roda*. Es tractava de Guillem Garcia, comte de Fezensac, a la Gascunya, com es dedueix de les mateixes *Genealogies* en ocupar-se de la casa gascona²¹⁹.

Anotat tot el que les fonts narratives ens diuen sobre el comte Ramon II de Ribagorça, anem a passar revista del record que ens n'han deixat les fonts diplomàtiques.

Aquestes s'inauguraren amb un document molt important i que haurem de comentar en fer la història eclesiàstica dels comtats: és la consagració de l'església de Sant Vicenç de Roda, construïda — diu el document — pel comte Ramon per a dedicar-la a seu del bisbat amb autorització de l'arquebisbe de Narbona. La consagrà el bisbe Odesind, fill del comte. «Ego Regimundus, Dei gratia comes, simulque et conjux mea Garsindis, opitulante clementiam comitissa», la doten amb terres, ornaments i llibres. L'acte es verificà l'any 956 i l'instrument fou signat pels comtes

217. Vegeu Lacarra, *Textos navarros del Códice de Roda*, pàgs. 48-49.

218. No la sabem, per més que personalment m'inclino a pensar que podria identificar-se amb la comtessa Ava, muller del comte Miró II de Cerdanya, de la qual se'n desconeix fins ara la procedència. Les dates familiars conegudes no s'oposen a aquesta identificació.

219. Les «Genealogies» diuen: «Gilelmo Garsies... genuit... et domna (llacuna del nom) mater domne Abe comitisse». Lacarra, *Textos navarros del Códice de Roda*, pàg. 60. Ava comtessa, era la filla de Ramon i Garsenda, casada com veurem amb el comte de Castella.

i subscrit per Quint, el cortesà dels comtes Bernat i Miró, aleshores abat ja de Lavaix²²⁰.

L'any següent, 957, el comte Ramon feia un canvi de terres amb diversos germans en els termes de Santa Càndida, en el castell d'Areny²²¹.

D'un any més enllà, el 958, és un altre document important de Ramon. Es tractava de recompensar l'abat Quint de Lavaix, de tan temps lligat a la família comtal. Ramon li expedeix una «auctoritas» calcada literalment sobre la que el monestir havia obtingut més de cent anys abans, en 849, del comte Fredol i que seria el gran títol d'honor de la casa; hi afegia unes donacions particulars: la penella de Gironella, el vilar de Salines en el pagus d'Erta, i el vilar «Belaxisi»²²².

Una al·lusió d'un document d'Alaó de 959, ens fa saber que uns béns de Llastari que Oriol donava al monestir, els tenia dels seus pares «quod illi camiaverunt cum illo comite Raimundo»²²³.

Els altres dos documents conservats, referents al comte Ramon, malauradament no tenen data precisa; els hem assignat als volts del 960. Per un d'ells «Raymundus comes et Garsindis comitissa» i els habitants del castell de Fontova, en el comtat de Ribagorça, feren consagrar l'església de Santa Cecília pel bisbe Odesind del comtat de Ribagorça. Els comtes «et filiiis nostris» la doten amb ornaments, terres, vinyes, i una terra «in villare comitale de Coma bona»²²⁴.

L'altre és el breu «de ipso avere de Ovarra quod recepit Ragimundus comes filius Bernardi», lliurat per l'abat Levilà i els monjos, i del qual hem parlat detalladament en la biografia del comte Bernat. Consistia, com hem dit, en un lot precios de frens, selles, espases, llorigues, adornades amb parament d'or i d'argent; entre altres objectes hi ha «i° motili et i° ganabe, pallia texta cum aureo», que en «C. solidos erat preciata, et duxit eam filia sua Ava in alleva». El comte en canvi donà «per comparacione» les viles de Silvi, Vilarecons i Riupedrós²²⁵. Es tractava de recuperar per a la casa comtal un tresor que segurament havia estat conquistat pel seu pare.

Com que l'any 964, pel tenor d'un document d'aquesta data²²⁶, Ramon ja era mort, cal fixar la seva defunció a primers de la dècada del 60. Seria relativament jove, ja que la seva vídua Garsenda sembla que el sobrevisqué uns trenta anys.

220. Diplomatar, núm. 168.

221. Diplomatar, núm. 171.

222. Diplomatar, núm. 172.

223. Diplomatar, núm. 177.

224. Diplomatar, núm. 179.

225. Diplomatar, núm. 183.

226. Diplomatar, núm. 194.

LA COMTESSA GARSENDA, ELS COMTES UNIFRED, ARNAU I ISARN, LA COMTESSA TOTA

Les *Genealogies de Roda* adjudiquen al matrimoni Ramon-Garsenda tres fills i una filla: «genuit domno Unifredus ac domnus Arnaldus seu Ysarno, ac domna Aba Castelle comitissa». En rigor en descuiden dos: Odesind, que fou bisbe de Roda, i Tota, que fou comtessa de Ribagorça a la mort dels seus germans i que es casà, com hem vist més amunt, amb el seu oncle valencià, el comte Sunyer de Pallars.

El *Cronicó de Domènec* consignava Odesind i Unifred: «Unifredus comes fuit filius Ragimundi temporibus Lotarii et Odissendus frater ejus episcopus...»

La història completa de la germanat la donà la *Crònica d'Alaó renovada*. És precisament en tractar d'aquest tema quan comença el seu text original, ja que fins aleshores no feia més que repetir, amb poques variants, els Cronícons anteriors; i la inicia amb una gran fidelitat històrica. Diu: «Regimundo prephato comiti Rippacurtie fuit uxor Garsendis nomine, de Galliis; et Ava filia Regimundi fuit uxor comitis Sancii de Castella. Unifredus, Arnaldus et Isarnus et Odisendus episcopus fuerunt fratres, filii Regimundi predicti comitis. .... Unifredus, filius prefati Regimundi comes Rippacurcie, habuit uxorem nomine Sanciam, qui mortuus est sine filiis. Iste vero quia non habebat liberos multa bona dedit ecclesiis, et precipue Alaonis monasterio in quo ipse et uxor ejus post mortem tumulati sunt. .... Post mortem eorum Ysarnus, frater Unifredi, tenuit Rippacurcensem comitatum, quem occiderunt Mauri in Monte Sion. Tota, soror Unifredi, post mortem Ysarni fratris sui, habuit maritum Suniarium, nepotem suum. Post mortem Suniarrii et fratrum suorum, quia vidua et sine filiis remansit, missit ad Castellam per nepotem suum nomine Guillelmum Ysarni, quem generat Ysarnus prefatus ex concubina, qui erat in curia regis Sancii avunculi sui.»

Ens trobem, doncs, que en morir el comte Ramon deixava, a més de la vídua Garsenda, quatre fills: Unifred, Arnau, Isarn i Odesind, i dues filles: Ava i Tota. Llevat d'Odesind, que fou bisbe de Ribagorça, i d'Ava, que es casà amb el comte de Castella García Fernández, sortint així de la família i del país²²⁷, els altres entraren tots en la successió comtal.

Es repeteix aquí el cas que contemporàniament havem vist a Pallars amb els fills del comte Llop i el que pot observar-se a Cerdanya amb els fills del comte Miró

227. De totes maneres la successió d'Ava fou la que recullí més tard el govern del comtat. Veieu ABADAL, *Origen y proceso de consolidación de la*

sede ribagorzana de Roda, en «Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón», v, Saragossa, 1952, pàgs. 51-59.

i la seva esposa Ava. També Garsenda, com feia Ava, actua conjuntament amb els seus fills, també el gran d'aquests, Unifred, manifesta en les actuacions una jerarquia superior a la dels altres germans.

El primer document comtal que s'ha conservat posterior a la mort de Ramon és de 964 i va encapçalat: «Ego Hunifredus chomes»; és una donació al seu fidel Oriolf del castell de Sant Esteve del Mall, al comtat de Ribagorça, i li pervé al comte del traïdor Ramió «quia voluit me tradere». El comte obra conjuntament amb la mare i germans: «Et sic facimus ista charta ego Hunifredus et fratres mei et mater mea» «in facie Odisindi episcopi»²²⁸.

L'any 970 tingué lloc l'elecció d'aquest fidel Oriolf, tan lligat a la família comtal²²⁹, per l'abaciat d'Alaó; l'elecció es féu amb consentiment de l'arquebisbe Aimeric de Narbona i fou beneït pel bisbe Odesind. Prengueren part a l'acte, aclamant-lo, «domnus Unifredus comite et fratres ejus Arnaldo et Isarno et nobilium personarum circa hujus loci fines manentium»²³⁰. És natural tractant-se d'aquest acte que no hi figurin les comtesses.

En canvi, en el precepte o revestició atorgat l'any 975 a favor del mateix Oriolf abat d'Alaó, i que és una reiteració literal del que el monestir havia obtingut cent anys abans, en 871, del comte Bernat de Tolosa, torna a intervenir-hi tota la família, llevat d'Ava, aleshores ja casada a Castella. «Ego Hunifredus — intitula — gratia Dei chomes et dux atque marchio et fratres mei qui sunt Arnallus et Isarnus sive episcopus Hodisendus cujus diocesum est Ripacoricense», i entre les signatures hi figuren les de la mare Garsenda, l'esposa Sància i la germana Tota²³¹.

Independentment d'aquests documents on el comte Unifred actua conjuntament amb els seus germans i com presidint-los, queden una sèrie d'instruments lliurats per ell sol, sovint amb la seva esposa Sància. Són aquests:

En 972 «Unifredus comes et conjux mea [Sància]» edificà l'església de Sant Esteve del Mall, vora la Isàvena, comtat de Ribagorça, i la féu consagrar pel bisbe Odesind, dotant-la amb llibres i ornaments, terres i molins. Entre els béns d'aquesta dotació hi havia un alou provinent del traïdor Ezó²³².

En 973 «Hunifredus gratia Dei comis, dux atque marchio» dóna a l'abat Oriolf i als monjos d'Alaó la seva cella de Santa Càndida i les altres esglésies que hi ha allí entre la Noguera i el camí públic. La signatura és dita de «Hunifredi illustris-

228. Diplomatar, núm. 194.

229. Vegeu sobre Oriolf més avall, pàg. 180 ss.

230. Diplomatar, núm. 209.

231. Diplomatar, núm. 285.

232. Diplomatar, núm. 217.

simi marchioni»²³³. No cal donar una importància especial a aquesta intitulació, que no era pas l'acostumada d'Unifred; en els documents corrents es diu «comes» o «gratia Dei comes»; quan es posa els altres títols, com en el cas present i en el document de 975 reportat a sobre, és que es tracta d'instruments als quals vol donar-se una redacció solemnial, i per això s'acut a imitar el precepte del comte Bernat de Tolosa, que posseïa el mateix monestir d'Alaó, i en el qual el comte usava de la titulació de comte, duc i marquès.

En 977 «Hunifredo chomite et conjux sua Sancia» demanaren a Aimeric, bisbe del comtat de Ribagorça, que consagrés els altars de l'església del monestir d'Alaó. Malauradament el document és truncat, i ens priva de saber detalls de la solemnitat i els particulars de la dotació, que probablement seria important²³⁴.

En 979 «Ego Hunifredus gratia Dei comis et ego Sancia conjugem suam» donen a Alaó l'església de Santa Maria, vora el castell d'Isclès, que havia edificat i fet consagrar pel bisbe Odesind el prevere Blanderic, el qual morí després sense disposar-ne. I com el comte la trobés sense preveres ni monjos, ni en mans del fill, sinó «ibidem sua (de Blanderic) mulierem stantem et permanentem, quod lex non continet», la donà amb tot el seu haver eclesiàstic al monestir, per l'ànima del seu fidel Blanderic difunt²³⁵.

Del mateix any i dia són dos altres documents que, amb la mateixa intitulació d'aquest, serviren perquè els comtes cedissin al mateix monestir, per l'un, el vilar de «Dollatos» en el castell d'Isclès, per l'altre, l'església de Sant Martí en l'apèndici del castell Areny, lloc «Solanum», «qui fuit ecclesia erupta et est distructa, et venit a nobis ex parentum nostrorum»²³⁶.

Encara anys abans, Unifred havia fet una altra donació a Alaó d'una terra a «Turnum Latum» en el castell de Llastarri, sota Sant Hilari. En 974 l'abat Oriolf i els monjos se la venien per un cavall, fent constar que la tenien «per donacionis et per charta quod fecit Hunifredus comes ad Sancta Maria»²³⁷.

Més enllà del 979 no hi ha referències documentals del comte Unifred i ens cal pensar en la seva defunció per aquest temps. La *Crònica d'Alaó renovada*, com hem transcrit, diu que ell i la seva muller foren enterrats a Alaó i que, no tenint fills, feren moltes donacions a esglésies i especialment al dit monestir. El lector haurà pogut comprovar que tots els documents que hem anat presentant, menys un,

233. Diplomatar, núm. 223.

234. Diplomatar, núm. 239.

235. Diplomatar, núm. 247.

236. Diplomatar, núms. 248 i 249.

237. Diplomatar, núm. 230.

la consagració de Sant Esteve del Mall, són a benefici seu. És evident la devoció particular del comte per aquesta casa que degué personalment restaurar, que féu consagrar de nou i on col·locà d'abat el seu fidel Oriolf.

I abans de donar per finida la nostra disquisició sobre el comte Unifred, caldrà que fem notar una particularitat consignada en el repàs dels seus documents. En el primer, el de 964, el comte i els seus germans donen un alou que els pervingué de Ramió per la traïció que volgué fer-los; en dotar l'església del Mall, Unifred dóna l'alou del traïdor Ezó²³⁸. Aquesta repetició de traïdors fa sospitar una connivència; podríem pensar si en el moment de la successió dels fills de Ramon II hi hagué dificultats, fins a un intent de rebel·lió? És tan petit l'indici, que no permet fer sobre d'ell altra suposició. Potser tot es limità a una infidelitat circumstancial d'un vicari que tenia el castell de Sant Esteve del Mall, que és l'adjudicat, per la donació del 964, al fidel Oriolf.

Mort Unifred quedaven ja només els seus germans Arnau, Isarn i Tota, i llur mare Garsenda. El seu cosí Guillem era també probablement difunt. Arnau seria el major entre els sobrevisquents.

D'Arnau, actuant sol, només se n'han conservat dos documents que fan referència al monestir de Lavaix; com Unifred es mostrà especial protector d'Alaó, Arnau ho seria de Lavaix. El primer document, expedit en vida d'Unifred, l'any 966, era una donació que el comte Arnau feia al monestir i al seu abat Miró de la vila de Ventolà, en el pagus d'Erta. Formulàriament era una còpia de l'«auctoritas» que el seu pare, el comte Ramón, havia donat a la mateixa casa l'any 958; en el cos de l'instrument no hi havia altres variacions que les obligades per l'adaptació²³⁹.

El segon document no porta data precisa, però ha d'ésser expedit entre el 988 i el 990. Per ell «Arnaldus, Dei gratia comis» dóna als servents de Lavaix, «cum cuncensum nobiliorem fideles meos qui in nostram probinciam adsistunt», «de rebus meis alode que dicunt Soxi»²⁴⁰.

És de creure que Arnau moriria poc després; de totes maneres abans que fos expedit el document del qual anem ara a ocupar-nos i que sembla poder ésser datat pels volts del 990.

En aquest document actuen plegats la comtessa Garsenda i els seus fills, comtes

238. La sospita que tingué Villanueva, *Viage literario*, xv, pàg. 182, que aquest traïdor fos «el traïdor conde Aizon de los tiempos de Ludovico Pfo, aquel que destruyó Rotam civitatem», i les elucubracions que sobre aquesta sospita bastí pos-

teriorment Codera, no tenen el menor fonament i cal rebutjar-les en absolut.

239. Diplomatar, núm. 197.

240. Diplomatar, núm. 287.

Isarn i Tota; són tots els familiars legítims que resten de la casa de Ribagorça, allunyada a Castella Ava, i extingida la rama segona, la de Miró, per mort de Guillem, segurament sense successió. «Ego Garsinnis chometissa et ego Isarnus, gratia Dei comis, sive germana mea Tota chometissa», donen a l'abat Ennecó i als monjos d'Ovarra les viles de Calvera, Castrocit i Morens «in parrochiis vel in mogatas aut in oblias aut in ipsa opera aut hulla opera quod a chomite pertinet, exceptos ipsos indomenachatos qui sunt ad obitum Garsinnis chometissa». Així doncs, la donació era absoluta menys en els drets d'usdefruit de la mare, que quedaven salvats. El document és signat per la comtessa mare i els seus fills Isarn i Tota, i la redacció fou feta prenent per model el document que al mateix monestir d'Ovarra havia lliurat el comte Guillem en 975²⁴¹.

És l'última menció documental que ens queda dels comtes de Ribagorça dintre el segle x, i la darrera també que faci referència al comte Isarn i al seu govern. La *Crònica d'Alaó renovada* explica d'Isarn: «quem occiderunt Mauri in Monte Sion». Si busquem en quina ocasió podria haver tingut lloc aquesta topada amb els moros que pel lloc on s'esdevingué, Montçó, suposa una acció ofensiva del comte més enllà de les fronteres del seu comtat, caldrà pensar en la batalla d'Albesa, pel febrer del 1003, producte també d'una ofensiva catalana, en la qual trobà la mort el bisbe Berenguer d'Elna. Aquestes operacions segurament parelles, foren com una guerra preventiva a l'amenaça latent d'Abd al-Malek, el cabdill cordovès, fill d'Almansur. En tot cas, la reacció d'Abd al-Malek fou molt ràpida; en ple estiu del mateix 1003 dirigia una potent expedició que a través de Saragossa i Lleida anà a prendre els castells de Montmagastre i Meyà, s'introduí per la comarca d'Igualada i Castellví i s'arribà fins a Manresa, que destruí. Tres anys més tard, en 1006, tocaria el torn a Ribagorça, castigant el gest de l'infortunat Isarn²⁴².

La *Crònica d'Alaó* continua informant-nos: «Tota, soror Unifredi, post mortem Ysarni fratris sui, habuit maritum Suniarium, nepotem suum.» És probable que aquest matrimoni no fos immediat a la mort d'Isarn. Un document del juliol de l'any 1004 ens mostra Tota actuant sola en forma que no sembla que pogués ésser casada: «Ego Tota comitissa, filia Ragimundo comite» dóna a Ovarra una sèrie d'alous «qui michi advenierunt ex comparacione parentibus meis, id est Bernardo

241. Diplomatarium, núm. 289.

242. Sobre la batalla d'Albesa i les expedicions d'Abd al-Malek, vegeu CODERA, *Límites probables de la conquista árabe en la cordillera pirenaica*, en «Estudios críticos», VIII, pàg. 264. LÉVI-PROVENÇAL,

Histoire de l'Espagne musulmane, I, pàgs. 464-467. HERNÁNDEZ JIMÉNEZ, *Estudios de geografía histórica española*, IV, *Monmagastre y Meyá*, en «Al-Andalus», VI, Madrid, 1941, pàgs. 389-385.

comite sive conjux sua Tota Galindonis comitissa, et aliorum parentorum meorum»²⁴³.

Però no degué trigar gaire a cercar la protecció d'un marit; els temps eren massa amenaçadors per a confiar el regiment del comtat a unes mans femenines. Com acabem de dir, l'any 1006 Abd al-Malek, passant per Osca i Barbastre, envaí i devastà la plana de Ribagorça, prenent la seu de Roda. No podem fixar si el matrimoni es féu abans o després d'aquesta catàstrofe; possiblement fou posterior i tingué el caràcter d'empar i acolliment que suposa la boda d'una neboda amb un oncle vidu i amb fills grans. De totes maneres, com hem vist en tractar del marit, el comte Sunyer de Pallars, l'any 1008 el casament era un fet, i marit i muller feien junts una altra donació a Ovarra²⁴⁴.

El comte Sunyer no trigà a morir-se; probablement l'any 1011. Tota quedava vídua i novament desemparada. Diu la socorreguda *Crònica d'Alaó*: «Post mortem Suniarii et fratrum suorum, quia vidua et sine filiis remansit, missit ad Castellam per nepotem suum nomine Guillelmum Ysarni quem generat Ysarnus prefatus ex concubina, qui erat in curia regis Sancii avunculi sui». El cronista s'equivoca en l'al·lusió al «rei Sancho, oncle seu»; es tractava del comte Sancho García i era, no oncle, sinó cosí de Guillem Isarn; aquest residia en la cort comtal de Castella sota l'empar de la seva tia Ava, la vídua del comte García Fernández, i germana de la comtessa Tota.

Guillem Isarn governà Ribagorça des del moment en què el cridà la seva tia, en 1011, fins a darrers del 1017 en què fou assassinat pels homes de la vall d'Aran. El seu govern i la complicada situació a què donà lloc la seva successió escapen ja als límits del present estudi; el lector interessat podrà informar-se'n en el nostre treball sobre els *Orígenes y proceso de consolidación de la sede ribagorzana de Roda*²⁴⁵, especialment en el capítol rubricat: «El cambio de dinastía: Sancho el Mayor de Navarra en Ribagorza».

243. SERRANO I SANZ, *Noticias y documentos del condado de Ribagorza*, pàg. 382.

244. Vegeu més amunt, pàg. 148.

245. Publicat en «Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón», v, Saragossa, 1952, pàgs. 7-82.

LA CASA COMTAL DE
RIBAGORÇA

RAMON I
de Pallars i Ribagorça
884- † poc després
de 920.

BERNAT-UNIFRED

916- † poc després de
950. Casat amb *Tota Galindona*, filla
de Galindo Asnar II
d'Aragó 916-941.

MIRÓ

913- † poc després de
954. Casat amb *Gemo*.

RAMON II

956- † poc després
de 960. Casat amb
Garsenda de Fezensac 959- † pels volts
990.

Galindo

† molt abans de 950?
Casat amb *Belasquita* vídua de *Momo*
de Biscaia.

Ara ¿casada amb *Miró*
II de Cerdanya?

GUILLEM

947- † poc després de
975

UNIFRED

964- † poc després de
979. Casat amb
Sància 972-979.

ARNAU

964- † poc després de
988-90

ISARN

964- † en 1008? pare
natural de **GUILLEM**
ISARN.

Odesind

956-976 bisbe de
Roda.

Ava

casada abans de 972
amb el comte de
Castella *García Fernández*.

TOTA

975- casada en 1006?
amb el comte **SUNYER DE PALLARS**,
oncle seu.

LA HISTÒRIA ECLESIASTICA DE LA REGIÓ

LES VICISSITUDS DIOCESANES

L'ADJUDICACIÓ ORIGINÀRIA A LA SEU D'URGELL

Com s'ha explicat en el capítol anterior dedicat a la història política de la regió, l'alliberament d'aquesta degué tenir lloc en els primers anys del segle IX, molt probablement en temps del comte sant Guillem de Tolosa, abans, per tant, del 806.*

L'alliberament comportà la corresponent reorganització política i eclesiàstica del territori novament deslligat del domini sarraí. Talment com políticament no donà lloc a la formació d'un nou comtat, sinó que quedà atribuït als veïns comtes de Tolosa, eclesiàsticament no motivà tampoc l'erecció d'una nova diòcesi, sinó que fou agregat a la veïna d'Urgell.

És molt probable que ambdues decisions obeïssin a una causa comuna. La que originàriament la regió, almenys en sa major part, del Cinca a la Noguera Pallaresa, hagués depengut directament de la ciutat de Lleida, hagués format part de la seva circumscripció administrativa, i no existís per tant la tradició d'una unitat independent sobre la qual recolzar-ne una de nova.

Posteriorment, en ocasió dels molts plets que sorgiren sobre els límits i drets del bisbat de Roda, s'amanyaren, ja dintre el segle XII, una sèrie de documents, entre

* El present estudi sobre la història eclesiàstica de Pallars-Ribagorça és en part reproducció del que sota el títol *Origen y proceso de consolidación de la sede ribagorzana de Roda* vaig publicar en «Es-

tudios de Edad Media de la Corona de Aragón», v, Saragossa, 1952, pàgs. 7-82. Hi han estat afegits els darrers apartats sobre l'organització parroquial i sobre els monestirs.

els quals n'hi ha dos que fan referència a un antic bisbat d'Hictosa, que seria el precedent i la justificació d'aquell bisbat de Roda. Un d'ells és una notícia que vol explicar les circumstàncies que portaren a la subjecció de l'església de Falces a la canònica de Roda; i fa dir al bisbe Ramon Dalmau: «inquisivi a veteribus ubi esset caput episcopatus nostri et in libris veteribus invenimus Ictosam. Et quia hoc invenimus mandavimus consilium in toto episcopio nostro apud Ictosam, que modo dicitur Tolba»¹. L'altre és el pacte establert entre el mateix bisbe Ramon de Roda i el veí Garcia d'Aragó, avalat pel rei Sancho Ramírez, l'any 1080, sobre la delimitació de les respectives diòcesis; aquí, referint-se a la ciutat de Barbastre, es diu: «Quae debet esse episcopalis sedes loco antiquae urbis Hictosae, quia in suburbio ejus est fundata pro ea.» En aquest cas, sense prejutjar sobre l'autenticitat del document, es tracta d'una interpolació de copista². En un i altre cas, però, no es tracta més que de tardanes il·lustracions degudes a la mà de falsificadors erudits. Els autors d'ambdues indicacions coneixien segurament algun exemplar de l'anomenada *Divisió de Wamba*, que incloïa dintre la província de Tarragona i entre les seus de Lleida i Tortosa la d'Hictosa, delimitant-la de «Fonte salsa usque Portellam, de Morale usque ad Tormalum», noms de difícil identificació i que cal considerar, almenys en part, com a purament imaginaris. La *Divisió* fou coneguda a Aragó — a Osca, a Sant Joan de la Pena, a Montearagón — i Vázquez de Parga ha pogut assenyalar un «grupo aragonés» dintre els manuscrits que ens l'han transmesa. Però nascuda a darreries del segle XI, probablement a Toledo i amb el fi de justificar la subjecció del bisbat de Burgos a la metròpoli toledana, no és fàcil que aquell coneixement arribés fins ben entrat el segle XII³.

En rigor aquells falsificadors podrien també haver pouat la seva informació sobre l'existència d'una seu d'Hictosa en alguna de les llistes dels bisbats visigòtics que corrien inscrites en codis conciliars-legislatius i que, sense ésser cap document de caràcter oficial, sinó una obra d'erudició construïda a base de les actes conciliars i molt remenada, poden remuntar el seu origen als darrers temps de l'Església visi-

1. Document publicat pel P. PASQUAL, *El obispado de Pallás*, ap. 9. El document és intitulat a nom del bisbe Ramon Dalmau i acaba contant fets del rei Pere i referint-se a documents donats per aquest, entre altres un de 1100; no obstant, l'escatocol data en el 1080 i consigna les signatures d'aquell bisbe i del rei Sancho Ramírez, ambdós difunts del 1094. Incongruències típiques de les falsificacions de l'època.

2. Document publicat pel P. VILLANUEVA, *Viage*

literario, xv, ap. 36. La frase reportada en el text i que suposem interpolada, és continguda solament en una de les dues còpies del document conegudes per Villanueva; l'altra còpia, que ell diu coetània, no la inseria, sino que donava el text pur.

3. Sobre la «Divisió de Wamba», el seu valor i significat, la seva propagació, vegeu: VÁZQUEZ DE PARGA, *La División de Wamba*, Madrid, 1943; un estudi excel·lent sobre aquest text que donà lloc a tants errors i discussions.

gòtica⁴. L'abat Cesari de Santa Cecília de Montserrat s'havia servit en 970 d'una d'aquestes llistes, en la qual figurava la seu d'«Hictosa»⁵. Una part dels manuscrits que ens les han transmises la citen, altres l'ometen. És evident, però, que la citació dels primers, que generalment li donen la forma «Hictoria» o «Ictoria», és filla d'una interpolació nascuda probablement d'un error de transcripció d'un copista; la seu d'Hictosa no havia existit mai.

La regió de Pallars-Ribagorça es trobava inclosa en l'època visigòtica entre els bisbats d'Urgell a llevant, de Lleida al migdia i d'Osca a ponent. No és probable que el darrer traspassés el Cinca ni que el primer anés més enllà de la Noguera Ribagorçana; la pròpia regió de Ribagorça deuria pertànyer a la diòcesi lleidatana.

Com que Lleida quedava separada, pel fet de l'alliberació, de la regió pròpiament pirinenca, dels territoris sufraganis d'aquesta regió, calgué, doncs, en procedir a llur reorganització eclesiàstica atribuir-los a una seu veïna i lliure: aquesta fou la seu d'Urgell.

D'aquest particular en tenim referències documentals precises. L'adjudicació fou feta per precepte concedit a l'església d'Urgell per l'emperador Carlemany⁶. Ignorem la data estricta del diploma així com el nom del bisbe afavorit; segurament fou lliurat en vida encara del comte Guillem de Tolosa, abans del 806, i el bisbe seria el successor del cèlebre Fèlix destituït l'any 799. Precisament la gran commoció religiosa promoguda per aquest bisbe herètic al país, i que amb el seu definitiu allunyament entrava en vies d'apaivagament, degué inclinar Carlemany a posar-li un successor de plena confiança que pogués restaurar el dogma i la disciplina aperduats. És natural que a un home de tal condició li fossin adjudicades les comarques veïnes de ponent en ocasió de llur alliberament; ningú més indicat per a purificar-les de la cugula adopcionista imperant a l'Església espanyola i que podia haver-les infectat, que aquell que hauria estat nomenat per a la mateixa feina en la pròpia seu urgellesa⁷.

De totes maneres sabem que el precepte de Carlemany atribuïa a la seu urgellesa, no sols les parròquies dels antics pagus d'Urgell, Cerdanya i Berga, sinó també les dels pagus de Pallars, Àneu, Cardós, Tírvia, Ribagorça i Gistain novament alliberats.

4. També aquestes llistes són estudiades per VÁZQUEZ DE PARGA en el treball citat en la nota anterior.

5. Vegeu sobre aquest particular: ABADAL, *El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari*, en «La paraula cristiana», vi, Barcelona, 1927, pàg. 320.

6. Vegeu ABADAL, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Precepte Urgell I, pàg. 279.

7. Sobre la commoció adopcionista consulteu ABADAL, *La batalla del Adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigoda*, Barcelona, 1949.

Aquest precepte de Carlemany fou seguit d'un altre precepte confirmatori donat pel seu fill Lluís el Piadós, essent encara rei d'Aquitània, abans per tant del 814, al bisbe Possedoni, el successor del beneficiari de l'anterior diploma. Aquest nou precepte, a més de confirmar la jurisdicció sobre les comarques alliberades es preocupava de la seva reorganització, concedint al bisbe urgellès terres ermes per a construir-hi monestirs i reunir-hi monjos que després de la mort del prelat foren autoritzats a elegir-se ells mateixos els corresponents abats⁸. Positivament coneixem un cas d'aplicació d'aquesta concessió: és el referent al monestir de Santa Grata, en l'aiguabarreig del Flamisell i el Bòsia, que donà lloc al lliurament de dos preceptes, un de l'emperador Lluís en 823, i un segon del rei Carles el Calb en 844⁹.

Els preceptes que posteriorment anà rebent la seu d'Urgell, el de Lluís el Piadós de 835 i el de Carles el Calb de 860, continuen consignant la confirmació de les atribucions fetes originàriament per Carlemany de les parròquies de Pallars, Àneu, Cardós, Tírvia, Ribagorça i Gistain¹⁰.

Però el document que té per nosaltres un major interès, perquè ens detalla aquelles parròquies donant-nos una idea de l'estat d'organització del país, és la cèlebre acta de consagració de la seu urgellesa de l'any 839. Aquesta acta enumera totes les parròquies pertanyents a la diòcesi agrupant-les per comarques; després d'inventariar les corresponents als comtats d'Urgell i Cerdanya i al pagus de Berga, passa a descriure les de la regió ponentina que a nosaltres interessa, i ho fa així: «Tradimus vero ipsas parrochias comitatu Paliarensis supra dicte sedis Hurgellensis Sancte Marie pertinentes, scilicet ecclesiam Sancte Marie cujus locum vocitatum dicimus Sancte Concordie, cum ejus parrochie vel villares atque vilarunculis earum, atque ipsas parrochias de valle Stacione vel Invicino sive Siarb, cum Lagunuas et Serbaos et villa Furoris, et ipsas parrochias de illo Obago vel de Berenui et Somponui atque Montano Hortone vel Riomatrice, cum villulis et vilarunculis earum; seueciam ipsas parrochias de valle Tirbiense, Baien et Alende cum Ferrera et Burg et Viros, Tirbia quoque et Tavascanni vel Asneto sive Helinsi vel Haravo; Cardosensis namque Sancte Marie que dicunt in Ribeira vel Buslis superiore atque subteriore vel Labroso atque Vallato sive Vallatello; Anabiensis quoque Sancte Marie que holim vocaverunt locus Sancte Deodate cum ejus parrochias, id est

8. Sobre aquest precepte ABADAL, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, Urgell, II, pàg. 281.

9. Vegeu-ne el text en *Els diplomes carolingis a Catalunya*, Santa Grata, I i II, pàgs. 259 i 263.

10. També els textos corresponents en ABADAL, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, Urgell, III i IV, pàgs. 282 i 286.

Borosso cum Jovo et Assor sive Sonne et Isil et Alos atque Stirri seu Burgi vel Cervo et Spotu, cum villulis et vilarunculis earum; deinde locus Sancte Marie que dicunt Sancte Grate, cum parrochias et villulis atque vilarunculis eidem ecclesie pertinentes; inde vero ecclesiam Sancte Marie que dicunt ad Trimplo cum omnia ibidem pertinentes. Istarum parrochiarum Paliarensis pagi cum omnibus illorum ecclesiis et villas vel villulis atque vilarunculis, et cum decimas et primicias ad predictas parroquias pertinentes, sive in montibus sive in vallibus, tam de cultibus vel aprisionibus, et cum omni reddito synodali, sic tradimus atque condotamus hujus matris ecclesie Sancte Marie sedem Hurgellensem in perpetuum habituras. Tradimus eciam ipsas ecclesias vel parrochias episcopales in pago Ribacurcensis atque Gestabiensis supra dicte sedis Hurgellensis Sancte Marie, scilicet locum Sancte Marie que vocant Halaone, cum finibus suis et ecclesiis ibidem subditis et villulis atque vilarunculis earum. Similiter locum Sancte Marie et Sancti Petri apostoli que dicunt Taverna, cum finibus suis et villulis atque vilarunculis, et cum omnibus ecclesiis eidem episcopo pertinentes, et cum decimas et primicias vel synodali reddito, sic tradimus atque condotamus Sancte Marie supra dicte sedem Hurgellensem.» La dotació comprèn, no sols els drets eclesiàstics nomenats del delme i les primícies i l'oferta sinodal, sinó també els «decimis ferri et picis, et terciam partem telonei de omnibus illius mercatis hec omnia supra scripta, tam in pefatam hurbem Hurgellensem quam in comitatu Cerdaniensem vel Bergitanensem sive Paliarenssem atque Ribacurcensem»¹¹.

L'examen detallat d'aquest document és molt revelador; ens indica pràcticament quin era l'estat d'organització al qual havia arribat l'església d'Urgell després de més de trenta anys d'haver-li estat concedida la jurisdicció sobre les terres de Pallars i Ribagorça. En rigor, aquesta organització s'havia limitat a les comarques més properes de l'alta conca de la Noguera Pallaresa amb els seus afluents: hi són descrites les parròquies de la comarca de Sort, de les valls d'Àneu, Ferrera i Cardós, però ja més avall, en la conca de Tremp, només es cita l'església d'aquesta població, i tirant a ponent de la Pallaresa, sols la de Senterada, que ja hem vist que havia estat constituïda en monestir pel bisbe urgellès. En tota la vasta comarca d'altiplans entre les dues Nogueres, així com en la vall de la Ribagorçana, no es fa menció més que

11. El document, que es conserva original a l'Arxiu capitular d'Urgell, ha estat repetidament publicat, i amb cura especial per Fuvol, *L'acte de con-*

sagració i dotació de la catedral d'Urgell, en «*Estudis Romànics*», II, Barcelona, 1917, pàgs. 92-115.

de l'església d'Alaó, monestir posat en l'encaix d'aquesta darrera. I per tota l' ampla regió de Ribagorça, amb les conques de la Isàvena i de l'Èssera, fins arribar al Cinca, de la de Taverna també monestirial.

Dóna la sensació que ben poca cosa fou feta per l'església d'Urgell en les noves regions que li havien estat atribuïdes; fins i tot és molt possible que la porció de Pallars que apareix ben organitzada depengués ja d'antic de la seva diòcesi, en el qual cas no podria ésser inclosa entre les noves atribucions.

La cura d'aquestes, per la manera de parlar-ne de l'acta de consagració, es dedueix que fou confiada a monestirs: ignorem si ho fou Tremp, pel qual estem mancats de documentació, però ho sabem positivament de Senterada, d'Alaó i de Taverna. Senterada era, com hem vist, un monestir de fundació directa episcopal; Alaó és probable que fos de reinstauració inspirada pel bisbe, per més que la seva restauració es fes sota la protecció comtal; el renaixement de Taverna podia haver estat també d'iniciativa episcopal.

De totes maneres s'endevina per part de la seu d'Urgell un descuit en la cura directa dels nous territoris sufraganis, descuit que afavorirà certament l'evolució separatista d'aquests; és molt probable que si els bisbes d'Urgell haguessin intervingut i propulsat amb major interès el restabliment eclesiàstic de totes aquelles regions ponentines, haurien aconseguit retenir-les per molt major temps sota llur jurisdicció, malgrat les noves circumstàncies polítiques que havien d'actuar com element disgregador.

La formació i la concreció d'un nou bisbat, intercalat entre les diòcesis d'Urgell i Aragó, serà un procés llarg, brodat de dificultats i discussions per una banda i per l'altra, i veurem la seu d'Urgell combatent durant segles a fi que no se li escapi de les mans un patrimoni que tan fàcilment obtingué de Carlemany i per la seva descurança tan poc sabé retenir.

ADULF BISBE DE PALLARS

De totes maneres la situació creada pel precepte de Carlemany i confirmada pels dels seus successors Lluís el Piadós i Carles el Calb, es mantingué ferma per més de vuitanta anys.

La notícia d'un primer bisbe de Pallars ens la donen les actes d'un sínode dels bisbes de Gòtia que l'any 911 es reuní al lloc de Fontcuberta, vora Narbona, presidit pel metropolità Arnust. Hi assistien els bisbes d'Urgell, Carcassona, Tolosa, Barcelona, Girona, Agde, Lodeva, Pallars i Fréjus. Davant d'ells Nantigís d'Urgell es

queixà «adversus reverendum *Paliarensem Adulfum episcopum*, eo quod partem episcopii Sancte Marie ecclesie Urgellitane, que est tota terra Palariensis, infra os XXIII. annos jam fatus episcopus Adulfus eam tenuerit et ab episcopatus Urgellitano subtraxerit». Feta pels presents inquisició sobre el cas «repertum est autem, tam a jam dicto Adulfo episcopo quamque et a precepta regalia piissimorum imperatorum, que pre manibus habebat Nantigisus prelibatus episcopus, sive etiam per multitudinem veracium testium qui hoc et oculis viderant et a suis decessoribus multimode audierant, quia ipsa parrochia ex omni terra Palariensi a longissimo tempore ex ecclesia Sancte Marie Urgellitane fuerit, et antestites ejusdem loci eam tenuerint et ordinarint usque ad prescriptos XXIII. annos in quibus Adulfus episcopus, sicut ipse fatus est, ignoranter eam tenuit». En vista d'aquestes proves fou judicat i es firmà decret «ut sepedictus Adulfus episcopus, quamdiu viveret, ipsam Palariensem haberet parrochiam, post ejus vero discessum, vel etiam si ipse in vita sua eam relinquere voluerit, nulli deinceps liceat eam preripere aut dominare vel ordinare neque episcopum alium inibi constituere, sed, sicut sacri precipiunt kanonis, a dominium et ordinationem pristine redeat Urgellitane ecclesie vel antestites ejusdem loci»¹².

El sentit d'aquesta declaració és molt clar: feia vint-i-tres anys que Adulf regia tota la regió de Pallars, que d'acord amb els preceptes imperials formava part de la diòcesi d'Urgell i que durant llarguíssim temps havia estat manada pels bisbes d'aquesta ciutat; la situació d'Adulf era, doncs, anticanònica. Com podia haver-se iniciat?

Els documents callen; d'Adulf no ens en donen altra notícia que la que acabem de reportar i una altra, de mera presència, que citarem després; però hi ha un detall molt lluminós, en la relació conciliar, que ens permet figurar-nos tot el procés originari del mandat d'Adulf. Diu Nantigis, i confirmaren els testimonis, que la regència d'Adulf feia vint-i-tres anys que durava; com això ho declaraven en 911, volien dir que començà precisament l'any 888.

Altrament, el sentit de la decisió judicial conciliar, tan temperat, que permet la continuació de l'estat de fet per vida d'Adulf i que accepta la bona fe d'aquest, suposant que ignorava la seva situació anticanònica, «ignoranter eam tenuit», demostra que no hi hagué usurpació violenta.

Què havia passat, doncs, l'any 888? Baluze¹³ i Villanueva¹⁴ ho explicaren en el seu temps, per més que no arribessin a copsar el veritable sentit històric dels esdeveni-

12. Diplomatar, núm. 117.

13. *Marca Hispanica*, cols. 868-870.

14. *Viage literario*, x, pàgs. 69-72.

ments; en un altre lloc m'ocuparé a fons d'aquesta qüestió; en resum fou això: entre 885 i 886 un clergue de Cerdanya, anomenat Esclua, es féu consagrar bisbe acudint a prelats gascons i, segurament ajudat pel comte Guifred d'Urgell, s'apoderà de la seu urgellesa prenent-la al bisbe Ingobert que estava aleshores malalt. En 888 explotant la crisi que la mort de l'emperador Carles el Gras portà en la successió del regne franc amb el canvi de dinastia i amb les aferrissades lluites entre els partidaris i contraris d'Odó, i aprofitant que l'arquebisbe de Narbona es mantenia fidel a la legitimitat carolíngia, Esclua es decantà amb els partidaris d'Odó i pretengué, d'acord amb els bisbes Frodoí de Barcelona i Godmar d'Ausona i el comte Sunyer d'Empúries, exercir les atribucions metropolitanas en aquesta banda dels Pirineus, usurpant-les de l'arquebisbe narbonès. Sabem positivament que aquest any 888 consagrà, amb els seus companys de Barcelona i Ausona, un bisbe Ermenir per a la diòcesi gironina, malgrat que aquesta ja estigués proveïda en la persona de Servus-Dei ordenada per l'arquebisbe de Narbona.

Si, doncs, el mateix any 888 en què es fa per Esclua aquest nomenament episcopal gironí trobem Adulf constituït en bisbe d'una porció de la seu urgellesa, aquella porció precisament de nova adjunció i que es mantenia una mica descuidadament, és lògic pensar que també el seu nomenament seria obra d'Esclua, que, seccionant la seva diòcesi, obtenia així un altre sufragani que l'havia de recolzar en les seves noves previsions metropolitanas.

Però hi ha encara més a considerar; la porció de la diòcesi que es segregava, el comtat de Pallars i Ribagorça, constituïa, com sabem, una unitat política separada de l'Urgell i regida en aquells moments pel comte Ramon amb un caràcter de plena independència; també, doncs, es lògic pensar encara, que la institució de la nova diòcesi, adaptada als dominis del comte, es feia amb la col·laboració activa d'aquest, interessat per força a completar la independència política amb l'eclésiàstica. Potser aquella segregació i consegüent erecció del nou bisbat hagués estat un valor entès previ a la consagració episcopal d'Esclua; perquè cal recordar que la dita consagració la feren uns bisbes gascons i ningú millor que el comte Ramon podia gestionar-la, ell que procedia, com hem insinuat, de terres gascones i allí tenia els seus familiars comtals.

Les actes conciliars de 911 ens diuen que en aquesta data el bisbe Adulf, nomenat en 888, continuava encara regint la nova diòcesi pallaresa; s'havia, doncs, escapat de la catàstrofe de l'any 890 en què foren ignominiosament deposats el seu suposat metropolità Esclua i el seu cosufragani Ermenir de Girona; bé és veritat que aquests dos usurpaven seus de bisbes encara vivents, però Adulf, de totes maneres, havia rebut

la seu de mans d'un bisbe que era depositat per anticanònic, i per tant el seu nomenament tampoc no podia considerar-se legal. Si de moment es prescindí d'aquesta falla i fou permesa la continuació episcopal d'Adulf, no pot explicar-se més que per la protecció i l'interès que tindria el comte Ramon en el seu manteniment.

Ara, en 911, esborrades totes les passions que l'afer degué promoure en els seus moments més punyents, el bisbe d'Urgell, que no era ja l'Ingobert de les baralles amb Esclua, sinó el successor Nantigís, creia del seu deure reivindicar les regions antany segregades anticanònicament de la seva diòcesi, i ho feia davant el concili de Fontcuberta. La decisió conciliar deixa endevinar una transacció amigable; es fa el silenci sobre els orígens tèrbols de l'afer i es suposa la bona fe d'Adulf; per això i per respecte potser també al comte Ramon, viu encara que vell, s'admet la continuació de l'estat de fet per vida del titular i és sols a la mort, o a la renúncia d'aquest, quan les coses reprendran la seva situació legal i canònica, i el Pallars i Ribagorça tornaran a incorporar-se a la diòcesi urgellesa, tal i com fou establert per Carlemany i els seus successors.

Que Adulf convenia amb la solució conciliar i que la seva relació amb el bisbe Nantigís esdevenia amistosa, n'és prova concloent el fet que dos anys després del concili de Fontcuberta els trobem actuant plegats. Villanueva publicà un document del 913¹⁵ que, resumit, s'explica així: com estiguessin reunits els «venerabiles antestites Nantigisus scilicet et Adulfus» amb l'excel·lentíssim comte i marquès Sunifred, abats, clergues, jutges i nobles del comtat d'Urgell, «allata est quaedam quaerimonia a prefato Nantigiso episcopo... de quorundam coenobitarum loca... quae olim fuerant regulariter constituta, et nunc deficientibus abbatibus et monachis ita sunt destituta, ut non solum qui in his regulariter Deo serviat nullus appareat, verum etiam nec esset qui terras et vineas incoletet nec laboraret, sed nec domos dirutas construere non valeret. Quamobrem praelibati antestites et comes et principes atque omnis coetus...» «animo comuni statuere decreverunt» d'adjudicar-los al monestir de Sant Serní de Tabernoles i a l'abat Baldric, a fi que els restauressin, quedant perpètuament subjectes a ells. «Igitur nos praenominati episcopi, seu praenominatus Sunifredus comes» els dits monestirs derruïts, al de Sant Serní, «subjicimus atque contradimus et in perpetuum jure hereditario stabilimus». Subscriuen: «Nantigisus sanctae Orgellitanae ecclesiae episcopus huic donacionis scripturam firmavi et subscripi. Adulfus episcopus subscripsi.» No ha estat possible identificar tots els monestirs perduts als

15. VILLANUEVA, *Viage literario*, x, ap. 15.

quals es refereix el document, però és probable que algun d'ells radiqués al territori que continuava sotmès al bisbe Adulf; de totes maneres la bona relació i la concordança entre els dos bisbes és manifesta, i àdhuc a través de la forma de redacció s'endevina una certa supeditació d'Adulf envers Nantigís que subscriu primer malgrat Adulf fos molt més antic en ordre a la consagració.

També el comte Ramon deuria acceptar la solució conciliar, àdhuc amb el retorn dels seus comtats a la jurisdicció eclesiàstica urgellesa després del traspàs del bisbe Adulf. Un document de l'any 920 conta que els habitants de la vila de Baén, en el pagus de Pallars, lliuraren llurs aïlls al comte Ramon, prenent-lo per senyor i defensor seu; «et ego Raimundus — afegeix en l'escatocol — jam donum accepti et cartam de predictis omnibus, simul cum consilio *episcopi mei Raudulfi Urgellitane sedis*, dono domino Deo et beato Vincentio Gerrensis pro anima patris mei Luponi comitis et mea...»¹⁶. La frase no pot ésser més clara: el comte Ramón té interès a precisar que el bisbe d'Urgell és el seu bisbe. La reintegració del Pallars i la Ribagorça a la seu d'Urgell era, doncs, un fet acomplert en 920.

Des de quan? La notícia que hem donat del bisbe Adulf en 913 és la darrera. Posteriorment, l'any 914, el papa Joan X adreçà una epístola a tots els bisbes sufraganis de Narbona, citant-los nominalment;¹⁷ hi figura, com és natural, Radulf d'Urgell, però de Pallars ni del bisbe Adulf no se'n resa paraula; fóra ja mort o bé és que per Narbona, després del concili del 911, es donava el nou bisbat per liquidat? Fa de mal respondre i a manca de noves precisions queda intercalada entre 913 i 920 la fi de l'episodi del bisbe Adulf, que havia ocasionat l'erecció només pasatgera del bisbat de Pallars, però que serviria de precedent per a renovar altres temptatives que a la fi aconseguirien establir la secessió de la diòcesi carolíngia urgellesa d'una manera definitiva.

ATÓ, BISBE DE PALLARS, RIBAGORÇA I SOBRARBE

Fins a quan durà el restabliment de la jurisdicció urgellesa en les comarques de Pallars i Ribagorça fa de mal establir. De fet, sabem que l'any 939, en vida encara del bisbe Radulf d'Urgell, ja actuava en aquelles regions un nou bisbe particular, Ató.

Ató era, com s'ha deixat establert més amunt,¹⁸ un fill del comte Ramon, germà per tant dels comtes Isarn i Llop de Pallars i Bernat i Miró de Ribagorça. Les fonts

16. Diplomatar, núm. 132.

17. *Histoire de Languedoc*, v, ap. 40.

18. Vegeu al capítol anterior, pàg. 122.

narratives, totes parlen d'ell, prescindint encara de la làpida sepulcral, tardana i errada, que també l'anomena.¹⁹

El *Cronicó de Domènec* suposa que expulsà els moros de Pallars: «Cum Ato episcopus, frater ejus (Bernardi), expulisset Mauros de Paliarensi terra, ille (Bernat) expulit de Ripacurciensi»; i referint-se als tres comtats de Pallars, Ribagorça i Sobrarbe, afegeix: «Et in his tribus comitatibus erat episcopus frater ejus (Bernardi) Ato.»

El *Cronicó II d'Alaó* repeteix Domènec i, dedicant després una segona part a l'història dels bisbes, diu encara: «In temporibus Bernardi supradicti comitis, Ato frater ejus tenuit episcopatum in Ripacurcia et in Aran et Paliaris et Superarbi atque desierant esse episcopi in Ilerda.»

Per fi, la *Crònica d'Alaó renovada*, després de repetir això mateix del *Cronicó II*, copiant-ho a la lletra, en explicar com el comte Guillem Isarn fou mort, ja dintre el segle XI, pels homes de la vall d'Aran, fa constar que «terram illam vendicabat, quia pater et avus ejus, et precipue Atho episcopus frater Bernardi comitis, possederant».

De totes aquestes explicacions, sembla poder deduir-se'n que Ató, que seria clergue i com a tal exclòs de la successió comtal, ajudà el seu pare Ramon en la represa de Pallars després de la invasió de l'any 904, de Llop ibn Muhammad, el senyor de Lleida; la seva activitat en aquest sentit podria haver estat paral·lela a la del seu germà Bernat, a Ribagorça, que hem datat entre 908 i 916.²⁰ És possible que del patrimoni patern li fos adjudicada especialment la possessió de la vall d'Aran, com sembla voler dir la *Crònica d'Alaó renovada*. Ató, en un moment donat, posterior de totes maneres a la mort del seu pare, que ja hem vist que en els seus darrers temps tenia com a bisbe seu el de la seu d'Urgell, degué obtenir la consagració episcopal, potser anant-la a rebre com Esclua a la Gascunya, i deuria proclamar-se bisbe de totes les comarques dominades pels seus germans, amb l'antuència d'ells, i seguint el precedent no gaire llunyà del difunt Adulf. Per això les cròniques poden presentar-lo com a bisbe de Pallars i de Ribagorça i d'Aran. Que ho fos també de Sobrarbe s'explica per la dominació que el seu germà Bernat hi exercí d'una manera més o menys efectiva.²¹ Per últim, la frase «atque desierant esse episcopi in Ilerda» del *Cronicó II d'Alaó* és la primera expressió que insinua la idea d'un lligam entre les comarques de Pallars i Ribagorça i la ciutat de Lleida que en definitiva cristallitzarà en la trans-

19. Vegeu els textos corresponents en el capítol de «Les fonts narratives».

20. Vegeu més amunt, pàg. 150.

21. Vegeu també el que hem dit abans sobre aquest particular en parlar del comte Bernat, en la pàg. 148.

lació de la seu de Roda en aquella ciutat, bon cop conquistada; no crec, donades les circumstàncies històriques del moment, que Ató pretengués exercir de bisbe a Lleida, com semblaria deduir-se de la frase, altrament molt incorrecta, sinó que en tot cas reivindicava el títol de bisbe lleidatà com a base del seu dret jurisdiccional sobre els territoris que regia i que es deuria suposar, en part probablement amb raó, que pertanyeren a la diòcesi lleidatana en l'època visigòtica.

Els documents són molt menys explícits sobre Ató que les fonts narratives que acabem d'analitzar. De fet només dos ens el presenten actuant de present, i els dos procedeixen del monestir de Lavaix. El primer, de l'any 938, és una donació del vilar de Mancivert, en l'apèndici de Suert, que el comte Bernat Unifred fa al prevere Adroer «qui est advocatus abbas in monasterio que vocitatur Lavavis», «sub jussione pontificis nostri Atoni episcopi...»²² El segon, del 947, és una donació conjunta feta pel mateix Ató i el seu nebot el comte Guillem de Ribagorça: «Atus, gratia Dei episcopus, simulque et ego Guillelmus, opitulante clemencia comis» donen al monestir de Lavaix l'església de Sant Joan d'Espluga de Serra «ad monasticam servitum» perquè la serveixin «sub regula Benedicti»; «Sig + num Atoni episcopi. Sig + num SSS. Guillelmo comite, qui hanc auctoritatem rogaverunt scribere et testes ad hoc firmarent»²³.

Posteriorment, el 24 d'octubre del 950, l'abadessa Ermengarda de Burgal, la filla del comte Isarn de Pallars, donava al monestir de la Grassa els alous que tenia al comtat de Pallars, a la vall d'Àneu, des del castell de Llord fins al pont del Mercadal, «quantum pater meus habuit et (habuit) consensum et voluntatem (ad) Atoni episcopi mihi dedit»²⁴; la frase és molt incorrecta, però sembla voler dir «tot el que hi tingué el meu pare i que em donà amb el consentiment i voluntat del bisbe Ató». Als mateixos alous de Burgal i a la mateixa donació del comte Isarn i del bisbe Ató, fa referència un altre document del 1006, expedit per Sunyer de Pallars, quan diu: «quemadmodum avus meus Raimundus comes, et patruus meus Ysarnus, hac frater illius Atonis episcopus, similiter mihi patruus, dederunt et firmaverunt a praedicto monasterium Sancti Petri (de Burgal)»²⁵.

El to pretèrit de la frase del document de 950 justifica la creença que el bisbe Ató fos mort ja en aquesta data, creença reforçada pel fet que el 27 de juny de l'any anterior el bisbe Guisad d'Urgell, com veurem, actuava a Pallars.

22. Diplomatar, núm. 145.

23. Diplomatar, núm. 154.

24. Diplomatar, núm. 162.

25. *Histoire de Languedoc*, v, ap. 167.

No obstant, el pare Pasqual cregué trobar-ne encara una actuació en 956, que no crec pas prou fonamentada.²⁶ També el *Cronicó de Domènec* anota: «Ato episcopus [dedicavit] ecclesiam Sancti Andree in Barraves, anno II. Karoli regis»; ara bé, en aquesta anotació hi ha error, o en l'any, o en el nom del bisbe: si l'any segon de Carles està bé, el bisbe havia d'ésser Adulf, que regia la diòcesi en 899; si realment fou el bisbe Ató el qui dedicà l'església de Barravés, l'any està equivocadament, en tot cas es tractaria de l'any segon de la mort del rei Carles, és a dir, entre 930 i 931. Això ens avançaria de vuit anys la data coneguda de la regència episcopal d'Ató, cosa molt versemblable. El que continua en el misteri és com s'inicià aquesta regència.

EL PALLARS RETORNA A LA SEU D'URGELL

La mort probable del bisbe Ató arran del 949 ocasionà una crisi de molta importància en l'administració de la vasta diòcesi que ell havia aconseguit regentar; precisament esdevenia la seva mort en el mateix moment en què al Pallars, per les defuncions successives dels seus germans Llop i Isarn († en 948?), la regència del comtat quedava a mans del comte Guillem, fill del segon i que no tenia successió, i de la vídua del primer, la comtessa Goltregoda, tutora dels seus fills menors.

La comtessa Goltregoda, que procedia de la casa comtal cerdana, degué cercar per a la seva regència consell i empar vora el seu cosí germà Borrell, el comte de Barcelona, que aleshores havia heretat també el comtat d'Urgell, convertint-se així en el seu veí. Això comportà una inclinació de la política comtal pallese cap a llevant, desenganyant-se de Ribagorça. El comte Guillem no hi féu pas oposició.

Es natural que en aquestes condicions l'església d'Urgell procurés recuperar, en ocasió de la vacant produïda per la mort d'Ató, els antics drets que ja havia hagut de reivindicar contra el bisbe Adulf en 911, i que havia exercit poc després per una curta temporada.

26. Diu el P. PASQUAL en el seu *El antiguo obispado de Pallás*, pàg. 80: «En el Archivo de la Colegiata de Castellbó, que tiene unidas las rentas del Monasterio famosísimo de Santa Cecilia Vallis Hesitane (vol dir Santa Cecília d'Elins), fundado en las inmediaciones del Condado de Pallás, se halla la donación original, que hizo a ese Monasterio de una Montaña cercana a él (parece ser S. Juan del Herm) el Conde y Marqués Borrel. Firmaron el Instrumento, con el Conde Borrel, el Conde Miron y Simplicio Vizconde: después de todos, ATO PRESUL. Facta carta Donationis IV. nonas Aprilis anno primo regnante Leutario Rege Filio Ludovici.

Esto es año 956.» Fins ací Pasqual. Els comtes citats són Borrell i el seu germà Miró de Barcelona; Borrell era aleshores comte d'Urgell. La suposada firma d'Ató, «después de todas», hauria d'ésser afegida d'altra lletra amb posterioritat, com d'una confirmació. Com que es tractava de la diòcesi d'Urgell, el natural és que el confirmant fos el bisbe Guisad d'aquella diòcesi, que altrament, com hem dit, també regia per aquell temps la veïna regió de Pallars. La firma, doncs, d'Ató es fa molt sospitosa; jo crec que fou una adjunció errada d'algun erudit posterior que tenia notícia aproximada de l'existència d'un cèlebre bisbe Ató en el Pallars.

De fet, des del juny del 949 trobem el bisbe Guisad d'Urgell exercint el seu càrrec en el comtat de Pallars. «Veniens quidam venerabilis Guisadus, sancte Orgillitensis ecclesie episcopus, in comitatu Palariense, in locum vocitatum Sestui, rogatus a domno Attone vocatus abba (de Gerri) ad ecclesiam Dei consecrandam.» «Ideo — continua el document — ego Atto abba trado ipsa ecclesia (de Sant Pere de «Sestui») in potestate domno Wisadone episcopo ad consecrandam, sicut sancti canones constituunt atque decernunt» ... «Ideo ego Wisadus episcopus consecro ipsam ecclesiam in honore sancti Petri apostoli et trado ei parrochiam quod ibidem concedit domnus Willelmus comes, id est... .. ut omnes homines qui infra hos terminos laboraverint ad officium divinum ad ipsam ecclesiam Sancti Petri et decimas et primicias de omni re quod nominari potest homo ad jam dicta ecclesia semper occurrant deinceps et in antea»²⁷. Guisad, doncs, exercia en aquest cas totes les prerrogatives episcopals, i això amb l'antuència del comte Guillem que subscriu el document.

Guisad era un home de visió i d'empenta; conscient que l'autoritat reial franca era un concepte que cada dia anava perdent el seu valor — al Pallars i Ribagorça era inexistent — i que per tant els títols carolingis cada vegada perdien també en llur eficàcia, ideà reforçar-los anant a buscar-ne una confirmació en el nou poder, creixent cada dia, del papat. Pel desembre del 951 era a Roma. Allí obtingué d'Agapet II una butlla per la qual el papa confirmava al seu bisbat d'Urgell totes les seves possessions «necnon et pertinentiam ejusdem episcopii, scilicet Cerdaniensis pagus, Libianensis, Bergitanensis, *Paliarensis quoque atque Ribacurcensis, Iestabiensis atque Cardosensis, Anabiensis ac Tirbiensis, et locus Sanctae Deodatae, cum finibus suis*». El bisbe hauria aportat com a justificants de titulació els preceptes reials carolingis, i per això el papa referma: «Nan quia supradictum episcopium cum omnibus rebus ubicumque sibi pertinentibus a Francorum regibus per praecepti paginam firmatum et solidatum est regali auctoritate, et nostra iterum apostolica auctoritate firmamus»²⁸.

Amb aquest nou títol actualitzava i solidava els seus drets. De fet, la reincorporació a la seu d'Urgell del Pallars, de les valls de Cardós, Àneu i Tírvia, fou definitiva.

El comte Ramon de Pallars, per exemple, en donar l'any 966 la vila i la paròquia d'Ancs al monestir de Gerri, fa constar que ho fa «cum consensu fratrum meorum et *episcopi nostri Wisadi*», el qual subscriu personalment el document.²⁹

27. Diplomatarium, núm. 160.

28. *Marca Hispanica*, ap. 88, JL. 3654.

29. Diplomatarium, núm. 199.

Uns anys més tard, en 973, en ocasió de l'elecció i consagració de l'abat Bonhome de Sant Genís de Bellera, monestir subjecte al de Gerri, és requerida la seva intervenció; diu la corresponent acta: «...veniens reverentissimus presul Wisadus, episcopus sancte sedis Orgellitanensis qui est consecrata in onore sancte alme Marie, stansque ego Igila abba (de Gerri) ante ejus presentiam verbis his sum affatus: Te queso antistitis, o venerande virum, ut hunc purpures abbatem in onore beati Genesi martiris incliti... ..verbis arguas ut in doctrina Christi proficiat et ut filius subditus est patri, ita tam iste quam successores ejus mihi et subcesoribus meis semper obediens existant»³⁰.

Encara en 976 els comtes germans Ramon i Sunyer de Pallars restituïen la paròquia de l'Espluga de Teodor al monestir de Sant Pere de les Maleses, fent-ho en presència del bisbe Guisad.³¹

Pels volts del 980 degué morir el bisbe Guisad, al qual succeí el seu parent Sala. També aquest continuà regint el Pallars com a part de la diòcesi urgellesa. Entre 981 i 985 els comtes germans de Pallars restituïren al monestir de Gerri l'herència que li havia llegat llur oncle el difunt comte Guillem; el bisbe Sala hi intervingué amb el seu consell: «ego supra dictus Raimundus (el gran dels germans comtes), Spiritus Sancti gratia compulsus ut per limitem rectum graderet, venerabilem petibi presulem Sallanum et proposci ab eo saluberrimum consilium, et hec fuit vera illius responsio atque sermocinatio: quia per instantiam bonorum operum celestem invenit homo thesaurum»³².

Bé és veritat que un temps després, l'any 988, el bisbe Aimeric de Ribagorça consagrà l'església del monestir de les Maleses a petició dels esmentats comtes pallaresos Ramon i Sunyer,³³ però hem de creure que això es faria amb consentiment del bisbe diocesà Sala, probablement impedit per alguna circumstància ocasional; precisament les relacions entre els dos bisbes eren per aquell temps molt amicals i l'any 991 trobarem Aimeric fent costat i col·laborant amb Sala en uns moments difícils per aquest.

Els futurs conflictes entre els bisbats de Ribagorça i d'Urgell no versaran pas sobre la jurisdicció diocesana al Pallars, sinó sobre la preeminència que Urgell creia tenir damunt la diòcesi ribagorçana en virtut dels títols reials i papal que hem anat presentant. Sobre el Pallars, en conjunt, no es discutirà més; després de la mort del bisbe Ató quedà, com hem dit, definitivament reincorporat a la seu d'Urgell.

30. Diplomatar, núm. 219.

31. Diplomatar, núm. 237.

32. Diplomatar, núm. 269.

33. Diplomatar, núm. 275.

LA CONCRECIÓ DEL BISBAT DE RIBAGORÇA I L'ERECCIÓ DE LA SEU DE RODA

La reacció promoguda per la mort del bisbe Ató fou a Ribagorça enterament diversa que a Pallars. A Ribagorça vivien encara els germans del bisbe difunt, els comtes Bernat i Miró, i es comprèn que es resistissin a perdre la influència que suposava tenir bisbe propi en els seus dominis i lliurar-los a un bisbe llunyà sotmès a influències polítiques estranyes.

És molt difícil precisar com es desenrotllà aquesta reacció, però la seva existència i el seu sentit són evidents. El silenci dels documents ve compensat per una breu notícia que ens dona el *Cronicó II d'Alaó* i que repeteix la *Crònica d'Alaó renovada*. Després de referir-se al bisbat d'Ató, diuen: «Post eum, Oriulfus, sicut antecessor ejus, tenuit similiter»; el «tenuit similiter» es relaciona amb l'anterior «tenuit episcopatum in Ripacurcia et in Aran et Paliaris et Superarbi». És evident, tal com hem explicat, que pel que es refereix a Pallars la notícia és errada; però cal acceptar l'existència d'un bisbe, o pretès bisbe, Oriolf, a Ribagorça, succeint Ató; no es veu cap raó que pugui invalidar el nucli central de la notícia ni cap base per a suposar-la de pura invenció.

Si repassem els personatges importants que la documentació del temps ens descobreix, crida la nostra atenció un prevere Oriolf, que fou durant bastants anys abat d'Alaó. Aquest Oriolf prevere rebé l'any 964 del comte Unifred i dels seus germans i la seva mare l'alou del castell de Sant Esteve del Mall; l'alou provenia d'un traïdor, Ramió, al qual havia estat confiscat; el comte Unifred qualifica el prevere Oriolf de fidel seu i fa constar que li fa la donació «propter tuum bonum servicium»; entre les signatures hi ha la d'«Aster presbiter visor fuit in facie Odisindi episcopi»³⁴.

Qui era aquest prevere Oriolf que tan bon servei havia prestat al comte Unifred? Crec que un altre document del 971 ens ho aclareix. En el dit any, un tal Indiscle i el seu germà Dachó donen a l'abat Oriolf i als monjos d'Alaó el castell de Sopeira, en el pagus d'Orrit; els pervenia de llurs pares que havien sistematitzat l'alou del castell. En l'escatocol s'aclareix que els fills d'Indiscle eren Galindo, Oriolf i Apó³⁵. Ara bé, com veurem en fer l'abacilogi d'Alaó, un Galindo era monjo d'Alaó, un Oriolf n'era abat, un Apó en fou també abat anys més tard. Cal pensar, doncs, que aquests eren els fills d'Indiscle, i es comprèn que si tots els seus fills havien professat al monestir d'Alaó, llur pare i llur oncle, del qual no consta cap successió, fessin donació del castell patrimonial al monestir.

34. Diplomatar, núm. 194.

35. Diplomatar, núm 218.

Així, es tracta de la família dels castellans de Sopeira. D'aquesta família important descendia l'Oriolf prevere, que en 964 rebia la donació del comte Unifred i en 971 era abat d'Alaó, i com a tal rebia també el castell patrimonial de mans del seu pare i el seu oncle.

D'abat d'Alaó feia almenys dos anys que ho era, des de 969, i en 970 es redactà una acta molt pomposa de l'elecció passada, on consta que Oriolf fou elegit pels comtes Unifred, Arnau i Isarn, i els nobles del país, que havien acudit a l'enterrament del seu predecessor, Quint, un altre personatge molt allegat també a la casa comtal. Oriolf fou beneït pel bisbe Odesind i amb l'assentiment de l'arquebisbe de Narbona Aimeric, que sembla haver estat present a la redacció de l'acta, essent-ne el primer subscriptor³⁶.

L'amistat i liberalitat especial dels comtes envers Oriolf prossegueixen: l'any 971 el comte Unifred i la seva muller Sància fan consagrar una església nova que ells havien edificat al castell de Sant Esteve del Mall i la doten amb llibres, ornaments i diversos béns, entre ells l'alou confiscat al traïdor Ezó³⁷; com que el castell ja havia estat donat pels comtes a Oriolf en 964, l'església amb les seves dotacions no feia més que acréixer el seu patrimoni; era una nova liberalitat dels comtes envers Oriolf.

A més d'aquestes incrementacions al seu patrimoni particular, com a abat d'Alaó també participa Oriolf de la magnanimitat comtal. En 973, amb un document que vol revestir un cert aire de solemnitat, el comte Unifred li dóna a ell i als seus monjos d'Alaó la cella de Santa Càndida³⁸, que li havia pervingut del seu oncle el comte Miró. I en 975 tota la família comtal col·laborava en l'atorgament d'un privilegi d'immunitat al monestir que repetia quasi literalment el contingut d'un precepte que en 871 li havia donat el comte Bernat de Tolosa³⁹.

Oriolf és dit en l'acta d'elecció abacial «tam religione *quam genere clarissimum*», confirmant la noblesa dels seus orígens familiars. Altrament degué tenir un fill, Ennecó, el qual deuria heretar del seu pare el patrimoni particular del Mall, puix que a darrers del segle XI el monestir d'Alaó en pledejava la propietat aHegant haver-li estat cedida a darrers del X o a principis del XI per un tal «Enneco Oriulfi»⁴⁰.

Explicats tots aquests antecedents sobre la persona de l'abat Oriolf i retornant a la primera donació del castell del Mall, cal preguntar-nos: ¿quin fou el tan *bon*

36. Diplomatar, núm. 209.

37. Diplomatar, núm. 217.

38. Diplomatar, núm. 223.

39. Diplomatar, núm. 235.

40. Vegeu: PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallás*, pàg. 87 nota.

servei que Oriolf pogué prestar a tota la família comtal i que li valgué una semblant carrera d'honors i generositats per part d'aquesta família?

Jo opino que la resposta a aquesta pregunta podria derivar d'aquella notícia que un bisbe Oriolf succeí al bisbe Ató i precedí al bisbe Odesind en les terres ribagorçanes. M'afiguro així el curs dels esdeveniments: en primer lloc, la persona del bisbe Oriolf i la de l'Oriolf prevere, i després abat d'Alaó, serien una sola i mateixa persona. A la mort del bisbe Ató, mentre els comtes de Pallars, que eren ja d'una nova generació, acceptaven, com hem vist, el retorn sota la jurisdicció episcopal d'Urgell, els comtes de Ribagorça, els germans Bernat i Miró, gelosos de la independència eclesiàstica aconseguida amb el regiment episcopal de llur germà Ató, procuraren conservar-la designant un prevere, amic i fidel seu, de noble generació, Oriolf, per a la successió episcopal.

És possible que trobessin dificultats per a la seva consagració, probablement l'arquebisbe de Narbona s'hi oposà i els fou obligat d'acudir als bisbes gascons, com un temps hi degué acudir Esclua. Entretant, el comte Bernat morí i el seu fill Ramon es féu càrrec de la direcció del comtat. Ramon enfocà l'assumpte en una nova direcció: d'entre els seus fills, un, Odesind, era dedicat a la carrera eclesiàstica; volgué el seu pare, basat en el precedent del bisbat del seu oncle Ató, que també Odesind fos bisbe, i aprofitant la situació anticanònica d'Oriolf gestionà la solució del conflicte en aquest sentit a base d'entendre's directament amb l'arquebisbe de Narbona, Aimeric. Per acabar de legalitzar la situació erigí una nova església a Roda, a fi de constituir-la en seu d'aquella diòcesi, ja que és gairebé segur que durant la regència d'Adult i d'Ató hagués el bisbat mancat d'aquest requisit bàsic.

Faltava endegar el conflicte que suposava l'anterior nomenament d'Oriolf. No fou el comte Ramon qui solucionà el problema de la coexistència dels dos bisbes, sinó el seu fill Unifred, amb la mare vídua i els germans; obtingueren segurament d'Oriolf una renúncia total i explícita del bisbat i aquest fou el «*bonum servicium*» que li fou llargament recompensat.

Hi ha un text que s'oposa a tota aquesta explicació: el *Cronicó II d'Alaó* diu: «*Isto mortuo (Oriolf), Odisendus, frater Unifredus comitis, tenuit in supradictis locis episcopatum similiter*». Ara bé, fins a quin punt cal donar fe a aquesta asseveració del cronista? ¿No podria ésser una mera suposició personal seva, ignorant, a més d'un segle de distància, de tot el joc a què donà lloc la successió del bisbe Ató? També s'equivocà quan suposà que els successors d'aquest estenien encara llur ju-

risdicció sobre el Pallars. A més, en el vacillant episcopat de Roda, tan afectat per les variacions polítiques, es donaran altres casos de renúncia episcopal més o menys voluntària, que podrien basar-se en el precedent d'Oriolf.

Refermem, doncs, la nostra suposició sobre el nomenament episcopal d'Oriolf, sobre la seva personalitat, sobre la seva renúncia a prec de la casa comtal, que altrament li recompensà el gest amb generositat. Però advertim que l'argumentació no passa d'hipotètica i que com a hipòtesi s'ha de prendre la nostra explicació.

Hem apuntat que el comte Ramon gestionà el nomenament episcopal a favor del seu fill Odesind i obtingué l'aquiescència de l'arquebisbe de Narbona, que li concedí permís per a instituir la seu episcopal a Roda. Aquesta és la primera fixació del nou bisbat que s'havia esqueixat d'Urgell i que fins aleshores havia estat regit per uns bisbes en certa manera vagants, puix que mancaven d'església catedral.

El document que ens informa de tot això és molt conegut, encara que sovint mal interpretat; s'ha presentat com la carta fundacional del nou bisbat de Roda, quan en rigor no és més que l'acta de dotació de l'església d'aquesta minúscula ciutat, això sí, amb la intenció que serveixi per a seu episcopal; el bisbat ja existia i fa estona que l'anem historiant.

L'acta, intitulada a nom del comte Ramon i la seva muller Garsenda, els fa dir: «Expuncxit nobis Deus et trina Majestas ut hedificaremus domum, in honorem Domini nostri Jhesu Christi et Salvatoris, in civitate que vocitatur Rota ut sit sedis episcopalis, secundum metropolitane sedis Narbonensis ab Emerico archiepiscopo et patri nostro insertum atque concessum est.» I de fet, a petició dels dits comtes, anà el bisbe Odesind a consagrar-la, sota l'advocació de Sant Vicenç, assistint-hi el poble i la clerecia. Es féu la dotació a favor de l'església i dels «servientes illius qui ibidem serviunt sub jussione episcoporum»; els comtes donen un casal davant l'església (probablement per a residència episcopal), un parell de terres, una de sis mojades de sembradura i una altra vora la Isàvena, potser de regadiu, i una vinya (els elements justos per a proporcionar el pa, el vi i les verdures per al bisbe i els servents adjunts), i els ornaments més absolutament precisos per a la celebració del culte: un calze de plata, una creu de plata, una ensenya de metall, tres llibres: el Missal, el Leccionari i l'Antifonari, i dues vestidures⁴¹. Ningú més no dóna res; cap al·lusió a drets ni a rendes episcopals.

41. Diplomatar, núm. 168.

S'endevina que la dotació és únicament feta per a cobrir l'expedient, complint estrictament els preceptes canònics. L'important era la consignació que l'arquebisbe de Narbona, «patri nostro», havia donat el seu assentiment a l'erecció episcopal i que es complia el seu manament de fundar una església, seu del bisbat. El bisbe havia de continuar vivint de les rendes pròpies, que no li mancarien a Odesind, membre de la família comtal. Una veritable organització diocesana fóra inexistente, com no deuria haver existit quan els bisbes anteriors. En rigor, el bisbe deuria limitar-se a les consagracions i el poder jurisdiccional no funcionaria; el país estaria eclesiàsticament assistit pels monestirs i per les esglésies pròpies de particulars. En aquestes circumstàncies s'acaba d'explicar que Oriolf s'avingués fàcilment a renunciar un títol que no representava gaire més que l'honor; eren més positives les compensacions que se li anaren atorgant.

De totes maneres el pas donat pel comte Ramon era transcendental; l'aprovació metropolitana sobre l'existència de la diòcesi i l'erecció de la seva seu, tancava d'una vegada els antics drets d'Urgell a la jurisdicció directa sobre els territoris de Ribagorça, drets que, com hem vist, havien estat reconeguts pel concili provincial del 911 i dels quals encara l'actual bisbe Guisad havia anat a buscar confirmació papal a Roma feia pocs anys, en 951. De fet, Urgell no tornarà a reclamar-los més que en forma indirecta, com una subjecció del bisbe i bisbat de Roda a la seva superior autoritat.

Del bisbe Odesind, fill del comte Ramon i germà dels comtes Unifred, Arnau i Isarn, com hem explicat historiant la família comtal Ribagorçana, en queden a més de la citada consagració de Sant Vicenç de Roda altres vàries notícies.

Les fonts narratives no fan més que constatar la seva filiació i el seu episcopat que, per cert, com en el cas d'Oriolf, estenen erradament al Pallars.

L'any 959, pel novembre, anà a consagrar l'església de Santa Maria de «Vallis Axenis» (Campo), sobre el riu Èssera; l'església havia estat destruïda pels sarraïns i calgué que fos reedificada, traient-la de desert, pel bisbe i tres preveres, fàmuls seus. En l'acta de consagració i dotació es repeteix la fórmula que ja hem trobat en la corresponent acta de Roda: «Et ego Odisindus episcopus dedico *secundum metropolitanam sedem Narbonensis, sicut ab Emerico archiepiscopo et patroni nostro insertum atque concessum est*»⁴². Es veu que Odesind considerava molt important per a la seva situació aquella entesa i perfecte acord amb l'autoritat metropolitana.

No gaire més tard, pels volts del 960, a petició dels comtes Ramon i Garsenda,

42. Diplomatar, núm. 178.

consagrava també l'església de Santa Cecília, del castell de Fontova; aquesta havia estat construïda pels mateixos comtes i pels habitants del castell i del terme⁴³.

En 964 delegà el prevere Aster perquè el representés a l'acte de la donació del castell del Mall, feta per la seva mare i els seus germans comtes, al qui havia estat segurament predecessor seu, el fidel Oriolf; així sembla que s'hagi d'entendre la frase: «Aster presbiter visor fuit in facie Odisindi episcopi»⁴⁴. I en 970 assistia personalment a l'elecció del mateix Oriolf com a abat d'Alaó, el qual «a reverentissimo presule domno Odisindo episcopo sancte sedis Ripacurcensis benedicatur». Pel contingut de la solemne acta, desgraciadament molt truncada en la seva transmissió, sembla que l'arquebisbe Aimeric era present i donava la seva conformitat a l'acte: «Hoc pacto placuit domno Aymericho...»; a continuació la firmava amb les seves mans junt amb la caterva dels monjos i dels altres presents⁴⁵. La presència de l'arquebisbe en aquesta solemnitat, que devia deixar liquidat definitivament el problema de la renúncia episcopal d'Oriolf i, per tant, consolidada la situació d'Odesind, és significativa del bon interès que el metropolità Aimeric s'havia pres per a la sistematització de la diòcesi que ara ja anomenen, per primera vegada, ribagorçana. Un viatge de Narbona a Alaó no seria, ni per aquells temps, un divertiment massa agradable.

Dos anys més tard, el setembre del 972, consagrava també l'església de Sant Esteve que el seu germà, el comte Unifred, junt amb l'esposa Sància, havia construït al castell del Mall⁴⁶, una altra de les generositats de la família envers Oriolf, aleshores propietari del castell.

Igualment degué ésser el consagrant de l'església de Santa Maria de Pedrui, acte celebrat pel novembre del mateix 972⁴⁷, en el qual, però, per la forma fragmentària en què ens ha estat transmesa l'acta, no consta nominativament la seva intervenció.

En 975, juliol, intervenia com a lliurador del precepte d'immunitat al monestir d'Alaó i abat Oriolf; el precepte era donat pel comte Unifred «et fratres mei qui sunt Arnallus et Isarnus sive *episcopus Hodesindus, cujus diocesum est Ripacorcense*»⁴⁸.

Aquest és el darrer document conegut en què intervingué personalment el bisbe Odesind. L'any 979 els comtes Unifred i Sància donaven a Alaó l'església de Santa

43. Diplomatar, núm. 179.

44. Diplomatar, núm. 194.

45. Diplomatar, núm. 209.

46. Diplomatar, núm. 217.

47. Diplomatar, núm. 218.

48. Diplomatar, núm. 235.

Maria prop del castell d'Isclès que havia consagrat Odesind: «quod hedificavit Blandericus presbiter et dedicavit Odesindus episcopus»⁴⁹. Aquí ja es parla en pretèrit; Odesind hauria mort almenys dos anys abans, puix que pel maig del 977 ja actuava el seu successor Aimeric.

El *Cronicó de Domènec* diu que dedicà l'església «Sancti Adriani in Paliarensi comitatu»; no diu quan ni com. El fet que anés a consagrar una església fora de la seva diòcesi no té res d'extraordinari; en trobarem altres casos en temps del seu successor Aimeric; probablement es faria d'acord amb el diocesà possiblement impedit per circumstàncies del moment.

Com hem pogut veure per tota l'exposició que acabem de fer, la gestió d'Odesind fou d'una importància considerable, i és natural que fos més tard considerat com el fundador del bisbat de Roda o Ribagorça. En rigor fou amb ell que la nova diòcesi fruï d'una situació en certa manera legal, com a separada de l'antiga diòcesi urgellesa, gràcies al consentiment i manament obtinguts de l'arquebisbe Aimeric de Narbona, dintre la metròpoli del qual quedava inclosa; amb ell també que prengué forma, en concretar-se dintre els dominis ribagorçans i adquirir, ni que fos de manera molt sumària, una seu rectora a l'església de Roda; finalment, amb ell començà a insinuar-se una activitat episcopal, creant i consagrant esglésies, intervenint en eleccions abacials.

L'EPISCOPAT D'AIMERIC

Com acabem de dir, pel maig del 977 la diòcesi ribagorçana era ja regida per un nou bisbe: Aimeric. En aquesta data es féu la solemne consagració de les esglésies del monestir d'Alaó: «veniens reverentissimus Haemicus episcopus ex comitatum Ripacorcense, per preces domno Honifredo comiti et conjux sua Sancia, in locum venerabilem ad consecrandas ecclesias»⁵⁰.

Aquest Aimeric devia ésser el prevere i ardiaca que acompanyava el bisbe Odesind en les consagracions de l'any 972⁵¹; ignorem, però, com obtingué el nomenament episcopal; les fonts narratives no ens aclareixen res en aquest sentit. El *Cronicó de Domènec* només diu que a Odesind el succeí «Aimericus episcopus qui dedicavit ecclesiam in Spelunca frigida»; el *Cronicó II d'Alaó*: «Post cujus obitum (d'O-

49. Diplomatar, núm. 247.

50. Diplomatar, núm. 289.

51. Diplomatar, núms. 217 i 218.

desind) Aimericus fuit episcopus in supradictis locis.» No obstant, pel seu nom, que no és pas corrent en la regió ribagorçana, ens fa sospitar una procedència narbonesa; i com que hem vist l'interès i la intervenció que l'arquebisbe Aimeric de Narbona s'havia pres en la sistematització de la diòcesi ribagorçana, ens inclinem a pensar que es tractés d'un familiar de l'arquebisbe, possiblement d'un nebot seu i fillol, ja que portava el seu nom. Quan anys més tard, com veurem, li calgué allegar recursos per a redimir un nebot seu, acudí per a això a França, cosa que referma la idea que fos d'allí originari i allí tingués les relacions familiars que li permetessin arribar a bon fi. Com que regí la diòcesi durant una quarantena d'anys, cal pensar que era bastant jove en el moment d'ésser-ne investit i per tant que no ho fou per mèrits propis, sinó per protecció aliena.

Tot plegat ens permet de bastir la hipòtesi que no havent-hi candidat familiar de la casa comtal a la successió d'Odesind, l'arquebisbe proposés un familiar seu, que seria ben acceptat pel comte Unifred, perquè amb això, a la vegada que agraiïa tota l'actuació favorable de l'arquebisbe, aconseguia consolidar la independència de la diòcesi enfront de les pretensions sempre latents de la seu d'Urgell amb la protecció doblement interessada del metropolità. En tot cas la combinació degué arribar amb justesa, puix que l'arquebisbe Aimeric era ja difunt pel juny del mateix 977.

La trajectòria episcopal d'Aimeric es desenrotllà planament durant una trentena d'anys. En tenim per aquesta temporada molt poques notícies. L'any 987 consagrà l'església de Sant Pere de Molins; aquesta església havia estat edificada en altre temps per un jutge Asner i el seu germà: «postea fuit ipsa ecclesia jam dicta capta et venit Ennecho, filius Arioli, ...invitavit ipsum episcopum supra scriptum (Aimeric) et confirmavit ipsa ecclesia jam dicta...»⁵². L'any següent, 988, consagra l'església de Sant Pere de Lastanosa, a la ciutat de Roda i comtat de Ribagorça, fundada pel prevere Altemir.

Les relacions amb el bisbe d'Urgell i amb els veïns comtes de Pallars serien excel·lents; que ho eren amb els darrers ho prova el fet que aquests comtes li demanaren que anés a consagrar l'església del monestir de les Maletes, radicada en el seu comtat, l'any 988⁵³. Com que el monestir pertanyia a la diòcesi d'Urgell és clar que això suposava la conformitat de l'ordinari urgellès, que en aquest temps era el bisbe Sala. I això és una prova de la bona relació entre els dos bisbats.

N'hi ha encara una altra de més decisiva. El bisbe d'Urgell es trobava aleshores

52. Diplomatar, núm. 271.

53. Diplomatar, núm. 275.

amb grans dificultats en les regions llevantines del seu bisbat, Cerdanya i Berguedà. La comtessa vídua de Cerdanya Ermengarda i els seus fills, mal aconsellats, s'havien apoderat de totes les esglésies d'aquestes comarques i de llurs rendes; el bisbe Sala es veié obligat a acudir a les màximes sancions, promulgant un edicte d'excomunió contra totes les esglésies confiscades i contra tots els mals consellers comtals; per a donar-li una major eficàcia de caràcter sinodal recorregué a la col·laboració d'altres dos bisbes: el de Barcelona i el veí Aimeric de Ribagorça. El decret, de l'any 991, així ho fa constar⁵⁴. Encara el bisbe Sala féu circular una epístola a tots els bisbes veïns assabentant-los del decret d'excomunió a fi que cooperessin al seu compliment; el document, a més de la signatura de Sala, portava la d'Aimeric: «Aimericus episcopus ecclesie Ripacursensis hanc constitutionem confirmavi atque + subscripsi»⁵⁵.

És natural que en aquestes circumstàncies difícils la seu d'Urgell deixés dormir tots els drets que pogués al·legar contra el bisbat veí i aprofités per contra l'oportuna col·laboració del seu bisbe. Tant els deixava dormir que quan el mateix bisbe Sala obtingué del papa Silvestre II, en 1001, una butlla a favor de la seva seu⁵⁶, es feren confirmar només els drets sobre el patrimoni privat de l'església, prescindint dels drets específicament episcopals, i això malgrat que per a la seva redacció s'utilitzés el text de la butlla anterior del 951, d'Agapet, que ja hem comentat abans i que els consignava⁵⁷.

Més tard, però, totes les coses canviaren. El bisbe Aimeric hagué de sofrir a les seves velleses greus contratemps. El *Cronicó de Domènec* els reconta així: «Aimericus episcopus fuit captus a Sarracensis in ecclesia Sancti Vincentii de Rota, qui dedit nepotem suum obsidem pro se, et pergens Franciam redemit nepotem suum, inde ferens redemptionem». I el *Cronicó II d'Alaó*, copiat en aquest punt per la *Crònica d'Alaó renovada*, explica: «Qui (Aimeric) autem captus est a Mauris in castro quo dicitur Roda. Ipso scilicet tempore divisus est episcopatus a Sunniario Paliarensis comite, quia desierant esse in Rippacurcia proprii comites, cum prefatus episcopus in captione esset, pro eo quod episcopus non potuit resistere sibi [vim] auferentibus.»

Cal destriar en aquestes notícies dos conceptes diversos que requereixen cada un l'explicació i comentari pertinents. Primer: la captivitat d'Aimeric. Segon: la pres-

54. VILLANUEVA, *Viage literario*, x, ap. 22.

55. VILLANUEVA, *Viage literario*, x, ap. 23.

56. *Marca Hispanica*, ap. 149, JL. 3918.

57. *Vegeu més amunt*, pàg. 178.

sió exercida sobre d'ell pel comte Sunyer de Pallars en relació a la seva situació episcopal.

La llarga temporada de pau en les fronteres sarraïnes que es gaudí des de mitjans del segle X fou seguida, com és sabut, a partir del regiment d'Almansur, d'una època de la màxima tensió; no sembla pas, no n'hi ha cap rastre documental, que les activitats del gran cabdill afectessin mai les terres pallareses ni ribagorçanes. Però no pot dir-se el mateix de les del seu fill Abd al-Malek; des del 1003 les voreja, i d'aquest any és, probablement, la mort en campanya preventiva del comte Isarn de Ribagorça. En 1006, Abd al-Malek en persona envaïa, saquejava i destruïa tota la part baixa del comtat Ribagorçà. Ho hem contat abans en el capítol de la història política⁵⁸. Hagué d'ésser aleshores quan el bisbe Aimeric fou sorprès en la seva seu de Roda i capturat; com diu Domènec, el bisbe s'alliberà lliurant en rehenes un seu nebot i prometent, hem de suposar, redimir-lo. Per a això, malament podia comptar amb l'afligida comtessa Tota ni amb els naturals del país, espantats i exhaurits⁵⁹. Li calgué anar-se'n a França a allegar recursos, probablement vora els seus familiars, i així pogué deslliurar el seu nebot de la captivitat⁶⁰.

La tornada fou trista; destruïda la seu de Roda i la part central del bisbat, s'hagué d'acollir en un poble del Pallars, Llesp, sobre Suert, on establí com una mena de seu. El P. Pasqual publicà un document sense data, però del temps del bisbe Ramon Dalmau, 1076-1094⁶¹, que explica aquests fets: «Hec est carta noticie de illo molino de Rialbo quem comparavit Petro Borrello de illis parentibus Aimerici episcopi de Lespe. Predictus episcopus posuit quasi sedem in Lespe et ibi asportavit cartas Sancti Vincentii et ut ferunt alia ornamenta, quo mortuo, consanguinei ejus acciperunt et cartas et molendinum prescriptorum et reliqua sua.» Probablement els parents del bisbe difunt volien amb els seus béns refer-se dels avenços prestats per a la redempció.

58. Vegeu més amunt, pàg. 162.

59. L'any 1011 l'abat d'Alaó es veu obligat encara a vendre uns béns del monestir a fi de fer diners «pro redemptione quod debemus ad illos paganos, pro illis servis de Sancta Maria et de Sancto Petro apostolo qui sunt in cimiterio Alaoni, quia estamus in presura gravis, et in tributo nimis subtus manus paganorum, quia non possumus jam occurrere annum in per annum, nisi per comparisonem de bonos homines qui sint fideles ad Deum». PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallás*, pàg. 87, nota. En 1008, en una donació feta pel comte Sunyer a Ovarra de la vila de Lorrui es diu d'aquesta: «Quod

gens paganorum destruxerunt ea et non habitant ibi homines, quia fugirunt per diversa loca propter metu illorum.» SERRANO I SANZ, *Noticias y documentos de Ribagorza*, pàg. 385.

60. Un nebot de l'arquebisbe Aimeric, dit Gairo, intervenia per aquests temps precisament en la negociació i alliberament de préstecs entre gent sonada. Vegeu MALAFOSSE, *Les suretés réelles dans le Midi*, en «Annales du Midi», LXIII, Toulouse, 1951, pàgs. 118 ss.

61. PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallás*, pàg. 85.

Amb aquesta situació anguniosa del bisbe Aimeric i de la seva diòcesi va lligada la segona notícia que extreiem del *Cronicó II d'Alaó*, la de la pressió exercida sobre d'ell pel comte Sunyer de Pallars i que no pogué resistir degut a aquelles difícils circumstàncies. Recordem que la comtessa Tota de Ribagorça s'havia casat, després de la invasió i devastació del seu comtat per les hosts d'Abd al-Malek, amb el seu oncle valencià Sunyer, comte de Pallars; d'ací la regència d'aquest — «pretensió» diu el Cronista, segurament influït pel seu origen ribagorçà — en ambdós comtats. Essent ell feligrés del bisbat d'Urgell pel comtat de Pallars i probablement amic del seu bisbe, es comprèn que no li interessés l'existència independent del bisbat de Ribagorça i volgués més aviat complaure el bisbe d'Urgell, que, en les circumstàncies tràgiques de la diòcesi ribagorçana, veuria una ocasió propícia al restabliment dels antics drets de la seva seu sobre els territoris seccionats d'enllà de la Noguera Ribagorçana. Així el comte féu pressió sobre el desgraciat bisbe Aimeric. A què el pressionà?

El Cronista diu: «divisus est episcopatus a Sunniario Paliarensis comite» «pro eo quod episcopus non potuit resistere sibi [vim] auferentibus»; textualment semblaria voler indicar que prengué al bisbat una part de la seva demarcació i és possible que aquesta fos la idea que el Cronista volgués realment expressar; però jo no crec que fos un fidel reflex dels fets. El Cronista sabia que hi havia hagut una violència, i com que en el seu temps, principis del XII, les qüestions de límits eren les que apassionaven i estaven a l'ordre del dia, l'aplica a aquest particular; però en el moment en què Sunyer reunia els dos comtats de Pallars i Ribagorça, el conflicte de límits diocesans ni tenia importància ni segurament es plantejava. El conflicte era més important i essencial perquè pesava sobre el caràcter i existència de la mateixa diòcesi ribagorçana.

La seu d'Urgell podia haver deixat dormir els seus antics drets episcopals sobre el territori de Ribagorça degut a les circumstàncies polítiques originades per la creació d'un comtat separat en aquesta regió, però ara que el comtat tornava a reunir-se en les mans d'un comte pallarès, sufragani seu, l'ocasió era magnífica per a fer-los reviure; el comte Sunyer, per la seva banda, estaria més aviat interessat en la subjecció d'un bisbat que amb la seva independència no feia més que recolzar la independència política, contrària a les seves pretensions; finalment, la situació precària del bisbe, amb la diòcesi arruïnada, els feligresos espargits i havent ell d'acollir-se en terres pallareses, convidava a aprofitar l'oportunitat del moment, no per a anul·lar la diòcesi, que el metropolità de Narbona no ho hauria permès, sinó per a es-

tablir una subjecció d'ella sota la jerarquia de la seu urgellesa. I aquesta fou, al meu entendre, la pressió realitzada pel comte Sunyer sobre el bisbe Aimeric, pressió potser inspirada pel bisbe d'Urgell, i que Aimeric degué acceptar com un mal menor.

Almenys així es salvava l'existència i la continuïtat de la diòcesi. L'any 1010, en vida encara del comte Sunyer, el bisbe Ermengol d'Urgell dotava solemniament la canònica d'Urgell, que el seu oncle i antecessor, Sala, havia començat a restaurar; a l'acte, al qual volgué donar-se una importància inusitada⁶², hi assistiren, prestant-hi la conformitat, el marquès Ramon-Borrell de Barcelona amb la seva esposa Ermesinda, la vídua del comte Ermengol d'Urgell, mort recentment en l'expedició de Còrdova, amb el seu tendre fill Ermengol, el comte Guifred de Cerdanya i esposa Gisla, i, finalment, el mateix comte Sunyer de Pallars amb els seus fills i el seu nebot Ermengol també comte de Pallars; pel cantó eclesiàstic hi era l'arquebisbe Ermengol de Narbona amb els seus sufraganis de l'altra banda del Pirineu «et Hispanorum simul suffraganeorum praedicti Ermengaudi, quorum nomina sunt» Pere de Girona, Borrell d'Ausona, Oliba d'Elna, Deusdedit de Barcelona «necnon et *Aimericus Rupecurcensis*»⁶³.

Però que malgrat el convit a la solemnitat urgellesa la situació de les coses havia canviat, ho demostra el fet que anem a contar. Dos anys més tard, pel desembre del 1012, el bisbe Ermengol d'Urgell anà a Roma acompanyant-li els bisbes Borrell d'Ausona i el nostre Aimeric de Ribagorça; allí obtingué del papa Benet VIII un privilegi per a la seva seu⁶⁴, i, cosa interessant, en lloc de basar el seu contingut en l'anterior butlla de Silvestre II, que com hem explicat guardava silenci sobre els drets específicament episcopals, copiava l'antiga butlla d'Agapet del 951, fent referència a ella i als preceptes de Carlemany, Lluís el Piadós i Carles el Calb, els títols originaris del domini episcopal d'Urgell sobre el territori de Ribagorça. Malgrat això, hi trobem la firma d'Aimeric: «Aimericus episcopus Ribacurcensis subscripsi.» Aquesta firma suposava la conformitat d'Aimeric en la subjecció envers la seu urgellesa i és probable que el papa hauria estat assabentat de la significació del document que atorgava.

No és estrany, doncs, que en morir Aimeric, l'any 1017, el seu successor Borrell fos elegit a Urgell «ut per divina manu Salvatoris protegente vel donante, ad honorem et benedictionem atque ordinationem sui presulatus accedat et susceptione per-

62. Vegeu sobre la seva significació: ABADAL, *L'abat Oliba bisbe de Vic, i la seva època*, Barcelona, 1948, pàg. 109.

63. *Marca Hispanica*, ap. 163.

64. *Marca Hispanica*, ap. 169, JL. 3993.

veniat, *sub tuitione alme Marie sedis prefate et sub dominatione domno Ermengaudo episcopo et successores ejus*», com resa la corresponent acta d'elecció⁶⁵. En la mateixa acta es feia constar que l'església d'Urgell «est caput omnium ecclesiarum jam dicto comitato (Ripacurcensis)».

Aquesta situació de supeditació al domini de la seu urgellesa no fou obstacle perquè Aimeric exercís dintre la diòcesi les prerrogatives del seu càrrec. Ho demostra el fet que en 1015 consagri uns nous altars a l'església del monestir de Lavaix, a petició de l'abat Dachó i els monjos, els quals «*ibidem serviunt sub jussioni praedicti episcopi*». I no sols això sinó que, cooperant a la dotació, «*ego Emericus episcopus concedo ad jam dictas ecclesias in die dedicationis ejus primitias et oblationes sicut olim constitutum fuit secundum canonicam auctoritatem, sicut canones canent: Decimas et primitias Deo sunt donanda et ad episcopum dividende*»⁶⁶. L'afegació del text canònic, inusitada fins aleshores en semblants actes de consagració, podria significar una reivindicació dels seus drets que el bisbe formula com reaccionant a la seva situació mediatitzada; el mateix podria dir-se de la frase anterior que hem comiat fent constar la seva jurisdicció sobre els servents del monestir.

Altrament, Aimeric degué tornar a restablir la seu a Roda, tancant la interinitat de Llesp, i àdhuc, potser mogut per l'exemple d'Urgell, on l'hem vist assistint a la solemne restauració de la canònica, degué també instaurar-ne una a la seva seu, ni que fos modesta; després de la seva mort, en l'elecció citada del seu successor, hi prenen efectivament part, a més dels abats dels principals monestirs de la diòcesi, els «*canonicis Sancti Vincentii martiris Christi, cujus sedis sita est in civitate Rota, id est, Barone archisacer, et Gerallus sacer, et Galindus sacer, et Durandus sacer, et Miro sacer, et Altemirus sacer, et Guimara sacer*». Tots ells deurien el seu nomenament al difunt Aimeric. Vol dir que aquest bisbe, si bé per circumstàncies adverses i penoses hagué d'acceptar cap a les seves velleses una supeditació dolorosa de la seva martiritzada diòcesi, no deixà per això d'esforçar-se en la seva recuperació material i jurídica.

Abans de donar per acabat aquest apart sobre el bisbe Aimeric, i amb ell el capítol present d'història eclesiàstica, que ja depassa els límits cronològics fixats al nostre estudi, ens resta fer un curt aclariment. Ha estat general fins avui l'opinió que havien existit dos bisbes Aimeric a Ribagorça: un a darrers del x, un altre a principis del xi. El fonament d'aquesta duplicació consistia en trobar l'any 996 un

65. VILLANUEVA, *Viage literario*, x, ap. 26.

66. *Marca Hispanica*, ap. 180.

bisbe Jacob consagrant l'església de Santa Maria de Güell, en el cor de la Ribagorça, a intercalar entre dos Aimeric. Jo crec que la interpretació és errada. L'acta de consagració, el contingut de la qual segueix el formulari d'ús corrent en la regió, no diu pas que Jacob fos bisbe del comtat de Ribagorça, sinó que anà al comtat de Ribagorça a petició d'Oriol per a consagrar l'església que aquest havia aixecat⁶⁷. Hem vist altres casos de bisbes ribagorçans anant a consagrar circumstancialment esglésies al Pallars, fora per tant de la seva diòcesi. En el cas present, Jacob també ve de fora, segurament de Navarra; l'acta de consagració dóna en la data, a més de l'any de l'Encarnació, la indicació «regnante Carsia rege»; en aquest temps, darrers del x, una semblant indicació és inusitada a Ribagorça; es comprèn en aquest cas per ésser Jacob, el consagrant, un foraster, un súbdit d'aquest «Carsia rege», que no pot ésser altre que García Sánchez II de Navarra, el qual regnà del 994 als volts del 1000. A Ribagorça no hi hagué més que un bisbe Aimeric.

L'ORGANITZACIÓ PARROQUIAL

Si ens ha estat possible, de donar una idea relativament precisa sobre l'evolució històrica del bisbat de Ribagorça en la funció rectora, ja no és tan fàcil esclarir l'organització i el funcionament de l'administració eclesiàstica en el sector parroquial, en la zona de contacte directe del clero amb el poble cristià.

En aquest sentit s'aprecia des del primer moment una diferència fonamental entre les diverses regions geogràfiques. És la que hem assenyalat en l'apartat primer del present capítol quan parlàvem de l'adjudicació originària del bisbat a la seu d'Urgell. L'acta de consagració de la nova església d'aquesta seu de l'any 839 en traduïa — hem dit — els trets característics. Allí n'hem copiat el text corresponent⁶⁸ que ara podem analitzar amb més detall.

Per la manera d'expressar-se de l'acta surt ben clara l'existència d'una regió limitada que en aquells moments de 839 gaudeix d'una organització parroquial completa. És la conca alta de la Noguera Pallaresa amb els seus afluents. L'acta distribueix aquesta regió en comarques: la de Sort, la vall Ferrera o de Tírvia, la de

67. Diplomatar, núm. 316.

68. Vegeu més amunt pàg. 168.

Cardós i la d'Àneu. També per la manera d'expressar-se de l'acta s'endevina l'existència de tres esglésies importants com a presidencials de les comarques respectives: Santa Maria de Sort, Santa Maria de Ribera de Cardós i Santa Maria d'Àneu. Serien les esglésies arxiprestals o deganes de la regió⁶⁹. A l'església de Sort van lligades les parròquies de la seva ribera i les de les valls veïnes de la Noguera, riu avall, d'Estaon o Enviny a la dreta i de Siarb a l'esquerra; i, riu amunt, les del Bac o Bernui a la dreta i de Riumadriu a l'esquerra. Cal notar que l'acta no detalla en aquest cas nominativament totes aquestes parròquies; dóna només alguns noms: Enviny, Siarb, Llagunes, «Serbaos», «Villa Furoris», Bernui, Somponui, Montanartró, Riumadriu, i deixa entendre que n'hi ha d'altres.

A l'església de Ribera de Cardós van lligades les parròquies de les valls de Tírvia, Ferrera i Cardós, que formen una sub-regió a l'esquerra de la Noguera, on desemboca llur conca enfront de Llavorsí. Són anomenades en aquestes valls les parròquies de «Baien»⁷⁰, Alendo, Ferrera, Burc, Tírvia, Birós, Alins, Areu, Tavascan, Ainet, Lladrós, Boldís sobirà, Boldís jussà, «Vallato», i «Vallatello».

Per fi, a l'església de Santa Maria d'Àneu es lliguen les parròquies de la vall d'Àneu i les seves afluent, part amunt d'Escaló: Berrós, Espot, Jou, «Assor», Son, Burgo, Esterri, Cervi, Isil i Alòs.

Tot aquest triple conjunt es mostra, doncs, fortament organitzat en 839; la seu d'Urgell n'és dotada amb els delmes, les primícies i el rèdit sinodal pertanyents a totes les parròquies de la regió. Hi ha una paritat, en la presentació que en fa l'acta, amb la corresponent a les regions de Cerdanya, d'Urgell, de l'alt Berguedà. Cal creure que ens trobem davant d'una situació de llarga tradició, anterior a la invasió musulmana. Hi ha hagut de totes maneres un trasbals i una reorganització: les esglésies arxiprestals han estat novament titulades a honor de Santa Maria, com Santa Maria és el titular de l'església mare d'Urgell. La d'Àneu era dedicada abans a Santa Deodata, la de Sort a Santa Concòrdia, noms de clar regust visigòtic.

En contrast amb aquesta conca alta de la Noguera ens presenta l'acta de 839 dues altres regions del Pallars, la conca de Tremp i la partida del Flamisell i el Sarroca, en forma que deixa endevinar un estat precari d'organització. Es limita a fer menció de dues esglésies que deuen haver d'ésser el cap de les respectives comar-

69. Les circumscripcions arxiprestals o deganies existien ja com a subdivisions interiors de les diòcesis en aquests temps. El capitular de Carles el Calb sobre administració episcopal donat a Tolosa en 844 hi fa clara referència en el seu article tercer. BORE-

TIUS-KRAUSE, MGH, *Capitularia*, pàg. 256, núm. 255.

70. Per la disposició ordenada de l'enumeració que fa l'acta no és possible identificar aquest «Baien» amb el poble de Baén, situat fora de la comarca, molt més avall, a llevant de Gerri.

ques: la de Santa Maria de Senterada i la de Santa Maria de Tremp. Per la primera afegeix: «amb les parròquies, viletes i vilarets, pertanyents a la dita església»; per la segona, encara més vagament: «amb tot el que li pertany».

En rigor, Santa Maria de Senterada no és en aquells moments una església secular sinó un monestir. És un dels monestirs fundats pel bisbe d'Urgell. Recordem que Lluís el Piadós essent encara rei d'Aquitània, abans doncs del 814, havia donat un precepte al bisbe Possedoni, pel qual, a més de confirmar a la seu d'Urgell l'atribució feta per Carlemany de les comarques ponentines novament alliberades, concedia al bisbe les terres ermes necessàries per a la nova construcció de monestirs, que serien de moment regits pel bisbe, però que a la seva mort podrien lliurement elegir abat⁷¹. A seguit d'aquest precepte és que Possedoni funda Santa Maria on en temps anteriors hi havia hagut la casa visigòtica de Santa Grata⁷². Possiblement el cas de Santa Maria de Tremp fóra pareller al de Senterada, per més que la falta absoluta de documents primitius d'aquella església no ens permeti saber-ne res de cert.

El precepte de Lluís el Piadós enfocava, doncs, la restauració eclesiàstica diocesana a base d'una activitat monacal propulsada i dirigida pel bisbe. De fet, aquest és el cas per Senterada i potser per Tremp. Però al costat d'aquesta activitat episcopal, i dintre la mateixa regió del comtat de Pallars, es manifesta la iniciativa particular monacal que omple els buits geogràfics deixats per aquella.

Gerri n'és l'exponent més important i visible. Entre les zones de la ribera de Sort al nord, l'aiguabarreig de Senterada a ponent i la conca de Tremp al migdia, hi queda una comarca de la qual l'acta de consagració del 839 no diu res. És la comarca que té Gerri per centre. Sabem que a Gerri existia ja un monestir de fundació particular, erigit en 807; aquest monestir és el que actua com a nucli integrador de l'organització eclesiàstica de la comarca. Ell va absorbint, quan no les crea, les esglésies que la iniciativa particular aïllada va fundant per viles i castells. En altre lloc exposem el procés d'aquesta integració⁷³; aquí farem notar que en la butlla de 966⁷⁴ són atribuïdes a Gerri les següents esglésies: Sant Martí a la vall «Sisitana», Sant Pere en el riu Gavet, Sant Feliu de «Choves», Sant Martí de Canals, Sant Vicenç de Sas, Sant Esteve de Servas, Sant Pau i Sant Pere de Corts, Sant Feliu de Gerri, Sant Esteve de Perabella, Santa Cecília d'Ancs, Sant Martí de la vall Estaon amb

71. ABADAL, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, Urgell II, pàg. 281.

72. Més avall, en l'APÈNDIX, és dedicat un capítol a historiar la fundació i l'evolució de la casa de Senterada.

73. En l'APÈNDIX citat en la nota anterior es dedica també un capítol a la història primitiva del monestir de Sant Vicenç de Gerri.

74. Diplomatar, núm. 200.

les altres esglésies de Santa Coloma i de Sant Sadurní, Sant Fructuós de Buseu, Sant Pere de Pallars, Santa Creu d'Enviny, Sant Gingimer de Pernui, Sant Liceri de «Sosui» i Sant Pere de Burgal.

Més a ponent de Senterada, església que per cert no va pas atènyer la influència que deuriem haver desitjat els fundadors, un altre monestir particular feia en tot menor la funció del de Gerri aplicant-la a una allargada zona a ponent de les influïdes per Gerri, Senterada i Tremp. Era el de Bellera i podem assenyalar les esglésies de Savaris, de Sentís i de Censui, com a subordinades a ell. Més en petit encara, altres fundacions monestirials omplen buits dispersos en la gran regió de la qual acabem d'ocupar-nos: Burgal, Oveix, Vilanega, les Maleses. De tots aquests monestirs el lector en trobarà la història en l'APÈNDIX que publiquem més avall.

Tornant a l'acta de 839 i donant-la per comentada en el que es refereix a l'ampla regió de Pallars, ens resta ara ocupar-nos dels que ella anomena pagus de Ribagorça i Gistain. Aquí la imprecisió, assenyalada ja per la comarca baixa del Pallars, amb Senterada i Tremp, arriba al màxim. L'acta es limita a dir que són lliurades a la seu d'Urgell les esglésies i parròquies episcopals d'aquells pagus, és a dir — aclareix —, el lloc de Santa Maria anomenat Alaó amb els seus termes i amb les esglésies que li són sotmeses i llurs vilars i vilarets, el lloc de Santa Maria i de Sant Pere dit de Taverna també amb els seus termes, vilars i vilarets, i totes les altres esglésies pertanyents al bisbat. Cal entendre, doncs, comparant amb el detall que per les altres regions proporciona l'acta, que, llevat dels dos centres d'Alaó i Taverna, tota la regió està en aquells moments de 839 per organitzar. És només una expectativa de dret i de feina la que correspon a la seu urgellesa. I com surt clar que aquesta feina fou descurada, es comprèn tot el procés històric de temptatives i definitiva consolidació de la nova seu ribagorçana, com l'expectativa de dret explica els conflictes jurídics que hem anat exposant i que devien allargar-se fins a finals de l'onzè segle.

Les dues esglésies citades d'Alaó i Taverna són dos monestirs. Del d'Alaó en podem donar un historial molt complet⁷⁵, i sabem que havia estat restaurat pel prevere Crisogoni respatllat per l'autoritat comtal tolosana, entre 806 i 814, fent renéixer una antiga casa visigòtica. Del de Taverna no en sabem res pel cert fins el segle XI; segurament es tractava també d'una casa visigòtica restaurada pel mateix temps i en forma semblant a la d'Alaó. En cap dels dos casos no es pot documentar una intervenció episcopal directa, però cal suposar almenys una iniciativa del bisbe,

75. Vegeu en l'APÈNDIX repetidament citat.

puix que l'acta de consagració qualifica les dues cases de parròquies episcopals, «ecclesias vel parrochias episcopales».

Una tercera casa no és citada encara per l'acta de 839, però no havia de trigar gaire a ésser també un altre centre d'organització. Ens referim a Lavaix, que sota el nom de Vilanova rebia entre 848-849 la protecció especial del comte tolosà Fredol. Com que l'original del precepte comtal anà a parar molt aviat a l'arxiu de la seu d'Urgell, això ens permet pensar si ens trobem davant un cas similar al conegut de Senterada i al suposat de Tremp; és a dir, que l'abat Trasoari de Vilanova seria un delegat del bisbe urgellès i el seu monestir episcopal. Talment com a Senterada, però, la iniciativa es mostra poc eficaç; el monestir de Vilanova s'esborra de la història per a no reparèixer fins gairebé al cap d'un segle amb el nom de Lavaix i ara sota la decidida protecció del bisbe i dels comtes ribagorçans⁷⁶.

Reapareixia Lavaix sota la mateixa protecció i empena que havia d'animar pel mateix temps el monestir d'Ovarra, una fundació antiga i humil, al centre de Ribagorça. Però aquestes renaixences ja no pertanyien a un esforç urgellenc sinó a l'activitat de la família comtal per a solidar una seu ribagorçana.

De com dintre aquest canemàs s'anaren omplint els immensos buits parroquials de Ribagorça i els més limitats de Pallars, no en podem donar més que una idea relativa, dificultats com estem per l'escassetat de la documentació.

De totes maneres, surt clar que la iniciativa fou ben sovint de caràcter particular. Això s'endevina pel fet que trobem repetidament particulars, clergues o seglars que disposen d'esglésies parroquials com a béns propis, cosa inconcebible si s'hagués tractat de parròquies episcopals.

Hem alludit, parlant de la funció integradora de Gerri, a l'absorció que havia anat realitzant d'esglésies de fundació particular. Podem donar-ne uns exemples: en 834 aconseguí que el prevere Dató li cedeixi l'església de Sant Pau que ell deuria haver fundat en un gran alou que comprà a Corts-castell⁷⁷; en 954 rep del prevere Galeni l'església del castell de Besturg, convenientment dotada⁷⁸; en 966 són el comte Ramon amb els seus germans els qui donen la vila d'Ancs amb l'església de Santa Cecília «cum parrochia et decimis et primiciis atque oblacionibus et defunctionibus»⁷⁹. Per la seva banda, l'abat de Gerri Ató-Bonfill edifica una església a Corts-castell, a la qual en 949 el comte Guillem cedí l'església de Sant Cristòfol de la

76. En l'APÈNDIX va la història particular d'aquest monestir.

77. Diplomatar, núm. 10.

78. Diplomatar, núm. 64.

79. Diplomatar, núm. 199.

vila «Sarnui», que tenia dels seus pares, i concedí una demarcació parroquial en els termes del castell⁸⁰. La intervenció episcopal en aquestes transaccions és limitada. En la donació comtal de l'església d'Ancs es fa constar només que el bisbe ha donat el seu consentiment, talment com l'han donat els pròcers del país. En el cas de Sant Pere de Corts-castell, fundació nova, el fundador Ató fa constar que lliura l'església «et trado ei parrochiam quod ibidem concedit domus Wilelmus comes»; l'església, però, queda propietat del fundador, l'abat Ató, el qual la tindrà i posseirà en vida i després de mort podrà deixar-la a qui vulgui.

Per l'estil de Gerri és la captació que va fent a Ribagorça el monestir d'Alaó. Prescindint de les celles directes que el monestir havia anat establint de temps — Torogó, Llastarri, ... — podem assenyalar l'origen de cinc esglésies parroquials que anaren a parar sota la seva jurisdicció entre 972 i 987. Santa Maria d'Isclès havia estat fundada pel prevere Blanderic, fidel comtal, i consagrada pel bisbe Odesind; morí Blanderic sense disposar-ne i en quedar l'església desatesa, sense capellà ni monjos, i en mans de la vídua de Blanderic, «quod lex non continet», el comte Unifred en féu donació al monestir d'Alaó, l'any 979⁸¹. A la mateixa data el comte hi donava també l'església de Sant Martí, en l'apendici d'Areny, aleshores enrunada, però que el comte tenia per fundació dels seus passats⁸². L'església de Sant Pere de Molins havia estat fundada, dotada i donada a Alaó pel jutge Asner i un seu germà; havent estat presa i cremada, un altre particular, Ennecó, probablement familiar dels fundadors, la torna a dotar, la fa consagrar pel bisbe Aimeric i la confirma al monestir en 987⁸³. També en 987 és donada a Alaó pel prevere Indiscle, que en seria el propietari, l'església de Sant Julià en la vall de Senyiu, tocant a Casterner⁸⁴. Ja abans d'aquestes atribucions els que varen fer consagrar i dotaren l'església de Santa Maria de Pedrui, l'any 972, feren constar que la sotmetien al monestir: «sub jussione monasterio Alaone semper subjaceat»⁸⁵.

Talment com a Alaó, Ovarra també es converteix en cap d'una sèrie de parròquies, no pas per pròpia iniciativa fundadora sinó per l'atribució comtal. El comte Guillem, en 975, hi dóna «aliquis de parrochiis meis qui michi advenit de parentum meorum», o sia els delmes del castell de Senui i d'Os⁸⁶; vers 990, la comtessa vídua Garsenda i els seus fills, els comtes Isarn i Tota, hi donen també les parròquies de Calvera, Castrocit i Morens, que els venien dels seus pares⁸⁷.

80. Diplomatar, núm. 160.

81. Diplomatar, núm. 247.

82. Diplomatar, núm. 249.

83. Diplomatar, núm. 271.

84. Diplomatar, núm. 272.

85. Diplomatar, núm. 218.

86. Diplomatar, núm. 236.

87. Diplomatar, núm. 289.

El lector haurà pogut observar que totes aquestes adjudicacions ribagorçanes a Alaó i a Ovara són fetes dintre el darrer terç del segle x. Quin fos l'estat parroquial de Ribagorça en el segle ix no ho sabem, per més que, com apuntàvem, el suposem molt rudimentari. Les poques esglésies que hi hagués, de fundació monacal o particular, no han deixat — llevat com hem dit d'algunes d'Alaó — rastre documental. La devastació general produïda per les incursions d'al-Tawil a les primeries del segle x devia fer-ne taula rasa. Calgué emprendre una nova obra d'organització, i aquesta fou la tasca que s'adjudicaren els comtes de la branca ribagorçana. La primera pedra en aquesta empresa fou la d'erigir una seu episcopal, la seu de Roda. Ja n'hem explicat les circumstàncies. Remarquem novament que és el comte qui la funda i la dota, qui la lliura al bisbe «ut sit sedis episcopalis». Som a mig segle x, precisament l'any 956⁸⁸.

Aleshores podia portar-se endavant l'obra organitzadora que tan descurada havia estat pels antics bisbes urgellesos. Al cap de tres anys, en 959, el bisbe Odesind consagra la nova església de Campo que els sarraïns havien destruït i havia estat refeta per ell mateix i els seus fàmuls, els preveres Asnar, Biator i Langobard; els seus refectors i altres fidels doten l'església «et ad servientes illius qui ibidem serviunt ad ipsum loco venerabilem *sub jussione episcoporum*»⁸⁹; tenim, doncs, una parròquia clarament episcopal i en la restauració de la qual el bisbe ha tingut intervenció directa.

L'església del castell de Fontova ha estat l'obra dels comtes «et omnium bonorum hominum tam masculi quam femine qui sunt habitantes in castro et in terminis suis»; també en l'acta de consagració i dotació de vers 960⁹⁰ es fa constar que està sota la jurisdicció episcopal.

Igualment són els comtes els edificadors de l'església del castell de Sant Esteve del Mall, que és consagrada en 972 i que degué passar a domini del bisbat⁹¹. En canvi, les de Sant Pere de Lastanosa, consagrada en 988⁹², i de Santa Maria de Güell, consagrada en 996⁹³, són l'obra comunal dels feligresos; també elles degueren restar sotmeses a la jurisdicció directa de la seu⁹⁴.

88. Diplomatar, núm. 168.

89. Diplomatar, núm. 178.

90. Diplomatar, núm. 179.

91. L'acta de consagració i dotació, Diplomatar, núm. 217, no ho diu pas clarament, però el fet que fos conservada en l'arxiu de Roda n'és un indicatiu molt ferm.

92. Diplomatar, núm. 279.

93. Diplomatar, núm. 316.

94. Les dues actes es guardaren també a l'arxiu de la catedral. L'erecció i dotació d'esglésies a càrrec dels feligresos és la forma normal de constituir una parròquia episcopal. La iniciativa de l'operació podia ésser local, per més que és evident la influència d'una impulsió episcopal. Vegeu per comparació les consagracions de Lillet, en el Berguedà, Ardocal a Cerdanya, Queralbs en la Vall de Ribes, en VILLANUEVA, *Viage*, x, eps. 6, 11, i 19, respectivament.

Es dibuixa, en resum, una doble activitat episcopal i comtal. Per la primera comença a constituir-se una organització parroquial diocesana; s'inicia un contacte i col·laboració directes entre el poble i el seu pastor jeràrquic. L'activitat comtal, que s'endevina molt forta, es destria en dues direccions: per una banda propulsa l'obra diocesana episcopal, de la qual es pot dir fundadora, d'altra part, però, afavoreix llargament l'expansió de la influència monàstica⁹⁵.

Quan l'any 1017, amb motiu de l'elecció d'un nou bisbe de Roda, compareix a Urgell la representació total de la diòcesi ribagorçana, la trobem integrada per quatre elements destriats: el comte amb els seus optimats; els abats dels monestirs de la regió; els canonges de l'església catedral; i els grans fidels seglars del país⁹⁶. Els primers i els últims, l'autoritat civil i el poble fidel, representen l'interès religiós social i individual en sentit passiu; els segons i els tercers, monestirs i seu diocesana, comparteixen la missió activa eclesiàstica partint el país en dues grans zones d'influència: la sotmesa directament a la jurisdicció diocesana i l'administrada per la jurisdicció abacial. El bisbe és, evidentment — i per això concorren tots a la seva elecció — el superior religiós de tots ells, l'únic poder d'ordre, però l'administració parroquial queda partida en dues rames, fet que, si originàriament podia ésser beneficiós als efectes d'una més ràpida i completa estructuració eclesiàstica del país, haurà de portar amb el temps greus conflictes no pas massa adients amb l'alta finalitat proposada. En les diòcesis d'antiga tradició, en les nostres per exemple d'Urgell, d'Elna, de Girona, de Barcelona, àdhuc d'Ausona, l'activitat parroquial dels monestirs queda més limitada a omplir buits, però en el cas de la de Ribagorça, de nova creació, aquella duplictat jurisdiccional portarà indefectiblement una debilitació originària del poder i autoritat episcopals que sols podran solidar-se a través de la decadència dels monestirs produïda per causes internes de desintegració, decadència que es fa palesa a Ribagorça cap a finals de l'onzè segle.

Les esglésies parroquials viuen de la dotació obligada — canònicament no pot consagrar-se cap església que no sigui alhora dotada — i dels delmes, primícies i oblacions dels fidels.

Les actes de consagració són documents jurídics quant a la dotació que contenen, de la consagració no en són més que notícia. Acostumen a deixar un gran espai en blanc entre el text i l'escatocol a fi de poder afegir-hi les noves dotacions pos-

95. Vegeu els casos d'Espluga de Serra i de So-peruny, *Diplomatari*, núms. 154 i 161.

96. Vegeu l'acta de l'elecció en VILLANUEVA, *Via-ge*; x, ap. 26.

teriors dels fidels. En la pràctica es fa difícil sovint a l'historiador destriar quina és la dotació originària i quines i de quan són les afegides⁹⁷. Amb unes i altres i amb les operacions subsegüents, compres, canvis, donacions, es forma el patrimoni immoble de l'església parroquial. Donem al final de l'APÈNDIX una mostra de les operacions que poden afectar el patrimoni d'una església parroquial, en aquest cas la de Saurí, en la comarca de Sort.

Més important que el rèdit del patrimoni acostuma a ésser el procedent dels drets eclesiàstics: delmes, primícies, oblacions, que pesen sobre els béns i persones dels feligresos de la parròquia. Són els drets parroquials característics. Quan en 949 l'abat Ató de Gerri funda l'església de Sant Pere de Sestui, el comte Guillem assigna el terme de la parròquia i el bisbe Guisad en fa lliurament a l'església, de tal manera, que tots els homes que visquin en aquell terme assisteixin als oficis divins de la dita església de Sant Pere i a ella contribueixin sempre amb els delmes i les primícies de llurs béns⁹⁸. En donació que el comte Ramon féu a Gerri l'any 966 de la vila d'Ancs fa constar que s'hi comprèn també l'església de Santa Cecília «amb les parròquies, els delmes, les primícies, les oblacions i les defuncions»; el bisbe ha donat el seu consentiment a l'operació⁹⁹. En la consagració de Santa Maria de Güell, de 996, tots els feligresos hi aporten llur dotació; el bisbe, finalment, dóna a l'església «les primícies, els delmes i les oblacions dels fidels sobredits, i dels béns que els pertanyen, tal com de temps ve constituït per l'autoritat dels canons»¹⁰⁰.

Tot plegat, però, no representa en el temps i en el país que estem estudiant una gran riquesa. No s'ha conservat cap edifici eclesiàstic de l'època. Tots els que resten són de darrers del segle onzè o més tardans. Vol dir que tots necessitaren refecció, que eren construccions extremadament senzilles: quatre parets bastes i una teulada sobre fusta. És característica, en aquest sentit de la pobresa, la informació que ens dóna l'acta de consagració de l'església de Roda, 956; malgrat ésser destinada a seu episcopal tot l'agençament que rep és aquest: en ornaments, un calze i una creu de plata i un «signo» de metall; en llibres, un Missal, un Leccionari i un Antifonari; en vestidures, dos jocs¹⁰¹. El fet que siguin de plata el calze i la creu és l'únic senyal de superació; ordinàriament són de senzill metall.

Si repassem les dades que ens ofereixen les altres dotacions conegudes, veu-

97. El lector pot examinar varies actes de consagració-dotació contingudes en el Diplomatar: de Sestui, en 949, núm. 160; de Campo, en 959, núm. 178; de Fontova, en 960, núm. 179; del Mall, en 972, núm. 217; de Pedrui, en 972, núm. 218; de Lasta-

nosa, en 988, núm. 279; de Güell, en 996, núm. 316.

98. Diplomatar, núm. 160.

99. Diplomatar, núm. 199.

100. Diplomatar, núm. 316.

101. Diplomatar, núm. 168.

rem que els llibres litúrgics corrents d'una de les nostres esglésies solen ésser aquests: Missal, Antifonari, Leccionari i Salteri. Menys sovint l'Oficiari i l'Homiliari. Sols per una vegada surten citats: Còmput, Manual, Himnari, Sermonari, Breviari, Passionari, Flors evangèliques, Vides dels Pares, Exposició a Mateu. El calze i la creu són els ornaments corrents, els imprescindibles; una vegada es parla d'un canelobre i una altra d'un encenser. Quant a vestidures, un joc, dos jocs, tres com a màxim; algun cop es detalla: «camiso», «chamisos duos», «stolas duas», «stola cum manipulo», «planeda», «chooperculos IIII°», «piannonos duos»¹⁰².

Fins a prop l'any mil no es noten signes d'una major riquesa: quan es consagra l'església de Santa Maria de Güell, en 996, els fundadors hi lliuren deu llibres, entre els quals quatre Missals i tres Antifonaris¹⁰³. I el comte Borrell, en el seu testament de finals del x, inserta aquesta clàusula de llegat: «Et ad domum Sancti Petri in Maleto ipsas meas vineas ..... et ipsas meas equas et ipsas meas bestias, propter *ipsa tabula de argento* que debuit facere pro ipsa cela, et ipsa spata quod traxit inde»¹⁰⁴. Aquesta taula, un frontal, d'argent, que es projectava comprar o s'estava fent, és el primer senyal de luxe que apareix en la documentació de les esglésies dels comtats que estem estudiant.

ELS MONESTIRS

Acabem de veure la importància que en l'organització eclesiàstica havien tingut els monestirs; això sol ja justificaria que els dediquéssim un estudi especial. Però encara sobre aquest aspecte parcial cal pensar en l'obra fecunda que acompliren en la vida religiosa, espiritual, econòmica i social del país. Al costat de les institucions política i eclesiàstica secular, la institució monacal fou la tercera de les superestructures que modelaren la societat del temps.

Precisament per la continuïtat, persistència i envergadura de la institució, és la que millor ha conservat el testimoni històric. Com s'ha fet notar en la INTRODUCCIÓ i

102. Pel detall d'aquesta mena d'inventari, a més de la consagració de Roda damunt citada, consulteu aquests documents: Oveix, any 868, núm. 63; Sestui, 949, núm. 160; Campo, 959, núm. 178; Fontova,

vers 960, núm. 179; el Mall, 972, núm. 217; Lastanosa, 988, núm. 279; i Güell, 996, núm. 316.

103. Diplomatar, núm. 316.

104. Diplomatar, núm. 320.

pot comprovar-se en el capítol sobre ELS ELEMENTS D'INFORMACIÓ, els arxius monacals són els que, al costat del catedralici de Roda, ens han llegat la totalitat de la documentació que integra el nostre DIPLOMATARI i sobre la qual s'ha basat el present estudi¹⁰⁵.

No és possible donar una llista completa, fer un inventari, dels monestirs que arribaren a fundar-se i a funcionar en els comtats de Pallars i Ribagorça durant els segles IX i X. Hi hagué al llarg del segle IX, en especial a la seva primera meitat, una febre fundacional que per la seva exàgeració creà cenobis mancats de condicions de vida i que hagueren aviat d'ésser abandonats. L'any 914 els bisbes Nantigís d'Urgell i Adulf de Pallars atribuïren al monestir urgellès de Sant Serní de Tabernoles «quorundam coenobitarum loca... quae olim fuerant regulariter constituta et nunc deficientibus abbatibus et monachis ita sunt destituta, ut non solum qui in his regulariter Deo serviat nullus appareat, verum etiam nec esset qui terras et vineas incoleret nec laboraret, sed nec domos dirutas construere non valeret»¹⁰⁶; entre aquests cenobis abandonats és probable que alguns d'ells, no identificables — un Sant Esteve, un Sant Jaume, un Sant Andreu —, fossin pallaresos, i això explicaria la intervenció del bisbe Adulf en l'adjudicació.

De totes maneres, ha quedat memòria d'una vintena de cases monacals distribuïdes al llarg de les valls que baixen del Pirineu dintre la regió. En la vall de la Noguera Pallaresa les de Sant Pere de Burgal, Sant Vicenç d'Oveix, Sant Pere de Vilanega, Sant Esteve de Perabella, Sant Vicenç de Gerri, Sant Andreu (després Sant Pere) de les Maleses, Sant Esteve de Servàs, Santa Maria de Tremp; en la vall de la riera de Sarroca les de Sant Julià de Sentís, Sant Genís de Bellera i Santa Maria de Senterada; en la vall de la Noguera Ribagorçana les de Sant Andreu de Barrabés, Santa Maria de Lavaix, Santa Maria d'Alaó i Sant Martí de Sas; en la de la Isàvena Santa Maria d'Ovarra; en la vall de l'Éssera les de Sants Just i Pastor d'Aurigema i la de Santa Maria i Sant Pere de Taverna; en llocs indeterminats de Ribagorça unes cases de Sant Esteve i de Sant Miquel. De la major part d'aquestes cases se'n fa l'estudi monogràfic en l'APÈNDIX; quant a la resta, hem parlat de Tremp i de Taverna en l'apartat anterior en estudiar l'organització parroquial; Bar-

105. Aquesta raó de desproporció en la informació històrica sobre les diverses institucions és la que ens ha decidit a transportar a un APÈNDIX la història particular dels principals monestirs de la regió que estudiem. Dintre de l'ESTUDI HISTÒRIC general hauria quedat un capítol desequilibrat pel seu detall

amb els altres que s'explanen i pels quals la informació és molt més limitada. Aquí ens cenyim a l'estudi de la institució en conjunt.

106. Document publicat per VILLANUEVA, *Viage*, x, ap. 15.

rabés, Aurigema, Sant Esteve i Sant Miquel, figuren entre els monestirs de Ribagorça representats pels respectius abats en l'elecció del bisbe Borrell l'any 1017¹⁰⁷.

Bastantes d'aquestes cases decaigueren ja en el corrent del segle x: unes foren secularitzades, com Senterada, Sant Martí de Sas i potser Tremp; altres anaren a parar a mans de monestirs més potents: Sentís a les de Lavaix, que l'havia fundat; Servàs i Perabella a les de Gerri; Vilanega a les urgelleses de Sant Serní de Tabernoles; Burgal a les carcassoneses de Santa Maria de la Grassa. Una segona sèrie travessaren el milenar portant una vida més aviat raquítica i miserable. En rigor, les grans cases que assoliren desafiar el pas dels segles, no pas sense caigudes espectaculars i subjeccions estranyes, foren les de Lavaix, Alaó, Ovarra i Taverna, i, més que totes elles, la de Gerri, l'única que havia obtingut de molt aviat la protecció papal.

Estem bastant ben informats de com nasqueren els monestirs de Pallars i Ribagorça. Cal destriar en llur fundació dues fonts diverses d'iniciativa: l'episcopal i la particular.

Hem explicat repetidament com Lluís el Piadós abans del 814 havia donat al bisbe Possedoni d'Urgell un precepte pel qual li concedia terres ermes per a construir-hi monestirs, els monjos dels quals, després de la mort del prelat, podrien elegir entre ells el corresponent abat¹⁰⁸. Aquest precepte, que seguia de poc temps a l'atribució a la seu d'Urgell de les comarques novament alliberades, enfocava, doncs, la seva reorganització eclesiàstica a base de monestirs de fundació episcopal. La idea era manifestament sortida de Benet d'Anià, el gran conseller de Lluís el Piadós i el gran restaurador de la vida monacal a l'altra banda del Pirineu. El bisbe d'Urgell l'acceptà plenament i la portà a execució. El monestir de Senterada n'és un exemple patent; el lector en pot seguir el procés històric en l'estudi monogràfic que li dediquem en l'APÈNDIX. Ja hem dit en l'apartat anterior que possiblement amb semblant caràcter devia fundar-se la casa de Tremp.

Però hi ha més: gosariem insinuar que també els monestirs d'Alaó i de Taverna degueren l'inici de la seva reconstrucció a la iniciativa episcopal. Ens basem en

107. VILLANUEVA, *Viage*, x, ap. 26.

108. Vegeu més amunt pàg. 168. Les paraules relatives del precepte son recordades per Lluís, així: «continebatur insertum quod aliqua loca herema ad monasteria construenda sive monachos congregandos

concesseramus, ita videlicet ut post ejus obitum monachi in eisdem locis degentes, quibus construere optabat, abbatem inter se haberent licentiam eligendi».

la forma com són designats en l'inventari de l'acta de consagració de la seu d'Urgell de 839: «Tradimus eciam ipsas *ecclesias vel parrochias episcopales* in pago Ribacurcensis... scilicet locum Sancte Marie que vocant Halaone... similiter locum Sancte Marie et Sancti Petri apostoli que dicunt Taverna...» Encara podríem afegir-hi el monestir de Lavaix i, potser, el d'Ovarra. Hi ha un indici comú que fa sospitar l'origen episcopal de tots ells: és la seva comuna titulació a honor de Santa Maria, homenatge al titular de la casa mare, la seu episcopal de Santa Maria d'Urgell. Recordem que també les esglésies arxiprestals renovades a l'alt Pallars, les de Sort, de Ribera de Cardós i d'Àneu, són dedicades a Santa Maria; i fem notar que per a aquesta nova dedicació ha calgut, cosa poc freqüent, canviar el títol: Sort era abans dedicada a Santa Concòrdia, Àneu a Santa Deodata. En el cas dels monestirs, Senterada ho era abans a Santa Grata; Taverna ho seria a Sant Pere; i el mateix títol hauria portat l'antic monestir visigòtic d'Alaó.

Els monestirs d'iniciativa fundacional episcopal són sovint, com dèiem, reconstruccions fetes sobre antigues cases, seculars o monacals — que això ho ignorem — d'època anterior a l'alliberació, com és el cas també per les esglésies arxiprestals citades. En aquest sentit és apropiadíssim el terme de «reorganització» aplicat a l'obra episcopal urgellesa en les regions de Pallars i Ribagorça. Més, al costat d'aquestes reconstruccions hi ha fundacions de nova planta; tal deuria ésser el cas de Lavaix que rep precisament el topònim de Vilanova.

La sort que correueren aquests monestirs d'origen episcopal fou diversa. Inicialment — almenys així pot deduir-se del tenor del precepte del rei Lluís el Pia-dós — la intenció era que, després d'un temps de subjecció directa al bisbe, adquirissin una situació regular independent, i aquest fou el cas d'Alaó i potser de Taverna i d'Ovarra; però n'hi hagué que al cap d'un temps, degut probablement a insuficiències econòmiques, decaigueren fins a convertir-se en esglésies seculars revertint a la seu episcopal: és el cas conegut de Senterada, el que suposem de Tremp i, possiblement, el de Lavaix, que de totes maneres tornà a recuperar-se com a monestir regular sota la protecció del bisbe Ató i els comtes ribagorçans a finals del primer terç del desè segle.

Al costat d'aquesta iniciativa episcopal en la fundació de monestirs destaca la iniciativa particular.

Hem tingut la sort que s'hagin conservat algunes actes de fundació particu-

lar, documents preciosos que ens informen sobre la mecànica de l'operació. El més antic és el de Gerri, de l'any 807¹⁰⁹. Un prevere, Espanell, era propietari d'una església i d'unes heretats veïnes; resol fer-ne un monestir, consagrar-se a la vida monacal. Per a això recluta uns companys que s'avinguin a compartir amb ell aquesta vida d'obediència: són el prevere Teodebal, el clergue Grasemi, Astariel, Donat i Astari. Com assegurança els fa un *pacte*, que s'eleva a escriptura. Segons ella fa donació a l'església i per ella als seus companys, germans en el Senyor, que prometen obediència, de tot el seu patrimoni, béns en el Cortesà i a Seguís de dalt: cases, cellers, corts, terres cultes i incultes, horts, vinyes, arbres fruiters i salvatges, parament de la casa, estris de treball i ferramenta, or i argent, bestiar gros i petit, parament de l'església amb llibres i ornaments. Tot ho lliura al domini dels seus germans, tal com ho ordena la regla d'obediència, perquè en disposin en endavant per a la salut de l'ànima i utilitat dels monjos que allí serveixin Déu. Gerri, la casa que havia de perdurar més de mil anys, quedava fundada per aquest pacte. Espanell n'ha quedat rector, abat; per això li han promès obediència els seus companys: deu anys més tard un tercer pot adreçar-se-li dient: «A tu Espanell, abat, i als teus monjos que t'obeeixen»¹¹⁰.

Una forma sensiblement diferent és l'establerta a Servàs, en 833, pel prevere Solmó. Aquí s'estableix, no un pacte, sinó una *carta de comunitat* doblada de promesa de donació.¹¹¹ Solmó dóna als seus germans en comunitat i obediència — tres clergues, cinc monjos, quatre socis i els altres que vinguin — tot el que té en el lloc de Servàs, l'església de Sant Esteve amb cases, cellers, trulls, horts, vinyes, llibres i utensilis, un vilar i altres béns en diferents llocs; tot això ho dóna per després de la seva mort a la lliure disposició de la comunitat en servei de Sant Esteve; mentre visqui, però, en serà amo junt amb ells i en gaudiran plegats, exclosos aquells que fallessin en l'obediència promesa. No s'entreu per enlloc que Solmó arribés a ésser abat¹¹². Aquí es posa el problema de si els seus companys, que crida a Servàs, ja formaven (alguns almenys) part d'un altre monestir, nominativament del de Sant Esteve de Perabella¹¹³ i es tracta d'unir les dues cases

109. Diplomatarí, núm. 1.

110. Diplomatarí, núm. 3.

111. Diplomatarí, núm. 9.

112. Podria haver estat una mena de patró, vivint en comunitat. Es pot comparar aquest cas amb el de

Protasi en el monestir d'Eixalada. Vegeu el meu estudi *Com neix i com creix un gran monestir pirineenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà*, d'imminent publicació.

113. Vegeu Diplomatarí, núm. 33.

per a la major estabilitat de la vella i de la nova. Tindríem amb això un monestir doble¹¹⁴.

Un cas semblant de fusió de dues cases, una d'antiga fundació i altra de poc existent, el dona una *carta de seguretat* feta l'any 868¹¹⁵. El document és una mica confús, però s'entreu el mecanisme de l'operació. Hi ha una casa antiga, la de Sant Vicenç d'«Insitile» o d'Oveix — en altre temps havia àdhuc rebut un precepte de l'emperador Lotari — que ha vingut a menys, hi queda només un monjo, Leudefrid; per altra banda existeix la casa de Sant Andreu de les Maleses que ha fundat el prevere Atili i uns companys sota l'abaciat del primer i que deuria ésser insuficient al seu manteniment. S'estableix entre les dues un pacte de comunitat i obediència. Leudefrid dona als seus confreres de les Maleses l'església de Sant Vicenç, cases, béns i bestiar, i tot el que podran cultivar; els de les Maleses per la seva banda donen a la casa de Sant Vicenç la seva de Sant Andreu amb tots els seus béns mobles, immobles, bestiar, llibres. Un tercer, altre prevere Atili, dona a la comunitat diversos llibres. El document, que es titula «*scriptura securitatis*», i que constata les mútues donacions, deixa entendre que Sant Vicenç queda com a casa mare i que la comunitat viurà «*sub regula sancti Benedicti*». Amb el temps les cases se separaren i tornaren a tenir vida independent.

La fundació del monestir de Sant Julià de Sentís, en 848, és una cas ben diferent; en lloc de fusió es tracta de separació. L'abat Trasoari de Lavaix funda un monestir en l'església de Sant Julià pertanyent a la seva abadia; el lliura a un prevere Constantí i a un seu company Atilà perquè hi facin vida monàstica sota la seva obediència o de l'abat que junts designin en vida d'ell o dels que ells mateixos elegeixin després de la seva mort. Es sobreentén que els donataris reclutaran companys i que plegats es dedicaran a extirpar noves terres per a patrimoni del monestir¹¹⁶. La forma de fundació sembla en el present cas imitada de la dels monestirs episcopals dels quals parlàvem abans: una casa originàriament subjecta a la qual s'obre el camí de la independència amb la lliure elecció abacial pel dia de demà. Tampoc a Sentís com a Senterada no degué tenir èxit el procediment; també Sentís degué tornar a caure aviat en el domini directe de la casa fundadora.

114. De totes maneres es tracta de dues cases distintes, que anaren a parar a Gerri i que en la butlla d'aquest monestir, de 966 (Diplomatari, núm. 200), són inventariades separatament.

115. Diplomatari, núm. 63.

116. Diplomatari, núm. 39.

Un problema que pot posar-se sobre els monestirs primitius de la regió que estudiem és el de la regla sota la qual funcionaven.

Pel que es refereix al grup de fundació episcopal no sembla que hi pugui haver dubtes de que es regien segons la Regla de Sant Benet. El precepte de Lluís el Piadós que autoritzava aquelles fundacions estava inspirat de segur per Benet d'Anià i per l'experiència de la restauració monàstica que anys abans s'havia operat a Septimània sota els signes d'aquella Regla. És més, en el precepte de l'any 823 per a Senterada es fa constar taxativament que l'elecció d'abat es farà «secundum regulam sancti Benedicti»¹¹⁷.

Ara bé, pel que es refereix a fundacions d'iniciativa particular, la cosa ja no és tan clara. El *pacte* amb el qual s'inicia en 807 la fundació de Gerri, sols fa al·lusió a la comunitat i a l'obediència i a una regla indeterminada: «sicut docet regula ad obediencia adimplenda»¹¹⁸. Quina fos aquesta regla no pot precisar-se; el fet que s'estableixi un *pacte* permet pensar que ens trobem encara en el solc de la tradició visigòtica i que per tant podria referir-se a la Regla de sant Fructuós.

Un cas semblant, no tan clar però, és el de la carta de *comunitat* de Sant Esteve de Servàs, del 833¹¹⁹.

En canvi en l'escriptura de fusió i comunitat de les cases d'Oveix i les Maleses, de 868, ja es fa constar que els contractants estan al servei de Sant Vicenç «sub regula beati Benedicti»¹²⁰.

Quan a mig segle x, després de superades les invasions d'al-Tawil, torna a reorganitzar-se tota la vida eclesiàstica, la Regla de sant Benet presideix en general tota l'activitat monàstica d'una manera volgudament acusada. A Alaó, el cenobi està posat sota l'advocació de santa Maria i «sub regula sancti Benedicti» segons una donació solemne del comte Miró del 954¹²¹; en 957 un prevere Altemir fa donació dels seus béns i es lliura ell mateix al monestir «ad monasticam vitam ut vivam secundum regulam sancti patris nostri Benedicti»¹²²; l'elecció de l'abat Oriolf es fa en 970 «secundum patris Benedicti rechulam»¹²³.

Lavaix rep en 947 la donació de l'església de l'Espluga de Serra perquè la tingui «ad monasticam servitutem» «sub regula Benedicti»¹²⁴, i en 950 la de Sant

117. Diplomatar, núm. 6.

118. Diplomatar, núm. 1. Deu anys més tard un venedor s'adreça a l'abat fundador de Gerri «sive et ad monachos tuos qui tui sunt obedientes» (Diplomatar, núm. 3); l'expressió té també un regust visigòtic.

119. Diplomatar, núm. 9.

120. Diplomatar, núm. 63.

121. Diplomatar, núm. 163.

122. Diplomatar, núm. 170.

123. Diplomatar, núm. 209.

124. Diplomatar, núm. 154.

Vicenç de Soperuny «ad monasticum servitium et ad regulam sancti Benedicti»¹²⁵; l'abat Quint entra a Lavaix en 955 «ut vivam secundum regulam beati Benedicti», el mateix que hi entra un monjo, l'any següent, «ut vibam ad monasticham vitam secundum regulam sancti Benedicti»¹²⁶.

A Ovarra repetidament, en 975, en 990, es fa constar que el monestir i els seus servents obeeixen a l'abat «sub regula sancti Benedicti»¹²⁷.

Només a Gerri es nota una certa reticència en no mencionar la Regla benedictina; en la mateixa butlla de l'any 966 el papa Joan XIII recomana a l'abat que guardi el monestir de tal manera que «sub castitate et modestia, sub regulari atque monachicha disciplina, ut pater familias foveas et gubernes, ita ut cotidianis diebus ac noctibus juges Deo laudes canere debeas et ut ad luminarium concinationem atque restaurationem omnem sine mora procures», però de la Regla mateixa ni paraula¹²⁸. Com si s'endevinés una pruija d'independència que s'estengués àdhuc a l'admissió oberta d'una regla generalment observada.

No obstant, a Gerri mateix i molt més a Alaó apareixen, com veurem més avall, des del 839 avant, un seguit de càrrecs monacals que són establerts en la Regla de sant Benet; i en els proemis dels documents, com el de 848 de fundació del monestir de Sentís, el pare Anscari Mundó m'hi assenyala reminiscències d'aquesta Regla, més visibles en quant els textos utilitzats concorden en llurs variants més aviat amb la Regla que amb la Vulgata. La tradició monacal visigòtica deuria esfumar-se aviat.

Sigui la que sigui la regla, l'abat presideix la vida del monestir i n'és la màxima autoritat. Teòricament l'abat és fill de l'elecció monacal. Ja hem vist que el precepte de Lluís el Piadós autoritzant el bisbe d'Urgell per a organitzar monestirs preveu, per a després de la mort del bisbe, la lliure elecció pels monjos entre ells: «abbatem inter se haberent licentiam elegendi». També és prevista la posterior elecció de l'abat de Sentís.

Tenim dues actes d'elecció abacial: la d'Oriolf per Alaó de l'any 970 i la de Bonhome per Bellera del 973¹²⁹. En les dues concorren circumstàncies especials que són explicades en detall en l'història que dels respectius monestirs és fet en l'APÈNDIX; però en les dues consta l'execució del requisit essencial de l'elecció

125. Diplomatar, núm. 161.

126. Diplomatar, núms. 166 i 169.

127. Diplomatar, núms. 236 i 289.

128. Diplomatar, núm. 200.

129. Diplomatar, núms. 209 i 219.

monacal, encara que la presentació del candidat sigui feta per tercers i que els elegits no pertanyin a la congregació que van a presidir.

En general els abats degueren ésser reclutats dintre la mateixa comunitat, entre els monjos antics de la casa, almenys, pel que podem suposar, fins a mitjans del segle x. L'abat Centoll d'Alaó, que regentà el monestir del 837 al 858, ja el dirigia com a monjo en el període anterior de vacança abacial; àdhuc a darrers del x, en el mateix monestir, l'abat Àlvar, que el regí des del 979 fins traspasat el 1000, havia estat abans monjo escriptent i des del 970 tenia el càrrec de prepòsit.

A partir, però, de mitjans del segle x, època de reorganització política i eclesiàstica que segueix a les invasions sarraïnes, quan la casa comtal proveeix la seu episcopal amb els seus familiars, Ató, Odesind, l'abaciat dels grans monestirs esdevé també una plaça adjudicada als pròcers de la cort.

De l'abat Ató-Bonfill de Gerri, donades totes les circumstàncies conegudes que volten la seva vida abacial, gosariem pensar que era fill del comte Isarn i que fou proveït pel seu pare com a dot amb l'abadia de Gerri, talment com la seva germana Ermengarda havia estat proveïda amb l'abadia de Burgal i el seu nebot valencià Odesind ho seria poc després del bisbat de Roda¹³⁰. I tal era el dret que amb l'atribució comtal es creia adquirit per l'abat Ató, que a la seva mort és succeït per un nebot, l'abat Igila, el qual declara que el monestir li advingué pel parentiu: «mihi advenit per consanguinitatem». Estem, doncs, lluny de fets en aquest cas de l'elecció monacal.

L'atribució de Gerri a Ató passava poc abans del mig segle x. Poc després veurem com també a Lavaix i a Alaó, si no familiars comtals, els grans de la cort són erigits en les corresponents abadies. Quint, un capellà de la cort comtal ribagorçana, un home pel seu temps de vasta cultura, esdevé abat de Lavaix en 955 i en 960 renuncia a l'abadia per a fer-se càrrec de la d'Alaó. En aquesta, nou anys més tard, el succeeix Oriolf, de noble ascendència i gran fidel dels comtes, que li premien la renúncia de l'episcopat amb l'abaciat i amples donacions. A Alaó mateix, si bé a Oriolf el succeeix Àlvar, un antic monjo de la casa que havia anat ascendint dintre d'ella en la carrera dels honors, a Àlvar li és donat anys a venir com a coadjutor en l'abaciat i successor Apó, un germà del difunt Oriolf.

No cal creure amb això que es retorni a l'antiga pràctica franca, tan gene-

130. Per les comprovacions documentals dels fets que s'alleguen al llarg d'aquesta disquisició sobre els monestirs, remetem el lector, una vegada més

per totes a l'història que de cada un d'ells es fa en l'APÈNDIX.

ralitzada en el segle VIII, de secularització de les abadies, i a la seva utilització com a prebendes dintre la mecànica política. Tot al revés. En primer lloc no es tracta mai, pel que podem captar, de seglars, sinó de persones clericals. En segon lloc, la injecció, diríem externa, de poderoses personalitats en l'abadia dels nostres monestirs és una manera pràctica d'aixecar-los i reforçar-los. Amb Ató-Bonfill la casa de Gerri assoleix la màxima prosperitat. Les cases de Lavaix i d'Alaó deuen als respectius abats Quint i Oriolf un avenç considerable en la seva recuperació. En tots els casos l'obra de tals personatges és afermada per una col·laboració comtal intensa.

Hi ha encara un fet que acaba de contribuir al reforç material dels monestirs amb aquests nomenaments d'abats externs i poderosos: és l'aportació que fan els interessats del seu patrimoni particular. El prevere Quint en fa donació expressa en entrar a Lavaix com a monjo i com abat: en el document de donació s'intitula senzillament prevere i a la donació dels seus béns hi afegeix: «et insuper me metipsum trado ad monastica vita in ipsum locum jam dictum (el monestir de Lavaix) ut vivam secundum regulam beati Benedicti»; i en subscriure es diu: «Ego Quintus abba...¹³¹. L'abat Igila també fa a Gerri una donació prèvia intitulant-se prevere¹³². El mateix cas es dóna a Ovarra amb el prevere Ennecó, després abat¹³³.

Un precedent d'aquesta pràctica de reforçar l'economia del monestir amb l'entrada d'un foraster potent a l'abadia, el trobem en ple segle IX, any 876, a Alaó. El document que el consigna torna a ésser qualificat de «carta firmitatis» i «carta comunitatis», com en els casos que hem vist de fundació, per més que aquí es tracta sols d'una continuació amb reconeixement del nou abat. Guilmon dóna als seus dilectíssims germans que es posen unànimement sota la seva obediència, i als que s'hi sumin amb el temps, en la casa d'Alaó, tot el seu quantíons patrimoni; s'hi lliura ell mateix i promet no establir cap patronatge familiar: «et non ponimus super hoc nullum hominem nec de parentibus nec ullis propinquis»¹³⁴.

És clar que tots aquests nomenaments abacials de persones potents i externes a la congregació no s'oposen en rigor a l'elecció monacal; són precisament de gran interès pels monestirs i els seus monjos i és natural que tinguessin l'assentiment d'aquests. En l'única acta d'elecció conservada per un d'aquells casos, la d'Oriolf per Alaó de 970 a la qual ja hem fet referència, es fa constar expressament i nomi-

131. Diplomatarí, núm. 166.

132. Diplomatarí, núm. 208.

133. Diplomatarí, núm. 280.

134. Diplomatarí, núm. 77.

nativament l'aclamació monacal per més que hagin estat els comtes els que han fet la designació¹³⁵.

Enlloc no s'endevina la més petita protesta ni rebel·lió monacal que podria haver produït una imposició forçada. I en molts dels casos serien els monjos mateixos els que haurien cercat amb aquest procediment un major empar i una millor protecció i direcció, que realment trobaren.

Perquè nosaltres no podem seguir més que l'aspecte material, que és el que solen traduir els documents; són els actes econòmics els que donen lloc a l'escripturació, l'activitat espiritual acostuma a escapar al testimoni notarial. I cal pensar que aquesta activitat era la predominant, que l'econòmica li servia sols de suport. En les lleugeres al·lusions que dintre els textos notariais s'escapen s'endevina bé prou. En el tema que estem tractant, només en les actes d'elecció se'ns donen testimonis clars de l'interès espiritual. Quan els comtes designen Oriolf per abat d'Alaó ens diuen que «diligenter scrutari cepimus quem secundum patris Benedicti rechulam nobis licitum esset preponere» i del seu candidat fan constar que era «tam religione quam genere clarissimum et peditum gemmis virtutum...»; el text del document és aquí, com desgraciadament en molts altres llocs, truncat, però en l'altra acta d'elecció conservada, la de Bonhome per a abat de Bellera, es detalla que l'interessat era «Deo dicatum ab infantia sua, hab ineunte etate regularibus disciplinis mancipatum, plenum sapientia et obedientia, castum, sobrium, justum, pudicum, ospitalem, benignum, bonis moribus adornatum»¹³⁶. No volem pas dir que no hi pugui haver en aquesta lloança la seva part d'exageració, els abats d'aquell temps eren homes com nosaltres, però sí que reflecteix l'ideal proposat i que els fets coneguts no demostren pas que la realitat hi estigués en contradicció oberta. No cal pas interpretar les pràctiques econòmiques que hem explicat com a casos de simonia; estem lluny encara de les degeneracions que esclataran escandaloses enllà del segle XI.

Hem dit que l'abat presidia la vida del monestir. Això posa el problema de les vacants. En l'història dels monestirs pallaresos i ribagorçans al llarg del segle IX i primeries del X es rep la impressió, dins la relativitat que permeten les falles documentals en certs períodes, que les vacants abacials foren sovint prolongades. Voldríem saber com es regien aleshores els monestirs.

135. Diplomatarium, núm. 209.

136. Diplomatarium, núm. 219.

Hi ha un cas important, el de Gerri en 949. En aquesta data Gerri rep un precepte del comte Fredol; el diploma es dirigeix als monjos en general en representació del monestir. És més significatiu perquè poc abans el mateix comte havia atorgat un altre precepte d'ídic formulari al monestir de Vilanova (Lavaix) i en aquest s'adreçava a l'abat nominativament, i a la congregació, com és d'altra part la regla general¹³⁷. La fórmula per Gerri és, doncs, intencionada: a manca d'abat és la «*chater-va monachorum*» la que representa la casa.

Però la direcció col·lectiva no és possible, en la pràctica cal d'una manera o altra personalitzar-la. A Alaó, l'any 834, en moments de vacant abacial, es fa una compra: la fan pel monestir el monjo Centoll, els preveres Auderic i Asnar i la resta de la congregació monestirial. Aquí és Centoll «indigne monjo» el que dirigeix i per això el seu nom s'avantposa al dels preveres¹³⁸. De fet poc després Centoll és abat de la casa¹³⁹; no obstant estava mancat, encara, quan la compra, d'una situació regular directiva; dirigia de fet i no de dret.

En endavant ja no es repetirà el cas; l'organització interna dels nostres grans monestirs haurà regularitzat la situació. A Gerri, en 839, a manca d'abat, una compra important la fa Trasilà prevere, «qui est prepositus», acompanyat dels monjos¹⁴⁰. En 858 al mateix Alaó, en situació semblant, també és el preposit, acompanyat del mercader i els altres monjos, el qui compra¹⁴¹; i en una nova vacant al mateix monestir, en 887, un canvi és fet pel mercader i els altres monjos¹⁴². Es dibuixa l'especialització de funcions en aquests moments de vacant abacial, perquè quan hi ha abat és ell qui encapçala totes les actuacions. Perquè no hi torna a haver abat a Alaó en 925, torna a ésser el mercader el qui compra una terra¹⁴³.

Això ens porta naturalment a ocupar-nos d'aquella organització interna. Al llarg de l'època que ens ocupa es dibuixen en la documentació els elements essencials que la constitueixen, els càrrecs monacals que es distribueixen les funcions especialitzades internes del monestir. No cal dir que l'abat és sempre el superior en tot i per tot i que els altres càrrecs són del seu nomenament i actuen com a delegats d'ell; sols en cas de vacant abacial, com hem insinuat, adquireixen personalitat

137. Diplomatar, núms. 41 i 40 respectivament.

138. Diplomatar, núm. 13.

139. Diplomatar, núm. 14. A l'«indigne monjo» del document anterior succeeix el «senyor i magnífic Centoll abat» en l'adreça del present.

140. Diplomatar, núm. 16.

141. Diplomatar, núm. 54.

142. Diplomatar, núm. 83.

143. Diplomatar, núm. 135.

pròpia. Els títols que trobem consignats en els documents són aquests: preposít, prior, degà, cellerer, mercader, bestiarí, notari.

El càrrec de preposít és el que primer i més sovint apareix en els documents, com el més important. El trobem a Gerri a partir del 839, a Alaó des del 841-845, a Ovarra en 947, a Lavaix en 958¹⁴⁴. El preposít és l'ajudant de l'abat, el que el substitueix en els casos de necessitat. En 962 Alaó té una qüestió judicial; l'abat seu en el tribunal del comte Guillem; aleshores el qui actua judicialment pel monestir és el preposít, ell porta els testimonis, ell signa «Bardina prepositus, qui fuit mandatarius de suos confratres, qui isto iudicio rogavit scribere et iudices firmare»¹⁴⁵. Quan l'abat actua de tercer a favor del monestir, quan hi fa per exemple una donació com a marmessor d'un extern, s'adreça als monjos encapçalats pel preposít, a Lavaix en 958, a Alaó en 962¹⁴⁶. El preposít, tal com hem explicat, presideix la comunitat quan les vacants abacials.

El prior és un títol que no apareix fins més tard d'una forma bon xic confusa. Una compra extraordinàriament important que es fa a Gerri en 923, la fan l'abat Garsetó «et preposito vestro Bellone monacho et insuper alio tempore qui est hodie prepositus Aster» i més avall l'abat «et priore Bellone et Astore preposito»¹⁴⁷. Sembla que hem d'interpretar que Aster és el preposít actual i que Belló ho havia estat abans i que per això és dit prior, conservant-li d'aquesta manera i amb aquest nom l'honor del càrrec exercit. Quan mig segle més tard, en 967, en 974, en 988-996¹⁴⁸, comença a ésser anomenat el prior a Alaó, dóna la impressió que amb el títol no vol significar-se altre càrrec que el de preposít.

Cal esmentar un cas singular: el de la cella de Sant Climent de Torogó pertanyent al monestir d'Alaó. La cella és regida en 984 pel prior Cometal, però en el mateix any Cometal és dit propòsit en un altre document, redactats els dos pel mateix escriptent¹⁴⁹. La conclusió lògica és que el títol de prior no significa cap nou càrrec, és un nom nou aplicat al preposít; en tot cas podria ésser, i encara no sempre, que la seva utilització fos preferida per a casos especials, com l'honorífic de Gerri, com el de trobar-se regint una cella, cas de Torogó.

Una sola vegada, en 958 i a Lavaix, apareix el títol de degà¹⁵⁰. És anomenat a seguit del preposít. No sembla pas tampoc que ens trobem davant d'un càrrec

144. Per les citacions dels càrrecs en general, el lector pot consultar els mots corresponents en l'índex.

145. Diplomatarí, núm. 188.

146. Diplomatarí, núms. 175 i 189, respectivament.

147. Diplomatarí, núm. 133.

148. Diplomatarí, núms. 201, 228 i 310.

149. Diplomatarí, núms. 266 i 268.

150. Diplomatarí, núm. 175.

nou: segons la Regla de sant Benet es un conseller de l'abat i delegat seu damunt d'un grup de monjos.

Com a excepció en la documentació monacal del temps, els documents d'Alaó ens han tramès ben sovint l'enumeració d'altres càrrecs interns de la comunitat. El més anomenat és el mercader, que seria l'administrador general; és citat per primera vegada en 845¹⁵¹ i d'aleshores endavant repetidament. Algunes temporades, no és un, sinó dos els mercaders que actuen al mateix temps en la casa; així entre 876-887 i 889-890¹⁵², i entre 958 i 962¹⁵³.

El bestiar surt sols dues vegades en temps primitius, 841 a 846¹⁵⁴. Deuria administrar la riquesa ramadera del monestir. El càrrec, puix que no se'n torna a parlar, seria suprimit i les seves funcions passarien al mercader o administrador general.

En canvi a mitjans del segle x, en 948¹⁵⁵, apareix un càrrec nou, sempre en la casa d'Alaó, el de cellerer. És un càrrec que persisteix en la casa, en coexistència amb dos mercaders. El seu nom figura en les relacions després del prepòsit i abans dels mercaders¹⁵⁶. És pròpiament, segons la Regla de sant Benet, el majordom del monestir, i està, com a tal, per sobre dels altres oficials subalterns com el mercader, bestiar, notari.

Finalment cal citar el notari. Només una vegada, a Gerri en 973¹⁵⁷, l'escriptent d'un document firma: «Miro monachus, notarius fuit»; l'expressió indica més la funció que el títol d'un càrrec. No obstant, constata l'existència real d'una funció que els fets documentals demostren que requeia sovint en monjos determinats: hi hauria un encarregat de la titulació i de l'arxiu; com, altrament, hi hauria uns encarregats de determinades funcions eclesiàstiques inexcusables, el sagristà, el mestre, per exemple; però d'aquests no n'ha quedat rastre documental.

Sota i al voltant de l'abat hi ha els monjos¹⁵⁸: plegats formen la comunitat, el monestir, que és una persona jurídica. Encara que l'abat, i en son cas el prepòsit, duen la representació del monestir, la regla general, amb rares excepcions, és que l'abat i monjos actuïn plegats. Plegats reben donacions i fan compres; en

151. Diplomatar, núm. 21

152. Diplomatar, núms. 82 i 94.

153. Diplomatar, núms. 174 i 189.

154. Diplomatar, núms. 19 i 30.

155. Diplomatar, núm. 159.

156. Diplomatar, núms. 174 i 189.

157. Diplomatar, núm. 219.

158. L'abat és com el pare dels monjos: el monjo prevere d'Alaó Micolau pot usar en els documents que redacta a mig segle ix i amb referència a l'abat l'expressió «et monachis tuis» en lloc de parlar dels monjos del monestir. Diplomatar, núms. 44, 46 i 50. En general els monjos són dits germans de l'abat.

principi sols amb unanimitat són legals les alienacions, siguin canvis, siguin vendes. Les dues idees rectores de la institució monacal son la comunitat i la obediència. Perquè la comunitat és essencial, els documents de pacte fundacional o semblants són dits «carta *comunitatis*»¹⁵⁹, i abat i monjos són qualificats generalment de germans. Perquè ho és conjuntament l'obediència, també en aquells documents s'usen frases com aquestes: «*fratribus meis (de l'abat) in Christo qui dulcia carmina persolvitis sive obediencia facitis aut promittitis facere*», «*sicut docet regula ad obediencia adimplenda*», «*fratribus meis (encara de l'abat) Deo devotos religione precinctos comunitate et dilectione promissos et obediencia Dei jugo summissos*», «*dilectissimos fratres (sempre de l'abat, que és qui parla) qui unianimes in nostra obediencia estis, vel alii qui advenerint in ipsa obediencia in monasterio*»¹⁶⁰.

En les mateixes frases pot veure el lector com la finalitat suprema de la comunitat és l'oració, el servei de Déu: les clàusules econòmiques i altres que acompanyen les actes de fundació no son més que l'instrument per a la millor consecució d'aquell servei¹⁶¹.

Els monjos entren al monestir quan les fundacions primitives — ho hem vist en parlar d'aquelles fundacions — pactant amb l'abat fundador la comunitat i l'obediència, establint una «carta firmitatis» pel que es refereix als béns; després i al principi, posat ja en marxa el monestir, ho fan signant sota l'acta fundacional: «*Signum + ... qui suam hic facit tradicionem*»¹⁶². Més tard, i en els casos d'aportació de béns, es fa un document exprés. Podem donar-ne exemples. L'any 869, a Alaó, el monjo Domared fa una donació de béns i dirigint-se a l'abat i monjos diu: «*mittere me debeam in vestra obediencia*»¹⁶³. En 876 en entrar Guilmon també a Alaó, per a ser-ne abat, declara: «*mitto me ipsum sive omnia mea quod visus sum abere vel possidere ad vobis supra nominatos fratres vel qui advenerint*»¹⁶⁴. Quint entra a Lavaix en 955, fa la corresponent donació de béns «*et insuper me metipsum trado ad monastica vita... ut vivam secundum regulam beati Benedicti*»¹⁶⁵.

159. Diplomatar, núms. 9 i 77.

160. Diplomatar, núms. 1, 9 i 77. L'obediència arriba a ésser tan característica del monacat que l'expressió s'estén fins als béns. Donar uns béns al monestir es lliurar-los a la seva obediència. Diplomatar, núms. 78 i 79.

161. Encara en el document citat, Diplomatar, núm. 77, es dit per Guilmon, l'abat entrant, que al titular del monestir «nos comendamus, sibe in isto loco qui *propter Deum unanimes voluerint vivere vel in ista comunitatem perseverare et per nos ora-*

ciones fundere». La justificació del fi espiritual del monestir és explanada en els preàmbuls de les actes d'elecció abacial; el lector pot repassar-los en el Diplomatar, núms. 209 i 219.

162. Diplomatar, núm. 9. El mateix procediment trobem seguit en una altra regió pirinenca, en l'acta de fundació de Cuixà.

163. Diplomatar, núm. 65.

164. Diplomatar, núm. 77.

165. Diplomatar, núm. 166.

El prevere Unand també entra a Lavaix en 956 i en la donació aclareix: «et insuper trado me ego ... ut vivam ad monasticham vitam secundum regulam sancti Benedicti et precepta abatis»¹⁶⁶. A Alaó en 957, en la donació feta pel prevere Altemir, s'afegeix en l'escatocol: «Insuper et me ipsum trado in ipsum monasterium ... Alaone ad monasticam vitam ut vivam secundum regulam sancti patris nostri Benedicti»¹⁶⁷. La fórmula és, doncs, estereotipada, ço que demostra la generalitat del procediment.

Els monjos poden ésser ordenats o simples llecs. En l'acta d'elecció d'Oriolf per abat d'Alaó, en 970, firma tot el personal de la casa¹⁶⁸. Són nou preveres, dos diaques, un levita, cinc acòlits i un nombre indeterminat de simples monjos, puix que per mala conservació de l'original s'han perdut noms, els consignats que resten són vint-i-un. Després d'anomenar els acòlits el document diu: «Isti acolyti sint»; després de la llista general: «Ista genera monachorum sint». Hem d'entendre que els acòlits són monjos que han rebut alguna ordre menor; els altres, monjos llecs.

La falla del document en el lloc precís de la llista ens impedeix de saber exactament el nombre de persones que formaven la comunitat, que aproximadament s'acostarien a la cinquantena. Cent anys abans, en 876, en el mateix monestir d'Alaó, eren la meitat, dotze preveres i dotze monjos llecs¹⁶⁹. A Gerri, en una època intermediària, l'any 908, són anomenats a més de l'abat i del preposít, disset monjos preveres i no es precisen els monjos llecs, dels quals sols tres són anomenats afegint el «et cetera congregatio»¹⁷⁰; això ens portaria, guardades proporcions aproximatives, molt més amunt del mig centenar. Per Lavaix, en 958, sabem de tres preveres a més de l'abat, el preposít i el degà, i el nom de cinc monjos amb el corresponent «et cetera»¹⁷¹ que ens deixa penjats. El mateix ens passa amb Ovarra, on en 975, a més de l'abat hi havia nou preveres i són anomenats tres monjos «et alia cuncta congregacione»¹⁷². Aquests són els monestirs més importants; pels de segon ordre estem mancats de notícies; llur personal, però, seria molt menys nombrós¹⁷³.

166. Diplomatarium, núm. 169.

167. Diplomatarium, núm. 170.

168. Diplomatarium, núm. 209.

169. Diplomatarium, núm. 77. En aquest document l'enumeració és completa, no hi ha lloc a dubte.

170. Diplomatarium, núm. 108.

171. Diplomatarium, núm. 175.

172. Diplomatarium, núm. 236.

173. Quan per a Bellera és nomenat un abat foraster, un monjo de Gerri, en 973, firmen l'acta només sis monjos, un dels quals es prevere; es probable que fossin tots els del monestir, que en aquells moments passava un període de decadència; precisament això explicaria la seva subjecció a Gerri i el que no es trobés element apte per l'abaciat entre el seu personal. Diplomatarium, núm. 219.

En comparació amb aquests nombres és interessant recordar els inicials: Gerri es fundà amb dos preveres, un clergue i tres laics¹⁷⁴; Servàs amb tres clergues i nou monjos¹⁷⁵; a Alaó, pels volts del 840-845, hi havia de quatre a cinc preveres.

Hem de cridar l'atenció sobre el nombre quantíats de preveres que, proporcionalment amb el conjunt de la comunitat, es troben en els nostres monestirs pallaresos i ribagorçans. Si recordem el que hem explicat referent a la importància que aquests monestirs tingueren en la vida parroquial del país, el fet no pot estranyar-nos; calia tenir el personal adient per a atendre aquella funció parroquial. A Gerri li hem comptat una vintena d'esglésies a servir pels volts del 966¹⁷⁶; encara que algunes d'elles ho fossin per clergues seculars, la majoria ho serien per monjos preveres. A més, cal tenir en compte el servei de les celles, que és probable que també funcionessin com a parròquies i que en tot cas necessitarien almenys d'un monjo-prevere pels oficis litúrgics; l'aclamació de l'abat Bonhome de Bellera la fan els monjos que serveixen la casa mare «cum aliis fratribus nostris qui nos socii sunt per cellulas nostras de maxima usque ad minorem»¹⁷⁷.

Al marge dels monjos i en certa manera dintre encara de la comunitat hi havia una altra categoria de persones: els conversos. Un convers, Sompró, és citat nominativament fent una donació al monestir de Bellera l'any 852 en companyia d'una muller que seria la seva esposa¹⁷⁸. Un altre convers, probablement, és l'Iquila que actua en un judici pel mateix monestir, en 923, al costat dels monjos; és curiosa la forma d'ésser enunciat: s'anomenen com actors l'abat i diversos monjos i s'afegeix: «et alia cetera congregatione qui ibidem serviunt et Ichilane [converso]», assenyalant així la situació especial de l'interessat enfront dels propis monjos¹⁷⁹.

Jo crec que, encara que no se'ls doni el qualificatiu, cal veure uns conversos en els autors d'una donació a Alaó de l'any 874. Dató, la seva muller Espanoleova i el prevere Gudila, donen al monestir, dels seus béns: una vinya amb el seu trull, deu quarteres de terra, un cavall, un bou, 23 ovelles, una truja i els instruments de treball. Es donen ells mateixos al servei de Déu: «mittere nos debeamus

174. Diplomatari, núm. 1.

175. Diplomatari, núm. 9.

176. Les inventariades en la butlla de Joan XIII. Diplomatari, núm. 200.

177. Diplomatari, núm. 219.

178. Diplomatari, núm. 47.

179. Diplomatari, núm. 184.

in monasterio Alahone ad serviendo Deo cum aliquid de nostra hereditate», i a l'obediència monacal: «hec omnia superius nominatum mittimus in obediencia monachorum cum nos metipsos». La donació és titulada «carta obedienciaria»¹⁸⁰. El document dibuixa bastant bé la figura del convers i deixa entendre que es reserva béns propis fora la comunitat¹⁸¹.

Cal no confondre el convers amb l'encomanat, l'home que es posa sota la protecció d'un tercer potent a base de prestar-li un servei o fer-li una donació. Podria ésser un cas d'encomanació el de la muller Valdebonça que fa una donació a Alaó, en 866, intitulant-la: «Ego Valdebonça comendo me ad domum Sancte Marie... et dono atque concedo ad domum Sancte Marie...»¹⁸². En aquest cas no hi ha obediència monacal, la causa no és pel servei de Déu sinó utilitària.

El monestir, repetim, és una persona jurídica, i com a tal teòricament subjecta a l'autoritat comtal i dels seus oficials per una banda, i a l'autoritat episcopal per altra, en les corresponents esferes temporal i espiritual.

No obstant, és general en tot el nostre occident la tendència dels monestirs a alliberar-se d'aquestes subjeccions cercant en la relació directa amb les respectives autoritats supremes, el rei i el papat, una major personalitat i independència. En la pràctica l'obtenen mitjançant els privilegis d'immunitat (civil) i d'exempció (eclesiàstic).

La immunitat en general, i en la seva aplicació als monestirs, ha estat explicada per nosaltres mateixos en el volum segon de la present col·lecció sobre la *Catalunya carolíngia*¹⁸³. Aquí sols escau detallar com aquesta situació privilegiada fou adquirida pels grans monestirs pallaresos i ribagorçans.

De bon antuvi recordem que Senterada obtingué dos preceptes d'immunitat, un de l'emperador Lluís el Piadós, en 823, i altre del rei Carles el Calb, en 844¹⁸⁴. Com diu el primer dels preceptes, amb això el cenobi quedava equiparat als altres monestirs de Septimània, «sicut cetera monasteria infra Septimaniam». Oveix en rebé un de l'emperador Lotari, en 834¹⁸⁵.

Però en aquesta matèria es reflecteix de seguida l'especial situació política de

180. Diplomatar, núm. 71.

181. Es el cas del fundador de Cuixà, Protasi, que per la mateixa època és convers en el monestir d'Eixalada. Vegeu el meu estudi pròxim a publicar, citat en la nota 112.

182. Diplomatar, núm. 59.

183. ABADAL, *Catalunya carolíngia*, II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, pàgs. v-x.

184. Diplomatar, núms. 6 i 18 respectivament.

185. Diplomatar, núm. 11.

la regió que hem explicat en la segona part d'aquest estudi, quan explanàvem la història política: la mena de sobirania directa que els comtes de Tolosa exercien sobre els nostres comtats. En lloc d'ésser el rei, com en tot el món carolingi, el que atorga el privilegi o preceptes d'immunitat, aquí, llevat els casos que acabem de citar, és el comte de Tolosa el que s'atribueix aquesta facultat.

Alaó rep preceptes del comte Bigó (806-814), del comte Berenguer (816-833), del comte Galindo (833-834), del comte marquès Bernat (871). Vilanova (Lavaix) del comte Fredol (848-849). Gerri també del comte Fredol (849). Burgal del comte marquès Ramon (859)¹⁸⁶.

No pot pas dir-se pròpiament que els preceptes dels comtes Bigó i Berenguer siguin d'immunitat: es tracta d'una concessió de béns fiscals i el comte, adreçant-se als fidels del pagus, els commina que cap d'ells no gosi inquietar l'abat ni els seus homes. El mateix pot dir-se del precepte del comte Galindo, que repeteix el formulari dels anteriors, afegint només que posa els béns del monestir sota la seva personal tuïció. Tots aquests preceptes són per a Alaó.

Quan comença en realitat a formular-se la immunitat és amb els preceptes del comte Fredol per a Vilanova i per a Gerri. Aquests, ja inseren l'acostumat preàmbul dels preceptes reials i segueixen molt de prop llur formulació. Pel primer és concedit al monestir el dret d'extirpar en qualsevol lloc fiscal i són comminats el vescomte, els vicaris, centeners, «missi» i llurs oficials a no fer-hi oposició ni pretendre administrar justícia en aquestes aprisions: si alguna qüestió no arribés a ésser resolta entre ells se suspendrà fins que el comte hi doni personal sentència. Encara que la immunitat judicial aquí concedida no s'estengui segons la lletra més que a les aprisions, cal pensar que vol referir-se a tots els béns del monestir, que no serien, en aquell moment de fundació, més que els aprisionats: la prova d'aquesta extensió és que el comte creu haver de donar, com ho fa, permís especial perquè els monjos entrants puguin aportar al cenobi tots els béns que vulguin de la seva propietat; el permís es feia lògic puix que suposava la pèrdua per part de les autoritats civils del dret de jurisdicció sobre aquests béns traspassats.

El segon precepte del comte Fredol, el de Gerri, és sobre aquest particular més explícit; la immunitat s'aplica sobre tots els béns monestirials: alous i beneficis. I no es limita a la immunitat judicial sinó que s'estén a l'econòmica en general: no es pagaran tributs, no es prestaran allotjaments ni bagatges. El monestir queda posat

186. Diplomatar, núms. 2, 8, 12, 70; 40; 41; 55, respectivament.

sota la tuïció, defensa i mundeburdi del comte; escapa, doncs, a l'autoritat dels funcionaris subalterns.

Un pas més és donat amb els preceptes dels comtes-marquesos Ramon i Bernat, a Burgal i a Alaó respectivament. Aquests concedeixen la immunitat plena segons totes les característiques dels diplomes reials carolingis, especialment el primer. El segon es més resumit i fa al·lusió a la paritat amb les altres immunitats «juxta ceteras monitates» després d'haver qualificat de «monitate» el patrimoni del monestir¹⁸⁷; a més conté una clàusula especial, no pas corrent en aquest temps, per la qual s'autoritza el monestir a pasturar els seus ramats per totes les muntanyes i pastures fiscals.

Quant als preceptes posteriors donats ja, no pels comtes de Tolosa, sinó pels de la casa de Ribagorça: Ramon II, Arnau i Unifred i germans a la segona meitat del segle X a Lavaix i a Alaó, s'han de prendre com a simples confirmacions dels anteriors de les respectives cases, puix que es limiten a copiar-los afegint-hi en tot cas alguna donació¹⁸⁸.

Com pot deduir-se del que acabem d'explicar, la concessió de preceptes d'immunitat és limitada a sols alguns monestirs, no té pas un caràcter de generalitat; només els més potents, aquells que en un moment donat tingueren per les circumstàncies una bona relació vora la cort reial o comtal, pogueren obtenir l'estimat diploma de privilegi. El que hi ha és que en la pràctica també altres monestirs, en moments de plenitud, posem per exemple el d'Ovarra, deurien beneficiar-se per paritat dels mateixos drets; no obstant seria un benefici precari a mercè de qualsevol intervenció autoritària contra la qual no tindrien defensa legal.

La immunitat civil, a desgrat de la seva limitació, era bastant corrent. No pot pas dir-se el mateix, per la nostra època, de l'exempció eclesiàstica. De tots els monestirs de Pallars i Ribagorça només un arribà a obtenir-la. Fou el de Gerri, l'any 966, per la butlla del papa Joan XIII¹⁸⁹. El Papa posa el monestir sota la protecció i jurisdicció directes de l'Església romana i ordena, amb la sanció d'anatema, «ut neminem episcoporum vel sacerdotum dicionem quamlibet habere preter eundem apostolicum, ita ut nisi ab abbate monasterii ipsius fuerit invitatus nec missarum ibidem sollempnia quispiam presumat celebrari». La butlla confirmava també

187. La qualificació d'immunitat a un patrimoni que gaudeix d'aquest privilegi és aliena a la diplomàtica curial carolíngia. El seu ús aquí ha d'ésser reflex del parlar corrent del temps.

188. Aquests preceptes són del comte Ramon II

per a Lavaix en 958, Diplomatar, núm. 172; del comte Arnau també per a Lavaix en 966, Diplomatar, núm. 197; i del comte Unifred i germans per a Alaó en 975, Diplomatar, núm. 235.

189. Diplomatar, núm. 200.

la immunitat civil. Recordem que l'exempció eclesiàstica l'havia obtinguda per primera vegada a Catalunya el monestir de Cuixà setze anys abans, en 950, per butlla d'Agapet II.

Abans de donar per acabat el present capítol sobre els monestirs fem una petita referència a llur economia. La vida d'un monestir no es concep aleshores més que a base d'un patrimoni amb els productes del qual pugui proveir-se al seu manteniment. Estem lluny encara de les ordres mendicants i de la pràctica general de la caritat en diner, que escasseja molt, o en espècie fungible.

El problema, doncs, es redueix a la formació i a l'explotació d'aquell patrimoni. Tota fundació comporta ja — ho hem vist en tractar de les fundacions — un nucli patrimonial, malgrat sigui petit. La qüestió és aleshores el seu acreixement. En els primers temps es fa bàsicament amb el treball i l'esforç personal de la comunitat: és l'època en què els monjos i el personal subaltern es dediquen a l'extirpació de les terres ermes.

A Alaó el comte Bigó li lliura originàriament un patrimoni abandonat que cal laborar i en els preceptes successius de Berenguer (816-833) i de Galindo (833-834) se li fa la concessió dels erms que puguin els monjos arrencar o restaurar. Vila-nova-Lavaix veu confirmades a mitjans del segle IX pel comte Fredol les seves aprisions i li és concedit el dret d'extirpar erms en tot el comtat: «quicquid squalidum locum fiscum nostrum extirpare aut condirgere ipse abba aut ipsa congregatio laborando potuerit... concedimus». Pel mateix temps Fredol confirma també les aprisions de Gerri, però aquí es parla a més dels alous i dels beneficis, ço que vol dir que la casa comptava ja amb un patrimoni propi i antic de normal explotació. A mig segle IX, doncs, comença a minvar l'activitat extirpadora monacal. A Burgal, en 859, no es parla, en el precepte del comte Ramon de Tolosa, més que d'alous i beneficis; i en el mateix monestir d'Alaó, que presentàvem de bon principi com a extirpador, el precepte de Bernat de Tolosa de 871 sols fa referència a «loca» i «beneficia».

Les devastacions produïdes per les invasions musulmanes de la primera meitat del segle X tornaren a donar lloc a l'abandó de terres i cultius. Per això l'any 950, quan el comte Bernat dona a Lavaix un lloc a Soperuny que havia deslliurat dels pagans, pot dir: «potestatem habeatis condirgere, plantare, comutare atque inrumpere in ipsum locum»¹⁹⁰.

190. Diplomatarium, núm. 161.

Però ara és una situació excepcional i segurament la feina material d'aquesta extirpació i agençament no la fan els monjos en persona, sinó uns concessionaris, els homes i els colons del monestir. Perquè a més del personal regular que hem analitzat, els nostres monestirs, com tots els monestirs de l'època, tenen sota la seva dependència una quantitat de personal proporcionada a la seva riquesa: són els «homines qui super illorum alodem comanent» dels documents¹⁹¹. La situació jurídica, el grau de llibertat, d'aquests homes és distint; el precepte de Burgal de 859 els distingeix en ingenus i serfs: «homines, tam ingenuos quam servos, qui super ipsum alode vel beneficium (del monestir) visi sunt manere»¹⁹². La butlla de Gerri, de 966, enumera: «servos et ancillas, colonos et colonas, aldii et aldiones» entre les pertinences del monestir. Aquests són els que treballen les terres, els pastors dels ramats, els que fan les feines d'ofici; la direcció de les explotacions la deuen portar els monjos: recordem els càrrecs de bestiar i mercader i, sobretot, el de cellerer que hem assenyalat dintre la comunitat.

Exceptuada aquesta font d'acreciment que és l'aprisió i que decau cap a mitjans del segle IX, les formes normals d'augment de patrimoni en els nostres monestirs són dues: les compres i els donatius.

Però ni aquestes dues formes, per més que siguin de tots temps, són en llur importància contemporànies. Podríem dir que la primera, la compra, és característica del segle IX i les donacions del segle X. Tenim un exemple patent en el monestir d'Alaó, que és el que ens ha llegat una més nombrosa documentació: durant l'abaciat de Centoll, 837 a 858, es fan 26 compres i es reben dues donacions; en canvi en temps de l'abat Oriolf, 969 a 978, es reben 19 donacions i es fa una compra.

Les compres, no hi ha altre camí, havien de fer-se amb guanys i reserves del monestir. Les donacions s'obtenen per dues vies: les que fan regularment del seu patrimoni els monjos benestants que professen, entre les quals cal recordar en especial les extraordinàries dels abats nou entrants; i les degudes als fidels externs de la casa, entre les quals prenen un relleu considerable les fetes pels grans protectors, els comtes en especial.

La pràctica de la donació piadosa, «elemosinària», a esglésies i monestirs, va prenent amb el temps, dintre els dos segles que estudiem, cada vegada major envergadura. La gran majoria dels documents conservats d'aquell temps no són més que la titulació de semblants actes piadosos.

191. Diplomatarí, núms. 2, 8, 12, 41.

192. Diplomatarí, núm. 55.

Els béns donats s'incorporen al patrimoni del monestir incondicionalment; sols per excepció alguna vegada se'ls imposa una finalitat concreta: un document del 851 parla d'unes vinyes «qui adveniunt nobis ad psalmos recitandos»¹⁹³.

Abans de donar per acabat el present capítol ens cal fer una darrera observació: tot el que hem estat dient es refereix a monestirs de monjos, puix que totes les comunitats mencionades eren masculines, llevat la de Burgal una petita temporada a mitjans del segle x quan estigué sota el comandament de l'abadessa Ermengarda, la filla del comte Isarn. Àdhuc aquesta comunitat femenina tingué una existència efímera, s'endevina que fracassà.

No gosaríem pas dir que no hi hagués hagut cap altre monestir femení; un document del 988, una donació al monestir d'Ovarra, està encapçalat així: «Ego Cheno *sanctimonialis* et ego Fedacho filio meo...»¹⁹⁴. La presència d'aquesta monja podria denunciar l'existència d'alguna altra casa de comunitat femenina, si no fos que en lloc de tractar-se d'una pròpia monja el document volgués referir-se a una conversa. Si una o més cases femenines existiren, serien de tan poca importància que no han deixat cap rastre en la història.

193. Diplomatari, núm. 45.

194. Diplomatari, núm. 276.

ACABAT D'IMPRIMIR A BARCELONA
EL DIA 23 D'ABRIL, DIADA DE SANT
JORDI DE 1955, ALS TALLERS DE
«GRÁFICAS MARINA, S. A.»

9 788472 839380